

Tilburg University

Zelfhulp bij Anonieme Alcoholisten

Harberden, Pieter van

Publication date:
1986

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Harberden, P. V. (1986). *Zelfhulp bij Anonieme Alcoholisten*. [, Tilburg University]. Wolters-Noordhoff.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Pieter van Harberden
**Zelfhulp
bij Anonieme
Alcoholisten**

Stellingen behorende bij: P.W.D. van Harberden, Zelfhulp bij Anonieme Alcoholisten (proefschrift K.U.B., 1986).

1. De zelfhulpbeweging moet meer heil verwachten van codificatie van ervaringskennis dan van subsidies.
2. Alleen al vanwege de exploratieve functie van de biografische methode is meer aandacht voor deze onderzoeksmethode gerechtvaardigd.
3. Het model van de communicatieve planning vraagt zowel om een afbraak van schotten tussen beleidsvelden, als om een nieuw instrumentarium (zie Van Harberden, Lokale welzijnsplanning, 1984).
4. Dat onderzoek in de praktijk niet volgens het boekje verloopt, is noch een reden het boekje niet te bestuderen (J. Hagenaars), noch een reden dat boekje heilig te verklaren.
5. Gelet op de wijze waarop de rijksoverheid in een aantal beleidsvelden omgaat met de lokale overheid, mag er met recht gesproken worden van 'Kaïnbalisme'.
6. In de literatuur over met name kwalitatief onderzoek moet meer aandacht worden besteed aan het afbouwen van een relatie met onderzoekspersonen.
7. Dat een promovendus alles uit de kast moet halen, moet niet letterlijk worden opgevat.

ZELFHULP BIJ ANONIEME ALCOHOLISTEN

Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de sociale wetenschappen aan de Katholieke Universiteit Brabant, op gezag van de rector magnificus prof. dr. R.A. de Moor, in het openbaar te verdedigen ten overstaan van een door het college van decanen aangewezen commissie in de aula van de Universiteit op donderdag 16 oktober 1986 te 16.15 uur door Pieter Wilhelmus Dirk van Harberden, geboren te Geertruidenberg.

Pieter van Harberden

Wolters-Noordhoff Groningen

Promotoren: Prof. dr. J.H.G. Segers
Prof. dr. J. Casselman

De handelseditie van dit proefschrift is uitgegeven door
Wolters-Noordhoff bv te Groningen, onder ISBN 9001 37161 2

Voor alle mensen die in zelfhulpgroepen sleutelen aan zichzelf

WOORD VOORAF

Deze studie gaat over Anonieme Alcoholisten (AA), een zelfhulpbeweging van en voor alcoholisten. Met deze vorm van zelfhulp heb ik in 1978 kennis gemaakt. Een groep in Turnhout (België) stond mij toe om in haar keuken te kijken. Aldus kreeg ik enigszins zicht op zelfhulp in AA. Adriaan, een lid van deze beweging, effende voor mij het pad. Ik ben hem er nu nog dankbaar voor.

Geboeid, soms ook ademloos, heb ik geluisterd naar de verhalen van mannen en vrouwen die in AA herstel zoeken voor hun probleem, alcoholisme. En dit niet tevergeefs: aan veel vergadertafels sprak ik met de levende bewijzen van de therapeutische vermogens van AA. AA is tot heel wat in staat, dat was duidelijk.

Minder duidelijk was welke aspecten van het AA-gebeuren bepalend zijn voor de therapeutische kracht van AA. In de literatuur vond ik geen bevredigende verklaring. Vandaar mijn besluit zelf studie te maken van de hulpverleningsmethode van AA. Hiervan doe ik nu verslag, in dit proefschrift.

Voor het resultaat van deze studie is alleen ondergetekende verantwoordelijk. Dat neemt niet weg dat verschillende personen een belangrijke rol hebben gespeeld bij de totstandkoming ervan.

Dit geldt eerst en vooral mijn promotoren, prof. dr. Jo Segers (Katholieke Universiteit Brabant) en prof. dr. Joris Casselman (Katholieke Universiteit Leuven). Zij hebben mij alle ruimte gegeven om zelfstandig de koers van dit onderzoek uit te zetten. Ik ben hen ook veel dank verschuldigd voor de kritische en constructieve wijze van begeleiding.

Dank ben ik ook verschuldigd aan de mensen met wie ik op een

plezierige wijze heb samengewerkt in het kader van het project Zelfhulp: Robert Lafaille, Karel Geelen, Jo Versteijnen, Trudy Raymakers, Arno van der Avort, Jo Neve en Ad Wildhagen. Hun verdiensten voor deze dissertatie wordt zichtbaar in de lijst van Tilburgse publicaties over het fenomeen zelfhulp en verwijzingen in de onderhavige tekst.

Dankbaar ben ik ook voor de inbreng van 'mijn' ervaringsdeskundigen. Uit AA-kring mocht ik veel nuttige adviezen ontvangen. Bruikbare informatie heb ik ook gevonden in de levensverhalen die mij door leden van de AA-gemeenschap ter beschikking zijn gesteld.

Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan 'mijn' onderzoekspersonen: Martha, Rien, Hans, Jan (Gelderland), Adriaan, Jan (Zee-land), Karl, Huub, Frits, Jan (Noord-Brabant), Kees, Peter, Harrie, Jo en Eduard.* Zij waren bereid veel vrije tijd te stoppen in medewerking aan deze studie en zich voor de onderzoeker binnenstebuiten te keren. Ik zal de veldwerkfase van dit onderzoek niet licht vergeten.

Met onderzoek is veel geld en tijd gemoeid. Het bestuur van de Subfaculteit Sociaal-Culturele Wetenschappen maakte het onderzoek in financieel opzicht mogelijk. De leden van de inmiddels opgeheven vakgroep Welzijnssociologie en meer recent ook van de vakgroep Bestuurs- en Organisatiewetenschappen waren bepaald niet krenterig bij het toebedelen van onderzoekstijd. Ik prijs hun collegiale opstelling.

* Anonimiteit is in de AA-kring een hoog gewaardeerd goed. Ik respecteer dit principe wanneer ik hier slechts voornamen vermeld.

Het personeel van het Audio-Visueel Centrum zorgde ervoor dat de opname- en afspeelapparatuur maandenlang draaiende bleef en losse vakbekwaam enige technische puzzels op. Bram Wesdorp was een vindingrijke budgetbeheerder.

Hans Flaman was een zorgvuldige lezer van wiens redactioneel commentaar ik graag gebruik heb gemaakt. Jo Versteijnen was behulpzaam bij het samenstellen van het namen- en zakenregister. Marianne Sanders heeft de vertaling van de samenvatting (summary) verzorgd. Marianne Mertens heeft in hoog tempo talloze tapes omgezet in stapels transcripten en heeft met grote nauwkeurigheid het manuscript 'camera-ready' getypt. Ook hen ben ik dankbaar.

De totstandkoming van een proefschrift doet in veel opzichten denken aan het zwanger raken van een olifant: het gebeurt op hoog niveau, er is veel beweging en het duurt heel lang voor er wat uitkomt. Mijn 'thuisfront' kan daarover meepraten. In het ooggetuigenverslag van Elly en Marlous is dan ook te beluisteren dat er buiten olifanten nog meer interessant beestenspul is. Laten we het daar maar op houden.

Elly, bedankt voor je helpende hand.

Pieter van Harberden,
Goirle, mei 1986

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	15
1.1	Hoe werkt zelfhulp?	15
1.2	De probleemstelling nader uitgewerkt: drie vragen	16
1.2.1	Afbakening van het fenomeen zelfhulpgroep	16
1.2.2	Inperking tot de zelfhulpgroepen van Anonieme Alcoholisten	19
1.2.3	Hulpverleningsmethode in de context van zelfhulpgroep	20
1.2.4	De sociologische optiek	22
1.3	Indeling van het boek	23
2.	ANALYSE VAN DE ONTWIKKELING VAN AA	25
2.1	Institutionalisering als interpretatiekader	25
2.2	AA en het probleem van het alcoholisme	27
2.3	AA en de omgeving	30
2.4	AA en de achterban	37
2.5	AA en de mechanismen	42
2.6	Tot besluit	44
3.	PORTRET VAN DE ZELFHULPORGANISATIE AA	45
3.1	Ter inleiding	45
3.2	Op basis van de Twaalf Tradities	46
3.3	Portret van AA	48
3.3.1	Organisatorische structuur	48
3.3.2	Doelstellingen en activiteiten	52
3.3.3	Juridische vormgeving	56
3.3.4	Beschikbare middelen	57
3.3.5	Lidmaatschap	60
3.3.6	Relatie met de omgeving	63

4. METHODE VAN ONDERZOEK	68
4.1 Inleiding	68
4.2 De biografische methode	68
4.2.1 Beknopte kenschets	68
4.2.1.1 Het accent op de subjectieve en procesmatige aspecten van het sociale leven	69
4.2.1.2 Het theoretisch perspectief	70
4.2.1.3 De pretentie(s) van de methode	71
4.2.1.4 De rol van de onderzoeker	71
4.2.2 De keuze voor de biografische methode	72
4.3 Stapsgewijs op weg naar 'die verdraaide werkelijkheid'	74
4.3.1 Ter inleiding	74
4.3.2 De voorbereidingsfase	74
4.3.2.1 Doel en focus van de studie	74
4.3.2.2 Bestaand of nieuw biografisch materiaal?	75
4.3.2.3 Op zoek naar 'brother sociologists'	76
4.3.2.4 Afspraken vooraf	79
4.3.3 De fase van data-verzameling	82
4.3.3.1 Methode(n) van informatievergaring	82
4.3.3.2 Werkwijze van de onderzoeker	83
4.3.4 De fase van de opslag van het materiaal	85
4.3.4.1 Transcriptie	85
4.3.4.2 Logboek onderzoeker	86
4.3.5 De analyse-fase	87
4.3.5.1 Coderen	88
4.3.5.2 Confrontatie van hypothesen met data	89
4.3.5.3 Geldigheid, betrouwbaarheid, representativiteit	90
4.3.6 De fase van de presentatie	92
4.3.6.1 De vorm van het eindverslag	93
4.3.6.2 Bewerking van het uitgelokte materiaal	93

5.	DE IDEOLOGIE VAN AA	95
5.1	Ter inleiding	95
5.2	Lesblok I: de ziekte alcoholisme en de alcoholistische persoonlijkheid	95
5.3	Lesblok II: stappen naar het herstel	100
5.3.1	Aanvaarding van de diagnose 'alcoholisme'	100
5.3.2	Capituleren en de bodem van de put raken	103
5.3.3	Twaalfde stapwerk	106
5.3.4	Morele herbewapening	111
6.	RITUELEN IN AA	125
6.1	Rituelen; hun kenmerken en functies	125
6.2	Overgangsrituelen in AA	128
6.2.1	Het ritueel van de penningsuitreiking	128
6.2.2	Het ritueel van het doorzakverhaal	132
6.2.3	Het toetredingsritueel	135
6.3	Bestendigingsrituelen in AA	139
6.3.1	Het ritueel van het AA-gebed	139
6.3.2	Het ritueel van de Twaalf Stappen	141
6.3.3	Het ritueel van de eerste stap	150
6.3.4	Het ritueel van de Conventie	154
7.	RITUELE ROLLEN IN AA	157
7.1	Ritualisering, een omschrijving	157
7.2	Groep, grid en AA	158
7.3	Speurwerk naar ritueel rolgedrag in AA	158
7.3.1	De stille nieuweling	159
7.3.2	Het klussende groepslid	164
8.	AA-SYMBOLEN	169
8.1	Symbolen; kenmerken en functies	169
8.2	De symbolen van AA	171
8.2.1	De AA-penning	171

8.2.2 De serenity-prayer	174
8.2.3 Big Book	175
8.2.4 Alcohol en AA	177
8.2.5 Bill, Bob en andere persoon-symbolen	181
8.2.6 De AA-presentatieformule	185
8.2.7 AA-humor	188
9. HET SUBCULTURELE TAALGEBRUIK IN AA	194
9.1 Ter inleiding	194
9.2 De functies van het subcultureel taalgebruik in AA	195
9.3 De AA-taalgids	197
9.3.1 Het jargon	197
9.3.2 Slogans	214
9.3.3 Favoriete uitdrukkingen	217
10. DE MORELE CARRIERE VAN DE AA-ALCOHOLIST	220
10.1 Inleiding	220
10.2 Deviantie, carrière, morele carrière	220
10.2.1 Het sociale reactie-perspectief; in beknop- te schets	220
10.2.2 Becker: carrière	222
10.2.3 Goffman: morele carrière	223
10.3 De morele carrière van de AA-alcoholist	224
10.3.1 De fase van de onbewuste alcoholist	226
10.3.2 De bewustwordingsfase	228
10.3.3 De fase van de lerende alcoholist	236
10.3.4 De fase van de zelfbewuste alcoholist	238
11. NABESCHOUWING	245
11.1 Conclusie en kanttekeningen	245
11.2 Relevantie	247
11.3 Discussie	249
11.3.1 De relatie zelfhulpgroepen en profes- sionals	249

11.3.2 Zelfhulpgroepen en het overheidsbeleid	251
NOTEN	255
LITERATUURLIJST	276
NAMENREGISTER	286
ZAKENREGISTER	288
SUMMARY	294
BIJLAGE	297

1.1

Hoe werkt zelfhulp?

Het verschijnsel zelfhulp kan men niet negeren. Alleen al de omvang en de verscheidenheid ervan staan dat niet toe. Van diverse kanten begint men dan ook belangstelling te tonen voor dit fenomeen.

Nu om allerlei redenen de grenzen van de professionele hulpverlening in het zicht komen, zijn politici en beleidsinstanties geïnteresseerd in nieuwe, effectieve en betaalbare vormen van hulpverlening. Vandaar ook interesse voor zelfhulp (zie de studie van Langeveld, in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 1985).

In kringen van professionele hulpverleners is men vooral geïnteresseerd in de vraag of en, zo ja, hoe men op een zinvolle wijze een rol kan spelen in het zelfhulpgebeuren (o.a. Moeller, 1981).

Ook de wetenschap heeft het verschijnsel zelfhulp als object van theorievorming en onderzoek ontdekt. In een aantal universitaire centra zijn onderzoeksprogramma's ontwikkeld en tot uitvoering gebracht. Zelfhulp wordt, internationaal gezien, als een belangwekkend studieterrein erkend (zie voor een overzicht Branckaerts, 1986). Hierbij heeft ongetwijfeld de Wereldgezondheidsorganisatie (W.H.O.) een stimulerende rol gespeeld.

In wetenschappelijke kring is er een groeiende belangstelling voor de vraag naar de hulpverleningsmethode(n) van zelfhulpgroepen. Als mensen baat hebben bij deelname aan een zelfhulpgroep, aan welke aspecten van het zelfhulpgebeuren is dat toe te

schrijven? Hoe werkt zelfhulp?

In de literatuur over dit thema (o.a. Gartner en Riessman, 1977; Lieberman, 1979; Levy, 1979; Wollert e.a., 1982) wordt een groot aantal therapeutische mechanismen en principes naar voren gebracht. Feit is evenwel dat een en ander nogal 'feitvinderig' overkomt, hetgeen toe te schrijven is aan het ontbreken van een expliciet geformuleerde optiek (1).

In deze studie wil ik een poging doen om de vraag naar de hulpverleningsmethode(n) van zelfhulpgroepen te beantwoorden vanuit een sociologische optiek.

1.2

De probleemstelling nader uitgewerkt: drie vragen

Het gaat dus om een studie van de hulpverleningsmethode van zelfhulpgroepen vanuit een sociologische optiek. Vragen die onmiddellijk rijzen zijn dan: Wat te verstaan onder een zelfhulpgroep? Wat wordt er bedoeld met de term hulpverleningsmethode in de context van de zelfhulpgroep? Hoe ziet die sociologische optiek er uit?

Ik werk deze onderdelen van de probleemstelling nader uit.

1.2.1 Afbakening van het fenomeen zelfhulpgroep

Er bestaat nogal wat verwarring over de vraag wat nu wel en wat niet zelfhulpgroepen zijn. Om aan deze Babylonische spraakverwarring een einde te maken is door Van Harberden, Lafaille en Van der Avort (Van Harberden en Lafaille, 1978:12-13; Van Harberden en van der Avort, 1981) stapsgewijs een 'ideaaltype' ontwikkeld, waarin de wezenlijke kenmerken van zelfhulpgroepen onderscheiden worden. Op basis hiervan is het volgende profiel van de zelfhulpgroep te schetsen:

Profiel van de zelfhulpgroep

a. De leden van de zelfhulpgroep zijn lotgenoten: ze delen

hetzelfde probleem. De leden kunnen dan ook tegen elkaar zeggen: 'Ik weet uit ervaring iets van wat jij nu door maakt'.

- b. De nood is overwegend immaterieel en psycho-sociaal van aard. Hoewel talrijke zelfhulpgroepen zich rond een lichamelijke ziekte of handicap formeren, staat deze ziekte of handicap niet op zichzelf, maar is hij bij zelfhulpgroepen steeds verbonden met psycho-sociale elementen. In zelfhulpgroepen gaat het vooral om gevoelens van eenzaamheid, angst, onbegrip, stigmatisering enz.
- c. In zelfhulpgroepen gaat het om zeer specifieke problemen en aldus kan men zelfhulpgroepen als 'single-issue-groups' typeren. Mij zijn bijvoorbeeld geen zelfhulpgroepen voor rouwenden in het algemeen bekend. Wel bestaan er zelfhulpgroepen voor ouders van een overleden kind, voor ouders van zogeheten wiegedoodkinderen, voor mensen die rouwen om het verlies van hun levenspartner, voor mensen wier partner door zelfdoding het leven heeft beëindigd, enz. (2).
- d. Doel van de zelfhulpgroep is met name het lenigen van de gemeenschappelijke nood, dan wel het oplossen van de gemeenschappelijke problematiek. In geval van noodleniging, van ondersteunend helpen verlenen de groepsleden elkaar onderlinge steun en bemoediging. In geval van probleemoplossend helpen, wisselen zij onder elkaar ervaringen en informatie uit. Het gaat hier om informatie die gebaseerd is op ervaringskennis: know-how, verkregen door persoonlijke ervaring met een verschijnsel en niet door beredenering, observatie en nadenken over informatie die door anderen is aangedragen (Borkman, 1978:100 e.v.).
- e. De hulpverlening vindt plaats in een primaire groep, gekenmerkt door face-to-face relaties. In zo'n kleine groep komen de leden elkaar dan ook echt tegen wanneer ze hun problemen bespreken.
- f. Het groepsgebeuren wordt in sterke mate ingekleurd door bepaalde waarden en attitudes. Deze, voor het therapeutische proces belangrijke, waarden en attitudes vormen de neerslag van het eerstgenoemde element van dit profiel: de

leden van de zelfhulpgroep zijn lotgenoten.

Lotgenotencontact mondt uit in een waardenklimaat dat gunstig is om het gemeenschappelijke probleem te lijf te gaan. Zo heeft contact tussen lotgenoten een sterke normaliserende werking. De ontdekking dat je bepaald niet de enige bent die met dat probleem kampt haalt mensen uit een verlamdend isolement. Deze ontdekking maakt als het ware de weg vrij om jezelf reëel onder ogen te zien. Hij maakt ook de energie vrij om aan je problematische situatie te gaan sleutelen. De eerste kennismaking met een zelfhulpgroep wordt dan ook als een bevrijdend gesprek ervaren.

Lotsverbondenheid creëert ook een sterk wij-gevoel, een gevoel van 'in hetzelfde schuitje zitten' en solidariteitsbesef ('we laten elkaar niet in de steek' en 'laten we elkaar accepteren zoals we zijn'). Aldus scheppen de leden van een zelfhulpgroep voor elkaar een veilige, ondersteunende en niet-dwingende omgeving. Wederzijds begrip en wederzijdse acceptatie is één kant van de medaille. Authenticiteit, oprechtheid en zelfacceptatie vormen de andere kant ervan. Omdat je tussen gelijken bent, kan je je laten zien zoals je bent, met je angsten, tekorten en onzekerheden. Omdat je weet dat de anderen je begrijpen en accepteren, kun je de schijn laten varen, je masker afzetten en je ware gezicht laten zien.

Lotgenoten, gelijken in een problematische situatie, zijn veelal ongelijk in de mate waarin zij hun probleem verwerkt hebben, en, zo mogelijk, oplossingen van de problematiek hebben gevonden. Voor nieuwkomers in de groep zijn de oudere leden, die de problematiek al verwerkt hebben, 'bewijskrachtige voorbeelden'. Aldus ontstaat er hoop, tekent zich een ongekend, hoopvol perspectief af.

- g. Het hulpverleningsproces in de groep wordt ook ingekleurd door therapeutische principes. Zo wordt het ondersteunend helpen gestuwd door het zogeheten 'helper-therapie-principe' (Riessman, 1978:90 e.v.). Dit principe komt er op neer, dat men door anderen te helpen ook zichzelf helpt (en mogelijk zelfs beter dan de ander). Door het helpen

van anderen worden bijvoorbeeld het zelfrespect, het zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde vergroot. De profijtelijke werking van dit principe zet dan aan tot een frequente rolwisseling in de groep: wie op het ene moment geholpen wordt, is op het andere moment de helper.

Op dit punt van het probleemoplossend helpen is het 'zelfhulp-principe' (Moeller, 1978:264 e.v.) van kracht. Dit principe stelt dat ieder lid van de groep zichzelf helpt en aldus de ander helpt om zichzelf te helpen. In zelfhulpgroepen brengt men wel zijn ervaringskennis met betrekking tot het gemeenschappelijke probleem naar voren en stelt die beschikbaar voor de groep, maar deze kennis neemt de individuele groepsleden niet het heft uit handen. Integendeel, het zelfhulp-principe zet aan tot zelfontdekking en zelfconfrontatie. Speurend naar oplossingen voor zijn probleem is ieder groepslid op zichzelf aangewezen.

Van de bovengenoemde elementen wil ik er drie extra benadrukken; dit omdat zij het mogelijk maken zelfhulpgroepen te onderscheiden van verwante verschijnselen (Geelen en Van Harberden, 1984: 259). Ten eerste zijn het kleine groepen: grotere organisaties van patiënten en cliënten horen derhalve niet tot de zelfhulpgroepen. In de tweede plaats gaat het om hulpverlening binnen de groep: actiegroepen en belangengroepen vallen dus buiten de zelfhulpgroepen. In de derde plaats ligt bij het helpen het accent op contact tussen lotgenoten met inbreng van ervaringskennis. Groepen waarvan het hulpverleningsproces inhoudelijk geleid en gestuurd wordt door hiervoor opgeleide buitenstaanders vallen dus ook buiten het vlak van de zelfhulpgroepen.

1.2.2 Inperking tot de zelfhulpgroepen van Anonieme Alcoholisten

Er zijn zeer verschillende zelfhulpgroepen actief. Voor een nauwkeurig beeld van het verschijnsel is het dan ook geen overbodige luxe om dit enorme veld van groepen te verkavelen. Dit is naar verschillende gezichtspunten mogelijk.

In de literatuur over zelfhulp zijn dan ook talrijke classificaties en typologieën te vinden. Zo zijn er indelingen naar de aard van de problematiek waarmee de groep bezig is (Robinson en Henry, 1977; Branckaerts, 1980) en naar de doelen van de groepen (Levy, 1976; Katz en Bender, 1976 en Gartner en Riessman, 1977).

Op deze indelingen is nogal wat aan te merken (De Lange, 1979:10 e.v. en Van Harberden, Lafaille en Neve, 1982:69-71). Zo zijn ze niet empirisch onderbouwd. De indelingen zijn louter op een min of meer logische en intuïtieve wijze tot stand gekomen. En ook gemeten naar de criteria uitputtendheid en uitsluitendheid schieten de meeste indelingen tekort.

Ik volsta hier met de constatering dat de familie 'Zelfhulp' een heterogeen gezelschap vormt. In dit licht is inperking van het onderzoeksveld geboden.

In deze studie beperk ik mij tot de zelfhulpgroepen die opereren onder de paraplu van Anonieme Alcoholisten (AA), een zelfhulporganisatie van en voor alcoholisten.

Bij deze inperking heb ik me laten leiden door de gedachte dat AA reeds sinds 1935 bestaat en als de oudste vorm van zelfhulp beschouwd moet worden. AA is ook de meest verbreide vorm van zelfhulp. Schattingen gewagen van 1,5 miljoen leden, meer dan 60.000 groepen, verspreid over 118 landen. Ook stelde ik vast dat AA de meest nagebootste vorm van zelfhulp is. Alleen al in de Verenigde Staten zijn er zo'n 43 zelfhulpgroepen en -organisaties (Norris, 1976:772) die zich in programmatisch en organisatorisch opzicht aan AA hebben gespiegeld (3).

1.2.3 Hulpverleningsmethode in de context van de zelfhulpgroep

Het begrip hulpverleningsmethode is ontwikkeld in een professionele therapeutische, agogische setting. Hidalgo (1980:86-107) stelt voor methode op te vatten als een gereguleerde procedure om bepaalde doeleinden te bereiken. Methode, aldus opgevat, verwijst naar kenmerken van het therapeutisch proces als:

gereguleerd, gefaseerd, systematisch, planmatig, weloverdacht.

Reeds bij een eerste verkenning van het zelfhulpgebeuren blijkt dat men met deze termen niet uit de voeten kan komen. De hulpverleningsmethode van de zelfhulpgroep moet men met een geheel ander referentiekader definiëren. De helpende relatie in zelfhulpgroepen heeft te maken met spontaniteit, intuïtie, ervaring, radicale zelfconfrontatie, solidariteit, zelfprestatie, authenticiteit, identificatie, zelfbepaling, autonomie, leren en modelleren.

Dat dit alles haaks staat op de bovengenoemde omschrijving van hulpverleningsmethode is duidelijk. Maar dat betekent nog niet dat de zelfhulpgroep geen hulpverleningsmethode heeft. Er moet een andere conclusie getrokken worden (Van Harberden en Van der Avort, 1981).

Zoals gezegd, het begrip hulpverleningsmethode is in een specifieke context (professionele hulpverlening, agogische praktijk) ontwikkeld. Toepassing ervan in een andere context (in dit geval: de zelfhulpgroep) is slechts mogelijk, wanneer het wordt ontdaan van zijn contextgebonden betekenis. Aansluiting zoekend bij de meer oorspronkelijke betekenis van het begrip methode kan het begrip hulpverleningsmethode in de context van de zelfhulpgroep omschreven worden als: vast, regelmatig optredend gedrag van de zelfhulpgroep en de daarmee verbonden processen, voorzover dit hulpverleningsbevorderend genoemd kan worden en dus therapeutische effecten bewerkstelligt.

Om misverstanden te voorkomen - als gevolg van het doorwerken van de associaties van het begrip hulpverleningsmethode - stelt Van der Avort (1980:127-128) voor om te spreken over manier van helpen. Een manier van helpen van de zelfhulpgroep duidt dan op het gedrag en de daarmee verbonden processen die functioneel zijn voor de therapeutische effecten van de groep.

1.2.4 De sociologische optiek

Centrale vraag in deze studie is die naar de hulpverleningsmethode van AA. Welk gedrag van de AA-groep en de daarmee verbonden processen zijn hulpverleningsbevorderend, sorteren therapeutische effecten?

Volgens Antze (1979:273) vormt de overname van de groepsideologie de essentie van het veranderings- en leerproces in zelfhulp-groepen. De ideologie van een groep omschrijft hij dan als 'teachings', een geheel van lessen dat uiteenvalt in twee blokken: 1. lessen waarin het gaat om verklaringen omtrent de oorzaak (oorzaken) van het probleem waarmee de groepsleden kampen en 2. lessen die handelen over de manier waarop de probleemdraegers hun problemen kunnen oplossen.

Toegepast op AA zou dit betekenen dat het therapeutisch vermogen van een groep afhankelijk is van de mate waarin de leden met de 'leer' van AA inzake alcoholisme uit de voeten kunnen komen.

Op basis van groepsobservaties en gesprekken met ervaren AA-leden werd mij duidelijk dat het standpunt van Antze te beperkt is. In AA-groepen wordt het leerproces in belangrijke mate gevoed door de AA-'lessen', maar er is meer aan de hand. In de groepen leren de leden niet slechts greep te krijgen op hun gemeenschappelijke probleem, alcoholisme. Veeleer leren zij om een ander leven te leiden. Vanzelfsprekend gaat het dan om een leven zonder alcohol.

Naar mijn mening moet het AA-gebeuren in andere termen dan die van Antze worden gevangen. In essentie gaat het om een socialisatieproces. Met Fend (1969:38) omschrijf ik dit proces als: 'Der gesamte Prozesz, in dem jemand die Kultur "seiner" Gesellschaft lernt (z.B. Sprache, Bräuche, und Sitten, die Moral, religiöse Ideensysteme usw.)'. In de AA-groep maakt de nieuwkomer kennis met de AA-cultuur, een subcultuur die ik met Hatcher (1975:102) zou willen typeren als: 'The sobriety subculture'.

In de mate waarin het AA-lid erin slaagt om zich deze cultuur eigen te maken en uit te dragen (dit in het kader van het zogeheten twaalfde stapwerk), kan hij beschikken over een betekenis-kader, een samenhangend geheel van zingevingen aan een leven respectievelijk met en zonder alcohol. Al lerend vult het AA-lid als het ware zijn instrumentenkist met instrumenten waarmee hij succesvol kan sleutelen aan zijn identiteit.

In mijn optiek zijn nu twee concepten in combinatie belangrijk, namelijk socialisatie en morele carrière. Het begrip socialisatie is bruikbaar om aan te geven welke aspecten van de AA-cultuur voor haar leden een betekenis-kader vormen. Met behulp van het begrip morele carrière, door Goffman (1961:128) omschreven als: 'the regular sequence of changes in the person's self and in the framework of imagery for judging himself and others', is het mogelijk om de veranderingen in het zelfbeeld van het AA-lid te traceren (4).

1.3

Indeling van het boek

Het veld van onderzoek wordt in de hoofdstukken 2 en 3 in kaart gebracht. AA wordt geportretteerd als een zelfhulporganisatie. Ook wordt uiteengezet waarom AA is kunnen uitgroeien tot een gevestigd hulpverleningsinstituut voor alcoholisten.

In hoofdstuk 4 besteed ik aandacht aan de door mij gekozen methode van onderzoek, de biografische methode of de methode van de life history. Ook wordt uitvoerig uiteengezet op welke wijze in dit onderzoek het biografisch materiaal is verzameld en verwerkt.

In deze studie wil ik aannemelijk maken dat AA haar leden een betekenis-kader biedt waarmee zij hun negatief zelfbeeld om kunnen zetten in een positief zelfbeeld. Dit betekenis-kader wordt uitvoerig besproken in de hoofdstukken die handelen over de AA-ideologie, rituelen in AA, rituele rollen, AA-symbolen en het

subcultureel taalgebruik in AA (hoofdstuk 5 tot en met 9).

In hoofdstuk 10 werk ik het concept morele carrière uit. Ook schets ik de morele carrière van de alcoholist die zich bij AA heeft aangesloten.

Hoofdstuk 11 bevat de conclusies, kanttekeningen en enige opiniërende opmerkingen met betrekking tot het verschijnsel zelfhulp.

2.1

Institutionalisering als interpretatiekader

AA is in de jaren '30 in de Verenigde Staten ontstaan. In 1935 kwamen twee alcoholisten, William Wilson (Bill) en Robert Holbrook Smith (Dr. Bob), tot de ontdekking dat het mogelijk was door onderlinge steun de fles te laten staan. De dag waarop Dr. Bob, een verslaafde chirurg, zijn laatste glas dronk, 10 juni 1935, geldt als de geboortedag van AA.

Het streven van de 'Founding Fathers' van AA om ook andere alcoholisten te helpen van de drank af te komen is aanvankelijk geen succes. In de eerste jaren kan AA niet bogen op tastbaar resultaat. Eerst in 1937 kan men melden dat in Akron (Ohio, USA) 40 alcoholisten droog stonden.

In 1939 wordt het boek 'Alcoholics Anonymous' op de markt gebracht. In dit 'Big Book' hebben de stichters van AA hun ervaringen en het herstelprogramma 'The Twelve Steps' vastgelegd. Het boek verschaft de beweging haar definitieve naam.

In de jaren '40 breekt AA in de Verenigde Staten door. Het ledental loopt snel op en in een hoog tempo worden groepen gevormd. 'De' Amerikaanse samenleving, de pers voorop, begint belangstelling te tonen voor AA.

Na de Tweede Wereldoorlog verspreid AA zich buiten de Verenigde Staten. In Nederland komt de eerste AA-groep in 1948 (Het grote boek van Anonieme Alcoholisten, 1983:349) tot stand. Anno 1983 kent AA-Nederland 135 groepen (Van Harberden en Wildhagen, 1983:153). En volgens een recente telling gaat het thans (begin

1986) om 180 groepen.

Wanneer AA in 1985 vijftig jaar bestaat is deze zelfhulpbeweging voor alcoholisten wereldwijd verbreid. Schattingen gewagen van 1,5 miljoen leden, meer dan 60.000 groepen, verspreid over 118 landen. Het is dan ook niet overdreven te stellen dat AA is uitgegroeid tot een gevestigd hulpverleningsinstituut voor alcoholisten.

In dit hoofdstuk een proeve van een verklaring voor dit gegeven, waarbij ik aansluiting zoek bij het denken over institutionalisering (1). Aldus is het mogelijk om die factoren op te sporen die essentieel zijn (geweest) voor de ontwikkeling van AA (2). Ik beperk me hierbij tot de Verenigde Staten, de bakermat van AA. Een analyse van het institutionaliseringsproces van AA in Nederland vraagt om een afzonderlijke studie, hetgeen buiten het bestek van dit onderzoek valt.

In 1962 merkten Van Doorn en Lammers (1962:124) op dat de vraag naar de omstandigheden waaronder zich een institutionaliseringsproces voltrekt in de sociologie nauwelijks is gesteld, laat staan beantwoord. Twintig jaar later constateer ik dat er diverse pogingen zijn gedaan om dit gat in onze kennis over het fenomeen institutionalisering op te vullen. In de literatuur over institutionalisering worden verschillende factoren genoemd die beschouwd moeten worden als randvoorwaarden voor het op gang komen en de ontwikkeling van een institutionaliseringsproces.

Het is de verdienste van Van Voorden (1975:80-82) dat hij de voorwaarden die gelden bij een institutionaliseringsproces systematisch op een rijtje heeft gezet. Hij brengt ze onder in vier categorieën:

- a. Voorwaarden met betrekking tot het probleem.
- b. Voorwaarden met betrekking tot de omgeving.
- c. Voorwaarden met betrekking tot de achterban.
- d. Voorwaarden met betrekking tot de mechanismen.

Het zijn deze voorwaarden die in combinatie verantwoordelijk zijn voor het op gang komen van een institutionaliseringsproces, dat wil zeggen een proces waarbij zich rond een bepaald probleem

een sociaal handelings- en middelenpatroon ontwikkelt (Peper, 1972:51).

2.2

AA en het probleem van het alcoholisme

Het bestaan van een sociaal probleem is een essentiële voorwaarde voor het op gang komen van een institutionaliseringsproces. Wat dient men nu te verstaan onder een sociaal probleem?

In de literatuur treft men talloze omschrijvingen aan van het begrip sociaal probleem (Lafaille, 1978: 9-40). Ik volsta hier met de omschrijving van Hidalgo (1973): 'Een sociaal probleem heeft betrekking op een feitelijke conditie of situatie die door bepaalde groepen vanuit een bepaald perspectief als onwenselijk of onaanvaardbaar wordt gedefinieerd, en waarbij de probleemdefiniërende groepen vinden dat er wat aan de situatie gedaan kan worden'.

In deze omschrijving zijn dan drie essentiële elementen aanwijsbaar:

- een feitelijke conditie: deze heeft betrekking op datgene wat zich feitelijk waarneembaar aan ons voordoet. Zo kan bijvoorbeeld worden vastgesteld dat in een bepaalde buurt 10 heroïne-prostituées werken;
- een evaluatieve conditie: deze heeft betrekking op de beoordeling van een objectief vast te stellen situatie. Bijvoorbeeld een bepaalde groep mensen vindt het onaangenaam dat in hun buurt 10 heroïne-prostituées werken;
- een probleemdefinitie: de combinatie van de feitelijke en evaluatieve conditie leidt tot een bepaalde probleemdefinitie. In deze probleemdefinitie komt men dan zowel voorstellingen tegen betreffende oorzaken en gevolgen, als voorstellingen van oplossingen van het probleem of aanzetten tot verandering van de situatie waarbinnen het probleem zich voordoet. In het voorbeeld: het tippelen wordt slechts gedoogd in een gebied buiten de woonwijken.

Wat betekent dit alles voor AA?

Wanneer men kijkt naar de Amerikaanse situatie in het begin van deze eeuw, ziet men dat alle staten kampen met het probleem van het alcoholisme. Meer dan een miljoen mannen en vrouwen, zo schat men, zijn verslaafd aan de alcohol (de feitelijke conditie). Gelet op de consequenties ervan (gezinsontwrichting, werkverzuim, dalende arbeidsprestaties, enz.), is er naar veler mening sprake van een urgent probleem dat krachtig dient te worden aangepakt (de evaluatieve conditie). Het probleem beroert velen en wel in die mate dat zonder overdrijving gesproken kan worden van een 'alcohol-bewustzijn' (Raymakers, 1983:31).

In de dominante visie op alcoholisme wordt de alcoholist dan beschouwd als een moreel of wilszwak individu (Trice en Roman, 1970:541). De oplossing van het probleem zoekt men vooral in campagnes gericht op matiging en/of geheelonthouding (de probleemdefinitie).

Bepaalde groepen gaan nog een stap verder; zij ijveren voor een drankverbod. En dit met succes: in 1920 wordt Amerika drooggelegd.

De drooglegging is evenwel niet succesvol. De prohibitie-wet wordt op dusdanig grote schaal ontdoken dat in 1933 aan de drooglegging een eind wordt gemaakt. De Amerikanen beseffen dat zij geen oplossing hebben gevonden voor het alcoholprobleem; dit getuige het grote aantal probleemdrinkers en verslaafden.

In de jaren '30 komen Bill en Dr. Bob tot de ontdekking dat het mogelijk is om door onderlinge steun en engagement van de drank te geraken. Deze ervaringskennis wordt uitgebouwd in de richting van een alomvattende probleemdefinitie. In betrekkelijk korte tijd kan AA beschikken over een ideologisch fundament. Dat dit mogelijk was komt in belangrijke mate voor rekening van outsiders: Dr. Silkworth en de Oxford Group Movement.

Het was Dr. Silkworth die de ervaringskennis van Bill en Dr. Bob

min of meer wetenschappelijk heeft onderbouwd; dit met behulp van het 'disease concept' inzake alcoholisme. Dit concept (3) wordt uitvoerig besproken in hoofdstuk 5. Hier volsta ik met de opmerking dat het ziekteconcept - een alcoholist is een zieke - een belangrijk onderdeel vormt van de hulpverleningsdoctrine van AA.

Bij de doctrinevorming heeft ook de Oxford Group Movement - hierover straks meer - belangrijke bouwstenen aangeleverd (Hurvitz, 1976:283-294). Tussen die beweging en AA hebben in de beginperiode (tot 1937) nauwe banden bestaan. Bill, een van de stichters van AA, was aangesloten bij de Oxford Group Movement. Ook Dr. Bob was er reeds in 1933 mee in contact gekomen. Hij was vooral onder de indruk gekomen van de openheid waarmee men sprak over persoonlijke tekortkomingen (zie ook: AA, 1984:139 e.v.).

Kijkend naar de hulpverleningsdoctrine van AA, verwoord in de Twelve Steps, stel ik vast dat de 'Founding Fathers' van AA in sterke mate zijn beïnvloed door de Oxford Group Movement. Bijvoorbeeld het zelfonderzoek, een belangrijk onderdeel van het AA-herstelprogramma, is rechtstreeks ontleend aan de 'werkwijze' van deze beweging (Sagarin, 1969:36).

Samengevat, in betrekkelijk korte tijd had AA de beschikking over een doorwrochte hulpverleningsdoctrine. Over de functies ervan voor het institutionaliseringsproces kan ik kort zijn.

Naar de omgeving toe is de beschikbaarheid van een doctrine een sterke troef om maatschappelijke steun te verwerven. Wie relevante groeperingen wil overtuigen van de betekenis van een nieuwe activiteit, moet geloofwaardig overkomen (zie ook 2.3). Naar de achterban toe verschaft de hulpverleningsdoctrine een zekere identiteit. Hij vormt een belangrijke legitimeringsbron bij kritiek van buitenaf. Naar de potentiële deelnemers toe is de hulpverleningsdoctrine een gewichtige informatiebron c.q. een toetssteen in het mobilisatieproces (cfr. 2.3).

Ik beschouw de hulpverleningsdoctrine dan ook als de bron voor het institutionaliseringsproces van AA.

2.3

AA en de omgeving

In een studie over geïnstitutionaliseerde conflictoplossing heeft Galtung (Peper, 1972:45) erop gewezen dat, wil een bepaalde activiteit zich institutionaliseren, deze 'wortel moet schieten', c.q. geaccepteerd moet worden door de sociale structuur waarvoor zij is bedoeld. Bij Van Doorn en Lammers (1962:123 e.v.) heet dit de aanwezigheid van een bepaald 'fond' aan gemeenschappelijke cultuur.

Hoe heeft de Amerikaanse samenleving gereageerd op het streven van enige alcoholisten om op eigen kracht iets te doen aan het lot van alcoholisten?

Allereerst constateer ik dat er voor het AA-initiatief een gunstige voedingsbodem was: in de Amerikaanse cultuur zijn enige elementen aanwijsbaar die, in combinatie, aannemelijk maken dat AA kon aanslaan. Ik stip hier een aantal cultuurelementen aan, waarbij ik me laat leiden door Dumont en Trice & Roman.

Speurend naar de wortels van de zelfhulpbeweging in de Verenigde Staten noemt Dumont onder andere de associatieve traditie van de Amerikanen, die tot uitdrukking komt in het gemak waarmee men zich in clubs verenigt, alsook in de sterke mate van identificatie met die groepen. 'The communality exhibited by the self-help movement is characteristically american even apart from its religious and spiritual trappings. Alexis de Tocqueville describes us as a "nation of joiners". It would seem that our very heterogeneity and preoccupation with progress induces us to search endlessly for group identifications as a source of cohesion' (Dumont, 1974:631).

Dumont wijst ook op het pragmatisch denken van de Amerikanen. Dumont: 'The self-help movement also derives from the main currents of American philosophy. The empiricism and pragmatism

of William James and John Dewey are the best expressions of a body of ethics designed for an expansionist industrial society. Truth is what works and no value system is eternally valid' (1974: 632).

Trice en Roman sluiten hier voor wat AA betreft op aan wanneer zij opmerken: 'AA taps into the value of efficiency and practicality through its pragmatism and forthright determination to "take action" about a problem. The organization pays little heed to theories about alcoholism and casts all of its literature in extremely practical language. Much emphasis is placed upon the simplicity of its tenets and the straightforward manner in which its processes proceed' (1970:543).

Verscheidene auteurs wijzen erop dat AA een exponent is van het hecht verankerde wantrouwen in het gevestigde gezag. Trice en Roman: 'Its organizational pattern is highly congruous with the value, suspicion of vested authority. There is no national or international hierarchy of officers and local groups maintain maximum autonomy. Within the local group, there are no established patterns of leadership, such that the organization proceeds on a basis which sometimes approaches anarchy. In any event, the informality and equalitarianism are marked features of the organization, which also tend to underline the self control possessed by individual members' (1970:544).

Volgens Dumont geldt dit overigens voor de gehele zelfhulpbeweging. Dumont: 'Self-help programs (...) demonstrate a scepticism of established and traditional techniques, which is at best an utilitarian piking and choosing for ones that work and at worst a wholesale rejection of anything that suggests tradition or professional elitism. They generally manifest an optimism bounded only by pure physical exhaustion' (Dumont, 1974:632).

In navolging van Williams wijzen Trice en Roman nog op het feit dat het AA-programma nauw aansluit op de anti-hedonistische trek in de Amerikaanse cultuur. Zelfbeheersing, met name die vorm ervan die het vermijden van genot in zich bergt, is een gedrags-

wijze die veel waardering krijgt en die is ingebed in het Amerikaans ethos. Trice en Roman: '(...), members of Alcoholics Anonymous have regained self control and have employed that self control in bringing about their rehabilitation (...) AA members have, in a sense, achieved success in their battle with alcohol and may be thought of in that way as being "self-made" in a society permeated by a systematic moral orientation by which conduct is judged' (1970:543).

Gegeven de aanwezigheid van deze voedingsbodem mag het AA-initiatief kansrijk (in termen van institutionalisering) worden geacht. Het gaat bovendien om een initiatief met een voorgeschiedenis. Anders gezegd, in de Amerikaanse situatie van de jaren '30 geldt AA niet als een 'vreemd' gebeuren. Integendeel, in meervoudig opzicht sluit AA aan bij reeds langer bestaande en maatschappelijk aanvaarde initiatieven.

Als in 1935 AA officieel van start gaat is de Amerikaanse samenleving zeer wel vertrouwd met initiatieven die erop gericht zijn om het alcoholprobleem aan te pakken c.q. iets te doen aan de problematiek van de alcoholisten. Het Amerikaans 'alcohol-bewustzijn' kristalliseerde uit in een heterogeen gezelschap van organisaties die doelstellingen als matiging, geheelonthouding, drankverbod e.d. in hun vaandel voerden.

Ik vermeld hier de Temperance Movement. Deze drankbestrijdingsbeweging, geleid door protestanten en met veel aanhang op het platteland, was reeds in de 19de eeuw actief in de strijd tegen het drankmisbruik. De American Temperance Society, gesticht in 1826, stelde zich tot doel om mensen te winnen voor geheelonthouding.

Geheelonthouding was ook de centrale doelstelling van de Father Matthew-beweging, van oorsprong Iers, en de Catch-My-Pal-groepering. Laatstgenoemd initiatief was er ook op uit om alcoholisten te doen herstellen. Dat men hieraan veel belang hechtte blijkt wel uit het feit dat men sprake over de 'happy art of catching

men' (Sagarin, 1969:35).

Drankverbod werd een nationaal politiek issue, toen in 1869 de Prohibition Party werd gevormd. In dit verband moeten ook worden genoemd de Woman's Christian Temperance Union, gesticht in 1874, en de politiek invloedrijke Anti-Saloon League, die vanaf 1895 in alle staten van Amerika actief was. Deze organisaties vervulden een speerpuntfunctie in het streven de drankbestrijding een wettelijke basis te geven (4).

Als in 1935 AA van start gaat is de Amerikaanse samenleving ook gewend aan het idee dat probleemdragers zelf iets kunnen doen aan de problematische situatie waarin zij verkeren. In dit verband moet ik dan wijzen op het bestaan van twee bewegingen die als directe voorlopers van AA beschouwd kunnen worden: de Washingtonian Movement en de Oxford Group Movement.

De Washingtonian Movement was een beweging die, althans in de beginjaren, herstel van alcoholisme zocht langs de weg van de zelfhulp. Alcoholisten, aangesloten bij de beweging der Washingtonians, kwamen bijeen en trachtten elkaar te helpen om van de drank af te komen. In de groepsbijeenkomsten nam het vertellen van het levensverhaal een belangrijke plaats in. Van de groepsleden werd ook verwacht dat zij de boodschap doorvertelden. Kortom, de beweging leek in verschillende opzichten op AA, zoals we die thans kennen (Sagarin, 1969:34-35).

De Oxford Group Movement (5) was een populaire spirituele beweging die in meer dan 60 landen actief was. De beweging werd geleid door de Lutheraan Buckman, de stichter van de beweging, die bekend staat als 'Moral Rearmament'. Morele standaards als: Absolute Purity, Absolute Honesty, Absolute Love and Absolute Unselfishness vierden in deze beweging hoogtij. Cantril: 'The basic assumptions are: 1. men are sinners; 2. men can be changed; 3. confession is prerequisite to change; 4. the changed soul has direct access to God; 5. the Age of Miracles has returned; and 6. those who have been "changed" must "change" others' (1941:-147-158).

Belangrijk is hier de opmerking dat de leden van een Oxford-groep in alle openheid eerlijk moesten getuigen van hun persoonlijke tekortkomingen. Deze 'methode' (confession) is door de AA-pioniers overgenomen. En ook andere onderdelen van het AA-herstelprogramma zijn terug te voeren op banden met de Oxford Group Movement. In hoofdstuk 5 (5.3.3) kom ik hierop terug.

Zollschan en Perruci (Peper, 1972:47-48) hebben er op gewezen dat institutionalisering van een activiteit gemakkelijker is, als er sprake is van een activiteit met een verleden. Dit geldt voor wat betreft AA. Bovengenoemde initiatieven zijn te beschouwen als de wegbereiders voor AA. Ze hebben de ontwikkelingsgang van AA aanzienlijk vergemakkelijkt.

Eisenstadt heeft erop gewezen dat een institutionaliseringsproces slechts op gang komt, wanneer relevante bestaande instituties ruimte bieden voor de ontwikkeling van zo'n proces (zie Van Voorden, 1975:81). Heeft AA van invloedrijke instituties maatschappelijke steun ontvangen?

Vanuit medische kring is er meer samenspel dan tegenspel gekomen. In de beginperiode van AA krijgt dit zelfhulpinitiatief steun van enige artsen. Overtuigd van het therapeutisch potentieel van AA, treden zij op als pleitbezorgers van deze vorm van hulpverlening voor en door alcoholisten. Via deze artsen krijgt AA toegang tot de ziekenhuizen, hetgeen niet onbelangrijk is in verband met de ledenwerving.

Het succes van AA in therapeutisch opzicht is voor de meeste 'medical associations' voldoende grond om over te gaan tot formele erkenning. De intensiteit van deze steun wordt zichtbaar in het feit dat in 1951 de American Public Health Association de Lasker Award toekent aan AA.

Een bijzondere en zeer belangrijke steun is afkomstig van Dr. Silkworth. Het was deze arts die bij AA het 'disease concept'

inzake alcoholisme heeft geïntroduceerd.

In deze conceptie is alcoholisme een ziekte. Dr. Silkworth omschreef deze als: een obsessie van de geest, gekoppeld aan een allergie van het lichaam. Een alcoholist is een zieke, in zoverre hij door het drinken van alcohol wordt aangezet tot nog meer drinken en niet in staat is, althans na het gebruik van alcohol, deze aandrang het hoofd te bieden.

Het gaat vervolgens om een ongeneeslijke ziekte. Once an alcoholic, always an alcoholic! Van deze ziekte kan men slechts het symptoom, namelijk overmatig drinken, bestrijden door te stoppen met drinken. Wie als alcoholist wil overleven moet er naar streven om 'an arrested alcoholic' (Cain) te worden.

De aanhangers van deze conceptie nemen afstand van de opvatting dat alcoholisme als een morele zwakheid moet worden beschouwd. De probleemdrinker heeft niet minder wilskracht dan een zieke die aan tuberculose of aan suikerziekte lijdt (in: AA en de medici:12).

AA heeft dit disease concept inzake alcoholisme overgenomen; een feit dat door critici fors onder schot is genomen (zie bijvoorbeeld Cain, 1964:72). Dit neemt niet weg dat AA, door de acceptatie van dit concept, beschikte over een probleemdefinitie, hetgeen voor het op gang komen van het institutionaliseringsproces van groot belang is (cfr. 2.2).

Steun, zij het indirecte, heeft AA ook gekregen vanuit de hoek der psychotherapeuten.

De psychotherapie maakt in de periode tussen de twee wereldoorlogen een snelle opmars door. In dit 'Interbellum' raken vooral de hogere en middelbare sociale milieus vertrouwd met het fenomeen psychoanalyse (6). Raymakers: 'Er werden grote hoeveelheden populair-wetenschappelijke lectuur geproduceerd én verslonden (...). De mensen gingen naar hun psycho-analyst op dezelfde manier als dat ze naar hun huisdokter gingen, alleen was het eerste natuurlijk véél interessanter. Dit had tot gevolg dat, zeker de hogere en middenklassen, zich in toenemende mate

bewust werden van de psychologische complexiteit van gedragsproblemen wat weer leidde tot een zekere sympathie voor hen die gesteusterd werden door emotionele moeilijkheden en stoornissen (...). AA kon hierdoor rekenen op een publieke sympathie, die ze dan ook bijna onmiddellijk kreeg, waarop ze vóór de Freudiaanse revolutie niet had hoeven te rekenen' (1983:32-33).

Door verscheidene auteurs is gewezen op de invloed van de kerken op de ontwikkelingsgang van AA. Ter onderbouwing van deze visie wordt dan gewezen op een wederzijdse aantrekkingskracht tussen de protestantse kerken en AA. De 'Wahlverwantschaft' tussen de Amerikaanse 'Protestant Ethic' en de AA-ideologie wordt dan als volgt ingevuld: De protestantse ethiek hecht veel waarde aan soberheid, emotionele controle, schuldbewustzijn, berouw en trouw, en dit zijn zaken die in het AA-gebeuren pregnant aanwezig zijn.

In dit verband wordt ook gewezen op het feit dat: '... AA was developed on a model that uses a specifically religious tone and numerous concepts borrowed from religion' (Bean, 1975:33). De religieuze inslag van een aantal onderdelen van het AA-herstelprogramma moet hier dan als voldoende bewijsvoering gelden.

Ik wil hier nog een aanvullende opmerking maken. De positieve opstelling van de dominerende protestantse kerken jegens AA laat zich nog op een andere wijze verklaren. Ik doel dan op de Puriteinse oorsprong van de protestantse kerken en sekten in de Verenigde Staten. In navolging van Zijderveld (1973:17) wil ik wijzen op het feit dat door deze oorsprong de dominante religie sterk empirisch en pragmatisch getint was.

Tegen de achtergrond van deze karakteristiek is het begrijpelijk dat de kerken AA, een succesvolle hulpverleningsformule voor alcoholisten, hebben aanvaard; dit toch zeker in een periode waarin de professionele hulpverlening, met een beroep op de feiten (lees: behandelingsresultaten), geen monopoliepositie kon claimen.

Van meet af aan heeft AA melding gemaakt van bemoedigende resultaten. De succescijfers hebben op de pragmatisch ingestelde Ame-

rikanen grote indruk gemaakt. Indicatief is hier het feit dat AA snel toegang krijgt tot alcoholisten in ziekenhuizen en gevangenissen. En ook in het bedrijfsleven krijgt AA ontplooiingskansen.

De steun vanuit deze maatschappelijke sectoren moet voor een deel op het conto van de massamedia worden geschreven. Belangstelling van radio, televisie en schrijvende pers voor AA was in meerdere opzichten belangrijk voor de ontwikkelingsgang van AA. Belangrijk is hier vooral de legitimeringsfunctie van publiciteit (zie ook hoofdstuk 3). Positieve publiciteit opent deuren, soms ook van gezaghebbende instanties, wettigt maatschappelijke actie. De schenking van de Rockefeller-Foundation (1938) aan AA is hier een goed voorbeeld.

Het belang van publiciteit voor wat betreft de ledenwerving moet niet worden onderschat. In kringen van AA is men zich terdege bewust van de steun vanuit de mediawereld. In 'Alcoholics Anonymous comes of age' stelt Bill (1957:142) dan ook: 'Another great services has been performed by AA'friends of press, radio and all kinds of communication. These agencies have given AA millions of dollars of free publicity. They have brought alcoholics to us by the tens of thousands (...). We know that without the help of these friends our growth have been slow indeed'.

Een in dit verband frequent aangehaald voorbeeld van wat publiciteit kan bewerkstelligen is de Jack Alexander-story. Eén artikel van deze journalist in de 'Saturday Evening Post' (1941) deed het ledental van 2000 naar 8000 stijgen (AA, 1957:190).

2.4

AA en de achterban

Van Voorden (1975:81-82): 'Noodzakelijke voorwaarde voor institutionalisering is dat de achterban wordt gemobiliseerd. Steun uit de omgeving voor een institutionaliseringsproces zonder mobilisering van de betrokkenen plaatst dit proces op lemen voeten'.

Aan Zollschan en Perrucci ontleent hij dan een drietal voorwaarden voor een succesvol mobilisatieproces:

- a. De doelstelling moet de potentiële deelnemers aanspreken ('valence consonance').
- b. Er moet consensus zijn over de koers, de wijze waarop het doel bereikt kan worden ('cognitive consonance').
- c. De doelstelling en de koers moeten door de betrokkenen als legitiem worden beschouwd ('normative consonance').

Een bespreking van het mobilisatieproces van AA aan de hand van deze condities geeft dan het volgende beeld te zien.

Een aansprekende doelstelling? Wanneer men kijkt naar de eerste voorwaarde voor een succesvol mobilisatieproces ('valence consonance'), kan gesteld worden dat AA hieraan heeft kunnen voldoen. Aanvankelijk moeizaam, later betrekkelijk moeiteloos slaagt men erin om een grote schare achter het AA-banier te krijgen.

De moeizame start is wellicht het gevolg van het feit dat de AA-pioniers er moeite mee hadden om hun doelstelling voor het voetlicht te krijgen. In elk geval valt op dat van een snelle groei pas sprake was, nadat het streven van AA - alcoholisten helpen om op eigen kracht van de drank af te komen - was uitgekristalliseerd in de Twelve Steps (1938). De groeicijfers, o.a. vermeld door AA (1957) en Robinson (1979), zijn een voldoende bewijs (7).

Bij Peper (1972:54-56) zijn bouwstenen te vinden voor de stelling dat een mobilisatieproces gemakkelijker verloopt, indien er sprake is van een concrete en enkelvoudige doelstelling. Anders gezegd, het mobiliseren van de achterban is een lastige opgave wanneer het gaat om een abstracte doelstelling dan wel een complex van doelstellingen. Peper: '(...) omdat de overdracht van één doelstelling gemakkelijker verloopt dan van meerdere. Bij meerdere doelstellingen ("goal set") neemt de kans op herkenning door de personen en organisaties waarop zij zijn gericht af'.

Welnu, AA kent geen andere doelstellingen dan het bieden van hulp aan alcoholisten. Anders gezegd, bij AA gaat het niet om

een 'goal set'. Wellicht kan aldus het mobiliserend vermogen van AA gedeeltelijk worden verklaard.

Peper (1972:54-56): 'Doelstellingen die directer aansluiten op of geformuleerd worden in de ervaringswereld van de sociale eenheden waarvoor zij bedoeld zijn, zullen eerder steun krijgen'.

Belangrijk is dan de constatering dat de doelstelling van AA in de utilitaire sfeer ligt. Met andere woorden, uit de doelstelling van AA vloeien voor de doelgroep verwachtingen voort die gedefinieerd kunnen worden in termen van direct nut. Toetreden tot de gelederen van AA geschiedt omwille van het eigen belang, namelijk het vinden van herstel voor alcoholisme. En ook dit verklaart voor een stuk het mobiliserend vermogen van AA.

In dit verband moet ook gewezen worden op de succescijfers van AA. Al snel na de start van AA kon men succes melden. Dat AA in staat was om alcoholisten effectief te helpen, wordt ook in latere AA-publicaties geponeerd. Zo bevat het boek 'Alcoholics Anonymous' (1955) de volgende passage: 'Of alcoholics who came to AA, and really tried, 50% got sober at once and remain that way; 25% sobered up after some relapses, and among the remainder, those who stayed on with AA showed improvement. Other thousands came to a few AA meetings and at first decided they did not want the program. But great numbers of them - about two out of three - began to return as time passed (8)'.

Ook al zijn er kritische kanttekeningen te plaatsen bij deze cijfers (zie m.n. Bebbington, 1976: 572-580), dit neemt niet weg dat een groot aantal mensen baat heeft (gehad) bij AA. 'The important point is that they and their intimates claim that their membership of AA was the one thing which made all the difference to the handling of their alcoholism', aldus Robinson (1979:21).

Belangrijk is hier het feit dat AA zichzelf als een effectieve hulpbron beschouwt en zich als zodanig ook presenteert. Dat dit gegeven van invloed is op het mobilisatieproces is evident.

Consensus over de koers? In 1938 verschijnt de brochure 'Twelve Steps'. Deze stappen, het herstelprogramma van AA, zijn ook te vinden in 'Alcoholics Anonymous' dat in 1939 wordt gepubliceerd.

Geconstateerd kan worden dat de discussie, die over deze stappen wordt gevoerd, in betrekkelijk korte tijd wordt afgerond. In elk geval komt AA in het begin van de jaren '50, ideologisch gezien, in een rustig vaarwater. Er komt dan ook tijd vrij om andere, met name organisatorische problemen tot een oplossing te brengen. In de verdere ontwikkeling van AA zijn er geen momenten geweest waarop de discussie over de Twaalf Stappen is heropend (9).

Mijn conclusie is dan ook dat er voldaan is aan een van de condities voor een succesvol mobilisatieproces, namelijk die van 'cognitive consonance'. Er was steeds, en in ruime mate, consensus over de koers die AA diende te varen: persoonlijk herstel van de alcoholist staat voorop en de Twaalf Stappen vormen daartoe de beproefde marsroute.

Daarmee is overigens niet gezegd dat in AA-kring geen discussie wordt gevoerd. De thema-speech, uitgesproken ter gelegenheid van de Internationale Conventie-C 83 (oktober 1983), laat in dit opzicht aan duidelijkheid niets te wensen over.

Het blijkt dat nogal wat AA-leden moeite hebben met onderdelen van de Twaalf Tradities. Met name de tradities die handelen over anonimiteit, publiciteit en leiderschap geven aanleiding tot een levendige discussie. En het fenomeen afsplitsing (Van Harberden en Wildhagen, 1983:154) laat zien dat het niet gaat om een vrijblijvende discussie.

Een en ander tast evenwel de consensus over de door AA te varen koers niet aan.

Doelstelling en koers legitiem? Over de derde door Zollschan en Perrucci geformuleerde conditie, die van 'normative consonance', kan ik kort zijn. De grote mate van steun die AA in brede kring heeft gekregen (zie 2.3), alsook de 'wetenschap' dat AA

een succesvolle hulpbron vormt (zie boven) vormen naar mijn mening een voldoende legitimeringsbasis voor potentiële deelnemers om toe te treden.

Denkend in termen van de systeemleer is het belangrijk om stil te staan bij diegenen die nauw betrokken zijn bij het toetredingsproces van de potentiële leden, namelijk de partners en kinderen van de alcoholisten.

Reeds in de startfase van AA werd zichtbaar dat de verwanten van de AA-leden behoefte hadden aan steun voor zichzelf. In het boek 'Alcoholics Anonymous' dat in 1939 verschijnt wordt een apart hoofdstuk gewijd aan de problematische situatie waarin de vrouwen van AA-leden zich bevinden. Geadviseerd wordt contact te zoeken met vrouwen van andere AA-leden en van alcoholisten die geen lid van AA zijn.

In 1941 functioneren er enige 'family units' (Gellman, 1964:-180-186). In 1949 bestaan er al vijftig van dit soort groepen. Aanvankelijk wordt incorporatie in AA nagestreefd, doch later, in 1951, kiest men voor autonomie. Men gaat dan varen onder de vlag Al-Anon Family Groups (10).

In 1957, in Pasadena California, komt de eerste Alateen-groep (Gellman, 1964:186 e.v.) voor kinderen van alcoholisten bijeen.

Al-Anon en Alateen zijn intussen uitgegroeid tot omvangrijke zelfhulporganisaties die wereldwijd verbreid zijn. Programmatisch en organisatorisch zijn ze een copie van AA. Ze onderhouden zeer nauwe en vriendschappelijke betrekkingen met AA (zie hoofdstuk 3) en kunnen zeer wel tot de 'AA-familie' worden gerekend.

Uit onderzoek (bijvoorbeeld Waterplas en Branckaerts, 1981:205; Van Harberden en Wildhagen, 1983:156) blijkt dat nogal wat leden van AA een partner hebben die participeert in een Al-Anon-groep (11). Naar mijn mening vormt dit Al-Anon-lidmaatschap een niet onbelangrijke legitimatiebron voor alcoholisten om in AA-verband te sleutelen aan zichzelf. Dit is mijns inziens vooral het geval

wanneer de partner lid van Al-Anon is, terwijl de alcoholist zich nog niet heeft aangesloten bij AA.

2.5

AA en de mechanismen

In de institutionaliseringsliteratuur worden nog enige voorwaarden voor de aanzet en voortgang van een institutionaliseringsproces genoemd. Deze zijn door Van Voorden (1975:80-82) onder de noemer 'voorwaarden met betrekking tot de mechanismen' samen gebracht. Belangrijke condities zijn dan: de beschikbaarheid van leidersfiguren (Van Doorn en Lammers, 1962:123 e.v.) en de mogelijkheden tot communicatie (Peper, 1972:57 e.v.).

In zoverre het op gang komen en de ontwikkeling van een institutionaliseringsproces mede afhankelijk is van de inzet en het vernuft van de 'institutional entrepreneurs' (Eisenstadt), heeft AA het getroffen met Bill. In de publicaties waarin aandacht wordt besteed aan de persoon van Bill, komt hij naar voren als een charismatisch leider. Hij bezit het vermogen om anderen te leiden en te inspireren en dit uitsluitend door de overtuigingskracht van zijn persoonlijkheid.

Al eerder (Van Harberden en Lafaille, 1979A:41-42) is erop gewezen dat bij zelfhulpgroepen de charismatisch leider iemand is die het probleem zelf heeft overwonnen en een uitgesproken opvatting heeft ontwikkeld over de vraag hoe anderen dit ook kunnen doen. Het is de onvervangbare taak van de charismatisch leider om zijn opvatting hierover duidelijk en bruikbaar voor anderen over te dragen. Dit kan het begin zijn van de formulering van een zelfhulpmethode, hetgeen voor de ontwikkeling van een zelfhulpgroep van levensbelang is.

Het is met name Bill geweest die een belangrijke rol heeft gespeeld bij het ontwerpen en uitwerken van de Twaalf Stappen, het zelfhulpmodel van AA (Borkman, 1978:105-107). Aldus is door hem een gewichtige bijdrage geleverd aan het institutionaliserings-

proces van AA.

Naar veler mening kan de AA-organisatie (zie hoofdstuk 3) de toets der kritiek ruimschoots doorstaan. Het organisatorisch bouwwerk is eenvoudig maar efficiënt. Het fundament van de AA-organisatie wordt gevormd door de 'Twelve Traditions'. Deze werden reeds in 1946 geformuleerd en gepubliceerd. En ook hier weer is het Bill die het voortouw nam. Met recht wordt hij dan ook afgeschilderd als een bekwaam organisator (12).

Een delicaat punt in de ontwikkeling van zelfhulpgroepen is de aflossing van de wacht. Het is vooral dan van belang dat de zelfhulpmethode van de groep overdraagbaar is gemaakt. Ook moet de charismatisch leider de zaken niet zo hebben gemonopoliseerd dat bij zijn vertrek een vacuum ontstaat (Van Harberden en La-faille, 1979A:42).

In 1971 overlijdt Bill. De verwachting van sommigen dat dan een felle machtsstrijd zou ontbranden wordt niet bewaarheid. Integendeel, AA blijft dezelfde koers varen. Er verandert nauwelijks iets. Bill had klaarblijkelijk de kiel gelegd voor een schip dat ook zonder de grote stuurman kan varen. Ik interpreteer dit als een bewijs voor het feit dat de leider zijn zaakjes goed voor elkaar had.

Peper (1972:57 e.v.) beschouwt communicatiemogelijkheden als een voorwaarde voor een institutionaliseringsproces. Peper: 'In het algemeen kan men stellen dat institutionalisering wordt bevorderd door beschikking over en beschikbaarheid van communicatiemedia. Ze kunnen bijdragen aan de consensusvorming (met betrekking tot het gemeenschappelijk probleem; P. van Harberden), die voor institutionalisering van zo groot belang is (...). Zij hebben tevens een functie in de sfeer van de sociale beheersing'.

Van meet af aan heeft men in AA-kring het belang van communicatiemogelijkheden onderkend. In de startfase hebben de 'Founding Fathers' er heel wat voor over om het boek 'Alcoholics Anony-

mous' gepubliceerd te krijgen. Zij zien dit als een goede mogelijkheid om de boodschap van AA te verspreiden.

Vele publicaties volgen. In vele brochures, pamfletten, folders en boeken wordt uiteengezet hoe men in AA herstel kan vinden. Indien de Engelse taal een barrière vormt gaat men over tot vertaling. De AA-lectuur is in 9 talen verschenen. Belangrijk zijn ook de diverse nationale periodieken (Grapevine, De Boei, Vijf voor Twaalf, enz.) en de talloze regionale nieuwsbrieven. Geconstateerd kan worden dat deze communicatiemediën ook gebruikt worden om de koers van AA te bewaken.

In hoofdstuk 3 is te lezen dat het piramidale element in de organisatiestructuur gezien moet worden als de lijn waarlangs men waakt over de koers van AA. Op verschillende niveaus ziet men erop toe dat de groepen in overeenstemming met de Twaalf Tradities werken.

Op het locale niveau, in de AA-groep, is er ruimschoots gelegenheid tot communicatie tussen de leden onderling. Vooral op dit niveau is het mogelijk om de weg naar herstel zuiver te houden.

Kortom, AA heeft steeds kunnen beschikken over voldoende mogelijkheden tot communicatie.

2.6

Tot besluit

In dit hoofdstuk is gereflecteerd op de ontwikkelingsgang van AA. Ik stel vast dat AA heeft voldaan aan de vier voorwaarden voor het op gang komen en de ontwikkeling van een institutionaliseringproces. Dit verklaart waarom AA is kunnen uitgroeien tot een gevestigd hulpverleningsinstituut voor alcoholisten.

3.1

Ter inleiding

Robinson en Henry (1977:36) hebben erop gewezen dat in Groot-Brittannië AA zich een 'fellowship' en geen zelfhulporganisatie noemt. Dit geldt ook voor AA-Nederland, althans als ik uitga van de zelfdefinitie van AA: 'Anonieme Alcoholisten is een gemeenschap van mannen en vrouwen, die gezamenlijk hun ervaring, hun kracht en hun hoop aanwenden, zodat ze hun gemeenschappelijk probleem mogen oplossen en anderen helpen bij het herstel van hun alcoholisme' (tekst, voorkomend in veel folders en brochures van AA-Nederland).

Het zijn voornamelijk outsiders van wetenschappelijke huize (o.a. Sagarin, 1969; Robinson, 1979; Casselman, 1979) die AA van het etiket 'zelfhulp' voorzien. Wanneer de grenzen van de professionele hulpverlening in het zicht komen en zelfhulp als een interessante hulpbron wordt ontdekt, gaat men een reeds lang bestaande vorm van hulpverlening van, door en voor alcoholisten herdefiniëren vanuit het perspectief van zelfhulp.

Voor wat betreft de Nederlandse situatie stel ik vast dat AA er weliswaar niet op uit is om het label 'zelfhulp' te claimen, maar er ook geen moeite mee heeft om als een zelfhulporganisatie te worden aangeduid.

In dit hoofdstuk wordt de zelfhulporganisatie AA doorgelicht. Daarbij maak ik gebruik van een zestal dimensies: organisatorische structuur; doelstellingen en activiteiten; juridische vormgeving, beschikbare middelen (financieel en anderszins); lidmaatschap; relatie met de omgeving. Dit stelsel van dimensies is voor het eerst beproefd in het kader van het onderzoeksproject

'Zelfhulpgroepen in Nederland' (Jansen e.a., 1980) en vervolgens uitgebouwd ten behoeve van het onderzoek 'Zelfhulporganisaties in Vlaanderen' (Waterplas en Branckaerts, 1981).

Het belang van de dimensies zal, zij het kort, worden toege-
licht aan de hand van relevante zelfhulpliteratuur.

3.2

Op basis van de Twaalf Tradities

In een vroegtijdig stadium van haar ontwikkeling, en dan vooral in de jaren zestig (Smolders, 1977:19-24), heeft AA zich bij stukjes en beetjes georganiseerd. Het organisatorisch bouwwerk dat uiteindelijk is neergezet kan naar veler mening de toets der kritiek ruimschoots doorstaan. De organisatorische structuur is eenvoudig maar efficiënt (Casselman, 1979:6).

Voor een goed begrip van de AA-organisatie is kennis nodig van de Twaalf Tradities van AA (1). Zij vormen het fundament van de AA-organisatie. Waterplas en Branckaerts (1981:179): 'De fundamentele principes die AA als organisatie beheersen en die het voortbestaan van de gemeenschap van Anonieme Alcoholisten moeten garanderen werden vastgelegd in de Twaalf Tradities. Deze tradities moeten waarborgen dat de poging tot persoonlijk herstel niet zal worden vertroebeld door organisatorische beslommeringen of formele verschillen in godsdienstige of politieke overtuiging, en dat niets AA zal afhouden van haar eerste en enige doelstelling: het herstel van alcoholisten' (zie ook: AA, 1984: 304 e.v.).

De Twaalf Tradities van AA

- 1 Ons gemeenschappelijk werk moet voorop staan; persoonlijk herstel is afhankelijk van de eendracht in AA.
- 2 Wij erkennen in onze groep slechts één uiteindelijke autoriteit, een liefhebbende God, zoals Hij zich openbaart in het geweten van onze groep. Onze leiders zijn

toegewijde dienaren, zij regeren niet.

- 3 Het enige vereiste voor AA-lidmaatschap is het verlangen op te houden met drinken.
- 4 Elke groep moet autonoom zijn, behalve in aangelegenheden die andere groepen raken dan wel AA als geheel.
- 5 Elke groep heeft slechts één uitgesproken doel: de boodschap door te geven aan de alcoholisten die nog gebukt gaan onder hun drankzucht.
- 6 Een AA-groep mag nooit als gemachtigde optreden voor enige bevriende relatie of onderneming, noch deze financieren of helpen door het gebruik van de naam AA toe te staan, aangezien problemen verband houdend met geld, eigendom of prestige ons afleiden van onze vooropgezette geestelijke doelstelling.
- 7 Elke AA-groep moet zichzelf volkomen bedruipen en bijdragen van buitenaf afwijzen.
- 8 AA moet zich bepalen tot vrijwillige medewerkers, maar onze instellingen kunnen speciale medewerkers in dienst nemen.
- 9 AA als zodanig mag nooit speciaal worden georganiseerd, maar wij kunnen instellingen in het leven roepen of comité's, die direct verantwoordelijk zijn aan hen, in wier belang zij werken.
- 10 AA als zodanig houdt er geen mening op na wat betreft aangelegenheden die niet met AA verband houden. De naam van AA mag daarom nooit worden betrokken in enig publiek meningsverschil.
- 11 Onze gedragslijn inzake publiciteit is meer gebaseerd op persoonlijke werkkraft dan op reclame. Ten aanzien van pers, radio en film moeten wij altijd onze persoonlijke anonimiteit handhaven.
- 12 Anonimiteit is de geestelijke grondslag van al onze tradities, die de gedachte levend houden dat principiële overwegingen voorrang hebben boven persoonlijke.

3.3

Portret van AA

3.3.1 Organisatorische structuur

In zelfhulpland komt men in grote lijnen twee organisatiemodellen tegen: het piramide- (of paraplu-)model en het parallelmodel (Van Harberden en Lafaille, 1979A:36-42).

Het piramide-model concentreert zich rond één machtscentrum, in de regel opgebouwd rondom een charismatische leider. Vanuit dit centrum worden plaatselijke afdelingen opgericht en bestuurd. Er bestaat een sterke verticale samenhang tussen de geledingen waarvoor een hoge mate van formalisering noodzakelijk is.

In het parallelmodel staat de autonomie van iedere zelfhulpgroep voorop. Er bestaat geen centraal machtscentrum; elke groep is zijn eigen machts- en beleidscentrum. Een landelijk of regionaal dienstencentrum is in dit model niet uitgesloten, maar beperkt zich in die gevallen tot ondersteuning en coördinatie.

In het eindverslag van het inventariserend onderzoek 'Zelfhulpgroepen in Nederland' (Van Harberden e.a., 1982:49) wordt geconstateerd dat de scheiding tussen de twee categorieën in de praktijk niet altijd even scherp ligt als vanuit de theorie zou worden verwacht. Zo zijn er groepen die in bepaalde opzichten (financieel, enz.) autonoom en in andere opzichten (ideologisch) sterk afhankelijk zijn van een overkoepelende organisatie. Hoe ligt dit nu voor wat betreft AA?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het zinvol om een organigram van AA-Nederland uit te tekenen.

Organigram AA-Nederland (2)

Niveau	Organisatorische eenheid
IV Internationaal	- General Service Office (GSO) - World Service Meeting (WSM)
III Nationaal	- Algemene Raad (AR), Dagelijks Bestuur (DB) - Landelijke vaste commissies - Algemeen Diensten Bureau (ADB) - Raad van Advies - Algemene Diensten Conferentie (ADC)
II Regionaal	Regio-Vergadering (RV), Regio-Bestuur (RB)
I Lokaal	AA-groepen, loners

Ik licht dit schematisch overzicht van de AA-organisatiestructuur toe per onderscheiden niveau.

I. Lokaal niveau. AA is te zien als een wereldwijde organisatie van groepen. Deze groepen, de basiseenheden van AA als zelfhulporganisatie, opereren volledig autonoom, behalve in aangelegenheden die andere groepen of AA als geheel betreffen (zie de vierde traditie).

De groepen kennen geen formele structuur. Iedere groep regelt op eigen wijze haar zaken (beheer van kas, huur van vergader-ruimte, opvang van nieuwkomers, enz.). Roulerend dragen personen uit de groep verantwoordelijkheid voor deze taken. Zo wordt er,

meestal voor een beperkte periode, een voorzitter (chairman) gekozen. Hij leidt de gesloten en open vergaderingen (3). Aan de functie van voorzitter, alsook aan andere functies, is geen enkele beslissingsbevoegdheid verbonden. De tweede traditie zegt dan ook: 'Onze leiders zijn toegewijden dienaren; zij regeren niet'.

Aan de voet van de AA-organisatie lokaliseer ik nog de zogeheten 'loners'. Dit zijn AA-leden die niet participeren aan de bijeenkomsten van de AA-groepen. Motieven voor een solo-partij in AA kunnen zijn: langdurige opname in ziekenhuis e.d. en te grote afstand tot een AA-groep (bijvoorbeeld zeevarenden).

Loners onderhouden schriftelijk contact met andere AA'ers.

II. Regionaal niveau Elke AA-groep kan twee vertegenwoordigers afvaardigen naar de Regio-Vergadering (RV), die tweemaandelijks bijeenkomt. Aan de Regio-Vergadering is een drietal functies te onderscheiden:

A De sponsorfunctie: de Regio-Vergadering is het platform waarop de problemen en wensen van de groepen in de regio worden besproken. Onderlinge consultatie kan uitkomst bieden.

B De bewakingsfunctie: de Regio-Vergadering ziet er op toe dat de groepen in de regio de Twaalf Tradities respecteren.

C De sluiswachterfunctie: problemen die het regionaal niveau overstijgen worden doorgesluisd naar de Algemene Raad.

De werkzaamheden van de Regio-Vergadering worden gecoördineerd door het Regio-Bestuur (RB).

AA-Nederland kent 6 regio's.

III. Nationaal niveau Elke Regio-Vergadering vaardigt twee personen af naar de Algemene Raad (AR). Naast deze gemachtigden hebben hierin ook zitting: de leden van het Dagelijks Bestuur (DB) en de coördinatoren van de vaste landelijke commissies, die aan de Algemene Raad zijn verbonden. Dit zijn:

1. Commissie Publiciteit. Deze commissie houdt zich bezig met interne en externe voorlichting, alsook met "De Boei", het

maandblad van AA-Nederland.

2. De Financiële Commissie. Deze commissie is het financiële brein van AA-Nederland en assisteert de Algemene Raad terzake.
3. Het gestichtsteam. Deze commissie schept voorwaarden om het AA-werk in gevangenissen mogelijk te maken. Dit team onderhoudt contacten met het Ministerie van Justitie; dit in verband met de screening van AA'ers die gevangenen bezoeken. Ook stelt deze commissie bezoekteams samen.

Het algemene beleid van AA-Nederland ligt in handen van de Algemene Raad. Deze geleding in de organisatie houdt ook toezicht op de werkzaamheden van de vaste landelijke commissies.

Het Dagelijks Bestuur (DB) is belast met de uitvoering van de besluiten van de Algemene Raad. Dit college kan worden bijgestaan door de Raad van Advies (bestaande uit niet-alcoholisten) en beschikt voor de uitvoering van haar werkzaamheden over een kantoor, het Algemeen Diensten Bureau (ADB).

De Algemene Raad onderhoudt contacten met de buitenlandse AA-organisaties en vooral ook met het General Service Office (GSO).

De Algemene Raad en het Dagelijks Bestuur leggen verantwoording af aan de Algemene Diensten Conferentie (ADC), het hoogste gezagsorgaan in AA-Nederland. Dit orgaan, waarin in principe alle AA-groepen vertegenwoordigd zijn, fiatteert alle belangrijke beslissingen die in de Algemene Raad genomen zijn.

IV. Internationaal niveau. In alle landen waar AA opereert komt men min of meer dezelfde organisatiestructuur tegen als hier is beschreven voor wat betreft de Nederlandse situatie. Deze eenheid in organisatorisch opzicht is toe te schrijven aan de invloed van de Twaalf Tradities. AA is dan ook te zien als een wereldwijde organisatie van zelfhulpgroepen voor alcoholisten. De organisatorische bovenbouw staat geheel en al in dienst van de groepen. Dit geldt zowel op nationaal, als op interna-

tionaal niveau.

In internationaal opzicht is voor AA-Nederland met name het General Service Office in New York belangrijk. Dit bureau werkt niet alleen voor de AA-groepen in de Verenigde Staten, maar vervult ook voor de onderscheiden AA-lidstaten een tweetal functies:

- A. De bewakingsfunctie: het internationale dienstenbureau verzorgt voor alle landen de uitgave van de AA-publicaties. Vertalingen hiervan, die op nationaal niveau tot stand komen, moeten ter goedkeuring worden voorgelegd aan dit bureau. Aldus ziet het General Service Office mede toe op de naleving van de Twaalf Tradities binnen de AA-lidstaten.
- B. De sponsorfunctie: zoals op nationaal niveau AA-groepen in de regio's worden gesponsord, zo ook worden op internationaal niveau de AA-lidstaten gesponsord bij de opbouw van de AA-organisatie. Daartoe wordt tweejaarlijks de World Service Meeting (WSM) georganiseerd.

Ik sluit de bespreking van de organisatiestructuur van AA af met de constatering dat op AA in hoge mate het parallelmodel van toepassing is. De AA-groepen kennen een grote mate van autonomie en de organisatorische bovenbouw (zowel op nationaal, als op internationaal niveau) staat in dienst van de groepen. Er zit in de AA-organisatie slechts één piramidaal element: de groepen behoren te werken in overeenstemming met de Twaalf Tradities.

3.3.2 Doelstellingen en activiteiten.

'Ons hoofddoel is nuchter blijven en andere alcoholisten helpen nuchterheid te bereiken', zo luidt de tekst van de AA-preambule. Welke activiteiten worden daartoe geëntameerd?

In de zelfhulpliteratuur (zie o.a. Waterplas en Branckaerts, 1981:28 e.v.; Van Harberden e.a., 1982:40-49) wordt een groot aantal activiteiten opgesomd, die door zelfhulpgroepen en zelfhulporganisaties wordt ondernomen met het oog op het realiseren

van hun doelstelling(en): voorlichting, belangenbehartiging, hulpverlening aan de leden, preventie, recreatieve activiteiten en maatschappelijke dienstverlening.

Voor wat betreft AA geldt dat hulpverlening aan de leden eerst en vooral in de groepen plaatsvindt. De groep is het platform waarop de leden kunnen werken aan de oplossing van de gemeenschappelijke problematiek, alcoholisme. Aan de onderlinge steun en bemoediging die men aan de groepstafel ondervindt wordt een dusdanig groot gewicht toegekend dat men de groepstherapie voor AA'ers wel eens vergelijkt met de insuline voor diabetici (Gellman, 1964:85).

Leidraad voor het groepsgebeuren is het AA-herstelprogramma, de Twaalf Stappen:

1. Wij erkenden dat wij tegenover de alcohol machteloos stonden en dat daardoor ons leven stuurloos was geworden.
2. Wij kwamen ertoe te geloven dat een Macht groter dan wijzelf ons weer gezond kon maken.
3. Wij besloten onze wil en ons leven over te geven in de hoede van God, hoe ook ieder van ons persoonlijk Hem aanvaardt.
4. Wij maakten een diepgaande en onbevreesde morele balans van ons leven.
5. Wij beleden God en bekenden tegenover onszelf en tegenover een ander mens die ons vertrouwen won, de juiste aard en omvang van onze misstappen.
6. Wij waren volkomen bereid al onze karakterfouten door God weg te laten nemen.
7. Wij vroegen Hem ootmoedig onze tekortkomingen op te heffen.
8. Wij maakten een lijst met namen van allen, die door ons schade en leed hadden ondervonden, en verklaarden ons bereid om dit aan hen allen goed te maken.
9. Wij hebben waar het mogelijk was dit rechtstreeks weer bij zulke mensen goed gemaakt, behalve wanneer dit hen of anderen zou kwetsen.
10. Wij maakten er een gewoonte van onszelf te onderzoeken en

erkenden terstond de fouten die wij hadden gemaakt.

11. Wij trachtten door gebed en overdenking ons contact met God, hoe ook ieder van ons Hem persoonlijk aanvaardt, te verdiepen en baden Hem enkel ons Zijn wil te doen kennen en om de kracht die te volbrengen.
12. Sinds deze stappen ons tot geestelijke bewustwording hebben geleid, hebben wij geprobeerd deze boodschap aan alcoholisten door te geven en bij al ons doen en laten deze principes na te streven.

AA houdt zich verre van belangenbehartiging. Het uitoefenen van druk ter verandering van wetgeving ten aanzien van alcoholgebruik, het initiëren van onderzoek op het terrein van het alcoholisme laat men over aan anderen (FZA, SWOAD, drankbestrijdersorganisaties).

AA is door een waarnemer vertegenwoordigd in de Begeleidingscommissie Alcoholpreventie. Dit feit, alsook de incidentele medewerking aan voorlichting op scholen, buurt- en clubhuizen e.d., is evenwel geen grond om AA als een club te kenschetsen die op een preventieve lijn zit. AA is hoofdzakelijk curatief ingesteld.

Maatschappelijke dienstverlening komt in het vocabulaire van AA niet voor; dit valt buiten de doelstelling van AA. Het verlenen van materiële bijstand, alsook van meer immateriële hulp (bijvoorbeeld ingeval van relationele problematiek) is uit den boze. In dit soort noodsituaties wordt verwezen naar daartoe geëigende voorzieningen.

Wat de voorlichting betreft moet een onderscheid gemaakt worden tussen interne en externe voorlichting.

Voor de voorlichting aan haar leden gebruikt AA in hoofdzaak drie kanalen:

- het maandblad 'De Boei': dit periodiek geeft nieuws en voorlichting over AA, het bevat ook ervaringen en meningen van AA-leden, maar ook van anderen die belang stellen in

het werk van AA;

- de AA-lectuur: in vele brochures, pamfletten en folders worden leden en potentiële leden geïnformeerd over zaken die alcoholisme en AA (herstelprogramma, organisatie, e.d.) betreffen.
- AA-boeken: 'Het grote boek van Anonieme Alcoholisten' (1983) is de Nederlandse versie van 'Big Book'. Het bevat een aantal vertaalde hoofdstukken van 'Alcoholics Anonymous', alsook een aantal getuigenissen van Nederlandse AA-leden.

AA wil kennen en gekend worden. Daarom is men er in toenemende mate op uit om een actief extern voorlichtingsbeleid te voeren. Men vindt het belangrijk dat 'de' samenleving weet heeft van het bestaan van AA. Een wachtkamerfolder is met het oog hierop verspreid. Ook is men steeds bereid om geïnteresseerden te informeren over het reilen en zeilen van AA. Dit geldt dan met name voor professionele hulpverleners. Zij zijn welkom op de open bijeenkomsten van de groepen. Ook kunnen zij zich ter zake informeren met behulp van de brochures, folders e.d. die AA beschikbaar stelt. De folder 'Anonieme Alcoholisten en de geneeskunde' is hiervan een goed voorbeeld.

Over de recreatieve activiteiten kan ik kort zijn. AA-Nederland kent geen activiteiten waarop het etiket 'recreatie' geplakt kan worden. De AA-Conventie, een jaarlijks terugkerend meerdaags evenement, waarop de leden van de AA-gemeenschap elkaar in een ontspannen sfeer ontmoeten, heeft hoogstens een bijkomend recreatief aspect (zie hoofdstuk 6).

Afsluitend nog een opmerking over de doelgroep(en) van AA. Zelfhulpgroepen en -organisaties richten zich op lotgenoten. Meestal zijn dit de probleemdragers, maar dit is niet steeds het geval. Er zijn groepen en organisaties die zich uitsluitend tot de probleemdragers richten, maar er zijn er ook die probleemdragers en anderen (familieleden, andere direct betrokkenen, professionele hulpverleners) als doelgroepen hebben. En ook zijn er

die zich in het geheel niet richten op de probleemdragers; voor deze categorie vormen de direct betrokkenen (eventueel samen met professionals) dan wel de samenleving als geheel de doelgroep (Van Harberden e.a., 1982:47-48).

Voor wat betreft AA constateer ik dat de alcoholisten verreweg de voornaamste doelgroep vormen. Welhaast alle activiteiten worden ondernomen met het oog op het welzijn van de alcoholisten die deel uitmaken van de groepen, alsook op de 'actieve', nog drinkende alcoholisten.

Een enkele keer, bijvoorbeeld bij gelegenheid van een open bijeenkomst, behoren ook niet-alcoholisten tot de doelgroep. Feit is dat dit slechts mondjesmaat gebeurt.

3.3.3 Juridische vormgeving

In de zelfhulpliteratuur (Jansen e.a., deel 1, 1980:36 en Waterplas en Branckaerts, 1981:32-35) wordt erop gewezen dat zelfhulporganisaties min of meer gedwongen worden om een rechtspersoonlijkheid aan te nemen.

Zo is het hebben van een juridisch statuut een dwingende voorwaarde bij het indienen van een subsidie-verzoek. Ook is het zo dat het bezit van een rechtspersoonlijkheid voorkomt dat personen hoofdelijk aansprakelijk worden gesteld, indien een organisatie in financieel opzicht de boot in gaat. Bovendien maakt het bezit van een juridisch statuut een organisatie in maatschappelijk opzicht meer zichtbaar en het geeft haar publieke erkenning.

Er kan gekozen worden uit de juridische vormgeving van vereniging en stichting.

In het eindverslag van het inventariserend onderzoek 'Zelfhulpgroepen in Nederland' wordt geconstateerd dat aan de keuze voor de stichtingsvorm veelal praktische motieven ten grondslag liggen: sommigen kiezen voor deze juridische vormgeving omwille van een snelle, efficiënte besluitvorming. Op grond van democratische motieven (optimale democratische controle, zeggenschap

voor de leden) kiezen anderen voor de verenigingsvorm (Van Harberden e.a., 1982:50-51).

Voor wat betreft AA-Nederland stel ik vast dat er in tweeërlei opzichten is gekozen voor de stichtingsvorm: de Stichting Werkgroepen AA-Nederland en de Stichting Publiciteit AA-Nederland.

Gegeven het anonieme karakter van AA - er worden geen ledenlijsten aangelegd en bijgehouden - was een keuze voor de verenigingsvorm niet mogelijk. Er is dus 'gekozen' (in 1948) voor de stichtingsvorm.

In 1969 heeft AA-Nederland een aparte stichting voor de publiciteit gerealiseerd. Deze stichting verzorgt de uitgave van het maandblad 'De Boei' en de AA-lectuur.

Er is met name gekozen voor een aparte stichting om de AA-groepen te vrijwaren voor financiële risico's. Een bijkomend voordeel van een tweede stichting is gelegen in het feit dat de Stichting Publiciteit - dit in tegenstelling tot de stichting die de AA-groepen overkoepelt - 'vreemd' geld (grote giften e.d.) kan aanvaarden.

3.3.4 Beschikbare middelen

Katz (1978:82-86) is een van de weinige onderzoekers die zich hebben verdiept in de ontwikkeling van zelfhulpgroepen. Op basis van een viertal casestudies construeerde hij een vijffasenmodel voor de groei van zelfhulpgroepen.

In de visie van Katz maakt de zelfhulpgroep de volgende ontwikkeling door: 1. ontstaan, 2. de vorming van de informele organisatie, 3. de opkomst van leiderschap, 4. begin van de formele organisatie, 5. begin van de professionalisering. Katz sprak in dit verband van een natuurlijke ontwikkeling, een ontwikkeling die alle zelfhulpgroepen doormaken.

Bij dit model zijn diverse kanttekeningen te plaatsen geldt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het automatisme in de ontwikkeling van een zelfhulpgroep tot een zelfhulporganisatie. Katz heeft te

weinig oog gehad voor de ontstaanscontext van de groep, welke zeer bepalend is voor de groei en ontwikkeling van de groep. Anders gezegd, verschillen in context geven aanleiding tot een verschillende ontwikkelingsgang (Jansen e.a., 1980, deel I:19-24).

Ook zijn er zelfhulporganisaties die erin slagen om de door Katz onvermijdelijk geachte professionalisering buiten de deur te houden. AA-Nederland is in dit opzicht een goed voorbeeld (zie onder).

In een interview van Bouman met Katz (1979:134-140) bleek deze nestor op het terrein van onderzoek naar het verschijnsel zelfhulp enigszins afstand te hebben genomen van het door hem geconstrueerde fasenmodel. Ook Katz gaat er nu van uit dat er verschillende ontwikkelingen en eindresultaten mogelijk zijn.

Hoe het ook zij, zelfhulpinitiatieven die in organisatorisch opzicht enigszins zijn 'uitgekristalliseerd' moeten bepalen welke omvang en diversiteit der middelen nodig is om de doelstellingen te realiseren. Daarbij gaat het daar vooral om: financiën, infrastructuur en mankracht (Van Harberden e.a., 1982:52-53).

Voor wat betreft AA stel ik vast dat deze zelfhulporganisatie externe financiering volledig afwijst. De zevende traditie is op dit punt klaar, helder en duidelijk: 'Elke AA-groep dient zichzelf volkomen te bedruipen en derhalve bijdragen van buitenaf van de hand te wijzen'. Subsidies, zowel van de zijde van particuliere organisaties, als van de overheid, worden om principiële gronden afgewezen. AA kiest radicaal voor slechts één financiële bron, nl. zelffinanciering.

AA kent geen systeem van vaste contributies; men werkt met vrijwillige bijdragen. Ieder groepslid moet zelf bepalen welke bijdrage hij wil leveren.

Het blijkt dat de groepen zich aldus kunnen bedruipen en in bescheiden mate kunnen bijdragen aan de kas van de koepelorganisatie.

Op dit niveau komen er nog financiën binnen door de verkoop van de AA-lectuur, de verkoop van AA-penningen (4) en abonnementsgelden op 'De Boei'.

In het inventariserend onderzoek 'Zelfhulpgroepen in Nederland' is vastgesteld dat de zelfhulpgroepen en zelfhulporganisaties veelal geen omvangrijke infrastructuur kennen. Van de organisaties kan ongeveer de helft op geen enkele wijze over kantoorfaciliteiten (kantoorruimte, kantoorvoorzieningen) beschikken.

Deze bevinding kan er op duiden dat ze tijdens hun korte bestaan aan de realisering van deze faciliteiten nog niet zijn toegekomen (Van Harberden e.a., 1982:53). Het is ook mogelijk dat ze voor de continuïteit van hun activiteiten nauwelijks of niet behoefte hebben aan dit soort faciliteiten. En het is ook niet uitgesloten dat de maatschappelijke erkenning van de zelfhulporganisatie het mogelijk maakt dat men gebruik kan maken van de infrastructuur van andere organisaties.

Veel AA-groepen kunnen gratis of voor een 'prix d'amis' beschikken over een vergaderlokaliteit. Op het niveau van de nationale koepel beschikt men (op huurbasis) slechts over een brokje infrastructuur in de vorm van het Algemeen Diensten Bureau, het administratief centrum van AA-Nederland.

Op internationaal niveau beschikt AA over het General Service Office.

Over de mankracht kan ik kort zijn. Het blijkt dat AA-Nederland geheel en al draaiende kan blijven op de inzet van de eigen leden en een enkele adviseur (niet-alcoholist). Op het internationale niveau lukt dat niet. Voor de ondersteuning van de onderscheiden lidstaten moet men een beroep doen op betaalde mankracht.

Benadrukt moet worden dat het om uitvoerend werk gaat. Het heft blijft in handen van de leden van de zelfhulporganisatie.

3.3.5 Lidmaatschap

In verschillende publicaties (o.a. Van Harberden en Lafaille, 1979A:37) is gewezen op het belang van de specifieke samenstelling van de zelfhulpgroepen (het 'single issue'-karakter). Wil er van daadwerkelijke hulp sprake zijn, dan dienen de groepsleden elkaars taal te spreken, dan dient er onder hen een wij-gevoel te bestaan. Dat kan wanneer de groepsleden onderling niet te veel verschillen. Men moet bijvoorbeeld wel met ongeveer hetzelfde probleem zitten.

Om deze homogeniteit veilig te stellen hanteren sommige zelfhulpgroepen en -organisaties selectieprocedures of introductieriten. Andere daarentegen zijn zeer soepel in hun toelatingsprocedures en nemen soms zelfs sympathisanten als lid op (Van Harberden e.a., 1982:53-54).

Voor wat betreft het lidmaatschap van de AA-groepen is de derde traditie van kracht. Deze traditie stelt dat de enige voorwaarde om lid te worden van AA is het verlangen om op te houden met drinken. Dit betekent ook dat niet-alcoholisten niet worden toegelaten tot het groepsgebeuren van AA; alleen de probleemdragers (alcoholisten) kunnen toetreden. Personen die direct bij de probleemdragers betrokken zijn (partners en kinderen) - het gaat dus ook om 'lotgenoten' - worden verwezen naar de zelfhulpgroepen van de zusterorganisaties: Al-Anon en Alateen (zie onder 3.3.6).

Uit onderzoek (Van Harberden en Wildhagen, 1983) blijkt dat AA-Nederland 135 (in 1983) groepen omvatte. Het ledental zou dan 2200 zijn.

Volgens een recente schatting zou AA-Nederland begin 1986 180 groepen en \pm 2700 leden kennen.

Nog in 1977 berekende Smolders (1977:60-65) dat AA over 84 groepen en 1350 leden beschikte. AA-Nederland maakt dus een snelle groei door.

In diverse publicaties is gewezen op het interactieverband binnen zelfhulpgroepen en daarmee op het gewicht van de 'juiste' groepsgrootte (zie met name Van Harberden en Lafaille, 1979A). Wil er van een echte helpende relatie sprake zijn, dan dienen de leden van de groep elkaar ook echt tegen te komen, wanneer zij hun problemen bespreken. In zo'n groep moeten dan ook face-to-face-relaties mogelijk zijn, hetgeen o.a. betekent dat de groep niet al te groot moet zijn.

Voor wat betreft de AA-groepen stel ik vast dat de groepsgrootte in dit opzicht geen struikelblok vormt. Uit het onderzoek van Van Harberden en Wildhagen (1983:154) blijkt dat verreweg de meeste groepen (79,9%) een ledental hebben dat ligt tussen 6 en 20. Groepen van minder dan 6 of meer dan 25 leden zijn zeer schaars.

Over de opbouw van het ledenbestand van AA is weinig bekend. Op principiële gronden worden geen persoonlijke gegevens geregistreerd. Het respect voor de anonimiteit is dusdanig groot dat er zelfs geen ledenlijst wordt bijgehouden.

Op basis van de gegevens uit de enquête van Van Harberden en Wildhagen (1983:154-155) is toch iets te zeggen over de samenstelling van het ledenbestand; en dit op een aantal punten.

Het aantal vrouwelijke leden bedraagt nog geen 30%. Dit is evenwel geen verrassend resultaat. Immers uit andere onderzoeken (zie Joosten, 1978:57-86) was al bekend dat in AA mannelijke leden ruimschoots de overhand hebben.

Joosten en Robinson (1979:26 e.v.) stelden voorts vast dat AA-groepen hoofdzakelijk bestaan uit leden van middelbare leeftijd en dat de jongeren in AA ondervertegenwoordigd zijn. Het onderzoek van Van Harberden en Wildhagen (1983:155) bevestigt dit beeld. De groep alcoholisten tot 35 jaar is in AA-Nederland veruit in de minderheid (25,8%); meer dan de helft van de AA-leden (54,6%) is van middelbare leeftijd, dat wil zeggen tussen de 35 en 50 jaar.

Over de duur van het lidmaatschap kan ik kort zijn. 'Once an alcoholic, always an alcoholic', zo luidt een bekende AA-slogan. Deze is de neerslag van de visie van AA op alcoholisme: alcoholisme is een ongeneeslijke ziekte; de kwaal is wel tot staan te brengen, doch niet te genezen.

Aangezien men in AA van mening is dat men slechts 'an arrested alcoholic' (Cain, 1964:68) kan worden, geldt een lidmaatschap van AA in principe voor het leven. Feit is evenwel dat veel AA-leden, die meer dan vijf jaar lid zijn, afhaken. Zij hebben genoeg aan de informele contacten met AA-vrienden en groeien als het ware uit AA (Robinson, 1979:100).

Ook uit het onderzoek van Van Harberden en Wildhagen (1983:155) blijkt dat verreweg de meeste AA-leden (84,6%) minder dan vijf jaar lid van een AA-groep zijn; 31,4% van alle AA-leden is zelfs korter dan één jaar lid. Van 12,4% ligt de duur van het lidmaatschap tussen de 5 en 10 jaar, terwijl 3% van de leden meer dan 10 jaar deel uitmaakt van een AA-groep.

Afsluitend nog een opmerking over de ledenwerving.

In het eindverslag van het inventariserend onderzoek 'Zelfhulpgroepen in Nederland' wordt geconstateerd dat zelfhulpgroepen en -organisaties zelden een actief wervingsbeleid voeren. Het initiatief tot toetreding van nieuwkomers ligt overwegend bij de potentiële leden zelf. Men gaat in de meeste gevallen niet verder dan het doen opnemen van de naam en het adres in hulpverleningsgidsen (ook wel sociale kaarten genoemd). Een aantal zelfhulpgroepen en -organisaties schrijft de toeloop van leden toe aan een verwijzingsbeleid van de zijde der professionele hulpverleners (Van Harberden e.a., 1982:56-57).

De wijze waarop AA leden 'werft' wordt in sterke mate bepaald door een tweetal tradities en de twaalfde stap.

De vijfde traditie zegt dat elke groep de boodschap van AA - in AA kunnen alcoholisten herstel vinden - dient over te brengen aan alcoholisten die nog steeds lijden. In de elfde traditie

wordt voorgeschreven dat het overbrengen van deze boodschap niet zozeer op indirecte, onpersoonlijke wijze (lees: via groot- en kleinschalige media) moet geschieden, maar meer gebaseerd moet zijn op persoonlijke werfkracht.

In het kader van het zogeheten twaalfde stapwerk gaan AA-leden de boer op; men presenteert de filosofie en werkwijze van AA in inrichtingen, gevangenissen, ziekenhuizen, enz. Ook gaat men, indien gevraagd, op bezoek bij 'actieve', nog drinkende alcoholisten. Kortom, AA kent een zeer gerichte en actieve werving.

Vergroting van de kring van deelnemers aan AA is voor een deel ook toe te schrijven aan een verwijzingsbeleid van professionele hulpverleners (Robinson, 1979:44; Van Harberden en Wildhagen, 1983:157).

Veel alcoholisten kennen AA niet. Sommige alcoholisten, die zich tot AA wenden, zijn daartoe aangespoord door familieleden (Robinson, 1979:42 e.v.). Anderen komen op eigen initiatief, nadat ze het nummer van AA hebben gebeld dat steeds in lokale bladen te vinden is (Waterplas en Branckaerts, 1981:179).

3.3.6 Relatie met de omgeving

Organisaties zijn open systemen die voor hun voortbestaan en functioneren zijn aangewezen op de omgeving. Omgekeerd zijn organisaties in staat om de omgeving te bewerken; ze kunnen zich creëerend opstellen jegens hun omgeving (Van Dijck, 1972:169).

Een en ander geldt ook voor zelfhulporganisaties. Ze zijn om diverse redenen gedwongen om naar buiten te treden. Omwille van de ledenwerving moet men zich publiek maken. Organisaties die zichzelf in financieel opzicht niet kunnen bedruipen zullen voor steun bij anderen moeten aankloppen. Of meer algemeen gesteld, zelfhulporganisaties zullen, om het probleem van legitimering (Borman en Lieberman, 1979:415-420) te kunnen oplossen, steun moeten zoeken bij respectabele, gevestigde organisaties.

Bij de externe relaties van zelfhulpgroepen is een onderscheid te maken (Van Harberden e.a., 1982:57-61) in relaties met:

- de overheid
- professionele organisaties
- 'zusterclubs' (vergelijkbare en/of verwante zelfhulporganisaties)
- publiciteitsmedia.

AA onderhoudt wel contacten met de overheid, zowel op lokaal als op centraal niveau (bijvoorbeeld Ministerie van Justitie in verband met gestichtswerk). Maar het is bepaald niet zo dat AA in dit opzicht hard aan de weg timmert.

Deze situatie heeft te maken met een tweetal tradities. De zevende traditie zegt dat elke AA-groep zichzelf volkomen dient te bedruipen en derhalve bijdragen van buitenuit moet afwijzen. En de tiende traditie stelt: 'Anonieme Alcoholisten houdt er geen opinie op na over aangelegenheden die buiten het werkte-rein van AA vallen; de naam AA mag derhalve nooit bij een publiek meningsverschil worden betrokken'. Dit houdt in dat AA geen poging doet om op het overheidsbeleid inzake alcohol en alcoholisme direct of indirect (via vertegenwoordiging in een adviesorgaan) invloed uit te oefenen.

In de zelfhulpliteratuur wordt de relatie tussen zelfhulpinitiatieven en professionele welzijnszorgorganisaties als spanningsvol aangeduid. Soms is er sprake van samenspel, soms van tegenspel (Van Harberden en Lafaille, 1979B:8-17 en Geelen en Van Harberden, 1983:264-266).

Voor zover beide actoren in het land van 'welzijn en geluk' elkaar niet tegenwerken, maar bereid zijn tot samenwerking, komt contact met name tot stand rondom voorlichting en verwijzing (Waterplas en Branckaerts, 1981:45-48).

Het relatiepatroon tussen AA en de professionele welzijnszorgorganisaties wijkt niet van dit 'plaatje' af. Zo klopt AA aan bij inrichtingen, ziekenhuizen en gevangenissen om 'actieve' alcoho-

listen voor te lichten over de filosofie en werkwijze van AA (het twaalfde stapwerk; zie onder 3.3.5).

Professionele welzijnszorgorganisaties (bijvoorbeeld instelling voor maatschappelijk werk) komen ook in het vizier, wanneer een AA-lid met een dusdanige problematiek (materieel en/of immaterieel) kampt dat verwijzing geboden is (zie onder 3.3.2).

Verwijzing in omgekeerde richting (bijvoorbeeld van een consultatiebureau voor alcohol en drugs naar AA) komt ook voor (zie onder 3.3.5).

Verwijzing naar elkaar van hulpzoekende alcoholisten is de voornaamste vorm van samenwerking tussen AA en professionele hulpverlening (Van Harberden en Wildhagen, 1983:157).

Zelfhulpgroepen formeren zich rond zeer specifieke problemen. Het 'single issue'-karakter bevordert in hoge mate een sterke groepsband. Een sterk wij-gevoel, een gevoel ook van 'in hetzelfde schuitje zitten' is één kant van de medaille. Desinteresse en distantie ten opzichte van de buitenwereld vormen de andere kant van de medaille.

Geconstateerd moet dan ook worden dat de zelfhulpbeweging in sterke mate is 'vershot'. Om elke zelfhulpgroep of zelfhulporganisatie is als het ware een muur gebouwd die bemoeienis met de burens bemoeilijkt.

De verschotting van zelfhulpland is ook van toepassing op de relatie(s) van AA met andere zelfhulporganisaties. Men onderhoudt nauwelijks of geen contacten met 'zusterclubs'. Men is ook niet uit op intensief contact (5). Wel bestaan er bijzondere banden met Al-Anon en Alateen.

Al-Anon en Alateen zijn zelfhulporganisaties van en voor respectievelijk de partners en de kinderen van alcoholisten. Beide organisaties zijn geïnitieerd en gestimuleerd door AA. Ze hebben zich qua methode en organisatorische vormgeving gespiegeld aan AA. Zowel op groepsniveau als op koepelniveau zijn er contacten tussen de drie organisaties (zie ook Van Harberden en Wildhagen, 1983:156).

Publiciteit kan voor zelfhulpgroepen en -organisaties op diverse wijzen van belang zijn. Zo zijn de publiciteitsmedia van belang met het oog op de werving van leden. Ook zoekt men publiciteit om de eigen winkel te legitimeren. In onze samenleving geldt de publieke opinie als een van de belangrijkste bronnen van legitimatie. De media vervullen ten aanzien hiervan een intermediaïere rol. Ze zijn zowel smaakmaker, als spiegelbeeld van het publiek. De zelfhulpgroepen en -organisaties trachten via de media bij het publiek de nodige steun voor hun initiatief te veroveren (Van Harberden en Lafaille, 1979A:41).

Publiciteit kan in nog meer opzichten van belang zijn. Het is namelijk ook vaak een goede mogelijkheid om de publieke opinie te beïnvloeden. Verder is publiciteit ook een mogelijkheid om het publiek te informeren over de specifieke problematiek waarmee de groep/organisatie zich bezighoudt.

De elfde traditie geeft duidelijk aan dat AA zich ten opzichte van de publiciteitsmedia terughoudend wenst op te stellen: 'Ons beleid op het gebied van "public relations" is op persoonlijke werfkracht, veeleer dan op propaganda gebaseerd; op het vlak van pers, radio en film moeten wij steeds de persoonlijke anonimiteit bewaren'.

Deze terughoudende opstelling laat zich gemakkelijk verklaren. AA is niet uit op beïnvloeding van de publieke opinie. Bovendien heeft men voor wat betreft de ledenwerving de voorkeur voor een meer gerichte en persoonlijke aanpak, nl. in het kader van het twaalfde stappenwerk (zie boven).

Een en ander betekent niet dat AA zich geheel en al afsluit van de media. Incidenteel werkt men mee aan radio- en televisieprogramma's. Ook doet men moeite om de schrijvende pers goed te informeren over de werkwijze en organisatie van AA.

Zoals gezegd, AA staat erop dat de leden die in de publiciteit

treden hun persoonlijke anonimiteit bewaren. Over de motivering ter zake de anonimiteit is de laatste traditie duidelijk: 'De anonimiteit is de geestelijke grondslag van onze tradities en herinnert er ons voortdurend aan dat wij aan de beginselen de voorrang geven boven de personen'.

Tot zover het portret van AA als een zelfhulporganisatie (6).

4.1

Inleiding

Centrale vraag in deze studie is die naar de hulpverleningsmethode van AA. Welk gedrag van de AA-groep en de daarmee verbonden processen is hulpverleningsbevorderend, sorteert therapeutische effecten? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is een conceptueel kader ontwikkeld waarin de begrippen socialisatie en morele carrière met elkaar verbonden zijn. In de hoofdstukken 5 tot en met 10 worden beide begrippen uitgewerkt.

In dit hoofdstuk besteed ik aandacht aan de biografische methode, in de anglosaksische literatuur aangeduid als de methode van de 'life history'; dit omdat mijns inziens deze methode van onderzoek geschikt is voor het onderzoeksdoel.

Ik maak eerst een beknopte schets van de biografische methode en verantwoord vervolgens de keuze van deze methode (4.2). Aansluitend zet ik uitvoerig uiteen op welke wijze het biografische materiaal is verzameld, opgeslagen en verwerkt (4.3).

4.2

De biografische methode

4.2.1 Beknopte kenschets

In de bekende handboeken over methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld Segers, 1975; Janssens, 1982) zoekt men tevergeefs naar verhandelingen over de biografische methode. Dit is een voldoende reden om over deze methode enige inleidende opmerkingen te maken. Vanzelfsprekend kan het niet de bedoeling

zijn om alle in en outs van deze methode te bespreken. Daarvoor moet men te rade gaan bij recent verschenen overzichtspublicaties (o.a. Brugman-Visser, Van den Heuvel en Kroese, 1982; Plummer, 1983; Fuchs, 1984 en Versteijnen, 1985).

Ik beperk me tot een korte bespreking van vier aspecten van de methode:

- 1 het accent op de subjectieve en procesmatige aspecten van het sociale leven;
- 2 het theoretisch perspectief;
- 3 de pretentie(s) van de methode;
- 4 de rol van de onderzoeker.

4.2.1.1 Het accent op de subjectieve en procesmatige aspecten van het sociale leven

In navolging van Kohli (1981:273) is de biografische methode te omschrijven als een methode van onderzoek die (a) het sociale leven 'van binnenuit' wil bestuderen, (b) daarbij vooral oog heeft voor het procesmatige en (c) bij gevolg zo veel mogelijk facetten van het verschijnsel wil bestrijken.

Ter toelichting de volgende opmerkingen:

ad a. De onderzoekers die van de biografische methode gebruik maken leggen de nadruk op de subjectieve kant van het sociale leven. Zij willen weten hoe hun onderzoekspersonen zin en betekenis geven aan voor hen relevante maatschappelijke ontwikkelingen, deze ervaren, interpreteren. Deze subjectieve kant, deze 'inside picture', maken ze dan zichtbaar met behulp van persoonlijke documenten, dat wil zeggen met 'self-revealing'-materiaal (Allport), materiaal waarin de betrokken individuen in eigen woorden hun ervaringen en perspectieven weergeven.

ad b. Het gaat de gebruikers van de biografische methode niet om een momentopname van belevingen, ervaringen en perspectieven, maar juist om de wijze waarop de ervaringen, belevingen en perspectieven, kortom de 'inside-half' van de onderzoekspersonen zich heeft ontwikkeld. Centraal staat het ontwikkelingsproces, het procesmatige (inclusief de factoren die dit proces beïnvloeden). Treffend spreekt Plummer dan ook over 'documents of life'.

ad c. Om dit ontwikkelingsproces adequaat te kunnen bestuderen dient vermeden te worden dat op voorhand (te) veel facetten buiten beschouwing blijven. Versteijnen (1985:22): 'In iemands definitie van de situatie spelen immers veelal een groot aantal ervaringen op uiteenlopende terreinen een rol. Bovendien is een reductie tot slechts enkele aspecten strijdig met het historisch perspectief' (zie ad b.; V.H.). Het is dan ook niet toevallig dat Brugman-Visser, Van den Heuvel en Kroese (1982:12) holisme noemen als een belangrijk kenmerk van de methode.

4.2.1.2 Het theoretisch perspectief

Het theoretisch perspectief dat aan de biografische methode ten grondslag ligt is dat van het symbolisch interactionisme, zoals dat met name door Thomas en Znaniecki (1) is ingevuld (zie in dit verband Zijdeveld, 1973).

In dit perspectief wordt de mens opgevat als een ervarend en dus interpreterend wezen en dient de maatschappelijke werkelijkheid als een proces van menselijke interacties en niet als een statisch gegeven te worden gezien. Omdat de mens handelt op grond van de betekenis die een situatie voor hem heeft - en deze wordt toegekend door de definities die mensen daaraan geven -, dient de samenleving begrepen te worden vanuit deze definities en het proces waarin die definities tot ontwikkeling zijn gekomen.

Benadrukt moet worden dat niet elk onderzoek, waarin gebruik wordt gemaakt van biografisch materiaal, op dit theoretisch perspectief is geënt. Zo wijst Kohli (1981) op het gebruik van dit materiaal binnen de marxistisch georiënteerde industriesociologie en de sociologie van het arbeidersbewustzijn (2). Vervolgens zijn er buiten de sociologie nog verschillende disciplines die werken met biografisch materiaal en die niet geplaatst kunnen worden binnen de interpretatieve traditie. Du Bois-Reymond (1983:9-12) noemt o.a. de geschiedeniswetenschappen voor zover deze gebruik maken van mondelinge bronnen ('oral history'), de culturele antropologie, sociolinguïstiek en taalwetenschappen,

de geschiedenisdidactiek en museumpedagogiek.

Opvallend is overigens dat, ondanks de natuurlijke verwantschap tussen het symbolisch interactionisme en de biografische methode, in overzichtspublicaties met betrekking tot het symbolisch interactionisme deze methode onbesproken blijft. Het lijkt wel of er naast de methode van de participerende observatie niets is (3).

4.2.1.3 De pretentie(s) van de methode

Aan de biografische methode wordt een diversiteit aan functies toegekend (zie Plummer, 1983:64-83). Ik vermeld er hier slechts twee: de exploratieve en de hypothese-toetsende functie.

Er is een grote mate van consensus over de exploratieve functie van de biografische methode. Men acht deze methode bijzonder bruikbaar voor gebieden waarop het onderzoek is vastgelopen, waarin conceptualisering gebrekkig is, of waarover weinig bekend is (Versteijnen, 1985:135).

Bepaald minder consensus is er over de vraag of de biografische methode ook een hypothese-toetsende functie kan vervullen. Er is geen twijfel aan deze functie, wanneer het gaat om toetsing in termen van de onderzochte cases waaraan de hypothesen werden ontleend. Gaat het evenwel om toetsing in termen van generaliseerbaarheid naar een groter geheel, dan zijn de meningen verdeeld. Het overtuigende bewijs dat biografisch onderzoek generaliseerbare gegevens oplevert is (nog) niet geleverd. De biografische onderzoeker past op dit punt dan ook bescheidenheid.

4.2.1.4 De rol van de onderzoeker

Onderzoekers die gebruik maken van de biografische methode leggen vooral de nadruk op het subjectieve aspect van de sociale werkelijkheid. Als zodanig gaat het om een vorm van kwalitatief onderzoek. In navolging van Rijkeboer (1983:39) omschrijf ik

kwalitatief onderzoek als onderzoek waarin men tracht te komen tot een gesystematiseerd inzicht in de wereld van betekenissen van de onderzochte(n).

Dit onderzoeksdoel betekent dat de onderzoeker moet proberen inzicht te krijgen in de wijze waarop de betrokkene(n) de situatie definieert (definiëren). Daarom ook moet hij trachten de situatie te bekijken vanuit de positie van de betrokkene(n). De onderzoeker heeft de taak tot reconstructie (Schwartz en Jacobs). Hij moet de rol op zich nemen van de 'acting other' (taking the role of the other); anders gezegd, hij moet proberen om deze situatie(s) te begrijpen (Verstehen).

4.2.2 De keuze voor de biografische methode

Speurend naar een voor het onderhavige onderzoek geëigende methode, heb ik het oog laten vallen op de biografische methode. Deze methode heeft twee kenmerken waarmee ik mijn keuze kan adstrueren. Puntsgewijs:

- a De biografische methode is als het ware ontwikkeld om licht te werpen op de vraag hoe de onderzoekspersonen zelf voor hen belangrijke gebeurtenissen ervaren, beleven, daar zin en betekenis aan geven: 'human documents' (Blumer).

Voor mijn onderzoek betekent dit dat de onderzoekspersonen, alcoholisten die zijn toegetreden tot AA, in de gelegenheid worden gesteld zélf te verwoorden hoe zij hun deelname aan een AA-zelfhulpgroep ervaren, beleven. De alcoholisten vertellen in eigen woorden welke zin en betekenis zij geven aan de onderscheiden aspecten van de AA-cultuur: aspecten waarmee zij tijdens het socialisatieproces in AA geconfronteerd worden (cfr. 1.2.4).

- b Het tweede kenmerk is afleidbaar uit de benaming 'life history', waarmee de methode ook wel wordt aangeduid. Het gaat om de levensgeschiedenis (geheel of gedeeltelijk) van de onderzoekspersonen. Anders gezegd, het gaat niet om een statische momentopname, maar juist om de wijze waarop de ervaringen, belevingen, perspectieven zich bij de betrokke-

nen hebben ontwikkeld. Het gaat om 'documents of life' (Plummer), materiaal dat zicht geeft op het ontwikkelingsproces en de factoren die daarin een rol spelen.

Onderzoek volgens de biografische methode kan dus ook materiaal opleveren dat licht werpt op de zin en betekenis die alcoholisten geven aan het leven dat zij leidden voordat zij toetraden tot de AA-gelederen. Hoe beleefde iemand de periode waarin hij excessief dronk? Hoe ervaaarde hij het gegeven dat anderen ('significant others') hem een dronkaard, een zuiplap noemden? Hoe zag hij toen zichzelf? Wat heeft deelname aan het AA-gebeuren voor hem betekend? Welke zin geeft hij aan zijn AA-lidmaatschap? Hoe ziet hij nu zichzelf? Dit soort vragen komt aan de orde, wanneer men zich zet aan de reconstructie van het leven van een AA-alcoholist, zijn morele carrière (cfr. 1.2.4) in kaart wil brengen.

Anders liggen de kaarten voor wat betreft het derde kenmerk van de biografische methode, namelijk holisme. Met het richtsnoer dat hiermee verbonden is - het vermijden van reductie tot slechts enkele facetten van het sociale leven - kon ik slecht uit de voeten. Dit hangt samen met het gestelde onderzoeksdoel.

Om de centrale vraag te kunnen beantwoorden is een conceptueel kader ontwikkeld waarin de begrippen socialisatie en morele carrière met elkaar verbonden zijn. Het onderzoeksveld wordt dus niet als een 'tabula rasa' benaderd. Integendeel, het onderzoeksveld wordt zeer gericht benaderd, waarbij de biografische methode gezien wordt als een exploratieve techniek, een techniek om de bruikbaarheid van beide concepten te exploreren. Er is dus ontegenzeggelijk geselecteerd, gezeefd door de onderzoeker. Van holisme is in het onderhavige onderzoek dan ook geen sprake.

Dit alles betekent dat in dit onderzoek de biografische methode op een vrijzinnige wijze gehanteerd wordt.

4.3

Stapsgewijs op weg naar 'die verdraaide werkelijkheid' (4)

4.3.1 Ter inleiding

De biografische methode is niet in die mate tot ontwikkeling gekomen dat er thans een handboek voor de biografische onderzoeker beschikbaar is. Integendeel, de beschikbare literatuur is op zijn best te karakteriseren als een mer à boire aan, soms strijdige, suggesties met betrekking tot 'the doing of life histories' (Plummer). Het uitvoeren van een onderzoek met behulp van de biografische methode blijft in zekere zin dan ook een avontuurlijke onderneming; zoekend en tastend zal de onderzoeker zijn weg moeten vinden.

Voor de verantwoording van de door mij gevolgde werkwijze (5) haak ik in eerste instantie aan bij Plummer. Deze auteur onderscheidt 5 fasen ('processes') in het biografisch onderzoek: a. voorbereiding, b. data-verzameling, c. opslag van het materiaal, d. analyse, en e. presentatie. Per fase geef ik aan welke besluiten zijn genomen c.q. keuzen zijn gemaakt.

4.3.2 De voorbereidingsfase

4.3.2.1 Doel en focus van de studie

In de paragraaf die handelt over de keuze van de biografische methode (4.2.2) zijn de doelstelling en focus van de studie reeds aan de orde geweest. Een enkele aanvullende opmerking is hier dan ook voldoende.

Ik ben geïnteresseerd in materiaal dat licht werpt op de 'inside half' van de alcoholist die zich heeft aangesloten bij AA. Levensverhalen van alcoholisten, al dan niet uitgelokt, bevatten wellicht bouwstenen om de doelstelling te realiseren.

Verhalen over het leven, 'personal documents' dus, maar dit niet

zonder meer. Geen verhaal om het verhaal, maar een verhaal in dienst van theorievorming. In termen van Strauss en Glaser (1970:182-193): geen case history, maar een case study. Daarmee is tevens gezegd dat ik de levensverhalen niet integraal, maar slechts in bewerkte vorm (zie Denzin, 1978:221-233) presenteer. Daarover straks meer in 4.3.6.

Ook over de focus van mijn (case-)studie kan ik kort zijn. Aan gezien ik uit ben op materiaal dat licht werpt op zeer specifieke ervaringen, belevingen, zingevingen enz. van 'mijn' onderzoekspersonen, heeft het geen zin om een zogeheten 'comprehensive document' (of een meêrvoud daarvan) op te sporen, respectievelijk samen te stellen. Omdat mijn vraagstelling grotendeels één thema (alcoholisme) betreft en op voornamelijk één bepaalde levensfase (de fase waarin men deelneemt aan een AA-zelfhulp-groep) betrekking heeft, kan men het onderhavige onderzoek voorzien van de etiketten 'limited' en 'topical' (Denzin en Plummer).

Vanzelfsprekend heeft deze inperking ook consequenties voor de door de onderzoeker te voeren gespreksstrategie. Hierover straks meer (zie onder 4.3.3.2).

4.3.2.2 Bestaand of nieuw biografisch materiaal?

In AA-kring beschikt men over nogal wat autobiografisch materiaal. Meestal betreft het hier vrij uitvoerige levensverhalen.

Sommige levensverhalen zijn op verzoek van AA-Nederland geschreven; dit met het oog op de publicatie van 'Het grote boek van Anonieme Alcoholisten in Nederland' (1983:268-325). Andere levensverhalen zijn de neerslag van een particulier initiatief: een AA-lid schrijft zijn levensverhaal en publiceert dat. 'L'enfant qui jouait avec la lune', geschreven door Lucien (1984) is daar een goed voorbeeld van. Ook zijn er AA-leden die hun levensverhaal op schrift hebben gesteld, maar het daarbij willen laten.

Kortom, voor een onderzoeker, die zich waagt aan het vervaardigen van een 'personal document' van de AA-alcoholist, is er

betrekkelijk veel (auto)biografisch materiaal (6) voorhanden.

In een vroeg stadium van het onderzoek heb ik besloten niet geheel en al te koersen op reeds aanwezig, voorhanden zijnde biografisch materiaal. Ik wilde dat wel gebruiken, maar daarnaast nieuw 'self-revealing'-materiaal genereren. De voorkeur voor deze combinatie-strategie hield verband met de volgende overwegingen:

a Een combinatie van bronnen levert een totaler en juist beeld op dan langs de weg van de 'oneliners' (Plummer, 1983:95).

b Onzekerheid met betrekking tot de geldigheid en betrouwbaarheid van bestaande persoonlijke documenten, vooral wanneer die voor een groot publiek zijn bestemd.

Dit geldt voor veel van het beschikbare AA-materiaal. Het geldt wellicht minder voor de niet-gepubliceerde AA-documenten, maar ook dit materiaal is, methodologisch gezien, enigszins problematisch. Zo is er in het geheel geen zicht op de motieven die hebben gespeeld bij het samenstellen van de documenten (7). Vertekening van de realiteit is dan ook niet uitgesloten.

c Mogelijkheid om de geldigheid van de informatie te bewaken. Deze mogelijkheid is groot (groter) wanneer de onderzoeker in contact staat met de onderzoeksperso(o)n(en). Vandaar de voorkeur van diverse auteurs (o.a. Angell) voor documenten die speciaal met het oog op de studie zijn samengesteld.

In de loop van het onderzoek is besloten om een groot gewicht toe te kennen aan het nieuw te genereren materiaal. In paragraaf 4.3.3.1 kom ik hierop terug.

4.3.2.3 Op zoek naar 'brother sociologists' (8)

Nadat was besloten om nieuw biografisch materiaal te genereren, moest er gezocht worden naar goede informanten of onderzoekspersonen. Bogdan & Taylor (1975:100 e.v.) en Plummer (1983:89-90) hebben in dit verband een aantal richtlijnen geformule-

leerd. Bij de selectie van 'mijn' onderzoekspersonen heb ik me laten leiden door de volgende overwegingen:

- a Tussen onderzoeker en informant moet een goede relatie bestaan. De onderzoeker moet het met de onderzoekspersoon wel 'zien zitten' (zie onder). De potentiële informant moet de onderzoeker zien als een 'meaningful other', als iemand voor wie hij of zij zich, gelet op de doelstelling van het onderzoek, wel binnenstebuiten wil keren.

Evident is dat een en ander niet op voorhand is in te schatten. Daarom deel ik ook de mening van Bogdan & Taylor dat onderzoekspersonen niet zo maar worden 'gevonden', maar naar voren komen in de loop van het onderzoek. Het is een kwestie van wederzijds aftasten.

- b De onderzoekspersoon moet over een aantal kwaliteiten beschikken. Volgens Fuchs (1984:212) gaan biografische onderzoekers er vaak ten onrechte vanuit dat dit voor informanten een vanzelfsprekend gegeven is. Bij de selectie van onderzoekspersonen dient de onderzoeker er van uit te gaan dat dit geen vansprekende zaak is.

Een onderzoekspersoon moet onder meer in staat zijn om zijn gevoelens en zingevingen helder te verwoorden. Hij moet ook over een zekere bekwaamheid beschikken om met een bepaalde distantie te kunnen praten over de zwarte bladzijden in zijn levensboek.

- c Overwegingen van praktische aard. Het samenstellen van persoonlijke documenten is een bewerkelijk en tijdrovend karwei. In dier voege is het raadzaam om informanten te zoeken die over voldoende tijd kunnen beschikken en niet te ver weg wonen.

Hoe is een en ander geconcretiseerd in dit onderzoek? Speurend naar onderzoekspersonen voor nieuw te genereren biografisch materiaal ben ik - in grote lijnen - als volgt te werk gegaan:

- via de coördinatoren van de AA-groepen heb ik aan alle leden van AA-Nederland het verzoek gericht om voorhanden zijnd autobiografisch materiaal (in de vorm van levensverhalen) beschikbaar te stellen voor het onderzoek. Op dit

verzoek hebben rond de 40 AA-leden positief gereageerd. Met deze mensen heb ik contact gezocht.

Al pratend bleek dat een 10-tal AA'ers hun levensverhaal op papier had staan. Anderen waren bezig met het schrijven of waren daartoe bereid. Het leeuwendeel gaf te kennen bereid te zijn om aan de onderzoeker zijn of haar verhaal te vertellen. Omdat vier mensen in redelijke mate aan bovengenoemde profielschets bleken te beantwoorden, ben ik met hen in zee gegaan;

- reeds sinds 1978 onderhield ik als onderzoeker nauwe banden, zowel persoonlijk als institutioneel, met de AA-gemeenschap; dit in het kader van het project 'Zelfhulp'. Langzaam maar zeker is daaruit een zekere vertrouwensrelatie gegroeid.

Van zijn kant heeft de onderzoeker hierin veel tijd en energie gestoken (9) en, het zij gezegd, de investering heeft geloond: men zag in dat het onderzoek ook in het belang van AA zelf was en dat de onderzoeker te vertrouwen was. AA van haar kant was in toenemende mate bereid om in haar keuken te laten kijken. De onderzoeker werd via diverse formele en informele kanalen op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen van AA-Nederland. Ook kon hij veel gesloten bijeenkomsten bijwonen en had toegang tot sleutelfiguren in AA. Aldus groeide niet alleen het inzicht in (aspecten van) de AA-cultuur, maar ook kwam contact tot stand met potentiële onderzoekspersonen. Uiteindelijk kon ik zo drie AA-leden bewegen om mee te werken aan het onderzoek;

- zeven onderzoekspersonen tenslotte heb ik opgespoord met behulp van de zogenaamde sneeuwbalmethode: de kennis van enkele onderzoekspersonen leidt tot verdere onderzoekspersonen (Du Bois-Reymond, 1983:16).

Nadat er aldus met deze potentiële informanten contact was gelegd, is in een oriënterend gesprek nagegaan of onderzoeker en onderzoekspersoon 'het zagen zitten'. Dit was bijna steeds het geval (10).

4.3.2.4 Afspraken vooraf

In de literatuur over de biografische methode wordt in alle toonaarden de noodzaak van een gelijkwaardige relatie tussen onderzoeker en onderzooksperso(o)n(en) beklemtoond. De relatie tussen beiden moet er een zijn van partnership (zie o.a. Fuchs, 1984:215-218). Dit betekent dat er naar mijn mening tussen de partners goede afspraken gemaakt moeten worden, met name over de volgende zaken:

- a Doelstelling(en) van het onderzoek. De onderzoeker vertelt in alle openheid wat hij met het onderzoek beoogt, alsook welke functie het persoonlijk document in het geheel vervult. De informant mag niet voor onaangename verrassingen komen te staan.

In het onderhavige onderzoek is een en ander schriftelijk vastgelegd. De onderzoekspersonen wisten dus ook van meet af aan dat het persoonlijk document niet integraal zou worden gepubliceerd (zie onder punt d).

- b Anonimiteit. De kwestie van de anonimiteit is een belangrijk punt in het biografisch onderzoek, en toch zeker als het leden van AA betreft.

In dit onderzoek heb ik met 'mijn' onderzoekspersonen daarover schriftelijk sluitende afspraken gemaakt: het persoonlijke document wordt niet in zijn geheel opgenomen in het onderzoeksverslag; in de eindtekst worden citaten uit het persoonlijke document voorzien van een fictieve voor naam; audiobanden, gebruikt voor de verslaglegging, worden zo snel mogelijk gewist.

- c Verslaglegging. Verslaglegging met behulp van de tape-recorder stuit vaak op bezwaren, zowel bij de onderzoekspersoon, als ook bij de onderzoeker. Heel treffend spreken Ten Have en Komter (1982:228 e.v.) dan ook over 'de angst voor de tape'.

Ook al zitten er aan het gebruik van de bandrecorder diverse nadelen, toch heb ik gekozen voor het gebruik van dit middel ten behoeve van de verslaglegging. Op dit punt voel ik me gesteund door de opvatting van Bogdan & Taylor (1975:

65 e.v.) die, in geval van life histories, het gebruik ervan bepleiten. De onderzoeker wordt overstelpt met een grote hoeveelheid gegevens en dan biedt die tape-recorder uitkomst. Bovendien, zo menen zij, voelen de onderzoekspersonen zich niet al te zeer bedreigd door de tape-recorder, omdat ze op de hoogte zijn van de doelstelling(en) van het onderzoek. Ze zijn als het ware onderzoeksmedewerkers ('brother sociologists') geworden en zullen dus begrip hebben voor het gebruik van de recorder.

Voor wat het onderhavige onderzoek betreft kan ik kort zijn: niet één van de onderzoekspersonen had bezwaar tegen het gebruik van de tape-recorder.

d Afspraken over interim-verslagen en eindverslag. Het is naar mijn mening niet meer dan rechtmatig dat de onderzoekspersonen medezeggenschap hebben over de interim-verslagen. De relatie tussen onderzoeker en onderzoekspersonen moet er immers een zijn van partnership. Het is bovendien in het belang van het onderzoek, wanneer onderzoekspersonen in de gelegenheid worden gesteld om verslagen te controleren en, zo nodig, te laten bijstellen.

In het onderhavige onderzoek is dan ook de afspraak gemaakt dat de onderzoekspersonen van elk gesprek een verslag zouden krijgen en dat zij de interim-verslagen zouden kunnen corrigeren, indien dat naar hun mening nodig zou zijn. Van deze mogelijkheid is, zij het sporadisch, gebruik gemaakt. Meestal betrof het dan een passage die een aanvullende toelichting behoefde. Een enkele keer werd gevraagd om een passage te schrappen, omdat die er bij nader inzien niet toe deed of omdat die derden (partner, kinderen, AA-vrienden) zou kunnen kwetsen. In alle gevallen heeft de onderzoeker een dergelijk verzoek gehonoreerd.

Anders ligt het voor wat het eindverslag betreft. Indien de biografische onderzoeker mikt op een 'case history' (Strauss en Glaser) en het persoonlijke document in zijn geheel wordt gepubliceerd, is medezeggenschap, om de bovengenoemde redenen, vanzelfsprekend. Gaat het evenwel om een

'case study', een studie waarbij het persoonlijk document ondergeschikt is aan de beoogde theorievorming, dan dient de onderzoeker 'slechts' toestemming te vragen om uit het persoonlijke document te mogen citeren.

Gegeven het type eindverslag dat mij voor ogen stond, door Lofland aangeduid als 'analytic description' (zie 4.3.6), heb ik, opnieuw schriftelijk, toestemming gevraagd om onderdelen uit het persoonlijk document te mogen gebruiken. Geen enkele onderzoebspersoon heeft bezwaar gemaakt.

e Afspraken van praktische aard. Met de onderzoebspersonen zijn afspraken gemaakt over het aantal te voeren gesprekken, de plaats waar de gesprekken zouden plaatsvinden en onkostenvergoeding.

Van meet af aan was duidelijk dat voor het samenstellen van een persoonlijk document een reeks van gesprekken nodig zou zijn. Omdat niet nauwkeurig was aan te geven hoeveel gesprekken gevoerd zouden moeten worden - ik hield er rekening mee dat dit van persoon tot persoon zou verschillen -, is slechts afgesproken dat 'we wel zouden zien waar we op uit zouden komen'. Niet één onderzoebspersoon heeft aangedrongen op een meer exacte planning.

Over de plaats waar de gesprekken zouden plaatsvinden kan ik kort zijn. Sommige onderzoebspersonen gaven de voorkeur aan gesprekken op de werkplek van de onderzoeker, terwijl andere de gesprekken liever in eigen omgeving wilden voeren. Er waren ook informanten bij die geen duidelijke voorkeur hadden. In die gevallen is gekeken naar wat voor de informant en de onderzoeker het meest praktisch was. Een enkele informant gaf er de voorkeur aan de gesprekken op 'neutraal' terrein te houden. In alle gevallen ging de onderzoeker mee met de voorkeur van de onderzoebspersoon (11).

Het is niet meer dan normaal dat de onderzoebspersonen hun onkosten (reiskosten e.d.) vergoed krijgen. Daarover is in

dit onderzoek dan ook een afspraak gemaakt.

4.3.3 De fase van de data-verzameling

In de fase van de dataverzameling moeten knopen worden doorgehaakt met betrekking tot twee kwesties: de methode(n) waarmee de onderzoeker zijn gegevens verzamelt en de door de onderzoeker te kiezen werkwijze (gespreksstrategie en gesprekstactieken).

4.3.3.1 Methode(n) van informatievergaring

Zoals gezegd (zie 4.3.2.2) is door mij gekozen voor een combinatie van informatiebronnen: reeds beschikbaar persoonlijke documenten én nieuw te genereren biografisch materiaal.

Het bestaande autobiografisch materiaal is beschikbaar gesteld door een 15-tal AA-leden; dit na een oproep daartoe van de zijde van de onderzoeker. Voor het nieuw te genereren materiaal is de onderzoeker zelf als interviewer op pad gegaan. De mogelijkheid om de onderzoekspersonen zelf hun 'life history' te laten schrijven aan de hand van een door de onderzoeker opgestelde richtlijn is wel overwogen, maar al in een vroeg stadium afgewezen. Doorslaggevend was hierbij de constatering mijnerzijds dat de potentiële onderzoekspersonen die ik daarover polste onder geen beding aan zo'n karwei wilden beginnen (onvoldoende schrijfvaardigheid, te weinig vrije tijd, enz.).

In de loop van het onderzoek is besloten om een groot gewicht toe te kennen aan het nieuw te genereren materiaal en minder gewicht toe te kennen aan het bestaande autobiografisch materiaal. De reikwijdte van het laatstgenoemde materiaal maakte deze accentverschuiving noodzakelijk. Laat ik dit toelichten.

Het beschikbaar gestelde autobiografisch materiaal was zeer informatief voor wat betreft de periode van het excessieve drinken en die van het toetreden tot AA. Het materiaal bevatte evenwel weinig informatie over allerlei door de onderzoeker onderscheiden aspecten van het socialisatieproces in AA. Zwart-wit gefor-

muleerd: op een enkele uitzondering na waren het meer 'drankverhalen' dan 'herstelverhalen'.

Daarmee is niet gezegd dat deze verhalen geen belangrijke functie in het onderzoek hebben vervuld; het tegendeel is waar. Het beschikbaar gestelde materiaal maakte het mogelijk om, bij wijze van hypothese, een eerste grove schets te maken van de morele carrière van de AA-alcoholist, alsook van onderdelen van de AA-cultuur die daarop van invloed zijn (12). Daarbij heb ik een aanpak gebezigd die door Sczepanski (vermeld door Brugman-Visser, Van den Heuvel en Kroese, 1982:20) de constructieve methode is genoemd. Het beschikbare materiaal is doorgewerkt aan de hand van de volgende vraagstelling: welke veranderingen, in termen van zelfbeeld, identiteitsbeleving e.d., ondergaat de alcoholist die in AA herstel zoekt, en welke aspecten van de AA-cultuur spelen hierbij een rol?

Op grond van het ontwikkelde conceptueel kader (zie hoofdstuk 5 tot en met 10) en genoemde analyse (met behulp van de constructieve methode) heb ik een itemlijst opgesteld (zie bijlage I). Aan de hand van deze lijst is bij 15 leden van AA nieuw biografisch materiaal verzameld. In de terminologie van Denzin (1978: 232) gaat het hier om een 'prolonged interview': in een reeks van ontmoetingen - gemiddeld zes - is bij stukjes en beetjes een persoonlijk document samengesteld.

4.3.3.2 Werkwijze van de onderzoeker

Indien er met behulp van interviews nieuw biografisch materiaal wordt verzameld, moet de onderzoeker een keuze maken uit twee gespreksstrategieën: het narratieve respectievelijk het leidend-interview. Natuurlijk kan er ook gekozen worden voor een combinatie van beide strategieën (cfr. Fuchs, 1984:252 e.v.).

Beide gespreksstrategieën hebben duidelijk voor- en nadelen. De keuze voor de ene of andere gespreksvorm hangt uiteindelijk af van de kennisinteresse van de onderzoeker (Du Bois-Reymond, 1983:17-20).

Voor wat het onderhavige onderzoek betreft - hierin staat de exploratie van het conceptueel kader voorop en is de focus 'limited' en 'topical' - betekent dit dat mijn keuze viel op het leidraad-interview (13). De bovengenoemde itemlijst gaf richting aan de 'free flowing' van de gesprekken (Plummer).

De slaagkansen van een onderzoek volgens de biografische methode hangen naar mijn mening in belangrijke mate af van het antwoord op twee vragen: a. staat de onderzochte persoon achter het onderzoeksdoel; b. klikt het in de relatie tussen de onderzoeker en de onderzochte perso(o)n(en)? Over laatstgenoemde vraag hier nog een opmerking.

Wanneer de relatie tussen beide partners - partnership was immers het streven - als goed mag worden beschouwd, is de kans groot dat de informant(en) zich binnenstebuiten wil(len) keren. Ook al geloof ik niet dat de biografische onderzoeker dit kan bewerkstelligen door zijn 'trukendoos' open te trekken, toch is het voor iedere biografische onderzoeker nuttig om lering te trekken uit de ervaringen van anderen; aldus komt hij, in tactisch opzicht, beslagen ten ijs.

In dit opzicht is met name de ervaringskennis, die door Bogdan & Taylor (1975:100-125) en Plummer (1983:84-99) is gecodificeerd, interessant. Aan hun richtlijnen heb ik gesprekstactieken ontleend met betrekking tot spreiding, frequentie, duur en structurering van de interviews. In concreto betekent dit dat ik verspreid over meerdere maanden, volgens een zekere regelmaat gesprekken wilde voeren, die dan steeds één dagdeel in beslag namen (14). Per 'zitting' is zoveel mogelijk één thema in zijn geheel besproken. Achtereenvolgens zijn besproken: de periode van het excessieve drinken, alsook de kennismaking met en toetreding tot AA; de ideologie van AA; rituelen in AA; rituele rollen en de taal van AA; AA-symbolen; waarden in AA; veranderingen bij de onderzochten personen in relatie tot het AA-lidmaatschap (15). Daarmee mikte ik op een opbouw van de gesprekken met een toenemende moeilijkheidsgraad. En achteraf gezien heb ik op dit punt de plank niet misgeslagen.

4.3.4 De fase van de opslag van het materiaal

4.3.4.1 Transcriptie

Van 15 AA-leden is door de onderzoeker een persoonlijk document samengesteld. Daartoe zijn 83 interviews gehouden. Gemiddeld vroeg een interview om 2,5 uur, zodat ik 207,5 uur gesproken heb met leden van AA. Alle interviews zijn op band vastgelegd.

Omdat ik over een zo letterlijk mogelijk verslag wilde beschikken, zijn alle banden omgezet in transcripten. Dit tijdrovende karwei is grotendeels door twee mensen geklaard. Eén persoon heeft een aantal banden met de hand uitgeschreven. De andere persoon heeft veel banden met behulp van een zogeheten 'speech compressor' (16) uitgetypt. Omwille van de voortgang heeft de onderzoeker ook zelf een aantal banden uitgeschreven. Na afronding van dit karwei lag er ongeveer 2900 pagina's tekst op tafel.

Zekerheidshalve zijn de transcripten die door anderen zijn gemaakt gecheckt aan de hand van het audiomateriaal. Zonodig zijn de gespreksverslagen van een kanttekening voorzien (zie in dit verband ook Fuchs, 1984:269-274). Vervolgens is van elk gesprek een verslag gemaakt en dit is steeds aan de onderzoekspersonen toegezonden. Indien zij van mening waren dat het verslag een correctie behoefte, is die aangebracht.

Over dit verslag twee opmerkingen:

a selectie: niet alles wat door een onderzoekspersoon te berde is gebracht is in het verslag opgenomen. De onderzoeker heeft duidelijk geselecteerd, waarbij hij het conceptueel kader, uitgewerkt in de bovengenoemde itemlijst, liet fungeren als zeef. Anders gezegd, in het verslag is 'slechts' dat materiaal opgenomen dat licht werpt op de onderscheiden aspecten van het socialisatieproces in AA en de morele carrière van de AA-alcoholist.

Ik moet hier evenwel in één adem aan toevoegen dat deze

wijze van selectie niet al te dogmatisch is doorgevoerd. Als ik het gevoel had dat de onderzoekspersoon voor de onderzoeker nieuwe gezichtspunten (met betrekking tot het socialisatieproces en de morele carrière van een AA-lid) aanvoerde, dan is dit materiaal in het verslag opgenomen. En gezegd moet worden dat deze aanpak de onderzoeker geen windeieren heeft gelegd: het conceptueel kader is aldus 'verrijkt'. Zo zijn bijvoorbeeld bepaalde AA-symbolen en -rituelen in het vizier van de onderzoeker gekomen.

Deze wijze van selecteren heeft er toe geleid dat ik uiteindelijk 530 pagina's gespreksverslagen overhield.

b bewerking: binnen bovengenoemde vertaalslag zijn de ervaringen, belevingen, zingevingen van de onderzoekspersoon zo zuiver mogelijk weergegeven. Bewerking van het materiaal is tot een minimum beperkt.

Desalniettemin heeft de onderzoeker op een aantal punten aan het materiaal gesleuteld: het gesproken woord is uitgeschreven conform de richtlijnen van het ABN; de spreektaal is zo veel mogelijk gehandhaafd, doch waar nodig bijgesteld in de richting van schrijftaal; kromme zinnen zijn rechtgezet; het besprokene is zo uitgeschreven dat het voor derden toegankelijk is; de tijd (tegenwoordige tijd-verleden tijd) waarin de onderzoekspersoon sprak is gelijk getrokken.

Dit alles betekent mijns inziens niet dat er wezenlijke veranderingen zijn aangebracht. De informanten bevestigden dit impliciet, wanneer zij stelden dat zij zichzelf zeer wel konden herkennen in de gemaakte verslagen.

4.3.4.2 Logboek onderzoeker

Na afloop van elk gesprek zijn door de onderzoeker aantekeningen gemaakt die betrekking hebben op factoren die tezamen de gesprekscontext vormen (Fuchs, 1984:258-261). De uitspraken die de onderzoekspersonen doen, horen thuis in een bepaalde context en het vastleggen daarvan kan belangrijk zijn bij de analyse en interpretatie van het biografisch materiaal. Per gesprek heb ik dan ook aantekeningen gemaakt over de volgende punten: plaats,

duur en sfeer van het gesprek; het aanbrengen van correcties in het verslag (op verzoek van de informant); vragen (van de zijde van de onderzoeker) met betrekking tot het verslag; de opstelling van de onderzoekspersoon (was hij bereid om zijn ervaringen, belevingen enz. op tafel te leggen?); de rol van de onderzoeker (was hij in vorm, kon hij het gesprek in goede banen leiden?); storende factoren tijdens het gesprek. Dit soort informatie is opgeslagen in het logboek.

Naast dit soort aantekeningen was in het logboek van de onderzoeker ook plaats ingeruimd voor meer theoretische en methodologische notities (Schatzman en Strauss, 1973).

De theoretische notities zijn interpreterende gedachten van de onderzoeker en als zodanig bouwstenen voor de analyse. Ze hebben er in dit onderzoek zeker toe bijgedragen dat op de duur het conceptueel kader verrijkt kon worden. De methodologische notities hebben betrekking op de wijze waarop het onderzoek uitgevoerd wordt. In het logboek dat ten behoeve van dit onderzoek is bijgehouden zijn bijvoorbeeld kanttekeningen te vinden die betrekking hebben op de geldigheid (zie 4.3.5.3).

4.3.5 De analyse-fase

Analyse van data in biografisch onderzoek is een proces van systematisch zoeken naar en ordenen van materiaal met als doel inzicht te verwerven in een veelal grote hoeveelheid biografisch materiaal. Of zoals Bogdan en Taylor (1975:79) het formuleren: 'data-analysis refers to a process which entails an effort to formally identify themes and to construct hypotheses (ideas) as they are suggested by data and an attempt to demonstrate support for those themes and hypotheses'.

Bij deze omschrijving plaats ik een drietal toelichtende opmerkingen:

a Data-analyse, aldus omschreven, is te kenschetsen als een 'ongoing process', een proces dat niet te vangen is in één bepaalde fase van het biografisch onderzoek. Ook in de fase

van de data-verzameling is de onderzoeker op zoek naar thema's, zal hij proberen hypothesen op te stellen die uit de data zijn af te leiden, en zal hij speuren naar data die deze thema's en hypothesen bevestigen. Dataverzameling en data-analyse zijn dan ook nauw met elkaar verweven.

Dit neemt niet weg dat in elk biografisch onderzoek een fase is aan te wijzen waarin op intensieve wijze gepoogd wordt het verzamelde biografisch materiaal te ordenen. Dit zou dan de fase van de 'eigenlijke' analyse genoemd kunnen worden. Hierover gaat het in deze paragraaf.

- b Het begrip 'hypothese' moet hier in brede zin worden opgevat: het betreft niet alleen uitgewerkte theoretische verklaringen, maar ook 'propositional statements', voorlopige denkbeelden die voortkomen uit het omgaan met de gegevens, en die de onderzoeker kunnen helpen inzicht te verwerven in niet eerder begrepen fenomenen.
- c In de fase van de 'eigenlijke' analyse gaat het de biografische onderzoeker niet om toetsing op de traditionele wijze. Veeleer kan gezegd worden dat hij er naar op zoek is of deze hypothesen in het licht van de data zinnig zijn.

In de fase van de intensieve of 'eigenlijke' analyse staan twee activiteiten centraal: a. coderen en b. de confrontatie van hypothesen met de data.

4.3.5.1 Coderen

Om greep te krijgen op het biografisch materiaal, materiaal dat gekenmerkt wordt door uitgebreidheid - in het onderhavige onderzoek 530 pagina's tekst- is ordening een 'must'. Een geëigend middel daartoe is het werken met 'coding categories'.

Ten behoeve van mijn 'understanding work' (Garfinkel) is ook door mij een categorieënsysteem ontwikkeld. Dit systeem is te vinden in bijlage II.

Ik volsta hier met de opmerking dat dit systeem een vertaling is van het conceptueel kader. Zoals gezegd is dit kader in een

vroegtijdig stadium van het onderzoek ontwikkeld en tijdens de fase van de data-verzameling verrijkt. Tijdens de analyse-fase heeft het geen veranderingen ondergaan.

Nadat op het materiaal een selectie was toegepast (zie 4.3.4.1), is het gerubriceerd naar 5 categorieën: de AA-ideologie; rituelen in AA; rituelen rollen; AA-symbolen; het subcultureel taalgebruik in AA. Per categorie heb ik vastgelegd hoe ik 'at face value' aankeek tegen de data. Deze korte notities bevatten opmerkingen (in steekwoorden) over vermoedelijke hoofdlijnen, saillante details en treffende uitspraken, rake typeringen.

In publicaties over de analyse-fase in zogeheten kwalitatief onderzoek is vaak een klaagzang te beluisteren met betrekking tot deze fase. Zowel het ontwikkelen van het categorieënsysteem, alsook het onderbrengen van het materiaal in de onderscheiden categorieën, wordt als een uiterst bewerkelijke opdracht ervaren. Voor zover het de bovenbeschreven codeerslag betreft, kan ik me hierin niet goed herkennen.

Dit geldt wel voor de codeerslag die tot doel had om ordening aan te brengen in het materiaal over de morele carrière van de AA-alcoholist (categorie 6). Omdat processen moeilijk opdeelbaar zijn, was het rubriceren van dit biografisch materiaal een lastig karwei. Over dit karwei is dan ook meer dan één notitie geschreven, om vervolgens in de prullenmand te verdwijnen.

Na deze codeerslagen kon ik mij zetten aan de confrontatie van de hypothesen met de data.

4.3.5.2 Confrontatie van hypothesen met data

In de fase van de 'eigenlijke' analyse dient de biografische onderzoeker zich af te vragen of de hypothesen door de data worden ondersteund. Dit betekent dat de onderzoeker in het materiaal moet speuren naar positieve items, dat wil zeggen items die de hypothesen bekrachtigen, en negatieve items die de hypothesen ontkrachten.

Terugblikkend op dit speurwerk binnen het onderhavige onderzoek, wil ik een tweetal opmerkingen van algemene aard maken:

- a Het is regelmatig voorgekomen dat items die ik aanvankelijk als negatief inschatte bij nader inzien anders gepercipieerd moesten worden. Vaak bleken het uitspraken te zijn die een bepaalde hypothese niet ontkrachtten, maar conditioneel ondersteunden.
- b De beoordeling der items is niet domweg een kwestie van plussen en minnen, maar een ingewikkeld wegingsproces waarbij de methodologische notities in het logboek van de onderzoeker (zie 4.3.4.2) een belangrijke functie vervullen. Ik doel dan met name op de kanttekeningen die betrekking hebben op de (interne) geldigheid (17). Deze aantekeningen hebben de onderzoeker aanleiding gegeven items van een onderzoekspersoon die, gelet op de diverse gespreksverslagen, van het etiket 'consistent' voorzien kon worden, zwaarder te laten wegen dan uitspraken van iemand die zichzelf regelmatig tegensprak.

Hiermee is tevens gezegd dat de biografische onderzoeker zich in de analyse-fase moet vergewissen van de kwaliteit van de data. Hij moet zich uitspreken over geldigheid, betrouwbaarheid en representativiteit.

4.3.5.3 Geldigheid, betrouwbaarheid, representativiteit

Sprekend over het vraagstuk van geldigheid in biografisch onderzoek formuleert Plummer (1983:102) als taakstelling voor de onderzoeker: 'The main concern (...) must lie with examining the possible sources of bias which inhibit the life history document from telling the researcher what is wanted, and employing techniques to reduce the possible sources of bias'.

Conform deze opdracht heb ik tijdens de fase van de data-verzameling regelmatig de bronnen van 'bias' geïnspecteerd. Daarbij maakte ik gebruik van een beknopte checklist die ik ontleende aan Plummer (18). Geprobeerd is om zo goed mogelijk in te spelen

op deze bronnen van 'bias'. Door in mijn logboek hierop te reflecteren (methodologische notities), wilde ik mezelf dwingen alert te blijven (preventie). Bovendien had ik aldus enigermate houvast bij de beoordeling van het biografisch materiaal in de fase van de 'eigenlijke' analyse.

Tijdens de analyse-fase is de kwestie van de geldigheid nogmaals aan de orde geweest. Nagegaan is of, en zo ja, in welke mate, factoren die bij biografisch onderzoek een negatieve invloed op de geldigheid kunnen hebben, een rol hebben gespeeld. Daarbij heb ik gebruik gemaakt van het door Versteijnen (1985:90-95) gemaakte overzicht van factoren die kunnen spelen ingeval de onderzochte persoon zijn of haar levensgeschiedenis samenstelt op verzoek van en in overleg met de onderzoeker (19). De aandacht ging daarbij uit naar: history, maturation, subject bias, subject mortality, reactive effects van de onderzoeker, de locaties waar het onderzoek plaats vond en interne geldigheid gekoppeld aan de onderzochte persoon (20).

Na deze dubbele check voelde de onderzoeker zich gerechtigd tot het schrijven van het onderzoeksverslag.

Over de kwestie van betrouwbaarheid in biografisch onderzoek kan ik kort zijn. Betrouwbaarheid staat voor controleerbaarheid en reproduceerbaarheid. Bij herhaling van het onderzoek moet een andere onderzoeker dezelfde data op tafel kunnen leggen (Plummer, 1983:101 e.v.). De vraag is evenwel of biografisch onderzoek gemakkelijk herhaalbaar is. Bij dit soort onderzoek dienen immers niet alleen zoveel mogelijk factoren betrokken te worden (holisme), maar gaat de aandacht bovendien uit naar de invloed van deze factoren gedurende iemands levensloop (het procesmatige). Controle op betrouwbaarheid komt hier neer op nauwgezet geheel het onderzoek natrekken. Om deze controle te vergemakkelijken dient de biografische onderzoeker zoveel mogelijk openheid in zijn onderzoek te betrachten. Ik meen in het onderhavige onderzoek aan deze opdracht te hebben voldaan.

Afsluitend nog een opmerking met betrekking tot de kwestie van

representativiteit.

Aangegeven is dat voor het onderzoeksdoel zowel reeds beschikbaar als nieuw biografisch materiaal is aangewend. Daarbij is een groot gewicht toegekend aan het nieuwe materiaal dat aan 15 leden van AA is uitgelokt.

De vraag die hier oprijst luidt dan: zijn deze onderzoekspersonen representatief voor de totale AA-populatie? Zijn de onderzoeksbevindingen te generaliseren naar de leden van AA?

Er is veel onzekerheid met betrekking tot de omvang en samenstelling van het AA-ledenbestand (zie 3.3.5). Bovendien stelt men in AA-kring een dusdanig hoge prijs op anonimiteit dat het trekken van een representatieve steekproef als een kansloze operatie - want AA-onvriendelijk - beschouwd moet worden.

Omdat ik opteerde voor generalisatie naar een groter geheel, heb ik gezocht naar een andere mogelijkheid. Er is serieus gedacht aan de strategie van de analytische inductie (21). Het werken met kritische cases, bij voorkeur conform de aanpak van Bertaux (22), sprak me zeer aan. Toch is hier om praktische redenen (tijdsplanning onderzoek) vanaf gezien.

Dit alles betekent dat ik mijn onderzoeksbevindingen niet kan generaliseren naar de leden van AA.

4.3.6 De fase van de presentatie

In de literatuur is opvallend weinig te vinden over de fase van de presentatie. Uitzonderingen in dit opzicht zijn Du Bois-Reymond (1983:26-27), Plummer (1983:106 e.v.) en Fuchs (1984:301 e.v.). Op grond van de inzichten van deze auteurs stel ik dat onder de noemer 'presentatie' besluiten genomen moeten worden met betrekking tot: a. de vorm van het eindverslag, en b. de wijze van bewerking van het nieuwe, uitgelokte materiaal.

4.3.6.1 De vorm van het eindverslag

Ik heb al melding gemaakt van het feit dat ik opteerde voor een type eindverslag dat met Lofland (1971) aangeduid kan worden als 'analytic description'. Dit betekent dat ik enerzijds een algemeen beeld geef van de gehele onderzoeksgroep - dit in termen van de centrale concepten -, en anderzijds individuele ervaringen, belevingen enz. van AA'ers beschrijf en dit dan in de vorm van biografische montages (23).

Benadrukt moet worden dat de keuze voor deze vorm niet uit de lucht komt vallen, maar alles te maken heeft met de doelstelling van dit onderzoek (cfr. 4.2.2 en 4.3.2.1). Omdat het gaat om een 'case study', waarbij persoonlijke documenten (zij het 'limited' en 'topical') worden samengesteld met het oog op theorievorming, zocht ik naar een presentatievorm die, in een zekere balans, ruimte biedt aan zowel het perspectief van de onderzoeker, als aan de gezichtspunten, perspectieven van de onderzoekspersonen. Het onderzoek van Burgers en Wilbrink naar de ervaringen van Vido-vrouwen (24) zette mij op het spoor van de door Lofland bepleitte vorm van verslaglegging.

4.3.6.2 Bewerking van het uitgelokte materiaal

De keuze voor een 'analytic description' betekent dat ik de persoonlijke documenten van 'mijn' onderzoekspersonen niet integraal opneem in het eindverslag. Dit biografische materiaal is slechts bijeengebracht met het oog op de exploratie van het ontwikkelde conceptueel kader.

Gegeven de functie van het biografische materiaal is besloten om dit maar in bescheiden mate te bewerken (zie boven). Er is mijns inziens geen grond om de gegevens die in een reeks van gesprekken ('prolonged interview') zijn verzameld dusdanig te bewerken dat een publicabel geheel beschikbaar is. In de terminologie van Du Bois-Reymond (1983:26-27): ik heb volstaan met het omzetten van het akoestische materiaal in transcripten en die zo bewerkt

dat ze voor derden toegankelijk zijn.

Aan het begin van de reeks interviews is dit besproken met de onderzoekspersonen. Onaangename verrassingen zijn aldus vermeden.

5.1

Ter inleiding

In hoofdstuk 2 is aandacht besteed aan het ideologisch fundament van AA; dit in verband met het ontwikkelingsproces van deze zelfhulpbeweging. In dit hoofdstuk wordt de ideologie van AA nogmaals besproken, doch nu als een belangrijk element in het socialisatieproces.

Volgens Antze is de ideologie of 'teachings' van AA een geheel van lessen dat uiteenvalt in twee blokken: 1) lessen waarin het gaat om de oorzaak (oorzaken) van alcoholisme, en 2) lessen die handelen over mogelijke oplossingen voor dit probleem.

Beide lesblokken komen hier aan de orde en dit niet slechts in objectieve, maar ook in subjectieve termen. Dit betekent dat ik zowel aandacht besteed aan de officiële AA-leerstellingen, alsook aan de wijze waarop deze door 'mijn' onderzoekspersonen worden beleefd.

Het is niet onbelangrijk om vooraf op te merken dat de volgorde waarin de onderdelen van de AA-ideologie hier behandeld worden niets zegt over de volgorde waarin de AA-leden zich de leerstof eigen maken. Elk lid kiest zijn eigen leerroute.

5.2 Lesblok I: de ziekte alcoholisme en de alcoholistische persoonlijkheid

In het eerste lesblok van AA neemt het ziekteconcept een belangrijke plaats in (1). In het 'disease concept' is alcoholisme een ziekte met twee componenten: een obsessie van de geest en een

allergie van het lichaam. Een alcoholist is een zieke die wordt geobsedeerd door de alcohol, een stof waarvoor hij allergisch is. Na het drinken van het eerste glas kan hij niet stoppen; hij blijft doorgaan. En ondanks deze 'wetenschap' voelt hij zich aangezet tot het drinken van dit voor hem fatale eerste glas.

De ziekte alcoholisme is in de AA-visie ongeneeslijk. Het is niet mogelijk om hiervan te genezen en bijvoorbeeld weer een zogeheten 'sociale drinker' te worden. Eens een alcoholist, altijd een alcoholist, zo leert AA.

Het is wel mogelijk om de ziekte een halt toe te roepen. Herstel van de ziekte is mogelijk, wanneer de alcoholist de Twaalf Stappen, het therapeutische programma van AA volgt.

Dit ziekteconcept inzake alcoholisme is veelvuldig bekritiseerd en als onwetenschappelijk afgedaan (2). Wat de critici (bijvoorbeeld Cox e.a., 1983) evenwel over het hoofd zien is het feit dat het ziekteconcept een belangrijke therapeutische functie vervult: door aan de alcoholist de 'ziekte-rol' aan te bieden, vermindert het ziekteconcept op doeltreffende wijze de verantwoordelijkheid van de alcoholist voor het tot stand brengen van het alcoholisme (Trice en Roman, 1978:115). Bij gevolg kan hij zich in enige mate ontdoen van zijn schuldgevoelens.

Het onderhavige onderzoek geeft steun aan de opvatting over de verontschuldigende werking van het ziekteconcept. Wanneer het AA-lid serieus werk maakt van het AA-programma, begint hij zich te realiseren wat zijn drinkgedrag voor anderen heeft betekend. Bij gebrek aan excuserende omstandigheden overstelpt hij zich met schuldgevoelens. Aanvaarding van het ziekteconcept biedt het jonge (in anciënniteit) AA-lid enige soelaas.

Rolf: 'In het begin stond ik stijf van de schuldgevoelens. Er zijn wel groepsbijeenkomsten geweest dat ik halverwege de bijeenkomst er even uitliep en op de w.c. een potje ging zitten janken of een sigaret ging zitten roken. Ik kon het dan niet meer aan. Ik dacht dan: wat moet ik hier met die puinhoop? ... Je schuldgevoelens worden minder zwaar als je

gaat beseffen dat alcoholisme op een gegeven moment een autonome ziekte is die voor een groot deel jouw functioneren bepaalde'.

Maaïke: 'Dat het een ziekte is, was voor mij heel goed plaatsbaar. Zo zelfs dat ze op de groep wel eens zeiden: Jij maakt je er gemakkelijk van af! Maar ik redeneerde: ik heb dat nooit zo gewild. Want je doet degene van wie je houdt toch geen verdriet!? En ik heb mezelf toch niet kapot willen maken!? Ik was blij toen ik hoorde dat het een ziekte was; daar kon ik iets mee. Ik wist dus ook dat ik niet bezig was om gek te worden. Want je bent toch gek als je dingen doet die je niet wilt!? Het is een ziekte, dus was ik op bepaalde momenten niet volledig toerekeningsvatbaar'.

Verscheidene informanten benadrukken dat met de aanvaarding van het ziekteconcept de nodige tijd was gemoeid. Het gaat om een gedachte die in de samenleving zeker geen gemeengoed is. Voor veel AA-leden is de in AA frequent gedebiteerde vergelijking van de alcoholist met de diabeticus een belangrijk ezelsbruggetje geweest. Er zijn ook AA-leden voor wie bepaalde onderdelen uit het AA-programma (met name het zogeheten twaalfde stapwerk; zie onder) in dit opzicht een brugfunctie hebben vervuld.

Erik: 'Toen ik pas bij AA was, hebben ze me wel verteld dat het een ziekte was, maar ik heb het toen niet begrepen. Het heeft toch wel enige tijd (ongeveer 2 jaar) geduurd voordat ik dat doorhad. Ik vergelijk mezelf nu met een suikerpatiënt. Het enige wat ik moet doen om mijn ziekte te stabiliseren is het eerste glas laten staan en naar de groep gaan'.

Gerard: 'Ik heb lang gesteigerd (lees: me verzet) in AA tegen de gedachte dat alcoholisme een ziekte zou zijn. Ik wilde dat wel aannemen, maar dan kwam toch weer de ongelovige Thomas in me en die zei: Het is niet waar... Toen ik in AA door het twaalfde stapwerk ging inzien hoe mensen die dronken zich gedroegen, en daarin zag hoe ik mezelf had gedragen, groeide mijn inzicht. Ik kon toen volmondig toegeven dat alcoholisme een ziekte was. Toen ook had ik een verzachtende omstandigheid voor wat ik meende aan kwaad te hebben aangericht'.

Verderop geef ik aan dat persoonlijke verantwoordelijkheid een waarde is die AA hoog in het vaandel voert (3). Naar mijn mening is dat gegeven een relevante factor ter verklaring van het feit dat meerdere AA-leden aan het ziekteconcept niet op de totale drankperiode, maar slechts op de verslavingsfase van toepassing verklaren.

Frans: 'In de laatste fase van mijn drankperiode kon ik er niks aan doen. Toen was ik compleet stuurloos, ik wist niet eens meer dat ik een stuur had. Maar het is natuurlijk een langdurig proces - in mijn geval 12 à 14 jaar - geweest. Daarin zijn best momenten geweest dat ik wist dat ik een stuur had en dat ik alleen niet zo best stuurde. Ik vind dat ik daarvoor verantwoordelijk ben'.

Alle informanten benadrukken de eigen verantwoordelijkheid van de herstellende alcoholist. Zoals de suiker- en epileptiepatiënt verantwoordelijk is voor zijn zelfmedicatie, zo ook is de alcoholist verantwoordelijk voor zijn herstel. Hij weet dat hij weer ziek wordt, wanneer hij geen boodschap heeft aan de suggesties in de Twaalf Stappen en weer gaat drinken. Iedereen onderschrijft dan ook de bekendste AA-slogan: 'Het is geen schande om ziek te zijn, maar het is wel een schande om er niets aan te doen'.

In het eerste lesblok moet mijns inziens ook aandacht worden besteed aan het begrip 'alcoholistische persoonlijkheid'.

In de AA-lectuur wordt met grote stelligheid gesproken over alcoholistengedrag, gedrag dat typisch is voor iemand die in een proces van verslaving terecht is gekomen. Veel genoemde kenmerken zijn: oneerlijkheid, leugenachtigheid, egotripperij, egoïsme, onverdraagzaamheid, zelfmedelijden, jaloezie, hoogmoed. Belangrijk is nu de constatering dat AA dit gedrag in verband brengt met wat men als een structurele factor zou kunnen omschrijven. Helaas wordt in de AA-lectuur deze factor niet glashelder omschreven. Duidelijk is slechts dat het iets spiritueels is en te maken heeft met 'Selfishness-selfcenteredness' (cfr. 'Big Book').

Naar mijn mening mag men hier de term alcoholistische persoonlijkheid ten tonele voeren. Daarmee wordt bedoeld een persoonlijkheidsstructuur die in de loop van het verslavingsproces bij een alcoholafhankelijk iemand ontstaat (4).

Kenmerkend voor de alcoholistische persoonlijkheid is de wil om altijd gelijk te hebben en in alles de beste te zijn. De actieve alcoholist, behept met deze persoonlijkheid, voelt zichzelf ook almachtig, tot alles in staat. Antze (1979:282-283) spreekt dan ook heel treffend over 'the omnipotent self'. Onvolkomenheden passen niet in dit zelfbeeld. De alcoholist stelt alles in het werk om persoonlijk falen te verbergen, en, wanneer dit niet mogelijk is, wordt de verantwoordelijkheid bij anderen gelegd.

Uitspraken van 'mijn' onderzoekspersonen over hun zelfbeeld ten tijde van het actief alcoholisme geven steun aan het bestaan van een alcoholistische persoonlijkheidsstructuur:

Gerard: 'Ik kon alles. Ik kon bergen werk verzetten en mate-loos presteren. Ik had ook een onbegrensd zelfvertrouwen. Ik beschouwde mezelf als een lid van het team "Mission Impossible". Ik had zoiets van: kom maar bij Gerard, dan komt het wel voor elkaar'.

Jan: 'Ik was het genie dat nog steeds ontdekt moest worden. Mijn studenten hadden niet in de gaten met wat voor een docent ze in aanraking waren gekomen, tot wat voor dingen hij in staat was. Mijn vrouw had ook niet door hoezeer ze mij als waardige echtgenoot moest ondersteunen in mijn capaciteiten. Integendeel, ze werkte me tegen. Ik had het dus slecht getroffen'.

Ruud: 'Ik was toch wel een man die egocentrisch bezig was. Ik wilde alles richten naar mijn persoontje. Alles moest gebeuren zoals ik dat wilde hebben. Ik en niemand anders gaf de toon aan en ik duldde daarop geen kritiek. Kritiek kaatste ik terug: de schuld lag nooit bij mij. Ik vond dat ik het prima deed'.

In AA leert de alcoholist dat hij moet werken aan dit soort karakterfouten. Het programma van de Twaalf Stappen bevat een aantal richtlijnen (zie 5.3) om hieraan te sleutelen. Doet het AA-lid dit niet, dan zal hij er niet in slagen om het stadium van nuchterheid te bereiken. Vroeg of laat zal hij ook terugvallen in zijn oude alcoholistengedrag.

5.3

Lesblok II: stappen naar het herstel

In de AA-ideologie wordt herstel van alcoholisme als een haalbare kaart gezien. Voorwaarde daartoe is dat de alcoholist zich onderwerpt aan het therapeutisch programma van AA. Het pad naar de gelukkige nuchterheid, innerlijke vrede met een leven waarin voor alcohol geen plaats meer is, loopt via de Twaalf Stappen.

Er zijn verschillende pogingen gedaan om de therapeutische werking van het AA-herstelprogramma te doorgronden. Met name de analyses van Antze (1979:279-287) en Philips (1979:241-251) zijn interessant. Uit hun analyses neem ik een aantal onderdelen over.

Ik voeg er één, zij het niet onbelangrijk aspect aan toe, namelijk de aanpak van de alcoholistische persoonlijkheid. Omdat dit onderdeel van de AA-ideologie, en dan met name de aanpak ervan, onbelicht is gebleven, werk ik dit wat meer uitgebreid uit.

5.3.1 Aanvaarding van de diagnose 'alcoholisme'

In de eerste stap wordt de nieuwkomer uitgenodigd te erkennen dat hij alcoholist is, dat wil zeggen iemand die machteloos staat tegenover de drank en daardoor een stuurlaars leven leidt. Hij moet dus de diagnose 'alcoholisme' aanvaarden. Zolang hij nog niet tot het inzicht is gekomen dat hij een alcoholist is, kan niemand hem helpen. Daarom is het zetten van de eerste stap de hoeksteen van het herstelproces.

De praktijk laat zien dat veel nieuwkomers in AA de grootste

moeite hebben met dit onderdeel van de AA-ideologie. Dat ze overmatig drinken, een drankprobleem hebben, willen ze nog wel toegeven. Maar dat alcohol hen de baas is, dat ze met zo'n eenvoudig borreltje niet overweg kunnen en hun leven niet kunnen sturen, dat is in veel gevallen erg moeilijk.

Dick: 'Gerekend vanaf de dag waarop ik droog viel, heeft het nog wel 4 maanden geduurd. Toen ontstond voor het eerst in mijn leven het besef dat ik iets niet kon. Te erkennen dat ik niet met alcohol kon omgaan is voor mij verrekt moeilijk geweest'.

Rolf: 'Voordat ik bij AA kwam wist ik dat mijn drinken de voornaamste oorzaak van mijn dysfunctioneren was. Ik wist ook zeker dat ik hoe dan ook voor een langere periode - ik dacht aan een periode van 1 à 2 jaar - niet moest drinken. Intussen moest ik zien in mijn privéleven een aantal zaken te regelen, zodat er weer ruimte kwam voor een sociale borrel. Ik vond toen dat drinken er helemaal bij hoorde. Als je nou helemaal niet meer een glas meedronk, dan was je naar mijn gevoel voor God en de mensen verloren. Je was dan niet meer "one of the guys". Binnen AA werd er steeds heel simpel gezegd: Jij kunt niet drinken. En dat hebben wij niet bewezen, dat heb jij bewezen. Elke keer als jij een glas pakt, gaat het fout! Het heeft toch nog een maand of 6 à 7 geduurd, alvorens ik kon erkennen dat ik machteloos stond tegenover de drank. Een leven zonder drank, dat was zo bedreigend'.

In een aantal gevallen levert het zetten van de eerste stap veel minder moeite op.

Frans: 'Het was in mijn geval zo duidelijk dat ik machteloos stond ten opzichte van de drank dat het mezelf beangstigde voordat ik bij AA kwam. Ik wist dat ik drank verkeerd gebruikte. Ik kon het spul ook niet meer gebruiken op de manier waarop ik het vroeger had gebruikt; mijn weerstand was helemaal weg. Ik was nooit echt dronken geweest, maar in de laatste periode van mijn drinken (één maand vóór het contact met AA) stond ik na 2 glazen helemaal op mijn kop. Het was dus compleet mis. Ik kon ook mijn normale drankpatroon niet meer

handhaven. Ik heb ook altijd gewerkt, maar toen ging dat niet meer. Ik moest blijven drinken, maar zodra ik dat deed, kon ik niets meer van een normaal sociaal patroon overeind houden. Dus was de erkenning, dat ik er machteloos tegenover stond, een heel logisch uitvloeisel van wat er in de laatste maanden van mijn drinkperiode gebeurd was'.

Bij de start van mijn onderzoek was ik er vast van overtuigd dat het ziekteconcept voor de nieuwkomer in AA een brugfunctie vervulde. Het is immers, zo redeneerde ik, een stuk eenvoudiger om te bekennen een zieke dan een wilszwak individu, iemand zonder ruggegraat te zijn. Steun voor deze redenering meende ik te vinden bij de visie van Gusfield inzake de symbolische betekenis van afwijkend gedrag (1967:175 e.v.).

Verwijzend naar het onderscheid tussen instrumentele en symbolische functies van wetten, wijst Gusfield erop dat nogal wat wetten (bijvoorbeeld met betrekking tot gokken, abortus, prostitutie, seksueel geweld in het huwelijk, alcohol- en druggebruik) niet goed afdwingbaar zijn en dus geen instrumentele functie vervullen.

Daarmee is niet gezegd dat deze wetten waardeloos zijn. Integendeel, ze kunnen immers een belangrijke, symbolische functie vervullen. Wetten met een symbolische functie zetten de spotlights op bepaalde waarden en normen die gedragen worden door bepaalde bevolkingsgroepen. Door deze waarden en normen een wettelijke basis te geven wordt bij bedoelde groepen een gemoedsrust bewerkstelligd.

De stelling van Gusfield is nu dat, met name in het geval van wetten met een symbolische functie, de maatschappelijke reactie op afwijkend gedrag afhankelijk is van de mate waarin dit gedrag de symbolische betekenis van de wet aantast.

Op basis van zijn visie onderscheidt hij dan vier typen devianten: de repentant, sick, enemy en cynical deviant.

Belangrijk voor de onderbouwing van mijn redenering is hier

de zieke deviant. In dit geval wordt het afwijkend gedrag gezien als de neerslag van een ziekte en niet als een poging om van bepaalde waarden af te wijken, respectievelijk normen te schenden. Gusfield: 'Acts which we can perceive as those of sick and diseased people are irrelevant to the norm; they neither attack nor defend it' (1967:180). Het etiket 'ziek' is dan een voldoende grond voor een gematigde sociale reactie. Beter nog, het rechtvaardigt een speciale behandeling van de deviant, Gusfield: 'He is now become an object of welfare, a person to be helped rather than punished'.

Voor de door mij veronderstelde brugfunctie van het disease concept heb ik in mijn onderzoek geen steun gevonden. Er zijn andere factoren die voor het AA-lid het pad effenen naar zijn capitulatie.

5.3.2 Capituleren en de bodem van de put raken

Zoals gezegd is voor veel nieuwkomers in AA de aanvaarding van de diagnose 'alcoholisme' een verschrikkelijk moeilijke stap. De AA-ideologie voorziet in dit probleem in de vorm van het concept 'de bodem van de put raken' (hitting bottom).

Volgens de leer van AA zal een alcoholist pas dan toegeven alcoholist te zijn, wanneer hij de bodem van de put heeft bereikt. Pas wanneer hij ten einde raad is, het gevoel heeft met de rug tegen de muur te staan, zal hij capituleren. Dan beseft hij dat hij niet bij machte is om de drank te hanteren, dat hij de drank moet laten staan.

Ook in dit onderzoek blijkt dat voor iedere alcoholist de bodem van de put op een andere diepte zit. Voor sommige onderzoekspersonen geldt dat zij de bodem van de put raakten, nadat zij veel (lees: delirium, ziekenhuisopname in verband met implantatie, ontwenningsskliniek, gevangenisstraf, ontslag, verbroken relaties, suïcidepoging, enz.) hadden meegemaakt. In de AA-literatuur spreekt men dan over 'low bottoms'.

Andere AA-leden zijn te kwalificeren als 'high bottoms'. Zij lagen niet 'in de goot', zijn in maatschappelijk opzicht niet diep gezonken alvorens tot inkeer te komen.

In dit verband wordt in de AA-literatuur veel verwezen naar de 'spiritual experience' die Bill - een van de grondleggers van AA - in de pioniersfase ondervond. Volgens Bill ging het om een bijzondere gemoedstoestand die, toen zijn wanhoop tot een uiterste was gestegen, voor hem een totale ommekeer bewerkstelligde.

Deze ervaring is door Tiebout (1959:53) met de vertaling 'conversion' uit de mystieke sfeer gehaald. Tiebout: 'We can say that a conversion occurs when the individual hits bottom, surrenders and thereby has his ego reduced. His salvation lies in keeping that ego reduced, in staying humble' (1959:65). Ik wil hier een meer sociologische interpretatie naar voren brengen.

In de deviantieliteratuur is door diverse auteurs gewezen op het feit dat individuen in een proces van 'becoming' veranderen in devianten en in dit proces 'turning points' (Lofland en Stark, 1965:870 e.v.) ervaren. Zo'n turning point markeert dat moment in de deviante carrière waarop de deviante identiteit wordt aanvaard.

In elke deviante carrière zit zo'n scharnierpunt. Als dit punt eenmaal is gepasseerd, heeft de deviant er geen moeite mee om zijn identiteit bij te stellen. De objectieve situatie is dusdanig klaar en helder dat het bedenken respectievelijk toepassen van 'passing'-trucs een zinloos tijdverdrijf vormt. Ontkennen heeft geen zin meer. Ja, het aanpassen van de identiteit aan de 'harde', onontkoombare werkelijkheid wordt zelfs als bevrijdend ervaren. Oude knellende banden kunnen dan ook radicaal worden doorgesneden en het aangaan van nieuwe betrekkingen wordt als een aantrekkelijke onderneming beschouwd.

Naar mijn mening geldt een en ander ook voor het AA-lid. Pas nadat hij zijn turning point heeft gepasseerd, zal hij capituleren, aanvaarden dat hij een alcoholist is. En het kunnen zetten

van deze stap wordt als een bevrijding ervaren.

Bart: 'Het was voor mij een reuze grote opluchting, toen ik met elke vezel van mijn lichaam kon zeggen: Ik sta machteloos tegenover de drank, help me a.u.b.! Ik voelde me als een kind dat zijn zonden had opgebiecht en weer kon gaan spelen'.

Rolf: 'Op een bepaald moment - ik weet niet meer precies wanneer, het was heel plotseling - kreeg ik het gevoel van: ja, oké, ik geef me over. Ik weet wat mijn beperking is. Ik accepteer dat en ik stop met drinken ... Op het moment dat ik dat besluit genomen had, kwam er iets van sereniteit in me. Er kwam stilte, er kwam rust, er kwam kalmte. En er was iets van: nou, oké, dat hebben we dan gehad'.

Wat betreft het afbreken van oude, als ongemakkelijk ervaren relaties geldt dat veel actieve alcoholisten in een betrekkelijk geïsoleerde positie (5) zijn komen te verkeren. Veel relaties zijn al beëindigd. Desalniettemin blijkt dat meerdere AA-leden achter bepaalde contacten een punt zetten en nieuwe relaties - al dan niet binnen AA - aangaan.

Sjef: 'Ik vermeed die plaatsen waarvan ik redelijkerwijs kon aannemen dat ik daar mensen tegen kwam die met hetzelfde sop overgoten waren als ik. Die wilde ik niet meer zien'.

Frans: 'In mijn drankperiode had ik nauwelijks kennissen. Wie toevallig naast me zat aan de bar, dat was mijn kennis. Als ik die man een half jaar of een heel jaar niet zag, dat maakte me eigenlijk niet zo gek veel uit. In AA heb ik een aantal vrienden en vriendinnen gekregen. Daarvan heb ik met velen al jarenlang een intens contact en met sommigen een erg intensief contact'.

Hoe belangrijk het raken van de bodem van de put voor het AA-lid is, wordt ook zichtbaar in het fenomeen 'experimenteren'.

Een AA-lid dat de bodem van de put nog niet heeft geraakt, nog denkt dat hij echt wel tot sociaal drinken in staat is en meent dat hij serieus richting kan geven aan zijn leven, wordt door de oudere (in anciënniteit) groepsleden uitgedaagd de proef op de som te nemen. In AA-jargon heet dit experimenteren, dat wil zeggen uitproberen of sociaal drinken mogelijk is. Omdat hij

als alcoholist daartoe niet in staat is, is zo'n experiment alleszins zinvol: vroeg of laat gaat hij onderuit en hij weet dan dat hij echt bij AA thuis hoort; hij is een alcoholist.

De uitdaging om te experimenteren zal bij menige buitenstaander vreemd overkomen. Gezien binnen de AA-ideologie gaat het evenwel om een effectieve kunstgreep die het 'ongelovige' groepslid versneld zijn turning point doet bereiken. En dat is winst.

5.3.3 Twaalfde stapwerk

In de twaalfde stap krijgt de alcoholist, die zich bij AA heeft aangesloten, de opdracht om de AA-boodschap (lees: herstel van alcoholisme is mogelijk met behulp van het therapeutisch programma van AA) door te geven aan andere alcoholisten en dan met name aan alcoholisten die 'nog gebukt gaan onder de drankzucht' (tekst van vijfde traditie). Het uitdragen van de AA-gedachte wordt aangeduid als twaalfde stapwerk.

In de AA-lectuur is geen nauw omschreven definitie van twaalfde stapwerk te vinden. En ook bij 'mijn' onderzoekspersonen is er geen consensus met betrekking tot het werkkerrein van 'Twelf Stepping'.

Sommige AA'ers wensen dit werk strikt te beperken tot activiteiten met een therapeutische functie. In de praktijk komt dit dan neer op het bezoeken van 'actieve' alcoholisten, het wijzen op het therapeutisch potentieel van AA en hen 'naar de AA-tafel toepraten' (6). En ook de opdracht om nieuwkomers te ondersteunen bij hun strijd tegen Koning Alcohol en hen te helpen nuchterheid te verwerven (het zgn. sponsors) wordt tot het twaalfde stapwerk gerekend.

Andere AA'ers houden er een wat ruimere definitie op na. Zij rekken als het ware het begrip zover op dat ook allerlei organisatorische activiteiten (voorlichting, promotionele activiteiten, bestuurlijk- en commissiewerk, e.d.) eronder vallen. Men spreekt in dit verband wel van indirect twaalfde stapwerk (7).

In AA-kring worden verscheidene argumenten genoemd ter stimulering van twaalfde stapwerk in de strikte zin van het woord. Zo zou het AA-lid op unieke wijze geëquipeerd zijn om lotgenoten die 'nog spartelen in de alcoholplas op het droge te trekken'. De slogan 'Alleen een alcoholist kan een alcoholist begrijpen' is hier een extra stimulans - naast de vurige wens om voor AA iets terug te doen - om twaalfde stapwerk te doen.

Gerard: 'Ik beschouw AA niet als zaligmakend, maar er zit wel veel waars in die slogan. Er zijn best therapeuten die een alcoholist begrijpen, maar toch zitten die lui met de handicap dat ze het niet zelf ervaren hebben. Daardoor hebben ze daarover niet dezelfde gevoelens en zullen ze er nooit in slagen om op dezelfde golflengte te zitten'.

Frans: 'In absolute zin is deze slogan niet waar. Ik denk wel dat het feit dat je zelf alcoholist bent, uit eigen ervaring kunt spreken, je gemakkelijker toegang geeft. Het is een uitstekende entrée en het vergemakkelijkt de communicatie aanzienlijk. Het is ook voor degene die je bezoekt en op dat moment in een hulpvragerspositie zit, bemoedigend om iemand te zien bij wie het gelukt is om van de drank af te komen en een alleszins bevredigend leven op te bouwen. Je levert het bewijs dat het kan'.

Ik merk op dat verscheidene AA-leden met een hoge anciënniteit deze hulpbron niet onuitputtelijk achten. Twaalfde stapwerk door oudgedienden in AA is niet altijd doeltreffend. Hierin vinden zij een argument om tijdelijk te stoppen met dit werk en ruimte te creëren voor jongere groepsleden.

Gerard: 'Ik ben gevoelsmatig te ver afgegroeid van het drinkend alcoholist zijn. Ik doe wel mijn uiterste best om niet met mijn verstand, maar met mijn gevoel met die mensen (lees: actieve alcoholisten) te werken. Maar toch schort er nu iets aan. Ik sta er gevoelsmatig niet meer zo dicht bij. Wil je het twaalfde stapwerk goed doen, dan moet je meevoelen en proberen op die gevoelsmatige golflengte te komen. Ik moet zeggen dat mij dat in de eerste jaren veel beter lukte dan nu'.

Rolf: 'Ik ben met twaalfde stapwerk toch wel een jaar of zes bezig geweest, maar toen vervlakte het. Ik merkte dat ik me naar mijn sponsees (lees: mensen die gesponsord worden) afstandelijker en rationeler begon op te stellen. Toen ik merkte dat ik ze op een wat semi-professionele manier raad ging geven, ben ik gestopt met het sponsoren. En nu, na twee jaar onderbreking, merk ik dat, wanneer ik met een nieuwe praat, zo'n gesprek voor mij weer iets van zijn oorspronkelijke betekenis heeft'.

Een tweede motief om twaalfde stapwerk te doen is gelegen in eigen belang van het hulpbiedende AA-lid. De AA'er krijgt het advies om twaalfde stapwerk te doen, omdat hij door het helpen van anderen zichzelf helpt.

Het hier herkenbare 'helper-therapie-principe' (Riessman, 1978: 90-99) wordt door leden van de AA-gemeenschap op verschillende wijze ingevuld. Daarbij zien veel AA'ers twaalfde stapwerk als een effectieve antislipcursus, een soort veiligheidsverzekering en geven daarmee steun aan de waarneming van Antze (1979:287): 'In his efforts to help drinking alcoholics, the member receives constant object lessons in the seriousness of alcoholism and in the need for constant vigilance' (8). Het hulpbiedende AA-lid ziet zichzelf terug in de 'actieve' alcoholist en dit weerhoudt hem weer te gaan drinken.

Sjef: 'Toen ik vier maanden bij AA was heb ik voor het eerst twaalfde stapwerk gedaan en dat gebeurde geheel onverwacht. Op een gure novemberavond moest ik bij een AA'ster, die de penningen onder haar beheer had, spulletjes ophalen. Die vrouw bleek te zijn doorgeknald (lees: was weer gaan drinken). Ik heb daar uren tegen iemand zitten praten die dronken was. Toen ik bij haar wegreed heb ik even verderop de auto stilgezet, de radio keihard aangezet en ik heb zitten zingen. Wat was ik blij dat ik van die rotzooi af was!'

Joop: 'Die eerste keer zal ik niet gemakkelijk vergeten. Die man zat laveloos op een stoel en ging zes keer koffie voor ons halen, maar kwam steeds met lege handen uit de keuken. Op een gegeven moment hoorden we een klap en toen lag hij daar

met zijn hersens tegen de verwarming aan. Dan zie je hoe erg die ziekte eigenlijk is. Ook ben je dan blij dat je die periode achter de rug hebt. En het geeft je kracht om verder te gaan. Ik voelde dat ik verder moest gaan, dat dit de enige manier was om overeind te blijven'.

Verscheidene onderzoekspersonen wijzen erop dat dit therapeutisch mechanisme ook voor AA-leden met een hoge anciënniteit werkzaam blijft.

Gerard: 'Ik geloof dat het belangrijk is om jezelf te blijven herkennen (lees: in de drinkende alcoholist), want je zou zo graag de gedachte hebben dat het allemaal achter de rug is. Maar ik denk dat die gedachte niet helemaal veilig is. Je moet altijd alert blijven. Vanuit dat oogpunt blijft de twaalfde stap een egoïstisch gebeuren: je blijft in de spiegel kijken en dan weet je dat je er maar één (lees: één glas) hoeft te nemen en dan is het bij jou ook weer zo'.

Niet ieder AA-lid formuleert het eigen belang van het twaalfde stapwerk in termen van een veiligheidsverzekering. Er zijn AA-leden die het 'helper-therapie-principe' anders invullen. Twaalfde stapwerk vergroot het gevoel van eigenwaarde of draagt bij aan de verwerking van het verleden.

Gerard: 'Ik was pas bij AA, toen ik voor het eerst twaalfde stapwerk heb gedaan. Het was een van mijn eerste activiteiten die ik na mijn mentale instorting weer opnam. Toen ik AA had ontmoet, had ik het gevoel dat ik wat kon doen: ik kon mensen vertellen dat er een uitweg is; niet een uitweg uit de drank, want ik stond toen al een hele tijd droog, maar wel uit de apathie, uit de depressie en zo. Ik vond er een vreugde in om op plaatsen die ik kende (lees:P.A.A.Z.-afdeling van ziekenhuis e.d.) mensen op te zoeken die problemen hadden met drank en daarmee te praten. Ik vond dat een fijn gevoel'.

Frans: 'Ik heb het gevoel dat ik door twaalfde stapwerk steeds gemakkelijker met mijn verleden leer leven... Ik ben er van overtuigd dat ik mijn verleden alleen kan verwerken door iets positiefs met dat negatieve gegeven te doen. Mijn verleden heeft nu waarde omdat ik er andere mensen mee kan

helpen. Zonder dat is het maar een zwarte bladzijde die je er eigenlijk uit moet scheuren en die je maar beter kunt vergeten. Maar dat lukt niet, dus moet je het verwerken. En ik kan alleen maar vrede krijgen met mijn verleden, wanneer ik er iets positiefs mee kan doen'.

De therapeutische werking die van twaalfde stapwerk uitgaat kan ook worden verhelderd met behulp van de socialisatietheorie.

Het socialisatieproces in AA valt uiteen in drie fasen: kennismaking, internalisatie en cultuuroverdracht. In de laatste fase van het leerproces dragen de AA-leden de zich eigengemaakte AA-cultuur over aan leden in spē, novieten en sponsees. Dit gebeurt zowel in een groepssetting, als in een dyadische relatie. Het twaalfde stapwerk is van dit laatste een voorbeeld.

Een voor AA karakteristieke socialisatietechniek is nu het vertellen van het levensverhaal. Elke keer wanneer een AA-lid twaalfde stapwerk doet vertelt hij zijn levensverhaal. Dit betekent dat hij zichzelf steeds weer moet confronteren met zijn oude zelfbeeld (ten tijde van het excessieve drinken), zijn harde strijd met Koning Alcohol, de profijtelijke lessen in AA en zijn nieuwe zelfbeeld.

In deze voorstelling van zaken is twaalfde stapwerk zowel een manier van cultuuroverdracht, als een effectieve vorm van internalisatie. Een aantal onderzoeksbevindingen geeft steun aan deze opvatting:

Dick: 'Via confrontaties met anderen (lees: in het kader van twaalfde stapwerk) ben ik me gaan verdiepen in mijn drankprobleem in al zijn facetten. En zo kreeg ik meer en meer het gevoel dat ik echt bij AA hoorde. Twaalfde stapwerk heeft voor mij dus een stuk inlijving betekend'.

Gerard: 'De twaalfde stap heeft me aangezet om de eerste stap te kunnen zetten. Die stap heeft me ook geholpen om te aanvaarden dat alcoholisme een ziekte is; een punt waar ik zo lang tegen gesteigerd heb (lees: me verzet heb). Bij elke twaalfde stap die ik deed zag ik mezelf in de spiegel. Ik dacht dan: zo was het bij mij ook. Als ik dan praatte met die

mensen en antwoorden kreeg van: Ik kan het drinken gemakkelijk in de hand houden, en: Welnee, joh, het is niet de drank, maar de problemen waar het om gaat, dan dacht ik: wat redeneer je ziek. Maar ik hoorde mezelf weer praten, dus ik dacht ook: wat heb ik zelf ziek geredeneerd. Langzamerhand kwam ik tot het besef dat ik, toen ik dronk, een ziek mens was. En het inzicht groeide dat ik, wanneer ik weer zou gaan drinken, opnieuw ziek zou gaan redeneren'.

In AA gaan cultuuroverdracht en internalisatie hand in hand. Aan de bovengenoemde fasenindeling moet dan ook niet star worden vastgehouden.

5.3.4 Morele herbewapening (9)

In de bespreking van het eerste lesblok (5.2) is aangegeven dat de alcoholistische persoonlijkheid te zien is als een structurele factor achter het gedrag van een alcoholist, waarvan egoïsme, egocentrisme, hoogmoed, het ontlopen van persoonlijke verantwoordelijkheid, oneerlijkheid en zelfmedelijden kenmerken zijn.

In AA-kring wordt een en ander aangeduid als karakterfouten (zesde en zevende stap).

Volgens de leer van AA is sleutelen aan de alcoholistische persoonlijkheidsstructuur voor het bereiken van nuchterheid een absolute voorwaarde. Voor een succesvolle aanpak is dan noodzakelijk dat de alcoholist zich in moreel opzicht herbewapent. Hij dient zich een totaal ander waardenpatroon eigen te maken. In AA leert hij dat eerlijkheid, nederigheid en eigen verantwoordelijkheid richtinggevende waarden zijn voor de herstelzoekende alcoholist.

De drie genoemde waarden zijn evenwel ook belangrijk voor AA-leden met een hoge anciënniteit. Wie zijn nuchterheid wil handhaven, kan niet buiten deze driedelige richtsnoer. Rolf: 'Die waarden zijn voor mij never ending stories. Ik moet daar bij voortduring mee bezig blijven. Als ik een tijd minder intensief met mezelf bezig ben geweest, dan merk ik dat oude patronen weer zichtbaar worden'.

De drie waarden zijn door heel het herstelprogramma verweven. In elke stap komt een aspect van het door AA-gepropageerde waardenpatroon naar voren. Wel zijn er stappen die nadrukkelijker dan andere deze waarden bespreekbaar maken. Dat wordt zichtbaar, wanneer de waarden afzonderlijk besproken worden.

Eerlijkheid. Dat eerlijkheid een belangrijke waarde is wordt door AA-leden algemeen aanvaard. Het is dan ook een veel besproken onderwerp, zowel in als buiten de groep. Wie niet eerlijk is ten opzichte van zichzelf en anderen gaat vroeg of laat onherroepelijk voor de bijl. Eerlijk of eerlijker worden is voor de nieuwkomer in AA dan ook een belangrijke leeropdracht.

Eerlijkheid betrachten is voor een alcoholist geen eenvoudige opgave. Oneerlijkheid, leugenachtigheid is volgens AA immers inherent aan alcoholistengedrag. Wie verslingerd is aan alcohol kent maar één doel in zijn leven en dat is drinken. Om te zorgen dat daarvoor geen kink in de kabel komt, bedient de alcoholist zich doorlopend van leugens. Om aan drank te komen liegt hij en om zijn drankgedrag te rechtvaardigen liegt hij ook. Een actieve alcoholist is een wandelend smoesjesboek, zo werd mij door veel AA-leden verzekerd.

Ine: 'Toen ik dronk verzoon ik allerlei smoesjes om te kunnen drinken. Ik vond altijd wel een reden om er een te nemen. Ik wilde wel stoppen, maar elke keer zei ik: Nou, vooruit nog eentje dan. Maar bij de twintigste was ik de tel kwijt. Dus ik deed rijkelijk aan zelfbedrog. Eerlijkheid ten opzichte van mezelf was er niet. Ik bedonderde mezelf doorlopend. Om met Herman van Veen te spreken: plank voor de kop en ogen in de zak, zo leefde ik toen'.

Dries: 'In mijn drankperiode loog ik bij de konijnen af... Op den duur was het echt zo dat ik niet meer wist wat nu wel waar en niet waar was. Liegen was mijn tweede natuur'.

Wanneer het AA-lid stopt met drinken, dan valt de belangrijkste grond voor zijn liegen en bedriegen weg. Hij hoeft niet meer te

rommelen met flessen, huishoudgeld te jatten voor drank en zijn partner voor te liegen. Aan de meest grove vormen van oneerlijkheid komt dan een einde. Maar daarmee kan het boek van de eerlijkheid nog niet worden dichtgeslagen. Het AA-lid moet dan gaan werken aan de meer subtiële vormen van oneerlijkheid, zoals jezelf beter voordoen dan je in werkelijkheid bent. Ook moet het AA-lid leren dat eerlijkheid gepaard moet gaan met een zekere mildheid.

Dries: 'Waar ik moeite mee had was dat routinematig liegen over mijn functioneren. Het viel mij zeker niet gemakkelijk om over mijn lippen te krijgen dat het mij niet goed ging. Het ging mij bijna altijd goed, terwijl dat niet zo was. Een enkele keer kon ik wel zeggen dat het mij niet goed ging, maar dan fokte ik weer de omstandigheden (lees: die verantwoordelijk waren voor het minder goed functioneren) op. Ik kon dan een prima verhaal vertellen over wat me nu weer was overkomen'.

Rolf: 'In mijn eerlijkheid ten opzichte van andere mensen heb ik een lange weg moeten afleggen. Ik heb moeten leren om niet door te slaan, onbarmhartig eerlijk te zijn. Er is een tijd geweest dat ik de neiging had om een superrechtvaardige vent te worden. Als er een God zou zijn, dan was ik toen een rechtvaardige God en niet, wat de Brabanders noemen, Onze Lieve Heer. Later ben ik gaan inzien dat eerlijkheid gepaard moet gaan met mildheid'.

De AA-groep vormt voor haar leden op het punt van de eerlijkheid een veilige oefenplek. Als een nieuwkomer, al dan niet bewust, de waarheid geweld aan doet, dan laten de groepsleden dat echt niet over hun kant gaan. Het is evenwel geen reden om hem aan het kruis te nagelen. De groep zorgt wel voor het nodige toetswerk, maar nodigt hem - met verhalen over eigen oneerlijkheid en onechtheid - vooral uit tot een demaskerade. Herkenning moet er toe leiden dat hij uit zijn schulp kruipt (zie ook onder 6.3.3, het ritueel van de eerste stap, alsook in 7.3.1, de rituele rol van de stille nieuweling).

Wanneer het groepslid tot zelfonthulling overgaat, zijn be-

perkingen en tekortkomingen op tafel durft te leggen, wordt deze eerlijkheid niet afgestraft. Integendeel, de groep zal hem aanmoedigen om op het pad van de eerlijkheid verder te gaan.

In het herstelprogramma zitten verschillende stappen die het groepslid confronteren met de waarde van de eerlijkheid. Dit geldt met name voor de zesde en de tiende stap.

Nederigheid. In 'Big Book' wordt de actieve alcoholist getypeerd als een 'dolgedraaide eigengereidheid'. Deze kenschets verwijst naar een aantal kenmerken van de alcoholistische persoonlijkheid die aanwijsbaar zijn in de volgende zelftyperingen:

Dick: 'Ik was heel eerezuchtig. Applaus van anderen was heel belangrijk voor me, daar had ik heel veel voor over. Achteraf zeg ik: Daarvoor heb ik me als een pias gedragen. Het woord beperking kwam niet in mijn woordenboek voor'.

Ruud: 'In mijn drankperiode wilde ik me heel sterk laten gelden. Ik moest de clown van het circus zijn. Ik moest gewaardeerd worden in mijn optreden, ik eiste dat gewoon op. Ik was dus een vrij arrogant ventje ... Ik wilde het gelijk aan mijn kant hebben en voor iemand buigen was voor mij knap lastig'.

In de visie van AA is een actieve alcoholist iemand die met ego-tripperijs bezig is, zichzelf op een voetstuk plaatst, een superioriteitsgevoel heeft, zich afsluit voor de mening van anderen, e.d.

Wanneer nu de alcoholist met dit opgeblazen ego bij AA binnen stapt, merkt hij al gauw dat daar de wind uit een geheel andere (morele) hoek waait. De nieuwkomer krijgt te horen dat hij: zijn haan niet steeds victorie moet laten kraaien, de ander in zijn waarde moet laten, niet betweterig moet zijn, enz. Deze cultuurschock is het begin van een lang en moeilijk leertraject, waarop het etiket nederigheid geplakt moet worden.

Nederigheid is een waarde waar menig nieuwkomer in AA grote moeite mee heeft. Dit verzet is vooral toe te schrijven aan een foutieve invulling hiervan. Ten onrechte krijgt nederigheid een

serviele lading, namelijk onderdanigheid, de minste zijn, jezelf voor een ander in het stof werpen. Aan nederigheid moet evenwel een geheel andere betekenis worden toegekend.

Nederigheid in AA impliceert voor haar leden de volgende leeropdracht: naar jezelf kijken in de werkelijke proporties. Als de alcoholist dit op een eerlijke manier doet, zal hij tot de ontdekking komen dat hij niet het centrum van het heelal is, maar slechts een deeltje van de samenleving, het gezin en de AA-groep waartoe hij behoort; dat er geen grond is om zich als een godje te gedragen en dus iets van zichzelf af moet doen. De alcoholist zal evenwel ook ontdekken dat er geen reden is om op de hurken te gaan zitten en serviel te doen; dat hij dus niet geringschattend moet doen over zijn eigenwaarde, maar zich zelfbewust moet opstellen.

Dit laatste is geen overbodige luxe. Veel alcoholisten handelen namelijk voortdurend vanuit een schuldbewustzijn en neigen naar een soort sociaal masochistisch gedrag (de ander naar de mond praten, iedereen gelijk geven, enz.).

Nederigheid betekent dus twee dingen: enerzijds een aanslag doen op wat Bill - een van de stichters van AA - noemde de 'ballooning ego' en anderzijds een reële opwaardering van dit ego.

Omdat het begrip nederigheid vaak serviele connotaties oproept, wordt het niet zoveel gebruikt. Dit neemt niet weg dat de waarde van de nederigheid in het AA-gebeuren een voorname plaats inneemt. In het AA-herstelprogramma is deze waarde doordringend aanwezig. En ook het concept 'dienen' als een richtsnoer voor het handelen van leiders in AA - zij moeten dienstbaar zijn aan het geheel en kunnen aan hun functie geen autoriteit ontlelen - duidt erop dat AA nederigheid hoog in het vaandel voert.

In dit onderzoek is mij door verscheidene onderzoekspersonen verzekerd dat het zetten van elk der twaalf stappen om nederigheid vraagt. Elke keer wordt er als het ware een aanslag gepleegd op de trots van het AA-lid.

Het zou te ver voeren om dit voor alle stappen uit te werken. Ik beperk me tot een bespreking van de relatie nederigheid en Hogere Macht. Het begrip 'Hogere Macht' komt in een aantal stappen (2, 3 en 11) aan de orde en is een bron van veel misverstand; vandaar deze keuze.

Nederigheid en de Hogere Macht. In AA wordt de alcoholist uitgenodigd om het bestaan van een 'Hogere Macht' een 'Macht groter dan wijzelf' (de tweede stap) te aanvaarden. Daarbij spreekt AA zich niet al te nadrukkelijk uit over de aard van deze macht. De leden krijgen wel het advies om hierbij te denken aan 'God, hoe ook ieder van ons persoonlijk Hem aanvaardt' (de derde en elfde stap).

Het concept van de Hogere Macht is voor verschillende auteurs (o.a. Gellman, 1964:159 e.v.; Killilea, 1976:43) aanleiding geweest AA te kenschetsen als een godsdienstige of seclarische beweging. Naar mijn mening - en ik sta op dit punt bepaald niet alleen; zie ook Antze, 1979:286) - is dit evenwel een misvatting. Bedoeld concept moet geheel anders begrepen worden.

Eerder in dit hoofdstuk heb ik erop gewezen, dat AA leerstof aandraagt die het de noviet mogelijk moet maken om de zelfdiagnose 'ik ben een alcoholist' te stellen en die te aanvaarden. Welnu, wanneer het AA-lid zijn nieuwe identiteit als een gegeven accepteert, aanvaardt hij dat hij niet met drank kan omgaan en tot dan toe van zijn leven een puinhoop heeft gemaakt, kan hij niet anders dan erkennen dat hij als regisseur van zijn leven heeft gefaald. Er ontstaat dan ruimte voor de inschakeling van andere sturende invloeden in zijn leven. De AA-ideologie voorziet in deze ruimte met het begrip 'Hogere Macht'.

AA is in hoge mate tolerant met betrekking tot de wijze waarop haar leden het begrip 'Hogere Macht' invullen. In mijn onderzoek ben ik dan ook uiteenlopende, soms strijdige interpretaties tegengekomen.

Grofweg is in deze invullingen een tweedeling aan te brengen.

Sommige AA-leden interpreteren de Hogere Macht als een persoonlijke God, de God van de Bijbel. Andere leden - hieronder bevinden zich zowel agnostici, als mensen die zich tot een bepaalde geloofsovertuiging bekennen - kunnen zich in het geheel niet vinden in dit godsbegrip. Zij beschouwen AA (de 'fellowship', de AA-groep, het AA-programma) als de macht die groter is dan zichzelf (10).

Bart: 'Met de aanvaarding van de Hogere Macht heb ik totaal geen moeite gehad. Dat was voor mij God. Voor mij stond vast dat er een kracht was die mij ertoe bracht om naar AA te gaan. Ik geloof nog steeds dat er een macht was - en voor mij was dat God - die mij in de gaten heeft gehouden en die op een bepaald moment heeft gezegd: Die Bart maakt er maar een rotzooi van, maar hij verdient eigenlijk beter, laat ik hem eens een beetje helpen! Zo is Bart bij AA terecht gekomen. Zonder God zou ik niet droog zijn geworden en gebleven'.

Frans: 'Binnen het kader van de alcoholproblematiek is er voor mij geen hogere macht dan een AA-groep of een AA-lid. Ik kan me absoluut niet vinden in een godsbegrip. Voor mij is elke macht die meer kracht kan opbrengen dan ik persoonlijk een hogere macht ... Ik ben geleidelijk in deze interpretatie gerold. De ontdekking dat ik kon stoppen met drinken en daar niet mee door hoefde te gaan, dat was meer macht dan ik ooit had opgebracht. Die macht of kracht die in mij opgeroepen werd, dat is eigenlijk heel simpel voor me geweest'.

Dat AA zo gemakkelijk kan leven met het naast elkaar bestaan van strijdige invullingen van het begrip 'Hogere Macht' komt op het eerste gezicht vreemd over. Bij nader inzien is deze tolerante opstelling evenwel goed verklaarbaar. Laat ik dit toelichten.

Naar mijn mening is het, gezien vanuit de AA-ideologie, niet zo zeer belangrijk hoe (hetzij verticaal, hetzij horizontaal) het AA-lid het invult, als wel dat hij het invult. Dat er wordt ingevuld impliceert een aanvaarding van een macht die groter is dan het AA-lid. En dit is voor iemand die zichzelf heeft opgeblazen een belangrijke stap op het pad van de nederigheid. Het

mes wordt gezet in de egocentrische manier waarop hij in het leven staat en daarmee wordt de kiel gelegd voor een helpende relatie, waarin de alcoholist hulpvrager is.

In mijn onderzoek is nu door verscheidene onderzoekspersonen benadrukt dat het innemen van de hulpvragende positie een zeer ongerieflijke was. Je laten helpen impliceert nederigheid en nederigheid is een lastig artikel in het AA-pakket, zo werd mij verzekerd.

Frans: 'Ik ben van huis uit een doe-het-zelver, eentje die het zelf wel uitzoekt, regelt, niemand nodig heeft; dat zit in mijn natuur. Echt om hulp vragen is voor mij een van de moeilijkste dingen die er in AA zijn... De eerste keer hulpvragen viel eigenlijk wel mee. Mijn situatie was dusdanig dat ik nauwelijks andere mogelijkheden had. In een latere fase loop je tegen andere problemen aan, waarbij je ook hulp nodig hebt. Die hulp is dan niet meer zo acuut en het is dan niet meer zo duidelijk dat er een hulpvraag moet komen. Ik heb op een gegeven moment flink met mezelf in de knoop gezeten, hoewel ik ogenschijnlijk wel functioneerde. Dan is het moeilijk om hulp te vragen'.

Aan het concept 'Hogere Macht' moet een belangrijke, ego afbrekende functie worden toegeschreven. Het is dan ook een belangrijk onderdeel van de AA-ideologie. Daarmee is evenwel niet gezegd dat de weg naar de door AA hoog gewaardeerde nederigheid louter en alleen via dit concept loopt. De waarde van de nederigheid is als een draad door heel het herstelprogramma geweven. Er zijn verscheidene stappen die het AA-lid op het spoor van zijn egocentriciteit kunnen zetten. Dit geldt bijvoorbeeld voor de vierde stap, waarin de alcoholist wordt gevraagd om de morele balans van zijn leven op te maken. Maar ook de zesde stap kan in dit opzicht belangrijk zijn. Hierin wordt het AA lid uitgenodigd om zich te bezinnen op zijn karakterfouten.

Jan: 'Aan het denken over mijn egocentriciteit ging een belangrijke ontdekking aan vooraf, namelijk mijn zelfbeklag. De egocentriciteit, die ik altijd aan de dag had gelegd, zakte als een plumpudding in elkaar, toen ik ontdekte dat zelfbe-

klag zo centraal in mijn leven stond. Ik ontdekte hoezeer mijn vrouw gelijk had. Toen ik nog dronk en het zat me tegen dat pakte ik meteen drank. Dan zei ze letterlijk tegen me: Zit je weer een beetje zielig te doen tegen jezelf!? Nou, ik had daar toch eens over na kunnen denken, maar het had precies het omgekeerde effect: zij snapte er totaal niks van... Als je dan, zoals ik, ontdekt dat je gedrag voortdurend door je zelfbeklag wordt gereguleerd, dan krijg je in de gaten hoe al die radertjes in elkaar grijpen. Er ontstaat een heel ander perspectief, een perspectief dat jezelf relativeert'.

Tot zover de bespreking van de waarde van de nederigheid.

Persoonlijke verantwoordelijkheid. Een derde belangrijke waarde in AA is de persoonlijke verantwoordelijkheid. Het dragen van de volle verantwoordelijkheid voor je doen en laten is volgens de leer van AA een conditio sine qua non voor het herstel van de alcoholist. Als hij zich deze leerstof niet eigen maakt, zal hij vroeg of laat sneuvelen, terugvallen in alcoholistengedrag.

Voor een alcoholist die zich aansluit bij AA is het dragen van verantwoordelijkheid voor zijn leven een uiterst lastige taakstelling. Immers, in de fase van actief alcoholisme is hij op een volstrekt verkeerde manier omgegaan met die verantwoordelijkheid of heeft die goeddeels ontlopen. Kenmerkend voor het gedrag van een actieve alcoholist is ook het zich stelselmatig verontschuldigen. Wanneer er iets mis gaat, treft hem geen blaam. Hij is een meester in het rationaliseren van zijn gedrag.

Frans: 'Toen ik excessief dronk, ontliep ik mijn verantwoordelijkheden, niet door botweg te weigeren, maar door overal een beetje pappen en nathouden. Ik had bijvoorbeeld een belastingschuld en mijn vrouw ging gebukt onder het deurwaardersbezoek. Zelf lag ik niet wakker van die schuld, maar ik vond het wel vreselijk dat mijn vrouw daar zo onder gebukt ging. Dus ging ik stiekum afspraken maken, bedragen betalen om die deurwaarder weg te houden. Ik ging het dus sussen en

toedekken... Ik regelde mijn zaakjes altijd zó dat ik onaangenaamheden kon vermijden, dat mij nooit iets in de schoenen geschoven kon worden'.

Dries: 'In mijn alcoholperiode had ik een ongelooflijke handigheid ontwikkeld om de ander en mezelf wijs te maken, dat mijn overmatig drinken kwam door buiten mij om liggende factoren. Niet ik, maar de ander of de omstandigheden waren verantwoordelijk ... Ik heb lang gedacht dat mijn drinken het gevolg was van mijn problemen. Ook toen ik me later realiseerde dat ik een drankprobleem had, alcoholist was, hield ik de verantwoordelijkheid daarvoor buiten mijn deur. Bij kritiek zei ik dan ook: Je weet toch dat ik een alcoholprobleem heb, dat ik alcoholist ben! Ik voelde me ook niet verantwoordelijk voor de oplossing van dat probleem. Daar waren toch deskundigen voor!?'.

Wanneer een alcoholist bij AA binnenkomt, wordt hij geconfronteerd met de verontschuldigende werking van het ziekteconcept (zie 5.2). Bij monde van de oudere (in anciënniteit) groepsleden houdt AA hem voor dat hij niet of niet voor de volle 100% verantwoordelijk is voor daden ten tijde van zijn verslaving. AA voegt daar evenwel in één adem aan toe dat hij er uiteraard wel verantwoordelijk voor is om niet terug te vallen in zijn verslaving. Er wordt dan ook gezegd: jouw primaire verantwoordelijkheid ligt bij het niet-drinken!

Voor de nieuwkomer in AA is het dragen van verantwoordelijkheid om te stoppen met drinken het begin van een lang en moeilijk leertraject. Met dat niet-drinken is hij in de beginfase heel intens - veelal per 24-uur - bezig. Het slokt veel energie op, maar, als het lukt, is het in velerlei opzichten lonend.

Rolf: 'Stoppen met drinken was iets wat ik zelf moest doen, dat was mijn verantwoordelijkheid. Of ik al dan niet de fles zou nemen, was mijn zaak. Het was aan mij en mij alleen om daarover te beslissen. Ik besloot om niet te drinken en, achteraf gezien, was dat een belangrijke gebeurtenis. Het stoppen was een goede zaak en dat had ik zelf bewerkstelligd. De-

ze positieve daad heeft mijn negatieve zelfbeeld - ik vond mezelf toen een dweil van een vent - aardig opgekrikt'.

In de beginfase wordt de verantwoordelijkheid van het AA-lid voor het niet-drinken ook hechter verankerd. De oudere (in anciënniteit) groepsleden blijven er op hameren dat de verantwoordelijkheid voor het volle pond bij hem ligt. Men houdt hem voor dat hij, ondanks de tegengeluiden vanuit zijn directe omgeving, wel mag drinken - want alleen hij beslist daarover -, maar niet kan drinken.

De alcoholist leert ook dat deelname aan het AA-gebeuren niet door een extrinsieke motivatie, maar een intrinsieke motivatie gevoed moet worden. Hij moet niet aan de AA-tafel aanschuiven om zijn huwelijk te redden, dreigend ontslag te voorkomen enz., maar louter en alleen omwille van het eigen welzijn.

Dat het hierbij gaat om een belangrijke ommezwaai in het denken blijkt uit het relaas van Maaïke.

Maaïke: 'Toen ik 3 à 4 maanden bij AA was, las ik in een van de stappen: "Iedereen is hier uit vrije wil en welbewust". Toen dacht ik: ik ben hier binnen gestapt, omdat ik met de rug tegen de muur stond en er iets moest gebeuren. Ik zit hier om thuis de boel bij elkaar te houden. Stel dat er met mijn man iets gebeurt, wat dan? Dan is de stok achter de deur weg! Toen dacht ik: dan wil ik toch niet meer drinken, dan wil ik doorgaan zoals ik nu bezig ben. Ik doe het voor mezelf. Ik wil mezelf terugvinden... Dat was voor mij een soort bewustwording: vanaf nu doe ik het echt voor mezelf en niemand zal mij van de groep kunnen afhouden. Dat was ook het moment dat ik het niet meer zo erg vond dat ik nog zo jong was. Toen ik pas bij AA was, dacht ik: ik ben nog zo jong en nu zit ik hier. Dat heb je voor heel je leven verknald! Maar vanaf dat moment vond ik het helemaal niet zo erg. Ik hield mezelf voor: je bent net 33 jaar en je hebt nog een heel leven voor je. Laat dat leven maar op je afkomen!'.
'

De waarde van de persoonlijke verantwoordelijkheid, aanvankelijk

volledig opgehangen aan het niet-drinken, gaat zich allengs over meer levenssferen uitstrekken. Verbreding van de leerroute gaat vooral spelen, zodra het AA-lid zich lichamelijk en geestelijk wat beter gaat voelen. Dat is veelal het moment waarop hij, vooral in zijn directe omgeving, verantwoordelijkheden naar zich toe gaat trekken.

In mijn onderzoek is duidelijk geworden dat dit een enerverende, conflictvolle episode in het leven van de AA'er vormt. Thuis wil hij verantwoordelijkheden (in de opvoeding van de kinderen, in de organisatie van de huishouding e.d.) naar zich toetrekken, welke hij ten tijde van zijn excessieve drinken verre van zich hield. De partner, die in deze periode de zaakjes van de alcoholist 'mocht' opknappen, is evenwel niet zonder slag of stoot bereid macht af te staan. Bovendien heeft de partner nog maar weinig vertrouwen in het AA-lid.

Bart: 'Toen ik droog werd, wilde ik de verantwoordelijkheid voor allerlei zaken weer op mij nemen. Dat betekende dat ik die van mijn vrouw wilde afpakken. Want toen ik zo veel dronk, had zij de verantwoordelijkheid voor allerlei zaken op zich genomen. Ik dacht toen nog zo bekrompen en was nog zo hovaardig dat ik meende dat ik dat wel even kon regelen. Ik ging dus behoorlijk in de fout. In AA-kring werd ik toen flink op mijn vingers getikt. Ze zeiden: Je moet die verantwoordelijkheid niet pakken, maar je moet jezelf bewijzen. Door droog te blijven, bewijs je dat je weer verantwoordelijkheid kunt dragen en krijg je die verantwoordelijkheid vanzelf! Ik vond dat best moeilijk, want ik voelde mezelf net een nul'.

Frans: 'Ik wilde toen verantwoordelijkheden naar me toetrekken. Achteraf zeg ik evenwel: Ik deed het niet omdat ik er zelf zo hard in geloofde, maar veeleer als een gebaar naar mijn omgeving toe. Ik deed het om dingen goed te maken en bevestiging te krijgen in de zin van: ik ben toch iemand'.

De behoefte aan respect, aan streling van het ego is ongetwijfeld ook een belangrijke drijfveer voor het 'sjouwen' van de

AA'er. In dezelfde periode waarin het AA-lid in de privé-sfeer weer de kar wil trekken, gaat hij ook ontzettend veel energie stoppen in AA. Hij sjouwt zich bij wijze van spreken voor AA uit de naad. Het vele werk (vooral twaalfde stapwerk, organisatorisch werk) doet hij evenwel graag en zonder veel omhaal. Het is voor hem de mogelijkheid om anderen te helpen en zo iets terug te doen voor AA. Kijkend in de achteruitkijkspiegel, stellen verscheidene AA-leden vast dat niet slechts altruïstische motieven in het geding waren.

Wim: 'Naar mijn gevoel deed ik dat toen om iets terug te betalen. Achteraf gezien zeg ik: Als ik heel eerlijk ben, deed ik het (lees: nam ik al die taken op me) om voor mezelf te bewijzen dat ik toch iemand was. Dus toen was het voor mij belangrijk'.

In deze fase van het leerproces proberen de meer ervaren AA'ers het overenthousiaste groepslid af te remmen. Wie desalniettemin toch door de rem heen schiet en hetzij thuis, hetzij in AA-verband een teleurstellende ervaring opdoet, wordt in zijn groep niet onthaald met een filippica. Wel wordt hem op een niet mis te verstane wijze duidelijk gemaakt dat AA persoonlijke verantwoordelijkheid hoog in het vaandel voert (11). De oudere (in anciënniteit) groepsleden houden hem dan ook de vraag voor: En wat is jouw aandeel hierin?

Ook in een latere fase van zijn AA-leven blijft persoonlijke verantwoordelijkheid richtsnoer voor het handelen van de alcoholist. Anders geformuleerd, zolang hij deelneemt aan het AA-gebeuren wordt hij met deze waarde geconfronteerd. Door heel het herstelprogramma loopt de boodschap: het ging fout in het leven omdat jij het verkeerd had georganiseerd, alleen jij kunt je herstel bewerkstelligen, je bent de smid van je eigen geluk!

Tot zover de bespreking van de waarde van de persoonlijke verantwoordelijkheid.

Eerlijkheid, nederigheid en persoonlijke verantwoordelijkheid zijn in AA richtinggevende waarden voor de herstelzoekende alco-

holist. Naar mijn mening heerst in AA aldus een geschikt moreel
klimaat om te sleutelen aan de alcoholistische persoonlijkheid.

6.1

Rituelen, hun kenmerken en functies

In de literatuur over AA (bv. Gellman, 1964) wordt niet altijd in positieve termen gesproken over rituelen. Op dit punt neemt AA evenwel geen uitzonderingspositie in. In menige publicatie wordt het fenomeen ritueel gezien als: '(...) an empty shell, a residue of belief and practices whose functions are lost in an irretrievable past (Scheff, 1979:111)'.

Het tij lijkt evenwel wel te keren; dit getuige het aantal publicaties waarin rituelen worden gezien als effectieve manieren om een communitas te creëren, de eigen identiteit te definiëren en uit te dragen (Boissevain, 1983:9 e.v.). En Van der Hart (1978:20 e.v.) acht rituelen zo heilzaam dat hij die, zij het in aangepaste vorm, wil inbouwen in de psychotherapeutische praktijk (1). Is er sprake van een herontdekking van rituelen?

Op grond van een uitvoerige literatuurstudie komt Van der Hart (1978:33) tot de volgende definitie van het begrip ritueel: 'Rituelen zijn - naar hun vorm - voorgeschreven symbolische handelingen die op een bepaalde manier en in een bepaalde volgorde - al dan niet vergezeld van verbale formules - uitgevoerd moeten worden'. Volgens Van der Hart moet aan rituelen naast de vormaspecten een belevingsaspect worden onderscheiden. In zijn definitie neemt hij dan ook op dat de betrokkenen dienen op te gaan in het uitvoeren van rituelen. Indien dit niet het geval is, is er sprake van 'lege', niets zeggende rituelen.

Uit deze omschrijving komen als essentiële kenmerken naar voren:

- a. rigiditeit: de gang van zaken bij een ritueel is min of

meer vastgelegd; er is sprake van een betrekkelijk star patroon van handelingen, hoewel er soms wel ruimte is voor improvisatie;

- b. herhaling: een ritueel is in principe geen eenmalig gebeuren, maar iets dat steeds wordt herhaald. Sommige rituelen worden door de betrokkenen in hun leven herhaalde malen uitgevoerd; andere zijn daarentegen eenmalig, zij het dat die wel weer door andere mensen opnieuw worden uitgevoerd;
- c. voorgeschreven karakter: er bestaan duidelijke regels of instructies over hoe men zich moet gedragen;
- d. symbolisch karakter: rituelen hebben een symbolisch karakter. Het zijn als het ware gewoontes met iets extra's: de handelingen verwijzen naar iets anders;
- e. aandachtfixerende werking: zinvolle rituelen fixeren de aandacht van de uitvoerenden en hierdoor wordt de hoedschap van het ritueel onbewust opgenomen.

Aan rituelen worden vele functies toegeschreven. Ik maak hier slechts melding van die functies die voor de bespreking van mijn onderwerp relevant zijn. Vandaar de koppeling van de functies aan de soorten rituelen die in AA worden uitgevoerd. Deze zijn grofweg in te delen in twee categorieën, namelijk overgangsrituelen en bestendigingsrituelen (Van der Hart, 1978:36 e.v.).

- 1. Overgangsrituelen (rites de passage): deze rituelen markeren belangrijke overgangen in het menselijk bestaan, zoals geboorte, huwelijk, migratie, ernstige ziekte, ontslag, scheiding en sterven. Omdat deze overgangen veelal als crises worden ervaren, spreekt men ook wel van rituelen voor levenscrises of grote rituelen.

Deze grote rituelen vervullen eerst en vooral een functie naar het betrokken individu toe. Door het uitvoeren van deze rituelen kan het betrokken individu zijn of haar emoties, oproepen door een beangstigende overgang, kanaliseren (cfr. Scheff, 1979:115). Door de angstreducerende werking ontstaat er ook ruimte voor het individu om zich te concentreren op de nieuwe situatie. Hij of zij krijgt kans om zich te concentreren op de nieuwe situatie. Hij of

zij krijgt kans om zin te geven aan die werkelijkheid, hetgeen doorwerkt in het zelfbeeld van de betrokkene.

Grote rituelen hebben ook een sociale functie; diverse auteurs hebben hierop gewezen. Welhaast klassiek in dit verband is de analyse van Firth inzake rouwrituelen: 'A funeral rite is a social rite par excellence. Its ostensible object is the dead person, but it benefits not the dead, but the living'. Overgangsrituelen bevestigen het saamhorigheidsgevoel en zijn aldus een factor in de instandhouding van de culturele eenheid (Van Doorn en Lammers, 1964: 237).

2. Bestendigingsrituelen: deze rituelen worden dagelijks, wekelijks enz. uitgevoerd en hebben een stabiliserende werking op de interacties van een culturele eenheid. Omdat ze veelal betrekking hebben op 'the moment-to-moment-transitions of daily life' (Chapple), spreekt men ook wel van kleine rituelen. Voorbeelden: begroetingsrituelen, afscheidsrituelen en de gezamenlijke maaltijd. Ook het jaarlijkse feest is tot de categorie van de bestendigingsrituelen te rekenen.

In tegenstelling tot overgangsrituelen, die vooral op het betrokken individu zijn gericht, zijn de functies van bestendigingsrituelen alleen naar de groep zelf gericht. Het bidden vóór een maaltijd is hier een goed voorbeeld. Vóór de maaltijd is een ieder bezig met zijn of haar eigen klus. Er is sprake van de 'ik-jij-hij'-categorie. Het gebed maakt hier een eind aan en creëert ruimte voor de 'wij'-categorie: men zit als een groep of gezin aan tafel. Kortom, het gebed als ritueel vervult in termen van Durkheim een 'cohesive function'.

Bestendigingsrituelen vervullen nog een belangrijke functie, namelijk de overdracht van groepswaarden. Van der Hart (1978:245-246) maakt hiervan melding, wanneer hij stelt dat bestendigingsrituelen fungeren als kanalen waarlangs bepaalde aspecten van de gezins- of groepscultuur worden overgedragen. Ook deze functie komt aan de orde wanneer ik de AA-rituelen bespreek.

6.2

Overgangsrituelen in AA

6.2.1 Het ritueel van de penninguitreiking

Het bekendste, meest herkenbare AA-ritueel is de uitreiking van de AA-penning. Aan het AA-lid, dat erin geslaagd is om gedurende één jaar droog te staan, wordt in een feestelijke bijeenkomst een penning uitgereikt. En dit gebeuren wordt vervolgens om de 5 jaar herhaald.

Voor het betrokken AA-lid (2) en diens groep zijn de penninguitreikingen – ook wel AA-verjaardagen genoemd – echte hoogtijdagen. Er wordt dan ook veel zorg aan besteed. Dat geldt zowel voor de groepen die de penninguitreiking in eigen, besloten kring vieren, als voor de groepen die van de penninguitreiking een open bijeenkomst maken (3).

In dit laatste geval worden er gasten (partner en/of gezinsleden van jubilaris; partners van groepsleden; leden van AA-groepen in de regio; andere belangstellenden van buiten AA) uitgenodigd. Vaak is er dan ook een feestspreker (meestal uit eigen AA-kring, soms een AA-vriendelijke professional, een enkele keer een wetenschapper). Koffie met gebak, bloemen en geschenken onderstrepen het feestelijk karakter van de bijeenkomst.

Hoe verloopt nu de avond van een penninguitreiking? Laat ik die van de 1-jaarspenning schetsen.

In de meeste groepen wordt dusdanig veel waarde gehecht aan de penninguitreiking, dat daar alle tijd aan wordt besteed. Aan de bespreking van een stap of een thema komt men, zo men dat al wil, niet toe. Er wordt meestal ook veel tijd gereserveerd voor informele contacten.

Tijdens de avond van de penninguitreiking wordt door een – veelal de sponsor – of meer groepsleden het woord gevoerd tot de jubilaris. Anecdotes over zijn gedrag ten tijde van de periode van actief alcoholisme worden gememoreerd en er wordt verhaald

over zijn toetreden tot AA en zijn, soms hondsmoeilijke, doch ook succesvolle strijd tegen de alcohol.

Na de penninguitreiking krijgt de jarige het woord. Hij vertelt dan over zijn gevecht met 'Koning Alcohol', maar vooral ook over de onmetelijk grote steun die hij hierbij gekregen heeft van AA. Dat hij nu - al 365 dagen van 24 uur - droog staat en dat het hem nu beter gaat dan ooit, dat alles heeft hij te danken aan AA.

In mijn onderzoek is de zinvolheid van de 1-jaarspenninguitreiking onomstotelijk vastgesteld, getuige de volgende uitspraken:

Bart: 'Die penninguitreikingen - ik heb er 3 mogen ontvangen - waren voor mij echte hoogtepunten in mijn leven. Het behalen van die penningen heb ik beleefd als mijlpalen, maar de 1-jaarspenning springt er toch uit. Die heb ik beleefd als een ware triomf. Het was een overwinning op de drank, op mezelf en op de maatschappij, die mij had uitgekotst. Ik heb toen niet alleen achteruit gekeken, maar ook vooruit. Ik kreeg een warm gevoel van binnen. Zo van: je wordt weer geaccepteerd, je doet weer mee'.

Jan: 'Toen ik hoorde dat zo'n penninguitreiking erbij hoorde, was dat voor mij een extra hulpmiddel. Ik wilde dat ook. Dat is misschien wel kinderlijk, maar niet kinderachtig. Ik heb er ook echt naar toe geleefd... Ik keek er best naar uit. Het was wel een mijlpaal... Je eerste verjaardag, dat is echt een wedergeboorte. Die symboliek heeft het voor mij. Je bent een nieuw leven begonnen. Het leven dat je leidde, toen je dronk, was toch afschuwelijk; dat stelde - achteraf beschouwd - kwalitatief gezien toch verschrikkelijk weinig voor. Dan maak je je eerste draaipunt naar een ander leven. Als ik de periode vóór en na dat draaipunt vergelijk, dan mag je wat mij betreft gerust praten over een wedergeboorte. Dat klinkt pathetisch, maar dat is niet zo. Ik heb het zo ervaren. Daarom vind ik de taart met dat ene kaarsje - die wordt brandend binnengebracht - heel symbolisch'.

Ruud: 'Die eerste penninguitreiking herinner ik me nog heel

goed. Dat was een hele belevenis voor mij. Ik besepte toen werkelijk dat ik één jaar zonder alcohol was. Het wonder, waarvan sprake is in de derde stap, was dus geschied. Ik heb het echt beleefd als een mijlpaal. Ik had één jaar zonder drank vol gemaakt en op dat moment was dat een verworvenheid die ik niet meer wilde prijsgeven. Ik besepte dondersgoed dat, als ik terug zou vallen, dat hele jaar weg zou zijn en dat die penning geen enkele betekenis meer zou hebben. Daarbij stilstaan, dat was een belangrijk moment ... Eén jaar lang niet drinken, dat was voor mij toch wel een overwinning op mezelf. Het gaf me ook moed om verder te gaan om mijn leven in te richten zonder drank'.

Sommige leden van AA - een minderheid - willen de uitreiking van de 1-jaarspenning niet omschrijven in termen van een mijlpaal of een prestatie waarbij men stil moet staan. Zij achten het wel een belangrijk moment, maar benadrukken het feit dat een jaar bestaat uit een aaneenschakeling van 365 dagen en dat het dus om een gewone dag gaat.

De neiging om de betekenis van de eerste AA-verjaardag af te zwakken is mijns inziens grotendeels terug te voeren tot het voor AA nare ervaringsgegeven dat diverse groepsleden pal na het behalen van de 1-jaarspenning weer gaan drinken. Volgens mijn onderzoekspersonen gaat het dan om mensen die heel krampachtig bezig zijn geweest met niet-drinken, op hun tenen hebben gelopen om die penning te halen. Heel treffend spreekt men dan ook wel over 'penningjagers'. Zij concentreren zich volledig op dat doel, beschouwen dat als een einddoel en gaan vervolgens door de vangrail.

Bij de uitreiking van de 1-jaarspenning wordt er dan ook vaak op gewezen dat de penninguitreiking een gevaarlijk moment is. En dat dit geluid niet aan dovemansoren is gericht wordt onderstreept door Maaïke: 'Het krijgen van de penning heb ik voor mezelf bewust afgezwakt. Ik heb me constant voorgehouden van: de 366ste dag is hetzelfde als de 365ste dag. Er verandert niks! Ik deed dat bewust zo, omdat ik altijd iemand was die verschrikkelijk naar iets toeleefde, die dan best veel moed had en het lang kon volhouden. Maar als dan de spanning gebroken was, dan hoefde

het voor mij niet meer en dan zakte ik in elkaar. Dat heb ik toen dus willen voorkomen'.

Deze kritische kanttekening laat onverlet dat de uitreiking van de 1-jaarspenning naar het betrokken AA-lid een zinvol ritueel vormt. Hij is niet langer een alcoholist die droog staat, maar een alcoholist die volgens de 'leer' van AA op de goede weg is, de weg naar nuchterheid. Als zodanig is het uitreiken van de penning te zien als een, voor de betrokkene, zinvol overgangsritueel.

Maar ook voor de overige leden van de groep, waarvan de jarige deel uit maakt, vervult dit ritueel een belangrijke functie. Met name op de jongere (in anciënniteit) groepsleden heeft de penninguitreiking een krachtig motiverende werking. Zij trekken zich daar geweldig aan op. De verjaardag is een teken van bemoediging voor de mensen die nog niet zo ver zijn. Want zij zien dat leven zonder alcohol mogelijk is (voorbeeldfunctie).

Wim: 'Ik kan me heel goed herinneren dat, toen ik bij AA kwam, er mensen aan tafel zaten die potverdikke al één jaar niet gedronken hadden. Daar keek ik geweldig tegen op. En bewust of onbewust ben ik me daarop gaan richten. Ik ben naar dat jaar toe gaan leven. Ik moest dat ook halen. Ik heb er echt voor geknokt om dat te bereiken'.

Zoals gezegd wordt de penninguitreiking om de 5 jaar herhaald. Een AA-lid kan dus meerdere penningen - in Nederland drie - halen.

Vastgesteld kan worden dat men in AA-kring de meeste waarde hecht aan de 1-jaarspenning. Het halen van de 5- en 10-jaarspenning wordt niet ervaren als het bereiken van een mijlpaal of het leveren van een prestatie van formaat. Men ervaart het veel meer als iets wat er in de AA-cultuur bij hoort en een geschikte gelegenheid om voor zichzelf de balans op te maken, terug te blikken op respectievelijk 5 en 10 jaar AA. En omdat ook aan de uitreiking van de 5- en 10-jaarspenning een voorbeeld- of bemoedigingsfunctie wordt toegeschreven, wordt er in de groepen veel

werk van gemaakt.

Belangrijk is nog te wijzen op de sociale functie van de penninguitreiking:

Ine: 'Het bijwonen van een penninguitreiking, vooral van een éénjarige, vind ik altijd plezierig. Ik vind het fijn dat zo iemand uit zijn ellende is. Dat is fijn voor hem of haar, maar ook wel een beetje voor ons. Het is er tenslotte één van ons'.

Bart: 'Als iemand na veel vallen en opstaan de 1-jaarspenning haalt, krijgt heel de groep een oppepper. Je hebt dan het gevoel van: in AA is heel wat mogelijk'.

Gerard: 'Dat iemand een penning krijgt is een bevestiging van het feit dat onze groep functioneert, dat die mensen tot waardevolle mensen in de maatschappij kan maken. Het geeft een bevredigend gevoel van: hé, kijk eens, wij zijn met die therapie succesvol. We zijn met iets bezig dat goed is. Er is ook een gevoel van vreugde, want we krijgen versterking van iemand'.

De penninguitreiking versterkt het saamhorigheidsgevoel en is dus ook in sociaal opzicht te zien als een zinvol ritueel.

6.2.2 Het ritueel van het doorzakverhaal

Het pad van een herstelzoekende alcoholist gaat niet steeds over rozen. Het feit dat sommige AA'ers uit de boot vallen, weer gaan drinken duidt daar al op. Soms is de terugval blijvend - ook AA kent het fenomeen drop-out -, maar dit is niet altijd het geval. Er zijn ook mensen die slechts tijdelijk een terugval kennen. Na een doorzakpartij of een slipper (4) zoeken zij weer hun heil bij AA.

Van AA-leden die een slipper hebben gemaakt, wordt verwacht dat zij bij hun terugkeer in de groep met hun verhaal op tafel komen. En wie het AA-programma, waarin eerlijkheid (cfr. 5.3.4.) voornaam is, serieus neemt, zal getuigen dat hij of zij in de fout is gegaan.

Bovendien is men in AA-kring van mening dat er van gemaakte fouten te leren valt. In het belang van de doorzakker en de overige groepsleden moet de doorzakpartij grondig besproken worden.

Op grond van gesprekken met mijn onderzoekspersonen en persoonlijke observaties (Van Harberden, 1978) meen ik te mogen stellen dat aan het relaas van de doorzakker een aantal rituele aspecten is te onderkennen.

Schematiserend ziet de groepsavond, waarop een lid zijn doorzakverhaal (5) vertelt, er als volgt uit:

1. De doorzakker vraagt voordat het groepsgesprek begint, het woord om zijn verhaal te mogen vertellen.
2. De doorzakker doet zijn relaas. Hij vertelt zeer uitvoerig wanneer de schuifpartij of glijpartij heeft plaatsgevonden en welke schade hij daarbij heeft opgelopen. Ook zet hij uiteen waarom hij is doorgeknaald. Vaak komt het erop neer dat verzachtende omstandigheden - zo van: ik zag het niet meer zitten want de deurwaarder stond aan mijn deur, of ik moest mijn huis uit - worden aangedragen. Ook steekt hij niet onder stoelen of banken dat hij het gevoel heeft diep in de put te zitten en de terugkeer naar de groep als een gang naar Canossa heeft ervaren.
3. De groep reageert bij monde van een aantal leden heel bemoedigend. Men maakt hem duidelijk hoezeer men de slipper betreurt, doch ook prijst men de verloren zoon voor zijn moed om de draad van de AA-therapie weer op te pakken. De groepsleden bieden ook hun steun aan.
4. De groep gaat in op het verhaal van de doorzakker, waarbij allereerst de excuserende omstandigheden van tafel worden geveegd. De geijkte uitdrukking luidt dan: er is nooit een reden om te drinken! Vervolgens wordt de doorzakker uitgenodigd om uiteen te zetten wat hij van de schuifpartij heeft geleerd.

In een groot aantal gevallen komt dan bij stukjes en beetjes het volgende verhaal op tafel:

- a. 'act-as-if' (ik liep wel mee in AA, maar diep in mijn hart was ik er niet van overtuigd dat ik alcoholist

was);

- b. ervan overtuigd zijn dat sociaal drinken mogelijk is (ik stond al een hele tijd droog en ik voelde me sterk);
- c. 'experimenteren' (de proef op de som nemen);
- d. flink onderuit gaan, hetzij direct, hetzij na verloop van tijd;
- e. tot de conclusie komen dat de deur naar sociaal drinken definitief dicht gegooid moet worden (AA heeft gelijk, ik ben een alcoholist en ik hoor hier thuis!).

Soms is de doorzakker een groepslid dat in het geheel geen twijfels had ten aanzien van zijn of haar identiteit. Ook in dat geval probeert de groep lering te trekken uit de schuifpartij. Vaak is dan de conclusie dat de persoon in kwestie niet goed bezig is. Hij stond wel droog, maar was niet op een goede manier bezig met het AA-programma. Dat hij is doorgeknald bewijst hoezeer AA gelijk heeft.

Het ritueel van het doorzakverhaal is belangrijk voor het betrokken individu. De doorzakker weet waar hij aan toe is. Hij is een alcoholist, hij moet de deur naar het sociaal drinken, die nog op een kiertje stond, dicht doen, c.q. zich intensief met het AA-programma bezig gaan houden om nuchter te worden. Ik beschouw het dan ook als een zinvol overgangsritueel.

Het ritueel vervult ook een functie naar de andere groepsleden toe. Het verhaal van de doorzakker trekt de twijfelaars aan de groepstafel over de streep en houdt de oudere groepsleden alert. Het vervult een duidelijke waarschuwingsfunctie. Dat geldt vooral als de doorzakker een groepslid is met een hoge anciënniteit:

Maike: 'Toen ik goed één jaar droog was, sneuvelden er nogal wat AA-vrienden en -vriendinnen, waarvan ik dat nooit had verwacht. Ik werd daar toen heel onzeker van. Ik dacht: oh jé, wanneer is mijn beurt, wanneer ga ik nou? Van hun verhalen heb ik wel wat geleerd. Trouwens van elk doorzakverhaal kun je leren. Ik probeer er dan altijd achter te komen wat de omstandigheden waren en dan sla ik aan het vergelijken. Ik

weet dan waar ik voor mezelf rode vlaggetjes, waarschuwingstekens neer moet hangen'.

Frans: 'Rond de tijd dat ik vijf jaar droog was schoten er drie jaargenoten van me ineens door de vangrail heen. Daar ben ik toen heel erg van geschrokken, niet zozeer vanwege de schade die was berokkend - want die viel wel mee - maar meer door de idee dat het (lees: doorzakken) nog kon. Dat was in mijn geheugen weggezaakt, daar was ik niet zo bewust mee bezig. En toen ik zag dat drie mensen die, net als ik, geruime tijd droog waren, doorzakten, ging ik me realiseren dat dat tot de mogelijkheden behoort. Toen ging ik bij mijzelf na: hoe zit dat bij mij, hoe sta ik ervoor? Het doorzakken van mijn jaargenoten was voor mij een waarschuwing'.

Het ritueel van het doorzakverhaal vervult dus ook een belangrijke sociale functie. Het vestigt de aandacht op de identiteit van de groepsleden en versterkt aldus de groepsband. De avond waarop de doorzaker zijn verhaal vertelt wordt door veel AA'ers dan ook als een bijzondere avond ervaren.

6.2.3 Het toetredingsritueel

'Als iemand aan de AA-tafel gaat zitten, dan komt die echt niet voor zijn zweetvoeten; die komt voor zijn alcoholprobleem', aldus Dries. Daarmee is evenwel niet gezegd dat de nieuwkomers in AA zichzelf zien als alcoholist. Integendeel, de meesten beschouwen zichzelf als mensen die niet goed met drank om kunnen gaan of noemen zichzelf probleemdrinker.

Ruud: 'Toen ik met AA in contact kwam, vond ik dat ik wel veel dronk, en ik wilde ook wel leren om er vanaf te blijven. Maar ik heb toch wel anderhalf jaar gesukkeld in AA voordat ik zover was dat ik wilde toegeven alcoholist te zijn en te blijven. Want dat laatste vond ik wel heel erg'.

Dick: 'Mijn toetreding tot AA ging gepaard met de erkenning dat ik niet met alcohol kon omgaan. Pas veel later (ongeveer één jaar later) kon ik erkennen dat ik alcoholist was.... Ik heb het lang kunnen doen met het feit dat ik niet met dat spul kon omgaan. Maar dat woord alcoholist kreeg ik niet over

mijn lippen. Dit had alles te maken met de beladenheid van de term alcoholist. Ik heb die beladenheid van me af moeten schudden'.

AA verwacht van de nieuweling ook niet dat hij of zij zichzelf definieert als een alcoholist(e). De derde traditie stelt dat de enige voorwaarde om lid te worden van AA is het verlangen om op te houden met drinken. Wie dat verlangen heeft wordt toegelaten tot de (gesloten) bijeenkomsten van AA. De nieuwkomer wordt - dit in het kader van het twaalfde stapwerk - geïnformeerd over de gang van zaken tijdens de groepsbijeenkomsten, alsook de spelregels van de groep (6) en dit is dan een voldoende basis om aanwezig te mogen zijn tijdens de groepsbijeenkomsten (7).

Zo op het eerste gezicht kent AA geen toetredingsritueel. Wie evenwel wat langer rondkijkt zal bemerken dat AA toch beschikt over een heus toetredingsritueel.

Wanneer een noviet gedurende enige tijd (variërend van persoon tot persoon) mee heeft gelopen, komt er een bepaald moment - vaak na een zware innerlijke strijd - waarop hij zichzelf identificeert met het label 'alcoholist'. Hij aanvaardt dat hij een alcoholist is conform de AA-ideologie (cfr. 5.3.1). Als hij dit punt (turning point) heeft gepasseerd zal hij zich in de groep uitspreken over de 'ontdekking' van zijn identiteit. Welnu, wanneer hij de verklaring: 'Ik ben een alcoholist' uitsprekt, treedt hij als het ware toe tot de AA-gemeenschap. Hij geeft te kennen te willen behoren tot de gemeenschap van Anonime Alcoholisten en hieraan zijn identiteit te ontlelen (zie ook Dumont, 1978:52).

Dat het uitspreken van deze verklaring een bijzonder moment in de carrière van het AA-lid is, wordt bevestigd door 'mijn' onderzoekspersonen. Het wordt gewaardeerd als een mijlpaal, een keerpunt, een plechtig moment, een 'magic moment', een gebeurtenis die niet onopgemerkt mag blijven.

Deze kwalificatie betekent niet dat de AA-groepen rond dit moment een ritueel met een ceremonieel karakter kennen. Ook al

is het voor het betrokken AA-lid een belangrijk moment, het is geen gebeurtenis waar men zeer uitvoerig bij stil staat. Men beperkt het tot een aantal positieve, bemoedigende reacties vanuit de groep (8):

Bart: 'Als iemand tot de erkenning komt, is het meestal wel even stil. Dan volgen de felicitaties. Zo van: tof joh. Dat is het begin van een nieuw leven. Jij komt er wel. Proficiat!'.
'

Aart: 'Als ik voel dat een nieuweling het meent en dus vindt dat hij bij de groep hoort, dan ben ik echt blij voor hem. Dan zeg ik: Hardstikke fijn joh. Je kunt nu aan jezelf gaan werken en zo een stuk vrede in je leven bereiken. Je bent nu op een punt aan gekomen dat je aan jezelf kunt gaan bouwen'.
'

Gerard: 'Ikzelf denk dat mijn gevoelens ten opzichte van die mens warmer worden; hij komt dichterbij. Zo'n gevoel van: hij heeft het door, hij is over de brug, hij gaat erbij horen'.
'

Dat dit toetredingsritueel niet gepaard gaat met veel ceremonie (9), is naar mijn mening terug te voeren tot het feit dat, normatief gesproken, in de carrière van het AA-lid veel van dit soort momenten of keerpunten behoren te zitten. De erkenning alcoholist te zijn is een belangrijk moment, maar ook één uit een reeks.

Wim: 'Het is wel een belangrijk moment, maar in de context van het AA-programma zijn andere dingen (bijvoorbeeld het besef dat je iets moet doen aan je zelfbeklag) zeker zo belangrijk'.
'

Maaïke: 'Ik vind niet dat we daar als groep op een speciale (lees: ceremoniële) manier bij stil moeten staan. Kijk, dat AA-programma loopt constant door en er zijn zoveel van die momenten (lees: momenten waarop iemand bekend: ik lijd aan zelfbeklag, of, ik ben een snel gekwetst wezen, of: ik reageer zo wrokkig en vol jaloezie, daar moet ik iets aan doen). We gaan gewoon door. We maken alleen een uitzondering voor de uitreiking van de 1-jaarspenning'.
'

Ook al vinden AA-leden het niet nodig om het toetredingsmoment

ceremonieel op te tuigen, het belang van het moment staat buiten kijf.

Dit blijkt ook uit het feit dat men zuinig is op die belijdenis. Een AA-lid dat vrij vlot erkent alcoholist te zijn wordt zonder meer terug gefloten door de groep. Hem of haar wordt aanbevolen om niet al te hard van stapel te lopen en de vrijmoedige wijze waarop oudere AA-leden over hun identiteit praten niet na te papegaaien. AA'ers met een hoge anciënniteit zijn er zeker van dat zij op dit punt een feilloos gehoor hebben ontwikkeld, getuige uitspraken als: 'We kennen onze pappenheimers', 'Een "vakman" trapt daar niet in' en 'Je hoeft een oud aapje niet leren klimmen'.

Gerard: 'Als het geen echte getuigenis is, voel ik dat echt wel. Dan is het koud, kil. Het is dan niet meer dan het nabouwen van woorden. Iedereen die zich vereenzelvigd met de groep voelt dat die persoon er niet is, nog steeds een ziek mens is en maar doet alsof hij of zij bij de groep hoort. Er is dan geen uitstraling'.

Rolf: 'Soms hoor je wel eens iemand zeggen dat hij of zij alcoholist(e) is, maar dan denk ik: ja, maar je zegt dat omdat dit nu in het verhaal en de sfeer van de avond past. Je belijdt dat wel, maar het komt niet uit het hart. Zo iets voel je goed aan'.

Dat niet iedere belijdenis serieus genomen moet worden, blijkt uit het relaas van Ine: 'Toen ik bij de groep kwam was het de gewoonte om, wanneer je aan de beurt was (lees: in de gelegenheid werd gesteld om iets te zeggen over of naar aanleiding van een stap of een thema), om te zeggen: ik ben... (vul in: een voornaam) en ik ben een alcoholist(e). Eén van de eerste keren heb ik iets gezegd in de geest van: Ik ben Ine en ik denk dat ik wel kan zeggen dat ik een alcoholiste ben. Ik vond het wel een kwalijk woord, maar ik heb het toch vrij snel gezegd. Later heb ik me wel eens afgevraagd of ik het niet te vlug heb gezegd. Want toen kwamen er toch weer twijfels en gevoelens van: ben ik wel een alcoholiste?; en: met mij is het zo erg nog niet! Na verloop van maanden ben ik weer wel lekker gaan happen'.

Afsluitend stel ik vast dat AA over een zinvol toetredingsritueel beschikt. Door het uitvoeren ervan gaat het betrokken lid betekenis geven aan zijn nieuwe situatie. Hij of zij wordt op een rituele wijze alcoholist(e) en dan een alcoholist(e) conform de definitie van AA.

Het toetredingsritueel vervult ook een sociale functie, in zoverre daardoor de gemeenschap van Anonieme Alcoholisten in de spotlights wordt gezet.

6.3

Bestendigingsrituelen in AA

6.3.1 Het ritueel van het AA-gebed

De AA-gemeenschap kent een kort gebed - ook wel 'serenity prayer' genoemd - waarvan de tekst als volgt luidt: 'God, geef ons kalmte om te aanvaarden wat we niet kunnen veranderen, moed om te veranderen wat we kunnen veranderen, en wijsheid om tussen deze twee onderscheid te maken'.

Dit gebed is voor diverse auteurs (zie bijvoorbeeld Gellman, 1964:168) een belangrijk argument om AA als een religieuze beweging te kenschetsen. Ik wil hier deze visie niet aanvechten, doch 'slechts' een alternatieve interpretatie naar voren brengen.

Wanneer we de inhoud van het AA-gebed tussen haakjes zetten, is AA een van de vele clubs die de gewoonte hebben om hun bijeenkomsten te openen met een kort gebed. Naar mijn mening is het gebed te zien als een bestendigingsritueel met als belangrijkste functie het creëren van de 'wij'-categorie (cfr. 6.1).

In mijn onderzoek is naar voren gekomen dat in Nederland - dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Vlaanderen - maar weinig groepen hun bijeenkomsten openen met het AA-gebed. Veel groepen gaan van start, nadat er een ogenblik stilte is gevraagd.

Maaïke: 'We openen met een ogenblik stilte. Ik vind het voor

mezelf belangrijk om me dan even te concentreren op het groepsgebeuren, op het AA-programma of op de stap van die avond ... Het programma is iets serieus en zo'n ogenblik stilte is dan een goede overgang tussen praten, lachen, grappen maken en het serieuze gedeelte van het programma'.

Joop: 'We openen altijd met een ogenblik stilte. Dat moment stilte dient om even te herdenken waarom wij hier bij elkaar zijn. Ik vind het wel belangrijk om me dan even te concentreren op de vraag: waar ben ik mee bezig?'.

Gerard: 'We openen altijd met een ogenblik, een minuut stilte. Dit gebruiken we om te overdenken wat in ons leven is gebeurd, waarom we samenkomen en wat we hopen te bereiken'.

Deze openingsformule vervult dus dezelfde functie als het AA-gebed. Hij maakt de groepsleden attent op hun identiteit. Hij herinnert hen aan het feit dat zij samenkomen als herstelzoekende alcoholisten en maakt hen ontvankelijk voor onderdelen van de AA-ideologie (10).

Hiermee is niet gezegd dat het AA-gebed geen rol van betekenis speelt in het groepsgebeuren. In een aantal groepen wordt dit gebed gebruikt om de avond af te sluiten (11).

Jan: 'Bij de sluiting spreken wij gezamenlijk het AA-gebed uit. Het doet mij goed aan als wij het AA-gebed met zijn allen hardop lezen. Het geeft toch een collectief gevoel'.

Gerard: 'Wij eindigen met het gezamenlijk opzeggen van de AA-spreuk (lees: het AA-gebed), wat we staande doen. Ik vind dit een zinvolle afsluiting van de avond. We hebben tenslotte niet een avond moppen zitten tappen. We zijn serieus met elkaar bezig bezig geweest. Het met kracht uitspreken van die tekst door mensen die door het leven zijn geknakt, beschadigd, maar terugworstelen naar de realiteit van alledag, is een zinvol besluit van de avond: we wensen elkaar kalmte, moed en wijsheid toe. Dat nemen we dan mee naar huis'.

De opening en sluiting van de AA-groepsavond zijn in hoge mate geritualiseerd. Dat wil evenwel niet zeggen dat dit voor alle groepen geldt. In een aantal groepen gaat het op een wijze die een van de leden omschreef als 'op z'n jan-boerenfluitjes'.

6.3.2 Het ritueel van de Twaalf Stappen

Zoals gezegd is de overdracht van groepswaarden een belangrijke functie van bestendigingsrituelen. Door middel van deze rituelen wordt er iets gezegd over zaken die essentieel zijn voor een bepaalde culturele eenheid.

Voor AA geldt dat een belangrijk deel van het AA-cultuurgood opgesloten ligt in de Twaalf Stappen. Deze stappen worden weliswaar suggesties genoemd, maar in de praktijk vormen ze wel de leidraad voor de bijeenkomsten van de groepen die zich onder de paraplu van AA hebben geschaard.

De AA-groepen verschillen wel in de wijze waarop ze met deze 'Baedeker' omgaan. Er zijn grofweg twee stromingen te onderscheiden die ik zou willen aanduiden als: de stroming van de 'Preciezen' (verreweg de grootste) en die van de 'Rekkelijken' (12).

De 'Preciezen' hebben hun bijeenkomsten per cyclus georganiseerd. Eén cyclus bestaat uit 12 bijeenkomsten. Tijdens elk van deze bijeenkomsten wordt één stap gedaan; dit wil zeggen dat er aandacht wordt besteed aan een van de 12 onderdelen van het AA-herstelprogramma. Daarbij wordt zoveel mogelijk vastgehouden aan de in het programma voorgestelde volgorde; dit omdat er in het programma een zekere opbouw, een bepaalde logica zit. Nadat de tekst van de te bespreken stap door de voorzitter is voorgelezen, doet bij toerbeurt elk lid zijn zegje. Hij of zij vertelt dan wat die stap voor hem of haar betekent. Er wordt niet gediscussieerd. Nadat een cyclus is afgesloten, begint men weer van voor af aan.

De opvattingen van de 'Preciezen' worden duidelijk aan de hand van de volgende citaten:

Aart: 'We volgen stap voor stap het programma en daar wordt niet mee gerommeld (13)... Ik zou er fel op tegen zijn om het programma los te laten. Dat kan niet, want dan krijg je geouwehoer. Men gaat dan om de hete brij (lees: zichzelf) heen

lopen en dat is nu juist niet de bedoeling. Ik denk dat als je het programma geweld aan doet, dat je dan kapot loopt. Daardoor zijn hele groepen uit elkaar gevallen. Als je niet gedisciplineerd met het programma bezig bent en vervalt in vrije discussies, dan verval je in methoden die in de maatschappij worden gehanteerd. Dan wordt er gediscussieerd met leer om de ellebogen en ijzer op de neus van de schoenen... We zitten er ook voor de alcohol en niet voor allerlei andere toestanden. Maatschappelijke problemen die voortkomen uit het alcoholisme kunnen wel aan de orde komen, maar we zijn geen maatschappelijke hulpverleners'.

Ruud: 'AA is een gesprekstherapie op basis van de Twaalf Stappen; daarom moeten die stappen iedere keer weer aan de orde komen. Praten naar aanleiding van de stappen is het wezenlijke van AA. Als je dat gaat verwaarlozen wordt het een Poolse Landdag. Met het stappenprogramma kun je ze (lees: de groepsleden) ook aan het praten krijgen over zichzelf en de aanpak van hun problemen. Die stappen nodigen uit om daarover te praten'.

Dries: 'Ik zeg wel eens: Ik praat liever een half uur over een ander dan een paar minuten over mezelf. En in de AA-therapie, met het zelfonderzoek en de zelfkritiek, kun je niet met een boog om jezelf heen lopen. Ik geloof ook heilig in het ritme van de stappen (14). Daarom ben ik ook tegenstander van dat vlinderen van de ene naar de andere groep'.

Gerard: 'Die stappen worden niet steeds herhaald en doorgekauwd op oude straminen. Die stappen zijn wekelijks actueel, want met die mensen (lees: groepsleden) gebeurt wekelijks wat. Het is altijd nieuw en zeker niet een herkauwen van je verleden totdat er een smakeloos dotje zoethout is overgebleven. Het is iedere week weer smakelijk... Praten met behulp van "kaartjes-uit-de-hoed", dat is geen AA; dat is iets wat je in elke psycho-therapeutische groep kunt doen. Misschien is het wel waardevol, maar het is afwijkend van het AA-programma. En ik vind geëxperimenteer met dat programma gevaarlijk - ik zeg niet uit den boze -, want dit programma heeft door de jaren heen bewezen dat het miljoenen alcoholis-

ten herstel kan brengen. Never change a winning team! Ik hou me dus maar aan het programma'.
Tot zover de 'Preciezen', de stroming met een duidelijke stap-pencultuur.

De 'Rekkelijken' zijn groepen met een wat lossere cultuur. Ze typeren zichzelf dan ook als on-orthodox. De groepen komen samen om te praten over een onderwerp dat door iemand is voorbereid. Dat kan een stap zijn, maar ook een gedicht. Meestal is het onderwerp dat geënt op een persoonlijke ervaring. Wel is het zo dat die onderwerpen een heel directe relatie met drinken of niet-drinken hebben. Alles wat maar in verband met alcoholisme gebracht kan worden is bespreekbaar. Religieuze of politieke onderwerpen komen niet op tafel. Dit wil niet zeggen dat men de stappen volledig loslaat. De Twaalf Stappen worden gezien als de ruggegraat van het AA-gebeuren. Aan het eind van het groepsge-sprek wordt altijd geprobeerd om terug te koppelen naar een of meer stappen. En zodra er een nieuweling binnenkomt worden alle stappen gezet.

Ook van de 'Rekkelijken' noteer ik een aantal citaten:

Frans: 'We hebben regelmatig een groepsavond gewijd aan het onderwerp "alcoholist zijn". Vraagpunten zijn dan: wat is dat nou dat je jezelf gaat definiëren als alcoholist; wat brengt dat bij jezelf te weeg; waarom doe ik het wel en waarom doe ik het niet? Als je dit onderwerp bespreekt en ieder vertelt iets over zijn eigen ervaring, dan werkt dat heel goed. Dan heb je een even vruchtbare, constructieve en bemoedigende groepsavond als wanneer je een stap zet... We proberen altijd terug te koppelen, maar dan moet er wel een duidelijke teneur te ontdekken zijn. Dat lukt niet altijd, maar ik vind dat op zichzelf niet zo hinderlijk. Als je er maar voldoende herkenning, bevestiging en bemoediging in vindt om een week droog te blijven... Ik beschouw de stappen als de ruggegraat van het AA-gebeuren. De stappen vormen een soort hoofdweg door heel het AA-jaar heen, maar ik vind dat je ook best eens op zijpaden mag lopen. Je moet niet per definitie elk zijpad tot een doodlopende weg verklaren'.

Dick: 'Ik zie de stappen als de ruggegraat van het AA-gebeuren. Maar dat betekent niet dat ik strak aan de stappen vasthoud. Als iemand (lees: degene die het gespreksonderwerp voorbereidt) met een gedicht aan komt zetten, heb ik daar geen moeite mee, maar dat moet dan wel passen in het stappen-gebeuren... Ik vind het geen punt om een bepaalde stap twee weken achter elkaar te doen (bijvoorbeeld om die stap verder uit te diepen). Zolang je maar uit blijft gaan van die ruggegraat. Het gesprek moet een uitgangspunt hebben, anders wordt het een draad met twee losse einden. De draad waar je als groep met elkaar mee bezig gaat, moet een vast aanhechtingspunt hebben en dat zijn de stappen. Bill en Bob hebben destijds die stappen opgeschreven op grond van hun eigen ervaringen. En de historie van AA heeft toch wel geleerd dat het stappenprogramma werkt. Het is dé manier om te herstellen'.

Bart: 'Als "beleggen" (lees: ervaren) AA'er zeg ik: Alles draait om de stappen - daaraan moet je dus vasthouden -, maar er moet ook ruimte zijn voor praktijklessen. Vooral de mensen die pas bij de groep zijn vragen daarom. Die willen als het ware gereedschap hebben om iets aan hun probleem te doen... Als er iemand aan tafel zit die het werkelijk moeilijk heeft, dan kan hij zijn problemen, angsten, frustraties bespreken. We zeggen dan dat hij het in de vuilnisbak mag gooien. We noemen onze groep dan ook de vuilnisbakgroep. Dus als het nodig is, gaan de stappen van tafel. Belangrijk is dat die man alle aandacht krijgt, desnoods de hele avond. Hij moet echt ontspannen van tafel gaan'.

Rolf: 'We spreken wekelijks af welk onderwerp voorbereid wordt (en door wie). Dat kan een stap zijn, maar dat kan ook zijn: de relatie en de alcoholist; sex en de alcoholist; maatschappelijke problemen als gevolg van alcoholisme. Als je dit soort onderwerpen bespreekt, dan krijg je een verzameling waardevolle ervaringsgegevens op tafel. Het kan ook zijn dat we een stap uitdiepen of een facet, bijvoorbeeld nederigheid, bespreken. De stilte is een veelgevraagd onderwerp; wellicht omdat praktisch alle alcoholisten hun leven vol geluid hebben zitten om niet aan zichzelf toe te hoeven komen. Dan weet je

niet goed raad met stilte... Een vrij (lees: niet stapgebonden) onderwerp brengt iets nieuws op tafel. Het levert informatie op die je kunt gebruiken, wanneer je een stap zet. Als je het hebt over de lijst met namen en het belijden van schuld (lees: achtste en negende stap), dan is het heel goed om iemand over zijn ervaringen, niet abstract maar heel concreet in relatie tot zijn partner en/of kinderen te laten praten. Mensen die dat nog niet hebben gedaan krijgen zo een stuk praktijkinformatie die niet in de stappen zit. Ik vind dit een nuttige aanvulling... De Twaalf Stappen zijn te vergelijken met de grondwet van een cultuur. Het fundament, het raamwerk is er en de rest moet je zelf invullen'.

Naar mijn mening moeten de verschillen tussen de 'Preciezen' en de 'Rekkelijken' niet overdreven worden. Beide stromingen hebben veel gemeenschappelijks. In dit verband wil ik één essentieel punt noemen, namelijk de identificatie-resonans (15).

De term 'identificatie-resonans' - afkomstig van Moeller (1978) - verwijst naar het proces in de zelfhulpgroep dat op gang komt op basis van de uitwisseling van emoties en ervaringen (in verband met de gemeenschappelijke problematiek) en dat uitmondt in een betekenis kader dat de besproken problematiek verheldert.

Het proces van de identificatie-resonans vangt aan wanneer een of meer groepsleden beginnen te vertellen over hun gevoelens en ervaringen in verband met een bepaald aspect van hun probleem. Andere groepsleden herkennen als lotgenoten veelal die emoties en ervaringen en identificeren zich hiermee. De groepsleden die zich identificeren met de uitgesproken gevoelens en ervaringen voelen zich aangesproken om te reageren: zij brengen dan hun story ter tafel. Hierin komen naast overeenkomsten ook verschillen (samenhangend met het unieke van ieders situatie) naar voren en aldus voegt elk groepslid iets toe aan het groepsgeprek. De talrijke en gevarieerde associaties van de groepsleden vormen als het ware de resonans of weerklink van de onderlinge identificaties; vandaar de term 'identificatie-resonans'.

De resonans, omvattend de identificaties en associaties tussen de groepsleden, is te zien als een soort bron van extra informatie. Omdat ieder lid van de groep wel bepaalde persoonlijke associaties heeft ten aanzien van het besprokene worden die eigen ervaringen en emoties verrijkt: door de associaties van anderen met de eigen naar voren gebrachte ervaringen en gevoelens, alsook door de associaties die men zelf ontdekt naar aanleiding van het verhaal van anderen ontstaat er meer inzicht in het besproken probleemaspect en aldus ontdekt men meer van zichzelf dan voorheen het geval was.

Hiermee is reeds aangegeven dat het therapeutische effect van de identificatie-resonans zit in het gebruik van deze extra-informatie. Waarop kan deze extra-informatie nu betrekking hebben? Wat is de therapeutische reikwijdte van de identificatie-resonans?

Van der Avort (1980) stelt dat de reikwijdte van de identificatie-resonans zeer groot is. Allereerst, zo stelt hij, geven de optredende identificaties en de daaruit voortvloeiende associaties (dat is de resonans) meer inzicht in de mogelijke uiterlijke manifestaties van de gemeenschappelijke problematiek. Ook geeft de resonans inzicht in de achtergronden en oorzaken van de problematiek. Last but not least biedt de resonans inzicht in mogelijke oplossingen van de problematiek.

Op grond van mijn observaties stel ik vast dat in alle AA-groepen de identificatie-resonans een belangrijke rol speelt. De resonans bewerkstelligt dat het groepslid meer inzicht krijgt in de oorzaken en verschijningsvormen van alcoholisme, de alcoholische persoonlijkheid en de weg naar herstel.

In groepen die ik tot de stroming van de 'Preciezen' reken wordt het proces van de identificatie-resonans voornamelijk gevoed door de ervaringskennis die opgeslagen ligt in de Twaalf Stappen. In groepen die tot de stroming van de 'Rekkelijken' behoren geldt dat de Twaalf Stappen niet het exclusieve database-stand van de groep vormen. Er is ook ruimte voor ervaringsken-

nis, die niet is opgeslagen in het zelfhulpmodel van AA. Omdat de 'Rekkelijken' minder selectief zijn wat betreft de te bespreken thematieken, komt er meer ervaringskennis op tafel. Vanzelfsprekend is deze extra kennis niet strijdig met de bouwstenen van de AA-ideologie. Het gaat veel meer om aanvullende, praktijkgerichte 'know-how', die aangewend kan worden bij het sleutelen aan de problematiek.

De verschillende wijze waarop de 'Preciezen' en de 'Rekkelijken' met de Twaalf Stappen als geheel omgaan laat onverlet dat de behandeling van de stappen vast ligt. Schematiserend ziet deze er als volgt uit:

1. De voorzitter of chairman leest de tekst van de stap voor.
2. De overige groepsleden luisteren aandachtig naar het gesproken woord of lezen de tekst mee in hun stappenboekje.
3. De voorzitter betreft de inhoud van de stap op zijn levensgeschiedenis. Hij vertelt wat deze stap voor hem heeft betekend en thans voor hem betekent.
4. De voorzitter stelt elk groepslid in de gelegenheid om op de stap te reflecteren, te vertellen wat hij van de stap heeft geleerd en welke leerdoelen hij thans aan de stap ontleent.
5. Er wordt niet gediscussieerd. Het 'rondje' wordt slechts onderbroken indien de voorzitter dit strikt nodig acht. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer:
 - a. een groepslid de stap faliekant verkeerd interpreteert;
 - b. in het betoog van een groepslid bepaalde aspecten van de stap onbelicht blijven.In dergelijke situaties kan de voorzitter zich geroepen voelen om zelf of bij monde van een ervaren groepslid een toelichtende opmerking te maken.
6. Wanneer elk groepslid zijn zegje heeft gedaan sluit de voorzitter de behandeling van de stap af.

Welke groepswaarden worden nu bij de uitvoering van het ritueel van de Twaalf Stappen overgedragen?

Op grond van een analyse van de tekst van de Twaalf Stappen

(m.n. de Vlaamse versie), proefteksten van de stappen in 'De Boei' (handelend over de essentie van de onderscheiden stappen) en gesprekken met mijn onderzoekspersonen meen ik te kunnen stellen dat volgens AA herstel van alcoholisme mogelijk is, indien het AA-lid:

* stap 1: erkent dat hij machteloos staat tegenover de alcohol en dat daardoor zijn leven stuurloos is geworden.

Om deze stap te kunnen zetten wordt het AA-lid uitgenodigd te vertellen over zijn overmatige alcoholconsumptie, zijn talloze pogingen om zijn drinken in de hand te houden, alsook de catastrofale gevolgen van zijn drinken. Na verloop van tijd zal het AA-lid tot de slotsom komen dat hij, gelet op de feiten, niet tot sociaal drinken in staat is en derhalve moet stoppen met drinken. Wanneer hij dit gegeven kan aanvaarden - hetgeen geheel iets anders is dan berusten -, voelt hij zich opgelucht. Het niet meer hoeven drinken ervaart hij als een bevrijding.

* stap 2: erkent dat hij het alleen niet redt en dus de hulp van anderen nodig heeft.

Om deze stap te kunnen zetten wordt het AA-lid gevraagd naar de feiten te kijken. De schier onoverzienlijke rij van mislukte pogingen het drinken in de hand te houden moet tot de conclusie leiden dat hij zijn probleem niet in zijn eentje op kan lossen. Hulp van AA is geïndiceerd en een trouw bezoek aan de groepsavonden is bepaald geen luxe.

Wanneer het AA-lid eerlijk is, zal hij moeten constateren dat hij het woord 'niet kunnen' met vette letters in zijn vocabulaire moet opnemen. Buiten het niet sociaal kunnen drinken zijn er nog wel meer dingen die hij niet kan. Hij krijgt dan ook het advies om het rustig aan te doen, niet teveel hooi op zijn vork te nemen en waar nodig hulp te vragen.

* stap 3: zichzelf laat helpen, in nederigheid de hulp van anderen aanvaardt.

Hulp aanvaarden houdt in dat het AA-lid afstapt van zijn voetstuk, zichzelf een kopje kleiner maakt. Het AA-lid wordt uitgenodigd om naar zichzelf in reële proporties te kijken. Zo komt hij tot het inzicht dat hij niet het centrum van het heelal vormt. Verhalen van de oudere (in anciënniteit) groepsleden over

hun kleinheid vormen een aanmoediging om ook zijn kleinheid te tonen. Zodra hij inzielt dat dit voor hem geen bedreiging vormt, durft hij het aan om iets van zichzelf af te doen. Het doorprikken van zijn opgeblazen ik maakt de weg vrij naar een meer realistisch zelfbeeld.

* stap 4: een inventaris van zijn leven opmaakt, schoon schip maakt.

Het opmaken van een morele balans betekent dat het AA-lid als een soort boekhouder de plus- en minpunten in zijn leven op een rijtje zet. Dit, als hells ervaren, karwei is in wezen een grondig onderzoek naar het gedrag ten tijde van het actief alcoholisme. Het zijn met name de oudere (in anciënniteit) groepsleden die onbevreesd vertellen over hun fouten en gemiste kansen. Hun zelfkritiek nodigt de jongere groepsleden uit om zichzelf de spiegel voor te houden. Deze zelfconfrontatie mondt uit in de vraag: waarom is het met mij misgegaan?

* stap 5: zichzelf blootgeeft aan een vertrouwenspersoon (hetzij binnen AA, hetzij daarbuiten)

Wanneer het AA-lid diepgaand en onbevreesd de morele balans heeft opgemaakt, blijft hij zitten met een mer à boire aan schuldgevoelens. Deze drukken het AA-lid in de hoek. Afschrijven van schulden is dan ook noodzakelijk. Het belijden van wat hij als zijn zonden is gaan zien lucht op (catharsis). Gesprekken met een vertrouwenspersoon maken ook een ander oordeel over zijn misstappen mogelijk. Vaak leidt dit tot een herwaardering van de morele balans. Op den duur maakt confessie het mogelijk om het knellende verleden los te laten.

* stap 6: zichzelf in karakterologisch opzicht doorlicht.

Het AA-lid wordt uitgenodigd om na te gaan of hij behept is met minder fraaie karaktertrekken (oneerlijkheid, onverdraagzaamheid, hoogmoed, jaloezie, enz.). Men vraagt hem ook deze karakterfouten in verband te brengen met zijn alcoholisme. Speelde zijn zelfmedelijden een rol bij zijn voortdurend grijpen naar de fles?

* stap 7: bereid is om te sleutelen aan deze karakterfouten.

Als het AA-lid tot de conclusie komt dat hij een egotripper of een zelfbeklager is, krijgt hij het advies rond die punten een

oefenprogramma te ontwikkelen.

- * stap 8: een lijstje maakt van mensen die hij tijdens zijn drankperiode gekwetst heeft en zich bereid verklaart om de schade te herstellen.

Het AA-lid wordt uitgenodigd om echt schoon schip te maken door nauwgezet na te gaan wie door zijn gedrag schade heeft opgelopen. Ook wordt van hem een serieuze wilsverklaring verwacht: ben ik bereid om een en ander recht te zetten?

- * stap 9: het, zo mogelijk, goed maakt met de mensen wier namen staan op het bovengenoemde lijstje, tenzij dit hen zou kwetsen.

Allerlei omstandigheden kunnen een rectificerende daad onmogelijk maken. In dat geval wordt volstaan met een welgemeende intentieverklaring.

- * stap 10: van zelfonderzoek een gewoonte maakt en aldus de vinger aan de pols houdt.

Continu zelfonderzoek moet voorkomen dat het AA-lid insuift en terugvalt in oude denk- en gedragspatronen. Daarom wordt hij uitgenodigd regelmatig bij zichzelf te biecht te gaan, zich af te vragen of hij op het goede spoor zit.

- * stap 11: via meditatie, gebed of anderszins de stilte in zijn leven toelaat.

Het AA-lid wordt aangemoedigd om een weldadige stilte in zichzelf te zoeken. Verstillingsnaar binnen toe is een prima tegenhanger van presterend gedrag. Het heilige moeten moet worden gerelativeerd.

- * stap 12: de boodschap van AA uitdraagt.

Het AA-lid wordt uitgenodigd om zogeheten twaalfde stapwerk te doen. Door het helpen van hulpzoekende alcoholisten helpt de alcoholist zichzelf. Aldus is de kans groot dat hij nuchter blijft.

6.3.3 Het ritueel van de eerste stap

In bijna alle AA-groepen wordt bij de binnenkomst van een nieuweling de eerste stap besproken. Dat geldt zowel voor de groepen met een duidelijke stappencultuur, als voor de groepen

die minder 'stapvast' zijn.

Jan: 'Als er een nieuweling is, doen we altijd de eerste stap. Daar besteden we dan de hele avond aan. Ik heb daarop aangedrongen. Ik heb gezegd in de groep: Die eerste stap is voor iemand die hier nieuw komt zo ontzettend belangrijk, dat we het herkauwen van verhalen er voor over moeten hebben. Die heeft dan heel wat aan onze informatie, over hoe je was toen je dronk, hoe je bij AA bent gekomen en hoe dat gewerkt heeft. We nemen daarvoor echt de tijd, want diegene die nieuw binnenkomt is alleen daarin geïnteresseerd. Het bespreken van een andere stap is dan hinderlijk'.

Ruud: 'Als er een nieuweling is, doen we de eerste stap; desnoods drie weken achter elkaar, want de AA-therapie begint bij de eerste stap. Die is van wezenlijk belang om de andere stappen te kunnen doen. Het is ook de stap die het meeste aanspreekt bij degene die binnenkomt. De eerste stap nodigt de groepsleden uit om hun levensverhaal te vertellen. De nieuweling hoort dan dingen die hij bij zichzelf herkent. Die herkenning is voor de nieuweling belangrijk: hij voelt aan dat hij niet alleen staat met zijn probleem, dat al die mensen die daar zitten hetzelfde hebben meegemaakt als hij. De nieuweling wil ook horen of hij wel alcoholist is. Dat kan hij opmaken uit de verhalen die daar verteld worden. Want die mensen die daar zitten weten precies waar ze over praten; ze hebben dat zelf ervaren'.

In de wijze waarop de groepen omgaan met de eerste stap is wel wat variatie. Vooral in groepen die hechten aan 'het ritme van de stappen' wordt - om het ritme niet al te zeer te verstoren - de eerste stap wel eens in een klein groepje apart gedaan. Een paar mensen die het dichtst bij de eerste stap staan (lees: nog niet al te lang bij de groep zijn) geven dan toelichting op die stap, zo meldt Aart. Omwille van het groepsbelang wordt de toelichting op de eerste stap soms ook beperkt. Een beperkt aantal groepsleden vertelt dan hun levensverhaal en vervolgens wordt overgegaan tot de bespreking van de stap die aan bod is.

In veel groepen wordt ook de inleiding tot de eerste stap

besproken (16). Dit betekent dat uitvoerig aandacht wordt besteed aan het ziekteconcept van AA (cfr. 5.2).

Binnen de stroming van de 'Rekkelijken' wordt er wel eens afge-
weken van de bespreking van de eerste stap.

Frans: 'Als er een nieuwe is doen we iets aan de eerste stap of iets à la de eerste stap. De inleiding uit het stappenboekje of het blauwe foldertje met de 30 vragen ("Is AA iets voor jou?") zijn dan ook zeer geschikt om die nieuwe een sterke vorm van herkenning te geven. Dat foldertje bevat allemaal specifieke kenmerken van het alcoholisme, bijvoorbeeld trillende handen, black-outs, beangstigende situaties, het grootschalig besodemieteren van de zaak, en dat geeft de nieuwe een kans om zich te herkennen... Ik denk dat het erg goed is om duidelijk uit te spreken dat je machteloos staat - dat is de kracht van de eerste stap -, maar volgens mij kan dat pas als je dat heel duidelijk herkent aan heel concrete punten'.

Naar mijn mening gaat het hier niet om een essentiële afwijking. De door de 'Rekkelijken' gekozen modaliteit is immers een functioneel equivalent (Merton) van de door de 'Preciezen' geliefkoosde bespreking van de eerste stap. In beide gevallen is men erop uit om de nieuweling herkenningpunten aan te reiken. Dit moet het hem gemakkelijker maken om op tafel te leggen dat hij niet op een normale manier met alcohol om kan gaan, machteloos staat ten opzichte van de drank.

Veel AA'ers kunnen uit eigen ervaring vertellen hoe belangrijk het is dat een nieuweling dingen hoort die hij bij zichzelf herkent (17). Als hij aanvoelt dat hij niet alleen staat met zijn probleem, dat al die mensen die daar zitten hetzelfde hebben meegemaakt, is dat een geweldige opluchting (normalisering).

Gerard: 'Die eerste keer heeft alleen een ervaren AA'er over zichzelf verteld; later is dat veelvuldig gebeurd. Toen die man over zichzelf vertelde dacht ik: hoe weet hij dat van mij? Hij vertelt dat wel, maar hij heeft zeker geïnformeerd. Ik dacht in het begin echt dat het een schijnverhaal was,

totdat ik doorkreeg dat het zĳn verhaal was. Maar het barstte van de herkenningpunten'.

Ine: 'Wat die mensen vertelden, dat klonk me als muziek in de oren. Ik herkende me in die verhalen en ik ervaarde een blijdschap dat ik niet alleen was. Ik ging opgelucht naar huis: ik stond niet alleen met mijn probleem en ik hoefde het (lees: de aanpak van dat probleem) niet alleen te doen. Ik begreep dat ik mijn probleem kon oplossen met behulp van de groep'.

Ook als de andere stappen besproken worden komen er voor de nieuweling herkenningpunten naar voren. De meeste AA'ers zijn er evenwel van overtuigd - dit onder andere uit eigen ondervinding - dat dit in bijzondere mate geldt voor de eerste stap. Vandaar de voorkeur om bij de binnenkomst van de nieuweling die eerste stap te bespreken (18).

Ook al wordt de groepsavond met een nieuweling op die noviet afgestemd, dit wil niet zeggen dat de oudere (in anciënniteit) groepsleden op zo'n groepsavond niet aan bod komen.

Maike: 'Ik ga dan door de aanwezigheid van die nieuwe echt helemaal terug naar mijn eigen eerste stap. Ik heb dan zo iets van: mijn God, wat ben ik blij dat ik hier zit en niet op de stoel van die nieuweling. Wat ben ik blij dat ik toen begonnen ben (lees: met het AA-programma) en dat ik niet vanavond moet beginnen... Als er een nieuweling binnenkomt, dan zie je dat hij of zij het moeilijk heeft. Dan denk ik terug aan mezelf, want ik had het toen ook verschrikkelijk moeilijk. Ik denk dan: laat ik maar vertellen dat ik me kan voorstellen hoe die ander zich voelt, maar ook hoe het met me vanaf die tijd is gegaan. Het doen van de eerste stap met een nieuweling is dus een stuk bevestiging van mijzelf'.

Jan: 'Als er een nieuweling is en ik vertel naar aanleiding van de eerste stap over mijzelf, dan doe ik dat vanuit de intentie dat die nieuweling daar wat aan kan hebben. Ik doe het echt niet voor mezelf. Toch wordt er vaak tegen zo'n nieuweling gezegd: Je komt hier natuurlijk voor jezelf, maar je moet eens weten hoe je ons geholpen hebt! Dat lijkt op klan-

tenbinding, maar er zit een kern van waarheid in. Als je de eerste stap doet, word je op een scherpe manier herinnerd aan je oude toestand. En dat is best goed, want, als je er voortdurend van bewust bent hoe je er vroeger voorzat, houd je dat sterk'.

Rolf: 'Elke keer als ik met een nieuwe te maken krijg, wordt mijn alcoholverleden even naar boven getild. Ik kan me wel zo instellen dat ik hem of haar iets kan meegeven uit mijn verleden wat voor hem of haar nuttig is. Maar tegelijkertijd heb ik weer uitgesproken hoe verschrikkelijk het allemaal was. Als je het uitspreekt, wordt het weer concreet. Dat vervult een waarschuwingfunctie'.

Het bespreken van de eerste stap is dus ook voor de oudere groepsleden belangrijk. Zij herkennen in die nieuweling zichzelf uit hun drankepisode en zien dat ze, sinds ze gestopt zijn met drinken, er een stuk op vooruit zijn gegaan. Het ritueel van de eerste stap is dus voor alle groepsleden een kanaal waarlangs elementen van de AA-cultuur worden overgedragen.

6.3.4 Het ritueel van de conventie

Eenmaal per jaar organiseert AA-Nederland een conventie. Dit is een meerdaags evenement dat door enige honderden AA'ers, soms vergezeld van hun partner, wordt bezocht. Sommige AA'ers wonen de volledige bijeenkomst bij, anderen geven één dag acte-de-présence (19). Dit is dan de dag waarop de meeste spreekbeurten zijn geprogrammeerd.

Spreekers worden aangezocht uit eigen (AA-)kring en uit verwante zelfhulporganisaties, namelijk Al-Anon en Alateen (cfr. hoofdstuk 2 en 3). Ook representanten van buitenlandse AA-organisaties worden in de gelegenheid gesteld om het woord te voeren. En een enkele keer worden outsiders (professionele hulpverleners, politici, mensen uit het kerkelijke leven) als sprekers uitgenodigd. Dit gedeelte van de conventie heeft een open karakter; ook niet-alcoholisten zijn hierbij welkom.

Tijdens de conventie wordt ook een aantal gesloten meetings georganiseerd. Leden van AA worden in de gelegenheid gesteld om in een kleine groep met elkaar van gedachten te wisselen over een bepaalde stap of een facet van het AA-programma. Maar in het programma is er ook veel ruimte voor informele contacten. Dat veel leden van de AA-gemeenschap dit op prijs stellen, blijkt wel uit de volgende uitspraken over het fenomeen conventie:

Ine: 'Als ik in de gelegenheid ben, ga ik naar een conventie. De keren dat ik er geweest ben, vond ik het gezellig. Je spreekt een hoop oude bekenden en dat is ontzettend plezierig'.

Aart: 'Ik vind het een dag waarop je met de hele familie bij elkaar bent. Ik zie het ook als een goed moment om je weer eens te bezinnen op het totale AA-gebeuren... Ik heb een conventie niet nodig voor mijn nuchterheid. Het is voor mij echt een soort ontmoetingsdag'.

Frans: 'De gezelligheid is voor mij het belangrijkste aspect. Het is echt een dagje uit met de groepsleden die meegaan... Zo'n dag ervaar ik ook wel als een bijeenkomst van één grote familie. Je ontmoet op zo'n dag mensen die je een tijdje niet gezien hebt'.

Het deelnemen aan een conventie draagt dus bij aan de instandhouding van de AA-communitas. Aldus is de conventie te zien als een belangrijk bestendigingsritueel.

Voor al de jonge (in anciënniteit) AA-leden zijn gevoelig voor de 'cohesive function' van dit ritueel:

Maike: 'Mijn eerste conventie - ik was net 3 weken bij de groep - was een verschrikkelijk positieve ervaring voor mij. Het was voor het eerst dat ik zoveel (700 à 800) mensen bij elkaar zag die allemaal met het probleem alcoholisme van doen hadden. Toen voelde ik heel sterk dat ik niet alleen stond met mijn probleem'.

Wim: 'Ik kan me nog heel goed herinneren hoe ik - ik was nog maar enige maanden bij AA - mijn eerste landdag (lees: conventie) heb beleefd. Het was voor mij een hele belevenis. We waren daar met een hele hoop mensen (20), dus ik was niet de

enige alcoholist. En dat die mensen daar zo open over durfden te praten, dat was voor mij heel wat. Het heeft er zeker toe bijgedragen dat ik me er nadien gemakkelijker over durfde te uiten'.

Tijdens een conventie worden door leden van AA, Al-Anon en Alateen getuigenissen afgelegd. Daarin zitten voor de AA'er altijd wel herkenningspunten in:

Ine: 'Die verhalen doen me best wat. Over het algemeen staat er op dat podium een spiegel. In de meeste verhalen zitten voor mij herkenningspunten'.

Dries: 'De getuigenis van dat vrouwtje van Al-Anon vond ik ontroerend, dat deed me best wat. Ik werd er weer eens aan herinnerd hoezeer mijn vrouw zich moest opofferen omwille van mijn herstel'.

Joop: 'Toen ik dat meisje van Alateen hoorde spreken schoot er een brok in mijn keel. Ik was echt geëmotioneerd door dat verhaal. Ze had het over haar ouders. Ik dacht: hé, mijn kinderen moeten mij ook beschouwd hebben als een vader die er nooit was. Ja, wel lijfelijk, maar niet geestelijk. Ik dacht: verdomme, wat heb ik vroeger kansen gemist om iets te betekenen voor mijn kinderen!'

De getuigenissen, vooral die van vertegenwoordigers van Al-Anon en Alateen, herinneren de leden van AA aan hun, door alcohol gestuurd, gedrag. Tevens wordt hun aandacht gevestigd op de nieuwe situatie, een situatie die zij dankzij AA bereikt hebben.

Het ritueel van de conventie fungeert dus ook als een kanaal van cultuuroverdracht.

Tot zover de bespreking van de rituelen in AA.

7.1

Ritualisering, een omschrijving

Volgens Van der Hart (1978:33-34) is het zinvol om naast het begrip 'ritueel' het concept 'ritualisering' te hanteren. Van der Hart: 'Er zijn allerlei sociale gedragingen en interacties die in meerdere of mindere mate onder de noemer "ritueel" vallen. Gedrag is in toenemende mate ritualistisch of geritualiseerd naarmate het door meer van de in hoofdstuk 6.1 (Van Harberden) genoemde aspecten gekenmerkt wordt'.

Als voorbeeld noemt hij de gezinsmaaltijd. Deze kan een zeer geformaliseerd karakter hebben; elk gebaar en de volgorde der handelingen bezit dan een sterk symbolische waarde. Van der Hart: 'Het kan ook een minder formeel, meer spontaan karakter hebben. In het eerste geval is er sprake van meer ritualisering dan in het tweede, en zal men ook eerder van een "gezinsritueel" kunnen spreken'. Als het symbolische naar de achtergrond verdwijnt is er eerder sprake van een gewoonte, routinematig handelen zonder een verwijzend karakter.

In navolging van Gluckman verbindt Van der Hart het begrip 'ritualisering' vooral met rolgedrag. Ritualisering van gedrag treedt op wanneer een gemeenschap prijs stelt op stabiliteit, en ook wanneer het toebehoren tot die gemeenschap belangrijk wordt geacht. Ritueel rolgedrag duidt erop dat mensen zich met hun groep willen identificeren. De betrokken personen vertonen dit rituele gedrag ook, omdat zij geloven dat dit voor hen heilzaam is.

7.2

Groep, grid en AA

Over ritueel rolgedrag in AA zijn mij in het geheel geen publicaties bekend. Desalniettemin was ik er van overtuigd dat dit soort gedrag in AA voorkomt. Deze overtuiging was gebaseerd op het feit dat naar mijn inschatting AA een gemeenschap is die, in termen van Bernstein en Douglas (1), gekenmerkt wordt door zowel een sterke 'groep', als een sterke 'grid'.

Volgens Douglas (cfr. Back en Taylor, 1976:303-304 en Van der Hart, 1978:55 e.v.) is het begrippenpaar 'groep' en 'grid' bruikbaar om de aard en mate van sociale controle in een samenleving weer te geven.

Het begrip 'groep' heeft betrekking op de druk die leden van een samenleving in concrete sociale interacties op elkaar uitoefenen. En de 'groeps'-dimensie hangt dan samen met de mate waarin een samenleving naar buiten toe open of gesloten is. Een gemeenschap waarin een sterke groepsdruk bestaat maakt een scherp onderscheid tussen in-group en out-group.

Het begrip 'grid' heeft betrekking op de ordening van het sociale leven in termen van sociale rollen en posities. Van der Hart: 'Wanneer een samenleving een sterke "grid" heeft, zijn de sociale rollen duidelijk gedefinieerd en weten de leden wat de samenleving van hen verwacht en wat zij van de anderen kunnen verwachten'.

Douglas stelt nu dat, naarmate een samenleving hoger scoort op de groep- en grid-dimensie, er in die samenleving een sterkere tendens bestaat om het sociale leven te ritualiseren. Omdat dit mijns inziens geldt voor AA, was ik ervan overtuigd in AA rituele rollen te kunnen opsporen.

7.3

Speurwerk naar ritueel rolgedrag in AA

Omdat de door mij gevolgde cyclus van groepsbijeenkomsten (Van

Harberden, 1978) voorafging aan mijn inzicht in de betekenis van rituele rollen, had ik weinig houvast aan mijn observatienotities. Een mixture van persoonlijke indrukken, sociologische verbeeldingskracht en gesprekken met leden van de AA-gemeenschap leverde mij toch ook een voorlopig beeld van ritueel rolgedrag in AA-groepen op. Dit plaatje is vervolgens uitvoerig besproken met 'mijn' onderzoekspersonen. Op basis hiervan kan ik een tweetal rituele rollen schetsen.

7.3.1 De stille nieuweling

Wanneer bij een groep een nieuweling binnenkomt, wordt de eerste stap behandeld (cfr. 6.3). De oudere groepsleden halen herinneringen op over de ellendige situatie waarin zij verkeerden tijdens hun drankperiode en hun eerste contacten met AA. Ze vertellen ook over de positieve veranderingen die zich hebben voltrokken sinds zij zich bij AA hebben aangesloten. Puttend uit eigen ervaring wordt de noviet ook overstelpt met wijze raad: 'Leef per 24 uur!'; 'Kom, blijf komen en je zult er komen!' (2); 'Bellen, bellen, bellen!' (3); enz. (intentioneel modelleren; Van der Avort, 1980:157-159).

Gedurende de gehele bijeenkomst zit de nieuweling er wat stilletjes bij. Hij is een en al oor en doet er het zwijgen toe. En ook in de volgende groepsbijeenkomsten stelt hij zich voornamelijk luisterend op.

Zo op het eerste gezicht lijkt er niets bijzonders aan de hand. De nieuwkomer in AA heeft een hoge drempel moeten nemen en moet zich nog ontdoen van zijn drempelvrees. Op zichzelf is dit een correcte waarneming, maar er is meer aan de hand, getuige de volgende uitspraken:

Rolf: 'Toen ik de eerste avond bij AA binnenrolde, was ik zeker niet van plan om het achterste van mijn tong te laten zien. Ik verwachtte een aantal gerichte vragen, zoals therapeuten die op je af kunnen vuren, en ik had daar al weer hele fraaie antwoorden voor klaar. Maar er werd me niks gevraagd.'

Er werd me gezegd dat ik maar eens 6 weken niet teveel moest zeggen en maar eens moest luisteren. Ik heb die 6 weken ook nauwelijks iets gezegd'.

Frans: 'Toen ik 7 jaar geleden binnenkwam werd tegen me gezegd: Luister nou eerst maar eens 6 weken. Aan het eind van de vergadering mocht ik nog vertellen of het me die week gelukt was (lees: om droog te blijven), maar daar bleef het dan wel bij... Mijn sponsor drong stevig aan om in de groep me gedeisd te houden. Mijn verhaal moest ik maar tegen hem doen. Daarvoor kon ik ook de telefoon gebruiken. Ik werd een beetje als onmondig verklaard, in de zin van: de groep besprak de stap en daarna mocht ik vertellen hoe het mij die week was vergaan'.

Deze uitspraken maken duidelijk dat de doorsnee AA-groep (4) van de nieuwkomer een rolgedrag verwacht dat ik wil voorzien van het label 'de stille nieuweling'. Unaniem zijn 'mijn' onderzoekspersonen van mening dat het spelen van deze rol, therapeutisch gezien, zinvol is. Een nieuweling die zich luisterend opstelt heeft - zo leert de praktijk van AA - meer slaagkansen dan iemand die bij zijn of haar binnenkomst het hoogste woord voert. Vandaar het dringend advies van de AA-sponsor aan zijn sponsee om in de beginfase vooral goed te luisteren. Vandaar ook de gewoonte om de nieuweling in de gespreksronde achteraan te zetten.

Sleutelbegrippen in de rechtvaardiging van het verwachtingspatroon jegens de nieuwkomer zijn dan: veiligheid, bescherming en herkenning.

Deelname aan het groepsgesprek wordt door de nieuweling als bedreigend ervaren. Vrijwaring daarvan moet een gevoel van veiligheid creëren. En dat dit geen overbodige luxe is, blijkt uit de woorden van Wim en Ruud:

Wim: 'Toen ik pas bij AA was, zat ik daar met het zweet in mijn handen. Ik zat dan uit te rekenen wanneer ik aan de beurt was. Ik zat me dan echt druk te maken om de vraag wat ik dan moest zeggen'.

Ruud: 'Ik zei niks. Ik kneep hem bij de gedachte dat ik aan de beurt was. Ik wist niet wat ik moest zeggen. Ik was er dus erg mee gediend dat ik maar weinig hoefde te zeggen. Ik was blij dat ik mijn beurt weer gehad had. Ik vond het best dat ze me niet porden om het woord te voeren'.

Dat de vuistregel: een nieuweling hoeft niks te zeggen, ook zinvol is met het oog op bescherming van de nieuweling, wordt heel treffend verwoord door Rolf:

Rolf: 'Je kunt zo'n man of vrouw zo emotioneel maken dat hij of zij allerlei dingen op tafel gooit waar die persoon later spijt van heeft. Ik vind dat je achter je bekentenis moet staan. Je moet het mee willen delen aan de groep en je moet niet het gevoel hebben dat het je ontfutseld is'.

Dat het vinden van herkenningspunten voor de noviet belangrijk is, is reeds naar voren gekomen bij de beschrijving van het ritueel van de eerste stap (6.3). Luisteren is een conditio sine qua non voor het ontdekken van raakvlakken in de verhalen van de oudere (in anciënniteit) groepsleden. En herkenning creëert een gevoel van veiligheid, hetgeen noodzakelijk is wil een nieuweling uit zijn schulp kruipen:

Rolf: 'Ook uit eigen ervaring weet ik hoe belangrijk het is om herkenningspunten aangereikt te krijgen. Toen ik de eerste avond bij AA binnenrolde was het heel geruststellend dat ik daar mensen ontmoette die er ogenschijnlijk normaal uitzagen. Ook de vanzelfsprekendheid waarmee die mensen als kennismaking allerlei dingen van zichzelf op tafel legden - dingen die ik zelfs met mijn meest vertrouwde intimi niet durfde te bespreken - was heel geruststellend. Ik had het gevoel van: verrek, nou zit ik bij een club die weet waar ik mee zit. Hoewel, ik moet er wel bij zeggen dat ik de eerste keer toch achterdochtig was. Ik had het gevoel dat die lui een subtiel therapeutisch spelletje speelden, nl. door het vertellen van allerlei enormiteiten mensen uit hun tent lokken. Maar toen ik door had dat dat niet het geval was, was het heel geruststellend dat die mensen dingen vertelden waarin ik mij herkende. Natuurlijk waren er ook verhalen bij die mij niet veel zeiden, maar veel dingen waren voor mij heel herkenbaar. Die

mensen waren net als ik en dat was geruststellend'.

Omdat in de visie van AA het spelen van de rol van de stille nieuweling, therapeutisch gezien, zinvol is, doet de AA-groep er alles aan om een nieuwkomer op dat spoor te krijgen. Om die reden (5) wordt de nieuweling die het hoogste woord voert, de groep komt vertellen 'hoe het kot in elkaar zit', tot de orde geroepen en zonodig de mond gesnoerd:

Ruud: 'Ik heb wel eens meegemaakt dat een vogel, die goed van zijn woorden af kon komen en ook ervaring had met gespreks-therapie - hij wist dus van wanten -, vanaf het moment dat hij binnen was begon te tetteren. Die heb ik toen aan zijn verstand gebracht dat hij eerst maar eens moest luisteren en ervaren op welke wijze wij therapie bedrijven... Ik vind het goed dat een nieuweling zich de eerste tijd rustig gedraagt en veel luistert. Wij (lees: de oudere groepsleden) hebben hem meer te vertellen dan hij ons. Hij kan ons op dat moment niks vertellen wat wij al niet weten'.

De ervaring leert ook dat, wanneer de groep de 'tetteraar' niet terugfluit, alleen maar betweterige verhalen over derden en/of 'goed-praat'-verhalen op tafel komen, hetgeen vanuit het oogpunt van de AA-therapie volstrekt zinloos is. Dit wordt bevestigd door het relaas van Dries:

Dries: 'Ik wilde het liefst zeggen wat een ander moest doen. Ik wilde de Twaalf Stappen gaan veranderen en vertellen hoe AA, landelijk en internationaal de zaken organisatorisch moest regelen. Maar praten over mezelf, ho maar! ... Ik kwam in T. in een grote groep terecht. Die bestond uit wel 35 mannen. Er was dus niet al teveel tijd iets te zeggen. Achteraf gezien is dat voor mij heel positief geweest. Ik kreeg nauwelijks of niet de kans om te praten vanuit mijn verdedigingsmechanisme. Ik kwam dus met mijn verhalen over hoe het allemaal gekomen was niet aan de bak (6). En ik moest bijna de hele avond luisteren. Dat was best goed voor mij. Het is misschien wel van beslissende betekenis geweest'.

Leren in AA begint met luisteren. Daarom ook schroomt de AA-

groep niet om de 'deviante' nieuweling op de plaats te zetten waar hij volgens de groep thuishoort. Hij dient zich te onderwerpen aan de pikorde van de groep. Dit betekent evenwel niet dat de nieuwkomer volledig het zwijgen wordt opgelegd. Als hij wil 'spuilen', zijn verhaal kwijt wil, wordt hij daartoe in de gelegenheid gesteld. Men is zich terdege bewust van de cathartische werking van het spuien. Veel AA-leden spreken ook uit persoonlijke ervaring.

Wim: 'Ik vind het belangrijk dat een nieuweling de gelegenheid krijgt om zich, al is dat soms op een heel vreemde manier, te uiten. Dan proeft hij vanaf het begin hoe belangrijk het is om je te uiten. Ik heb ook zelf in de AA-therapie geleerd dat het mezelf uiten van ontzettend grote waarde is. Dus als een nieuweling zich wil uiten, laat hem dan zijn gang gaan, dan is hij het kwijt... Dat een nieuweling zich uit is prima, maar er zijn er bij die zo vol zitten dat ze alleen maar willen praten. Dat verstoort de avond, dus moet er ingegrepen worden. Dan wordt er gezegd: Luister nou eerst eens even wat ieder van die stap zegt, laat dat eens tot je doordringen en geef dan pas je eigen mening. En laat de andere mensen zich ook eens uiten'.

De therapeutische waarde van het 'spuilen' wordt erkend en gepraktiseerd. Maar ook hieraan wordt een grens gesteld. Aan luisteren wordt de hoogste prioriteit gegeven.

De rol die de stille nieuweling speelt is dus niet zonder betekenis. Integendeel, de rol verwijst naar het onvermogen van de noviet een substantiële bijdrage te leveren aan het groepsgebeuren. Door het spelen van de rol van de stille nieuweling geeft hij te kennen dat hij niets heeft in te brengen en nog alles te leren heeft. Hij geeft tevens te kennen dat hij zich identificeert met de groep en daartoe wil behoren: ik ben net zoals jullie, ik hoor hier thuis. Als zodanig vervult het rolgedrag van de stille nieuweling een sociale functie. Het draagt bij aan het saamhorigheidsgevoel.

De nieuwkomer in kwestie vertoont het voorgeschreven rolgedrag,

omdat hij geloof hecht aan de boodschap van AA. Hij gedraagt zich als de stille nieuweling omdat dat goed voor hem is. En binnen de visie van AA is daar best wat (zie boven) voor te zeggen.

De therapeutische betekenis van dit rolgedrag wordt ook zichtbaar als men dit relateert aan de alcoholische persoonlijkheid (cfr. 5.3). Het spelen van de rol van de stille nieuweling impliceert dat de nieuwkomer zich bescheiden moet opstellen. En, zoals aangegeven, valt het betrachten van nederigheid niet mee voor iemand die behept is met een alcoholische persoonlijkheid. Het spelen van het gewenste rolgedrag is dan ook een aanslag op het oude zelfbeeld van superman.

7.3.2 Het klussende groepslid

Zoals in elke groep moeten er ook in een AA-groep verschillende functies worden vervuld. In aansluiting op de groepsdynamica kan hierin een onderscheid worden gemaakt tussen procesgerichte en taakgerichte functies. Procesgerichte functies omvatten de werkzaamheden die nodig zijn om de groep te doen voortbestaan en intern goed te doen functioneren. Taakgerichte functies zijn activiteiten die bijdragen aan de realisatie van de doeleinden van de groep.

Wat de procesgerichte functies in een AA-groep betreft valt dan te denken aan: activiteiten als het beheren van de kas, het verzorgen van de AA-lectuur, het lichten van de postbus, het verrichten van huishoudelijke taken (koffiezetten en serveren, afwassen e.d.) en het onderhouden van contacten met AA-Nederland (zie 3.3.1). Taakgerichte functies zijn vooral verbonden met de volgende activiteiten: het leiden van de groepsbijeenkomsten, het doen van twaalfde stapwerk, het sponsoren van nieuwe leden en het geven van voorlichting.

Op het eerste gezicht gaat het om activiteiten met een louter instrumentele betekenis. Bij nader inzien is er toch meer aan de hand. Dit wordt zichtbaar wanneer men let op de spreiding der

taken over de groepsleden: er is sprake van een opmerkelijke verdeling. Laat ik dit toelichten.

Ook al zijn in de officiële AA-visie alle taken even belangrijk, er zijn toch wel taken aanwijsbaar die als 'meer belangrijk' of 'zwaarder' worden gekwalificeerd. Dit geldt voor de werkzaamheden waaraan taakgerichte functies worden toegekend. 'Mijn' informanten bevestigen mijn waarneming dat deze taken min of meer (7) zijn voorbehouden aan groepsleden die zich de AA-cultuur eigen hebben gemaakt, alsook zeer wel in staat zijn om deze over te dragen.

Frans: 'Taken waar continuïteit voor gevraagd wordt kun je niet toevertrouwen aan mensen die pas kort bij de groep zijn, nog zo uit de boot kunnen vallen. Die taken kun je niet overlaten aan de ambitie van mensen ... Aan mensen die uitsluitend droog zijn en dat gaan prediken als hoogste ideaal heb je in sponsorrelaties niet zo gek veel'.

Rolf: 'Voor taken als het voorzitterschap en het sponsoren is het absoluut nodig dat men de AA-cultuur aanvoelt. Voor die taken is een zekere groei naar nuchterheid een vereiste. Daarom zullen mensen die in het stadium van droog zijn blijven steken niet veel gevraagd worden. Er is weinig voor nodig om die mensen uit hun evenwicht te brengen en voor bepaalde functies zou dat een ramp betekenen'.

En dat een onervaren AA'er in een therapeutische relatie ook zichzelf in de nesten kan werken, leert ons het verhaal van Bart over zijn eerste schreden op het pad van het twaalfde stapwerk.

Bart: 'Ik zag mezelf terug bij het twaalfde stapwerk. Maar juist omdat ik mezelf zag zitten hield ik daar een deprimerend gevoel aan over. Het gevolg was dan dat ik zo'n man niet kon helpen. Als ik, zeker in het begin, bij zo'n man kwam en ik kon hem niet stante pede helpen, dan nam ik zijn problemen en zorgen mee naar huis. Ik ging dan thuis oplossingen zitten bedenken voor die man, maar ik zat er dan intussen mezelf mee te belasten'.

Wie (nog) niet garant kan staan voor continuïteit, in therapeutische relaties een risicofactor vormt en de AA-cultuur in on-

voldoende mate belichaamt, kan geen aanspraak maken op deze statusverschaffende taken. De groepen hanteren dan ook, al dan niet geschreven, regels met betrekking tot het verrichten van bedoelde taken. De leden die niet aan de groepsnormen voldoen moeten zich, althans zo lijkt het, tevreden stellen met het verrichten van 'minder belangrijke', 'lichtere' taken. Dit zijn dan taken waaraan procesgerichte functies worden toegeschreven. Populair geformuleerd, wie nog maar kort bij de groep is en de AA-cultuur nog niet goed aanvoelt, kan slechts klusjes doen (8).

De taken die voor een buitenstaander slechts klusjes zijn - het gaat om taken waar de groep niet veel risico bij loopt -, blijken door menig AA-lid geheel anders beleefd te worden. Het zijn met name de nieuwkomers en de groepsleden die in het stadium van droog zijn blijven steken die deze taken met graagte op zich nemen.

Deze positieve waardering van, objectief gezien, eenvoudige taken houdt verband met het ervaringsgegeven dat bedoelde taken voor genoemde groepsleden geschikte mogelijkheden zijn om zich voor hun groep verdienstelijk te maken.

Gerard: 'Voor degene die zo'n taak op zich neemt en zich daar verantwoordelijk voor voelt is het belangrijk. Die heeft dan het gevoel van: kijk, ik maak me nuttig voor mijn groep, ik hoor daarbij'.

Jan: 'De huishoudelijke afdeling gebeurt door mensen die nog niet zo lang bij de groep zijn. Dat is ook niet gek, voor die mensen is dit een gemakkelijke manier van meedoen, je verdienstelijk maken voor de groep. Van meet af aan willen die mensen zich verdienstelijk maken. Ze zijn enthousiast, ze vinden dat ze bij een goede club zitten en daar willen ze iets voor doen. Als er ter gelegenheid van een AA-verjaardag versierd moet worden, dan helpen ze graag mee'.

Terzijde merk ik op dat het gevoel erbij te horen niet alleen voor, met name beginnende, AA-leden, maar ook voor leden van andere zelfhulpgroepen belangrijk is. In de zelfhulp literatuur (Lieberman, 1979:195 e.v.; Wollert, e.a., 1982:204 e.v.) wordt

'belonging to a group' als een uiterst belangrijk 'change mechanism' beschouwd. Daarbij is het goed te bedenken dat veel mensen vóór hun toetreding tot een zelfhulpgroep langdurig in eenzaamheid hebben verkeerd.

Op het feit dat de meeste AA'ers echt bij de groep willen horen en graag een taak op zich willen nemen, wordt door de meeste groepen adequaat ingespeeld. Zo wordt er naar gestreefd om voor zoveel mogelijk groepsleden een taak te creëren. Veel groepen zijn heel creatief in het bedenken van taken die dan zo klein mogelijk worden gemaakt. Ik noem hier: secretariaatswerkzaamheden, literatuurcommissie, het bijhouden van de telefoonlijst, de organisatie van penninguitreikingen, boodschappen doen en het bezoeken van een ziek groepslid.

Er wordt met hetzelfde oogmerk door veel groepen ook gestreefd naar zoveel mogelijk roulatie. Ten behoeve van de nieuwkomers moet men bij de oudere groepsleden taken 'weghalen'. Dat valt niet altijd mee, omdat bepaalde groepsleden sterk hechten aan hun taak. Ze klampen zich vast aan die taak en laten die zeker niet uit hun vingers wringen. Dit geldt met name voor de groepsleden die weinig andere mogelijkheden hebben om zich voor de groep verdienstelijk te maken. Met de taak die ze verrichten hebben ze voor zichzelf een plaats in de groep gecreëerd en die geven ze niet prijs.

Dit verklaart ook de vaak gesignaleerde paradox: het heftig protesterende AA-lid ('ik draai altijd op voor de vaatwas') dat niet duldt dat iemand zijn of haar domein betreedt.

Belangrijk is nu de constatering dat het rolgedrag van het klussende lid niet zonder betekenis is. Het lid dat 'nederige' karweitjes verricht geeft te kennen dat hij of zij tot de groep wil behoren (cohesiveness).

De persoon in kwestie vertoont het door AA gewenste gedrag ook, omdat hij of zij gelooft dat dit voor hem of haar een krachtig 'medicijn' is. En er zijn aanwijzingen dat het inderdaad gaat om een middel met een heilzame werking.

Frans: 'Ik ben er zeker van dat, voor mij althans, het gevoel

erbij te horen - iets wat ik voor het eerst sinds jaren ervoer - essentiëler is geweest dan de inhoudelijke informatie (over alcoholisme, de stappen e.d.). Als je voelt dat ze je serieus nemen en dat je echt erbij hoort, vind je dat zoveel waard dat je echt probeert om niet te drinken, niet buiten de (AA-)boot te vallen'.

Het is ook niet uitgesloten dat het verrichten van 'nederige' karweitjes bijdraagt aan de afbraak van de alcoholische persoonlijkheid, waarvan egocentrisme een kenmerkend aspect is (cfr. 5.3).

8.1

Symbolen; kenmerken en functies

De wijze waarop mensen onderling communiceren verschilt wezenlijk van die der dieren. Dieren maken gebruik van een taal van tekens. Mensen gebruiken deze ook (1), doch daarnaast bedienen zij zich ook van symbolen. De mens is een 'symbol-producing animal', aldus Bocock. En in het voetspoor van de filosoof Langer (2) kenschetst hij het scheppen en gebruiken van symbolen als een 'basic need, (...) one of man's primary activities, like eating, looking, or moving about' (1974:21).

Wat is nu het verschil tussen tekens en symbolen? In een publicatie van de Open University licht Bocock (1981:11-13) dit onderscheid als volgt toe:

- een teken (sign) is een 'physical thing or event whose function is to indicate some other thing or event (...). The meaning of a sign may be ascertained by sensory means'.
- een symbool is 'a thing (material object, a colour, a sound, an odour, a motion of an object, a taste) the value or meaning of which is bestowed upon it by those who use it. The meaning of a symbol cannot be perceived with the sense'.

Bocock merkt hierbij nog op dat één en hetzelfde ding zowel als teken, alsook als symbool gebruikt kan worden; dit is afhankelijk van de context waarin het wordt gebruikt. Zo kan het geluid van een kerkklok en een teken zijn dat het etenstijd is of tijd voor een gebed, en een symbool 'to remind believers of God's presence with men'.

Ten onzent heeft Ponsioen onderzoek verricht naar symbolen en symboliek denken. In zijn visie (1952:94-109) is een direct waarneembaar teken slechts onder bepaalde condities een symbool.

Zo moet het teken voor ons een zin, een betekenis hebben. Men moet intellectueel, voluntatief of emotioneel geïnteresseerd zijn in het teken. Ook moet het teken ons innerlijk doen deelnemen aan verborgen werkelijkheden. Dit wil zeggen dat we ons niet slechts neutraal tegenover het gesymboliseerde opstellen. Datgene wat gesymboliseerd wordt moet tevens actief op ons leven inwerken. Anders gezegd, geen symbolen zonder symboliek denken. Er wordt een denkwijze verondersteld die het symbool als symbool ervaart, herkent en eraan doet deelnemen (109-120).

Ponsioen komt dan tot de volgende definitie: 'Het is een sensibel teken dat voor het geïnteresseerde subject de diepere zin van het natuurlijk of menselijk gebeuren, dit is de wereld der waarden en ideeën, of de verborgen werkelijkheden, als psychisch leven en geestelijke werkelijkheden, bevat, zonder het dieper of verborgen karakter geheel op te heffen en dat ons in staat stelt er actief aan deel te hebben'. Korter gezegd is het symbool tegelijk brug en barrière tot deelname aan verborgen werkelijkheden (109).

Symbolen vervullen een aantal functies. Ponsioen onderscheidt de volgende functies (142-143):

- a. openbaringsfunctie: symbolen openbaren een verborgen of diepere werkelijkheid zonder deze geheel uit te leveren (brug en barrière tegelijk).
- b. participatieve functie: symbolen doen de mens deel hebben aan de zich geopenbaarde zin.
- c. pragmatische functie: symbolen zijn een middel waarlangs de mens op de verborgen zin in kan werken.

Veelal vervult een symbool meerdere functies tegelijkertijd.

8.2

De symbolen van AA

In de literatuur over AA is nauwelijks of niet aandacht besteed aan het thema symbolen. Raymakers (1983:49 e.v.) komt de eer toe als eerste systematisch speurwerk naar de AA-symbolen te hebben verricht. Haar literatuurstudie, door mij op een enkel punt bijgesteld (3), was uitgangspunt bij dit onderzoek naar de AA-symboliek.

De AA-cultuur is in hoge mate in de Verenigde Staten gevormd en vervolgens 'geëxporteerd' naar alle delen van de wereld. Het is denkbaar dat bepaalde onderdelen van dat cultuurgoed in bepaalde landen als wezensvreemd worden ervaren. Het is dan ook zinvol te bezien of de onderscheiden cultuurelementen in de Nederlandse context een vitale functie vervullen.

Dit geldt bijvoorbeeld voor de door Raymakers gesignaleerde symbolen. Het is niet uitgesloten dat bepaalde symbolen buiten de Verenigde Staten geen symboliek denken, maar louter teken-denken oproepen. Is er sprake van voor Nederlandse AA-leden levende symbolen (4)?, zo luidt de vraagstelling.

8.2.1 De AA-penning

Elke cultuurkring construeert zaaksymbolen, concrete dingen om een diepere of verborgen werkelijkheid te openbaren en om daar-door met deze zinvolle werkelijkheid in contact te treden. Bekende voorbeelden: de hamer en sikkel voor het communisme, het kruis voor het christendom.

Ook AA kent een aantal zaaksymbolen, waarvan de AA-penning de meest bekende is.

De AA-penning wordt in een feestelijke viering (zie 6.2.1) uitgereikt aan het AA-lid dat erin is geslaagd om gedurende één jaar droog te staan. Wanneer een AA-lid vijf respectievelijk tien jaar droog staat, wordt hem opnieuw een penning uitgereikt (5).

Uit mijn onderzoek blijkt dat de onderscheiden penningen voor bijna alle AA-leden sterk levende symbolen vormen. Daarbij is de AA-penning eerst en vooral een nuchterheidssymbool. De penning richt de aandacht van het AA-lid op de waarde van de nuchterheid. Vanzelfsprekend beleeft het AA-lid deze waarde anders wanneer hij respectievelijk 1, 5 en 10 jaar droog staat.

Zo herinnert de 1-jaarspenning de bezitter aan de gevolgen van zijn drankpatroon, zijn strijd tegen de alcohol, de prestatie die hij heeft geleverd (365 dagen van 24 uur niet drinken) en de winst (herstelde relaties, verbetering van gezondheid, zelfrespect, enz.) die hij met behulp van AA heeft geboekt. In een later stadium kunnen daar ook de plezierige herinneringen aan de penninguitreiking bijkomen.

Dick: 'Het eerste jaar in AA is voor mij enorm moeilijk geweest. Ik moest echt boxen met Koning Alcohol en tevens had ik mijn handen vol aan het puin ruimen (lees: gevolgen van drankprobleem aanpakken) ... Bij gelegenheid van de uitreiking van de 1-jaarspenning zijn aan mijn adres bemoedigende woorden gericht door mensen van wie ik was gaan houden. Die bemoediging en het in mij gestelde vertrouwen, dat wordt concreetiseerd is dat stukje metaal'.

Bart: 'Als ik naar dat stukje eremetaal kijk, dan krijg ik zoiets van: dit is het bewijs dat je het wel kunt. Je hebt de alcohol overwonnen, en als je dat kunt - want alcohol was hét probleem in mijn leven -, kun je het hele leven weer aan. En de maatschappij heeft nu geen reden meer om jou uit te kotsen!'

Gegeven dit soort zingevingen is het zeer wel begrijpelijk dat de bezitter van de 1-jaarspenning het advies krijgt om de penning in zijn portemonnaie te stoppen. Dat 'blinkende ding' herinnert hem aan het feit dat hij AA-lid is en dat hij dus zoveel mogelijk de suggesties van het AA-programma moet verweven in zijn manier van leven. Op die plek kan die penning ook een waarschuwingsfunctie vervullen. Zo van: laat dat eerste glas staan, want anders is alles voor niets geweest!

Wim: 'Toen ik de 1-jaarspenning kreeg, werd erbij gezegd: Stop die maar in je portemonnaie! Want als je dan geld wilt

pakken om drank te kopen, dan zie je die penning en dan laat je dat wel uit je hoofd! Maar achteraf gezien heb ik de penning hiervoor niet nodig gehad'.

Voor een enkel AA-lid is de penning, en dan met name de 1-jaarspenning, het symbool van de clan. Het is een middel dat de bezitter herinnert aan het feit dat hij bij AA hoort, er niet alleen voor staat.

Rolf: 'In mijn eerste AA-jaar had ik in mijn pochette een kaartje met daarop een samenvatting van de Twaalf Stappen. Toen ik de 1-jaarspenning kreeg, heb ik dit kaartje weggelegd. Ik had toen zoiets van: ik hoef die stappen nou niet alsmaar bij de hand te hebben, want ik heb nu de penning. Ik heb toen die penning wel een half jaar in mijn zak gehad. Als ik me eenzaam voelde, dan pakte ik die penning in mijn handen en dacht: ja, ik hoor bij AA. Dat was iets van veiligheid'.

Aan de 5- en 10-jaarspenning wordt een geheel andere betekenis toegekend; dit getuige de volgende uitspraken:

Jan: 'Mijn 5-jaarspenning is voor mij het symbool van een stuk geestelijk herstel'.

Dick: 'De 5-jaarspenning heeft voor mijn gevoel niet zoveel meer met alcohol te maken. Die penning symboliseert mijn geestelijk herstel. Het verwijst naar mijn bevrijdingsproces. Ik ben bevrijd uit de gevangenis van Koning Alcohol, maar in de 5 AA-jaren zitten nog veel meer bevrijdingen. Ik heb mij, met behulp van AA, van een aantal lasten kunnen ontdoen en zo ben ik meer mens geworden... Die penning doet mij ook denken aan de enorme golf van warmte die ik bij de penninguitreiking over mij heen voelde gaan'.

Deze, meer abstracte betekenisgeving is naar mijn gevoel een belangrijke verklarende factor achter het gegeven dat nogal wat AA-leden meer waarde hechten aan de 1-, dan aan de 5- en 10-jaarspenning.

8.2.2 De serenity prayer

Bij de bespreking van de bestendigungsrituelen in AA (6.3.1) is aandacht besteed aan de zogeheten 'serenity prayer', het AA-gebed ofwel het kalmte-gebed. In dit onderzoek is naar voren gekomen dat de serenity prayer niet slechts aan de groepstafel een belangrijke rol speelt. In het huis van menig AA-lid hangt aan de wand een bord, een tegel of anderszins, waarop de tekst van het kalmte-gebed staat afgedrukt. Voor een aantal - zeker niet voor alle - AA-leden is dit voorwerp een levend zaaksymbool (6).

In sommige AA-groepen wordt bij de uitreiking van de 1-jaarspenning aan de jarige een serenity prayer overhandigd. Het AA-lid, in wiens groep dit niet de gewoonte is, kan dit voorwerp ook op eigen houtje aanschaffen. Verscheidene leden hechten eraan om de serenity prayer thuis aan de wand te hangen.

Aart: 'Het bord met het AA-gebed vind ik van veel meer waarde dan de penningen. Ik heb dat bord gekregen bij de uitreiking van mijn 1-jaarspenning. Ik ben daar heel zuinig op. Het hangt al zeven jaar in onze huiskamer... Persoonlijk heb ik aan dat gebed erg veel gehad. De zinsnede: "moed om te veranderen" heeft mij geholpen om te veranderen. Vroeger was ik een verschrikkelijke drammer. Ik wilde alles en iedereen naar mijn hand zetten. Dat is nu verleden tijd'.

Dick: 'De tegel met het kalmte-gebed staat op een kast in mijn huiskamer. Dat ding staat daar niet voor niks. Die tekst is voor mij een dagelijkse leidraad. Als je, zoals ik, jarenlang een 'snelle jongen' (lees: een succesnajaeger) bent geweest en geen diepgang in je leven hebt gehad, dan is kalmte een ding dat broodnodig is'.

Naar mijn mening is voor bepaalde AA-leden de serenity prayer een middel waarlangs zij op een positieve wijze in communicatie worden gebracht met in AA hooggewaardeerde leefregels (kalmte, moed, wijsheid) die op hun beurt een expressie zijn van het nuchterheidssymbool.

8.2.3 Big Book

In 1939 publiceerden de stichters van AA 'Alcoholics Anonymous'. In dit boek, waarvan inmiddels meer dan anderhalf miljoen exemplaren werden verkocht, is, verspreid over verschillende hoofdstukken, de boodschap van AA vastgelegd. Het bevat o.a. hoofdstukken over het herstelprogramma 'The Twelve Steps', het levensverhaal van Bill en Bob, verhandelingen over het ziekteconcept en de Hogere Macht, alsook concrete handreikingen aan de partner van de alcoholist. Kortom, het boek vormt voor de leden van AA een onuitputtelijke bron van informatie en inspiratie.

Onderzoekers die in de gelegenheid waren om in de keuken van AA te kijken melden dat tijdens groepsbijeenkomsten met graagte wordt geciteerd uit en verwezen naar 'Big Book'. Bekend is ook dat veel groepen hun nieuwkomers adviseren om, nadat de eerste stappen naar het herstel zijn gezet, samen met hun sponsor 'Big Book', bij wijze van spreken, van koft tot koft door te werken. De door sommigen (o.a. Cellman, 1964:168) gemaakte vergelijking met de Bijbel lijkt dan ook niet geheel misplaatst.

Sinds 1983 heeft AA-Nederland de beschikking over een eigen, Nederlandstalige versie van Big Book. 'Het grote boek van de Anonieme Alcoholisten in Nederland' is grotendeels een vertaling van Big Book. Ook is een aantal levensverhalen van Nederlandse AA'ers opgenomen.

Mijn onderzoek leidt niet tot de conclusie dat AA-Nederland met Big Book er een levend symbool bij heeft. Dit geldt slechts voor een kleine minderheid.

Jan: 'Ik vind dat een uitstekend boek. Ik heb het twee keer gelezen. Ik ben elke keer weer gebiologeerd door de beginperiode die daarin uitvoerig beschreven wordt. Ook het verhaal van Bill en het verhaal van Bob vond ik heel indringend... Big Book symboliseert de kracht van de AA-methodiek. Dat boek laat zien dat AA een methode heeft die werkt en dat al 50 jaar lang'.

Gerard: 'Ik heb Big Book in het Engels, Vlaams en het Neder-

lands. Ze staan alle drie in mijn boekenkast. Big Book is voor mij niet zo maar een boek. Het is een boek waarin ik mij volledig herken. Als ik het levensverhaal van Bill lees, dan herken ik mij in die mens, zijn manier van denken en doen... Big Book geeft ook aanwijzingen hoe je tot herstel kunt komen'.

Voor veel AA-leden is Big Book geen voorwerp dat aanleiding geeft tot symboliek denken. Als men het boek al heeft, dan heeft men het als cadeau gekregen (met name bij gelegenheid van de uitreiking van de 5- of 10-jaarspenning), dan wel uit solidariteit met AA gekocht. En voor zover men het al gelezen heeft, voelt men zich er weinig door geïnspireerd. Het is bepaald niet zo dat Big Book een rol heeft gespeeld in het herstelproces van het Nederlandse AA-lid. Ook is er veel kritiek.

Zo wordt van de vertaalde hoofdstukken gezegd dat ze niet veel nieuws bieden (7) en te Amerikaans zijn. In de levensverhalen van de Nederlandse AA-leden vindt men weinig herkenningpunten, hetgeen wellicht samenhangt met het feit dat het 'meer alcoholverhalen dan herstelverhalen' zijn (8).

Frans: 'Ik heb de Engelse versie grotendeels gelezen en de Nederlandstalige doorgebladerd. Ik vond het aardig om het een keer te zien. Het is iets van je geschiedenis, maar dat is het dan ook. Met uitzondering van de verhalen van dokter Bob - die spreken me zeer aan - heb ik er heel weinig affiniteit mee. Ik vind het heel erg Amerikaans, wat lawaaiig... Ik heb Big Book wel, maar voor mij hoeft het niet. Het staat gewoon tussen mijn andere boeken. Ik heb het gekocht uit solidariteitsgevoel. Je laat AA toch niet in de kou staan. Ook mijn nieuwsgierigheid heeft meegespeeld. Ik had zo iets van: toch eens kijken wat ze (lees: de samenstellers) ervan gemaakt hebben'.

In het onderzoek is ook naar voren gekomen dat Big Book tijdens de groepsgesprekken nauwelijks of niet op tafel komt (9).

Het is mijns inziens prematuur om nu reeds de conclusie te trekken dat AA-Nederland Big Book maar moet vergeten. Er moet

slechts worden vastgesteld dat voor de huidige generatie AA-leden - en dan in meerderheid - de versie van Big Book, die thans op de markt is gebracht, geen levend symbool vormt. Het is niet uitgesloten dat voor een volgende generatie de kaarten op dit punt anders liggen.

Voorwaarden daartoe lijken te zijn: een versie waarin het Nederlandse AA-lid met name punten vindt die hem of haar intellectueel, voluntatief en emotioneel aanspreken. Ook zal men moeite moeten doen om binnen de Nederlandse AA-gemeenschap een op Big Book gerichte 'sociale infrastructuur' te ontwikkelen.

Zolang deze situatie niet is gerealiseerd, zullen veel AA-leden noodgedwongen 'vreemd gaan', dat wil zeggen buiten de AA-lectuurbak om speuren naar publicaties waarin men herkenningpunten vindt. Het leespatroon van 'mijn' onderzoekspersonen laat zien dat daaraan veel behoefte is. Dat geldt vooral voor de startfase van het AA-lid; dat is de periode waarin hij in sterke mate bezig is met zijn identiteit (10).

8.2.4 Alcohol en AA

In het hoofdstuk over de classificatie van symbolen wijst Ponsioen (1952:119-152) op het fenomeen taalsymbool, dat wil zeggen op het voorkomen van woorden die zelf symbolen zijn. Een woord is dan een symbool als het symbolische inhouden draagt en emotioneel geladen begrippen dekt. Voorbeelden: communisme, kapitalisme, terrorisme, zionisme. Symboolwoorden worden gebruikt om aan fenomenen een bepaalde zin te verlenen en bepaalde emoties te verwekken (11).

Ook AA kent een tweetal taalsymbolen, namelijk: alcohol en AA. Beide symboolwoorden laat ik hier de revue passeren.

Alcohol: symbool van verloedering. Voor de alcoholist die in AA-verband herstel zoekt is alcohol het symbool van een mensonwaardig bestaan. Het verwijst naar een levensfase waarin hij door een diep dal ging. Het is een episode uit zijn leven waar-

aan hij met weerzin terugdenkt.

Bart: 'Alcohol is voor mij een verschrikkelijk woord. Het herinnert mij aan mijn drankverleden en dat is synoniem met totale verloedering. Door alcohol ben ik in meerdere opzichten, lichamelijk, financieel, maatschappelijk in grote problemen gekomen. Ik was mijn eer en goede naam kwijt, mijn baan was ik kwijt, financieel zat ik aan de grond en, wat het ergste van alles was, ik was mijn eigenwaarde kwijt'.

Ruud: 'Alcohol heeft mij, vanaf het moment dat ik aan dat spul verslaafd was, pure ellende gebracht. Mijn baan stond op de tocht, mijn huwelijk stond op springen, mijn kinderen liepen met een boog om mij heen - geen wonder, want Pa was òf zat, òf hij was het aan het worden, òf hij was het net geweest - en ik dreigde mijn vrienden kwijt te raken'.

Ik ben het overigens met Raymakers eens, wanneer zij alcohol een multivocaal symbool noemt, dat wil zeggen een symbool dat verscheidene betekenissen in zich draagt en verschillende emoties verwekt. Op grond van mijn onderzoeksbevindingen wil ik nu haar opvatting enigszins verfijnen. De multivocaliteit van het symbool alcohol is niet slechts diachronisch, maar ook synchronisch van aard. De volgende citaten duiden daarop:

Wim: 'In het begin betekende alcohol ontzettend veel gezelligheid. Daarna is alcohol voor mij pure ellende geworden. Door alcohol raakte ik mijn huwelijk kwijt, kwam ik in de cel en ben ik meermaals psychiatrisch opgenomen. Onder invloed van alcohol deed ik alles wat God verboden heeft. Ik gleed meer en meer af. Nu is alcohol iets waarvoor ik op moet passen. Als ik een tegenslag heb, dan moet ik echt uitkijken dat alcohol in mijn gedachten komt'.

Aart: 'Alcohol is een gevaarlijk drankje, althans in mijn lijf heeft het een kwade uitwerking. Voor anderen, mits het goed gehanteerd wordt, kan het veel plezier opleveren. Ik ben niet anti-alcohol, maar voor mij is alcohol uit den boze. Alcohol heeft in mijn leven veel schade aangericht, zowel lichamelijk als geestelijk. Door de alcohol heb ik 6 à 7 jaar stil gestaan. Ik ben niet gegroeid. Van de andere kant is het

ook zo dat ik door het alcoholist zijn met het AA-programma in aanraking ben gekomen. Daardoor heb ik een geestelijke groei doorgemaakt die ik waarschijnlijk nooit had doorgemaakt, als ik geen alcoholist was geweest'.

Het woord alcohol roept niet alleen negatieve, maar ook positieve gevoelens op. Daarbij kunnen deze gevoelens zowel verwijzen naar twee achtereenvolgende perioden, als naar één en dezelfde periode.

De onderzoeksgegevens maken nog een verfijning mogelijk. Hoe langer men deelneemt aan het AA-gebeuren, hoe meer verschillende stemmingen het symbool alcohol oproept.

Ideaaltypisch gezien kan alcohol, verspreid over een aantal fasen, de volgende emoties oproepen: a. sociaal drinken: alcohol als ontremmingsmiddel, catalysator van gezelligheid, brandstof voor creativiteit en inventiviteit; b. overmatig drinken: alcohol als roesmiddel, middel om spanningen en onlustgevoelens weg te spoelen; c. dwangmatig drinken: alcohol als oorzaak van verloedering en van kommer en kwel; d. droog zijn: alcohol als een soort rood licht, iets wat je niet moet drinken op straffe van een nieuwe golf van ellende en verdriet; e. nuchter zijn: alcohol als een genotmiddel voor velen, maar een vergif voor de alcoholist. Alcohol is ook een stof die je niet nuttigt, niet meer in jouw wereld thuishoort. Tenslotte is het ook een stof die je in de armen van AA heeft gedreven en AA is de poort naar een menswaardig en gelukkig bestaan.

Gedurende zijn lidmaatschap maakt het AA-lid kennis met deze betekenissen. De tekst van de Twaalf Stappen zorgt er daarbij voor dat de negatieve gevoelens niet uit het blikveld verdwijnen. Het frequent voorkomen van personificaties als 'Koning Alcohol', de 'alcoholduivel' en de 'striemende alcoholzweep' moet een selectieve werking van het geheugen tegengaan (12).

Aart: 'Koning Alcohol? ... Voor mij is alcohol geen koning maar een duivel geweest. Ik heb met de fles aan de mond gestaan en dan zei ik: Verdomme, ik drink niet meer. Maar ik bleef doorgieten. Ik was niet meer de baas over mezelf. De

alcohol was mij de baas. Dat is duivels!'.

Sjef: 'Alcoholduivel?... Ik ben ervan overtuigd dat het drankduiveltje er altijd blijft zitten. Ik weet dus dat ik altijd alert moet blijven. Zolang ik maar kalm ben en me niet gek laat maken, blijft dat duiveltje rustig zitten. Maar als ik met teveel dingen bezig ben, door de bomen het bos niet meer zie, dan voelt dat duiveltje dat aan en zegt: Pak maar een pint, dan is het (lees: de spanning) allemaal over! Daarom ben ik heel attent op emotionele spanningen. Want op het moment dat ik daarin terecht kom, kom ik in de gevarenzone terecht'.

Ine: 'Striemen van de alcoholzweep?... Daar kan ik over meepraten. Als vrouw was ik een sloerie, dat was heel erg. Dat is voor mij een striem. Nog een striem heb ik over gehouden aan het feit dat de kinderen uit huis zijn gehaald'.

AA: symbool van nieuw en gelukkig leven. Welke zin wordt nu verleend aan het symbool AA, welke emoties worden door dit woord verwekt?

Aart: 'AA is mijn redding geweest. Ik heb in AA een spiegel voorgehouden gekregen. Zo heb ik de ware aard van een alcoholist leren kennen. Dankzij het AA-programma heb ik mezelf teruggevonden... AA is het symbool van een compleet nieuw leven waarin ik gelukkig ben'.

Ruud: 'AA beschouw ik als het walhalla van de herstellings-oorden. Geen enkele professionele hulpverlening is in staat tot datgene waartoe het instituut AA in staat is, namelijk het afleveren van herstelde alcoholisten'.

Dick: 'Voor mij betekent AA "alles anders". Mijn leven is compleet anders geworden. Ik durf te zeggen dat mijn leven een duidelijke wending heeft genomen. Sterker nog, ik denk dat ik nu pas ben gaan leven'.

Gerard: 'AA betekent voor mij "alcoholacademie". Daar heb ik alles wat er over alcohol en alcoholverslaving te leren valt geleerd. Maar op die academie heb ik nog meer waarheden kunnen ontdekken. Dankzij het AA-programma ben ik tot een andere levenshouding gekomen... AA betekent voor mij ook veiligheid.

Waar ik ook ter wereld kom, ik kan overal AA ontmoeten. Dat geeft mij een gevoel van: er kan me nu niet meer zoveel gebeuren. Als ik me tijdens een buitenlandse reis eenzaam zou voelen, dan kan ik altijd bij een AA-groep aankloppen en zeggen: ik voel me zo rot, eenzaam, ik kom eens een avondje bij jullie!'.

Op grond van dit soort zingevingen meen ik te kunnen stellen dat AA eerst en vooral het symbool van een nieuw en gelukkig leven is. AA is een goede leerschool om alcohol definitief uit je leven te bannen en daar ook tevreden en gelukkig mee te zijn. Een leven naar de maat van de mens wordt mogelijk in AA. Daarnaast is AA voor een enkel lid het symbool van veiligheid. AA is een club met nestwarmte.

Ik stel vast dat alcohol en AA sterk levende symbolen vormen. Het zijn emotioneel geladen begrippen. Wanneer het AA-lid geleerd heeft welke emotionele lading ze dekken, gaan deze symboolwoorden voor hem fungeren als een soort 'push'- en 'pull'-factoren. Alcohol als symbool van verloedering zal hem duwen in de richting van een andere, niet door alcohol gestuurde levenswijze. En AA als symbool van een nieuw en gelukkig leven zal hem aanmoedigen om voort te gaan op de ingeslagen weg. Aldus gezien dragen beide taalsymbolen bij aan de internalisering van de AA-cultuur.

8.2.5 Bill, Bob en andere persoon-symbolen

Stichters van godsdiensten, vaders van het vaderland, gangmakers van revoluties, denkers die nieuwe scholen stichten, stichters van religieuze orden of politieke partijen zijn vaak belangrijke (persoon-)symbolen, aldus Ponsioen (1952:125-127). Christus, Marx, Martin Luther King en Nelson Mandela zijn de belichaming van de ideeën en waarden die in hun 'stichting' leven. Hun namen roepen bij hun aanhangers of volgelingen steeds weer de ziel van de beweging of het instituut op.

Geldt dit nu ook binnen de beweging van AA, waarvan Bill en Bob de stichters zijn? Wat roepen deze namen op bij het Nederlandse AA-lid?

Mijn onderzoek leidt niet tot de conclusie dat Bill en Bob voor alle leden van de Nederlandse AA-gemeenschap sterk levende symbolen zijn. Voor nogal wat AA-leden geldt dat zij over Bill en Bob louter spreken in termen van veel respect en dankbaarheid.

Dries: 'Voor mij zijn dat de AA-pioniers waar ik het allergrootste respect voor heb. Ik ben ze ook dankbaar, want zij hebben iets gesticht, waar ik mijn herstel aan te danken heb'.

Ruud: 'Ik vind het knap dat die twee mensen een oplossing voor hun problemen hebben gevonden. Ik bewonder die mensen ook zeer vanwege het feit dat ze die oplossing niet voor zichzelf hebben gehouden. Want zodoende zijn de Twaalf Stappen ontwikkeld en daarmee zijn over heel de wereld geweldige resultaten geboekt'.

Bill en Bob zijn de ontdekkers van een genezend concept, een werkzame therapie en daarom worden ze door menige AA'er in één adem genoemd met grote ontdekkers als: Koch, Pasteur, Marie Curie en Einstein. Ook worden de stichters van AA vergeleken met andere grote mensen, zoals Henri Dunant, William Booth en Albert Schweitzer.

De personen Bill en Bob hebben slechts voor een klein aantal AA-leden een sterk symbolische werking. Zij symboliseren hoop, ook voor de, op het eerste gezicht, hopeloze gevallen. Ook symboliseren zij bevrijding. Het betreft dan wel een enkel AA-lid.

Maaïke: 'Als ik die levensverhalen van Bill en Bob lees, dan krijg ik het beklemmende gevoel van: wat kunnen mensen door alcohol ver weg raken. Maar ook van: hoe erg het ook is geweest, je kunt er toch bovenop komen'.

Dick: 'Bill en Bob symboliseren voor mij bevrijding. Ze horen dus thuis in het rijtje van bevrijders als Jezus, Ghandi en M.L. King'.

Dat Bill en Bob slechts voor weinig leden van de Nederlandse AA-gemeenschap sterk levende symbolen zijn, vraagt om een verklaring.

Het ligt voor de hand om een verklaring te zoeken in het feit dat AA wars is van persoonsverering. Het strookt niet met de waarde van de nederigheid om mensen op een voetstuk te plaatsen. Cultusvorming rond de personen Bill en Bob moet dan ook worden tegengegaan. Geen overdreven aandacht voor de stichters van AA, zo is het devies. Bijgevolg komt symboliek denken rond de stichters van AA nauwelijks of niet van de grond.

Een neveneffect van deze opstelling is wel dat het gemiddelde AA-lid weinig vertrouwd is met de ideeënwereld van de stichters van AA. Op de groepsavonden wordt er bijna niets gedaan met de levensverhalen van Bill en Bob en ook de overzichtspublicatie 'De visie van Bill' ('As Bill sees it') komt niet ter sprake. Naar mijn mening laat AA-Nederland hier kansen liggen. Ik stip er twee aan:

- a. In mijn onderzoek is naar voren gekomen dat het lezen van de stories van Bill en Bob kan bijdragen tot de aanvaarding van de nieuwe identiteit. Het wordt de lezer duidelijk hoe een alcoholist in elkaar zit, hoe die denkt, voelt en handelt. Een en ander kan hem bevestigen in zijn identiteit als alcoholist, hetgeen voor een beginnend AA-lid niet onbelangrijk is.
- b. Het AA-lid, dat zich verdiept in de opvattingen en gedachten van bijvoorbeeld Bill, zal ontdekken hoezeer ook deze man bezig is geweest met de ontmanteling van egotripperij. Wellicht is dit voor veel AA-leden een belangrijk herkenningpunt; een punt dat hen op het spoor van de alcoholistische persoonlijkheid kan zetten.

In de AA-lectuur wordt in lovende termen gesproken over dokter Silkworth. Geen wonder, want deze arts heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de ontwikkeling van AA (zie ook hoofdstuk 3). Afgezien van steun in praktische kwesties, moet vooral het symbolisch karakter van deze gezagspersoon niet over het hoofd

worden gezien. Silkworth symboliseert de steun en waardering in professionele kring voor AA (13).

Mijn verwachting was dat ook in de Nederlandse situatie veel AA-groepen zich zouden omringen met gezagspersonen. De aanwezigheid van AA-vriendelijke professionals in de buurt van de groep is een erkenning van het therapeutisch potentieel van AA en bevestigt het individuele lid in de juistheid van zijn keuze, zo redeneerde ik.

In mijn onderzoek komt naar voren dat verscheidene AA-groepen zich inspannen om op goede en vriendschappelijke voet te verkeren met professionele hulpverleners (medici, geestelijken, therapeuten).

Sommige groepen zijn op dit punt succesvol. Zij hebben regelmatig een professional (bijvoorbeeld een directeur van een P.A.A.Z.-afdeling, een bisschop) in hun midden - met name bij gelegenheid van een penninguitreiking - en tonen zich daarmee zeer verguld.

Sjef: 'Het feit dat zij op onze penninguitreikingen aanwezig zijn geeft toch aan dat AA voor vol wordt aangezien. Zij dragen AA een warm hart toe'.

Wim: 'Hun aanwezigheid bij penninguitreikingen vind ik belangrijk. Ik ben namelijk van mening dat AA'ers, nuchtere alcoholisten, in de buitenwereld niet voor vol worden aangezien. Alles wat daarin verbetering kan brengen is meegenomen. Daarom stel ik hun aanwezigheid op prijs. Als die mensen acte de présence geven, drukt dat toch een stuk waardering voor het AA-programma en AA'ers uit'.

Een enkel lid toont zich wel gevoelig voor de symbolische betekenis van gezagspersonen, maar beperkt dat tot de beginfase van het AA-lidmaatschap.

Dries: 'In het begin vond ik het heel positief dat die dokter aanwezig was. Ik dacht: als er een heuse dokter bij is, dan is het toch wel een serieuze zaak'.

Andere groepen moeten vaststellen dat professionele hulpverleners niet positief reageren op uitnodigingen tot het bijwonen

van feestelijke AA-bijeenkomsten. Vanuit hun streven naar maatschappelijke erkenning wordt deze situatie betreurd.

Ook zijn er groepen die geen behoefte hebben om zichzelf op te tuigen met gezagspersonen.

Dick: 'Onze groep is daar niet op uit. AA bedruipt zichzelf, is an sich voldoende waardevol, zeg ik heel eigenwijs'.

Frans: 'Wij hebben geen corifeën die steeds opdraven. We zijn als AA-werkgroep het stadium voorbij dat we moeten bewijzen dat we nuttig zijn. We worden geaccepteerd als een instituut dat een eigen, unieke plaats inneemt binnen het gehele scala van hulpverlenende instanties. We hoeven ons niet af te zetten of mensen aan te trekken om te zeggen: we zijn er! Dat stadium zijn we voorbij'.

Uit mijn onderzoek blijkt ook dat lang niet alle AA-leden gevoelig zijn voor de symbolische betekenis van gezagspersonen. Veel leden van de Nederlandse AA-gemeenschap hebben meer oog voor de instrumentele betekenis van een AA-vriendelijke professional. Hij kan behulpzaam zijn bij het vinden van geschikte vergaderruimte en speelt als potentiële verwijzer een belangrijke rol bij de toetreding van lotgenoten tot de groep. De professionele hulpverlener is ook een samenwerkingspartner in die gevallen waarin een AA-lid met relationele of materiële problemen kampt en verwijzing geïndiceerd is.

8.2.6 De AA-presentatieformule

Tot de internationale AA-cultuur behoort ook de presentatieformule. Wanneer een AA-lid het woord voert, zal hij openen met de formule: 'Ik ben (voornaam) en ik ben alcoholist'. Daarop zullen de andere AA-leden antwoorden met 'Hallo (genoemde voornaam)'.

Naar de mening van Raymakers (1983:73) is deze verklaring te zien als een belangrijk symbool. De verklaring geeft uitdrukking aan gevoelde solidariteit en verbondenheid met de gemeenschap waarvan men deel uitmaakt.

In het onderhavige onderzoek heb ik nagegaan of en, zo ja, wan-

neer, het Nederlandse AA-lid deze formule hanteert en welke betekenis hij hieraan toekent.

Het blijkt dat in Nederland maar weinig groepen deze formule gebruiken. Het zijn bijna uitsluitend de zogeheten internationale groepen, groepen waarvan de leden een andere dan de Nederlandse nationaliteit bezitten, waarin de formule in zwang is. Binnen AA-Nederland wordt er voornamelijk op de conventies gebruik van gemaakt.

Maar ook dan is hoorbaar dat niet alle AA-leden vertrouwd zijn met deze formule c.q. gevoelig zijn voor de symbolische betekenis ervan. Het overgrote deel van de aanwezige AA-leden reageert niet met een 'Hallo (voornaam)'. Zij zien de noodzaak van de presentatieformule niet in, vinden dat overdone, te demonstratief, of staan er ambivalent tegenover. Slechts een enkel lid krijgt daar een kick van.

Ine: 'Als iemand zich zo voorstelt, bijvoorbeeld op een conventie, geeft me dat een gevoel van verbondenheid, zo iets van: wij van AA horen bij elkaar!'

Op het niveau van de groepen wordt 'slechts' de helft van de presentatieformule ('Ik ben Jan en ik ben alcoholist') gebruikt; en dit dan in een beperkt aantal groepen, in bepaalde situaties en met wisselende zingeving. Laat ik dit toelichten.

Veel groepen gebruiken ook de ingekorte versie van de formule niet. Zij zien de zin er niet van in. We kennen elkaar toch, we weten van elkaar waarom we hier zitten, het heeft dus geen zin om zo'n verklaring af te leggen, zo redeneert men. Men reserveert het gebruik ervan voor speciale gelegenheden: wanneer men buiten de eigen groep een groepsavond bezoekt, wanneer men een open groepsavond belegt en wanneer een nieuweling de groepsavond bijwoont.

Sjef: 'Ik gebruik die formule alleen wanneer het nodig is, bijvoorbeeld om in een zaal met AA'ers en niet-AA'ers duidelijk te maken wie ik ben. De AA'ers hebben dan het gevoel van: daar staat er eentje van ons. Ik van mijn kant wil dan uitdrukken: Ik hoor bij jullie, ik voel me verbonden

met jullie! Als er een nieuweling is, dan zeg ik het ook. Ik denk dat ik hem of haar daarmee help. Die nieuweling weet dan dat ik, net zo als hij of zij, verslaafd ben aan drank, dat we met hetzelfde sop overgoten zijn'.

Bart: 'Ik ben het niet gewoon (lees: om me zo te presenteren) en ik vind het ook niet noodzakelijk. Want alle mensen weten dat ik alcoholist ben en voor mijzelf hoef ik ook niet elke keer te bevestigen dat ik alcoholist ben'.

Deze citaten laten ook zien dat aan de ingekorte formule zowel een instrumentele, als een symbolische betekenis toegekend kan worden.

Naar het niet-AA-lid toe is het een teken om duidelijk te maken dat men bij AA hoort, terwijl het naar de aanwezige lotgenoten een mogelijkheid is om de solidariteit en lotsverbondenheid ('wij alcoholisten horen bij elkaar') tot uitdrukking te brengen. Naar de nieuwkomer en het jonge (in anciënniteit) AA-lid toe is het ook een middel om hun toetreding tot de AA-gemeenschap te vergemakkelijken.

Ine: 'Voor een nieuweling is de drempel vóór de deur naar AA best hoog; ik weet dat uit eigen ervaring. Als ik tegen een nieuweling zeg: Ik ben Ine en ik ben een alcoholiste, dan wordt die drempel wat lager. Daarom zeg ik dat met opzet zo'.

Gerard: 'Ik gebruik die formule in de hoop zo mensen vrij te maken. Als ik heel ongedwongen zeg dat ik alcoholist ben, dan gaan mensen daar wellicht over denken en komen ze misschien wel over de drempel. Dat gebeurt ook. Successievelijk gaan meer mensen dat ook zeggen. Die gaan dan niet meer gebukt onder de beladenheid van het woord alcoholisme ... Zelf merkte ik ook dat, als ik het eenmaal gezegd had, dit mij over drempels heen tilde. Dan kon ik meer over mezelf vertellen, gemakkelijker "biechten" in de groep, dan wanneer ik die formule niet gebruikt zou hebben. Die formule maakt een weg vrij'.

De presentatieformule vervult niet alleen in emotioneel, maar ook in volontatief opzicht een belangrijke functie. Door het bij

herhaling (14) uitspreken van de formule wordt het AA-lid gericht op zijn identiteit. Aldus houdt hij zich op het goede, drankvrije spoor.

Frans: 'In het begin had die formule voor mij de functie van steeds duidelijk zeggen en voor mijn gevoel meer bevestigen: dit ben ik en niet anders. De zin ervan was dus mezelf bepalen bij wat ik was, daar niet mee rommelen, marchanderen en daarnaar handelen'.

Afsluitend nog een opmerking over het begrip stigma; dit in verband met de presentatieformule.

Volgens Goffman (1963:3) verwijst het begrip stigma naar 'the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance', of 'an attribute that is deeply discrediting'. Alcoholic zijn sluit aan op deze situatie en is een eigenschap die in brede lagen van de bevolking als diep schandelijk wordt beschouwd. Kortom, de alcoholic bezit een stigma.

Belangrijk is nu de constatering dat stigma een situationeel gegeven is, een contextgebonden fenomeen vormt. Anders gezegd, een stigma ontstaat niet zomaar, ongeacht de situatie. Slechts binnen de context van bepaalde relaties wordt iemand als ongewenst anders beschouwd.

Zo zal van de bekentenis van iemand dat hij alcoholic is in zijn werksituatie een stigmatiserende werking uitgaan. Dit geldt niet voor wat betreft een bijeenkomst van een AA-groep. In de context van zo'n groep is bedoelde zelfetikettering in termen van stigmatisering niet effectief.

8.2.7 AA-humor

AA is een cultuurkring die beschikt over een eigen soort humor (15). In navolging van Zijdeveld beschouwt Raymakers (1983:75-76) deze humor als een symbool van de groepsidentiteit. De AA-humor heeft tot functie om de groepsleden op een subtiele wijze bewust te doen zijn (en te blijven) van hun identiteit als alcoholic.

De humor binnen AA heeft vooral betrekking op gedrag dat typisch is voor een actieve alcoholist (het 'oude zelf'). Op groepsavonden wordt er hartelijk gelachen om de vreemde capriolen die iemand onder invloed van drank heeft uitgehaald. Frequent terugkerende thema's: ingenieuze pogingen om mensen om de tuin te leiden die op niets uitlopen; wakker worden op vreemdsoortige plaatsen, terwijl men echt niet weet hoe men daar verzeild is geraakt (black-outs); de inventiviteit die aan de dag is gelegd bij het verstoppen van volle flessen (een groepslid dat als immer zijn drank in de bijenkorven verborg); het afvoeren van lege flessen die onverwacht teruggevonden worden (een groepslid dat bij het ploegen van zijn land eraan herinnerd werd dat hij vroeger een grondboor nodig had om van zijn talloze flessen af te komen).

Het paard van Bart. 'Toen ik dronk kwam ik in allerlei obscure kroegjes. Daar was het dan zuipen en pokeren. Op een bepaald moment had iemand - het was iemand van het woonwagenkamp die met schillen ophalen zijn kost verdiende - geen geld meer. Toen hebben we gepokerd om zijn paard. En ik win die knol.

Ik met dat paard naar huis. Toen heb ik met mijn zatte kop geprobeerd om die schillenhit naar de 4e etage - ik woonde namelijk in een flat - te krijgen. En omdat die flat geen lift had, moest dat via de trap. Kun je nagaan, dat paard op die smalle treden en ik maar duwen en trekken. Dat gaf me een kabaal. Heel de flat wakker. Ik kreeg het niet voor de bakker, dus heb ik dat paard vastgebonden in het plantsoen.

De volgende ochtend werd ik wakker van het geroezemoes. Want heel de buurt stond bij dat paard te kijken. Mijn vrouw, zo'n gezicht, zegt toen: Ga jij dat buiten maar eens klaren! Ik zeg: Hoezo, wat klaren? Ik wist nergens van.

Toen kwam het ergste van alles. Ik werd verplicht om die hit terug te brengen. Ik kon helemaal niet met paarden omgaan, ik was er zelfs bang van. Wat voor ellende ik daarmee heb gehad, het was verschrikkelijk!'.

Wanneer een AA-lid een dergelijk verhaal in geuren en kleuren vertelt, wordt er flink gelachen. Vaak ook zitten er zoveel herkenningspunten in zo'n anecdote uit het drankverleden dat een of meer groepsleden eveneens een duit in het zakje doen. Het ene verhaal lokt het andere uit. Er komen verscheidene lachwekkende verhalen op tafel.

De hond van Dries. 'Als ik aan het drinken was, dan dronk ik 2, 3 dagen. Dan was ik wel zo verstandig om de auto niet mee te nemen. Het grote probleem was dan om er thuis ongemerkt tussen-uit te knijpen. Nou, dat lukte me dan meestal wel. Maar onze hond was er altijd bij; die rook dat kennelijk. En dus ging die hond mee naar de café's. Het was een ontzettend trouw beest dat braaf bij mij bleef liggen. Ik kon het me natuurlijk niet permitteren om hem in al die café's bij me te hebben. Dan bestelde ik een taxi en dan zei ik tegen de chauffeur: Breng jij die hond maar naar huis toe'.

Het valt op dat niet alle groepsleden evenveel plezier beleven aan deze verhalen. Zelden zal iemand, die pas tot de AA-gelederen is toegetreden, de humor ervan inzien. Hij herkent zich wel in de gedebiteerde enormiteiten, maar heeft kennelijk nog niet voldoende afstand genomen van dat verleden om daar blijmoedig om te kunnen lachen.

Rolf: 'Een nieuweling zal om die verhalen wel lachen, maar dan als een boer die kiespijn heeft. Die is nog niet zo vrij (lees: van zijn verleden) dat hij om zichzelf kan lachen. Ikzelf heb dat in de eerste twee jaar ook niet opgebracht. Ik vond het helemaal niet grappig. Ik dacht: waar lachen ze nou godverdorie om? Het is allemaal zo dramatisch als de hel!'

Bart: 'Iemand die pas aan tafel zit, ziet er de humor echt niet van in. Pas als je afstand van jezelf (lees: het "oude zelf") hebt genomen - en dat duurt wel even -, kun je lachen om je eigen stomiteiten. Want denk eraan: er is een tijd geweest waarin die stomiteiten, waarom je nu kunt lachen, jou kippevel hebben bezorgd!'

Ook het gevoel van veiligheid lijkt belangrijk te zijn. Pas wan-

neer het groepslid zich veilig voelt in de groep, weet dat zijn intieme ontboezeming niet tegen hem gebruikt zal worden, durft hij 'zijn gulp open te trekken', tot zelfspot te komen.

Kenmerkend voor AA-humor is de serieuze ondertoon. Het op smakelijke wijze opdissen van dolle situaties die zich in het verleden hebben voorgedaan mondt niet uit in uitbundige hilariteit. Het gaat niet om functieloze humor, maar om humor in dienst van het herstel van de leden. De moraal van het verhaal is dan ook: nu kunnen we erom lachen, maar in wezen is het een in en in triest verhaal!

Ine: 'Ik denk dan: ik was toch wel hartstikke gek; dat soort rare dingen doe je toch eigenlijk niet! Maar ook: wat zijn we gelukkige mensen dat dit voorbij is. En we zeggen tegen onszelf: Pas op dat die geschiedenis zich niet herhaalt'.

Erik: 'Als ik vertel dat ik vroeger de fijngemalen refusal - dat had mijn vrouw gedaan om dat spul ongemerkt door mijn eten te doen - verwisselde door zeepoeder om zo te kunnen blijven drinken, dan wordt erom gelachen. Maar ik zeg dan altijd: Gelukkig kan ik er nu om lachen, maar het was toch wel diep treurig wat ik deed'.

Het, normatief gesproken, constructieve karakter van AA-humor komt ook tot uiting in het feit, dat ongezonde humor niet wordt gewaardeerd en, zo mogelijk, geweerd. Een van mijn onderzoekspersonen spreekt in dit verband heel treffend over de heksenlach, te onderscheiden van de gezonde lach (16).

Gerard: 'De heksenlach is een lach van iemand die nog lacht om dingen die in zijn drinkerstijd zijn gebeurd. Het is de lach van iemand die nog niet nuchter is, want hij meent dat het zo gezellig was. Het is een soort galgenhumor; de zelfspot ontbreekt... Iemand met een heksenlach vertelt lachen-derwijs over gekke dingen, maar hij ziet niet dat het gekke dingen zijn. Hij ziet de ernst van de situatie niet in. Hij gaat er nog prat op ook. Hij staat er nog helemaal achter. Het is het verhaal van een ziek mens'.

Hoezeer deze heksenlach binnen AA wordt afgewezen, blijkt ook uit het relaas van Maaïke.

Maaïke: 'Ik vind niet elk verhaal echt leuk. Het is wel eens gebeurd dat iemand alleen maar stoere kroegverhalen zat te vertellen. Toen dacht ik: nee, dat is het niet. Dit heeft geen waarde, want hier helpt hij niemand mee. Je moet zo'n verhaal vertellen om bepaalde zaken te relativiseren of om een ander een stuk herkenning te geven... Als ik kroegverhalen hoor, verhalen verteld op een toon van: moet je eens horen wat voor een bink ik ben geweest, denk ik: wat heb jij weinig respect voor ons, zoals wij hier op dit moment zitten! Als zo'n verhaal wordt verteld, dan denk ik: jij hebt er lol in om het te vertellen en naar mijn idee zou je het eigenlijk best nog een keer mee willen maken. En dan pas je hier niet' (17).

AA-humor heeft niet slechts betrekking op het 'oude zelf', maar ook op het 'nieuwe zelf' (18). Op groepsavonden wordt er hartelijk gelachen om verhalen van groepsleden die allang van de drank af zijn en dan bekenden van vroeger tegenkomen. De kortsluiting die dan ontstaat is dan koren op de molen van nuchtere alcoholisten.

Dit geldt evenzeer voor verhalen over twaalfde stapwerk dat op een wat vreemde manier afliep, alsook voor verhalen waarin de staat van nuchterheid centraal staat. Steeds gaat het om humor die het belang van nuchterheid onderstreept.

De alcoholcontrole van Sjef. 'In mijn woonplaats is er een alcoholcontrole. Dat wist ik. Iedere auto wordt aangehouden, maar mij laten ze doorrijden. En als je dan weet dat ik, in de tijd dat ik nog dronk, altijd de pieneut was. Ik denk: verdomme, ik wil nu ook aangehouden worden. Dus ik rij terug naar de plaats van de controle. Maar weer mocht ik doorrijden.

Bij de derde keer word ik aangehouden. De agent vraagt: Heeft U gedronken? Ik zeg: Ja, een stuk of vier. Ik moet in zo'n blaaspijpje blazen en de uitslag is negatief. Toen vraagt die agent: Wat heeft U dan gedronken? Ik zeg: Spa! Ik kreeg wel een bekeuring, omdat ik geen gordel aanhad!'.
'

Dit alles leidt tot de conclusie dat AA-humor voor de leden van de Nederlandse AA-gemeenschap een levend symbool is.

9.1

Ter inleiding

In het subcultureel taalgebruik komt de eigen identiteit van een groep tot uitdrukking. Daarin worden waarden en normen geconcretiseerd, worden wenselijk geachte veranderingen beklemtoond, etc.

Wezenlijk voor taal is nu dat daarmee iets wordt gezegd over de werkelijkheid, doch ook dat daarmee nieuwe werkelijkheid wordt gecreëerd. Naar gelang men nu één van deze polen accentueert, geeft men steun aan een van de stromingen in het denken over taal: het instrumentalisme en het determinisme.

Het verschil tussen beide stromingen is kernachtig geformuleerd door Zijdeveld (1973:124 e.v.): 'Het instrumentalisme ziet de taal als een middel om waarnemingen, gedachten en emoties uit te drukken, terwijl het determinisme juist omgekeerd stelt dat mensen slechts kunnen waarnemen, denken en voelen omdat zij zich van taal bedienen. Kortom, voor het instrumentalisme is de taal een middel, voor het determinisme een voorwaarde tot waarnemen, denken en voelen'.

Stalpers (1967:210) wijst erop dat reeds meer dan een eeuw geleden Karl Wilhelm von Humbolt de aandacht vestigde op de richtende en bindende invloed die de taal in het dagelijks beleven en denken uitoefent. De deterministische visie op taal is evenwel pas meer bekend geworden door het werk van de linguïst en antropoloog Sapir en de chemisch ingenieur Whorf.

In de bekende Sapir-Whorf-hypothese wordt gesteld dat de individuele ervaring van de werkelijkheid een functie is van de taal van de desbetreffende samenleving. Taal maakt dus de werke-

lijkheid. De taal met haar grammatica en semantiek bepaalt de menselijke ervaring en het menselijk denken (1).

Dat de gehanteerde taal bepalend is voor de vraag wat we waarnemen, denken en voelen, wordt door Stalpers met een reeks van aansprekende voorbeelden geadstrueerd. 'Dankzij de taal hoort een Pers wel duizend verschillende geluiden, als de wind door de bladeren van een boom waait. De Fransman zal gemakkelijker van zijn wijn genieten dan de Nederlander, meer verschillen en nuances gewaar worden, omdat hij over een veelvoud van smaak-, geur- en kleurwoorden beschikt, die onze taal mist', aldus Stalpers. Om uit te drukken wat de wijn is of heeft, beschikt de Fransman over meer dan 100 indicatieven.

Taal openbaart niet alleen de maatschappelijke werkelijkheid, maar verbergt deze ook.

Wright Mills (1963:433) geeft in dit verband een interessant voorbeeld dat hij ontleent aan Richard's analyse van het Chinese woord voor 'bejaarden': 'There is no distinction between age in the chronological sense and the sense in an ethical pattern toward those who are old'. Omdat er maar één woord is voor ouderdom en eerbiedig gedrag, wordt een gewenst gedrag ten opzichte van bejaarden bewerkstelligd. Zolang de vereiste woorden ontbreken, kan van een andere bejegening van bejaarden geen sprake zijn (1963:436-437).

In dit hoofdstuk besteed ik aandacht aan de functionaliteit van het subcultureel taalgebruik in AA (9.2). Vervolgens stel ik een beknopte 'taalgids' van AA samen (9.3), waarbij een en ander is onderverdeeld naar het jargon, slogans en favoriete uitdrukkingen.

9.2

De functies van het subcultureel taalgebruik in AA

Taal is de brug naar de werkelijkheid. Zonder taal is deelname hieraan niet mogelijk. Dat geldt ook voor het AA-lid. Kennis van de AA-taal is een *conditio sine qua non* voor deelname aan de

(sub)cultuur van AA. Nieuwkomers in AA moeten dan ook eerst de taal van AA leren, alvorens zij grip krijgen op de door AA geconcipieerde werkelijkheid (2).

Dick: 'Niet van alle woorden was me de betekenis direct duidelijk. In het begin dacht ik dat "droog" en "nuchter" synoniemen waren. Pas veel later begreep ik dat de reeks woorden - droog, nuchter, gelukkig nuchter, nuchter en gelukkig - een ontwikkelingsproces aanduidt dat een AA'er kan doorlopen Ik ben dat rijtje (3) gaan zien als een route die voor mij aantrekkelijk was; langs die weg wilde ik me ontwikkelen'.

Maaïke: 'Er waren een heleboel gevoelens, emoties die ik niet onder woorden kon brengen en in de groep hoorde ik dan woorden waarmee ik iets kon. Vooral in mijn eerste jaar heb ik daar veel aan gehad. ... Toen het woord "droog drinken" viel, was dat voor mij een geheel nieuw woord. Maar toen ik hoorde wat dat woord betekende (niet drinken, maar toch met de alcohol bezig zijn), dacht ik: ja, dat heb ik ook gedaan, toen ik nog niet bij AA was. Toen ik dat wist, hielp dat om te gaan aanvaarden dat ik een alcoholiste was'.

Taaloverdracht in AA is niet alleen belangrijk als bijdrage tot het ontwikkelen van bepaalde waarnemings-, denk- en gevoelscategorieën. Het is ook belangrijk om de communicatie binnen een subcultuur te vergemakkelijken.

Aart: 'Ik ben die woorden snel gaan overnemen. Zodra ik ze begreep ben ik ze gaan hanteren. Met weinig van die woorden kun je veel zeggen en iedereen in de groep weet dan wat je bedoelt'.

Rolf: 'Als de ene alcoholist tegen de andere alcoholist zegt: Ik heb vandaag wel de bibbers gehad, dan weet de ander dat hij een ontzettende rottag heeft gehad en dat hij zich werkelijk met handen en voeten aan de muren vast heeft moeten klampen om niet naar de kroeg te gaan'.

Dries: 'In die uitdrukkingen van AA staat in een paar zinnen heel veel wijsheid. Een hoogleraar zou er een hele middag voor nodig hebben om uit te leggen wat er bedoeld wordt met: "Eens een alcoholist, altijd een alcoholist", of met: "Het is

altijd de eerste (lees: het eerste glas) en nooit de laatste". In de groep is dat niet nodig'.

Het leren van de AA-taal lijkt ook relevant in verband met het voor de nieuweling belangrijke gevoel van veiligheid.

Rolf: 'Ik zal altijd de terminologie van AA gebruiken - tenzij ik het met iets apert oneens ben -, want ik vind dat een nieuweling zich zo snel mogelijk in de subcultuur van AA moet kunnen nestelen. Dat geeft hem een stuk veiligheid. Daarom moet hij het AA-jargon kennen'.

9.3

De AA-taalgids

9.3.1 Het jargon

De taal van AA bestaat voor een belangrijk deel uit woorden en synoniemen. Dit AA-jargon richt de aandacht van de leden op die aspecten van de wereld van AA die er voor een herstelzoekende alcoholist toe doen. Zo attendeert kennis van het begrip 'droogdrinken' de alcoholist op een bepaald soort ongewenst gedrag (zie onder) bij zichzelf en de groepsleden. Aldus wordt een aspect van het zelfbeeld extra belicht. En verheldering hiervan is, zoals hiervoor door Maaïke aangegeven, een belangrijke stap op weg naar herstel.

Ik geef hier een overzicht van de mijns inziens belangrijkste AA-termen. Omwille van de overzichtelijkheid zijn ze geordend naar een drietal stadia dat het AA-lid idealiter doorloopt: verslaving, horigheid, vrijheid. Bepaalde woorden komen in meer dan één stadium voor. Deze hebben dan ook een meervoudige betekenis.

I Verslaving

Om op de periode, waarin het gedrag van mensen door alcohol wordt gestuurd, greep te krijgen zijn de volgende begrippen relevant:

black-out: blinde vlekken in het geheugen ten gevolge van overmatig alcoholgebruik.

Wim: 'Ik heb veel black-outs gehad, soms in ernstige mate. Toen ik een jaar thuis weg was, ben ik eens midden in de nacht aan de deur geweest. Mijn toenmalige ex-echtgenote maakte open en ik heb toen alles kort en klein geslagen. Ook mijn vrouw heeft haar portie gehad. Ik ben toen ook opgepakt. Dat is allemaal gebeurd, maar ik wist er, ook nadien, niets van'.

Ruud: 'In mijn drankperiode zijn dingen gebeurd, waarvan ik toeten noch blazen wist. Ik ben uit die periode hele stukken kwijt. Dat ondervind ik nog regelmatig, wanneer mijn vrouw met voorvallen uit die tijd komt aandragen. Soms zegt ze er bij: Och nee, dat kun je ook niet weten!'.

alcoholistentruc: truc van de alcoholist om zijn drinkgedrag te rechtvaardigen.

Wim: 'Dat is het smoesjesboek. Dat staat vol met trucjes en smoesjes die een alcoholist gebruikt. Ik heb dat ook gedaan. Als het mij uitkwam om te huilen, dan hilde ik. Als het me uitkwam om te lachen, dan lachte ik. Ik deed alles om met alcohol verder te kunnen leven'.

Ruud: 'Dat zijn de trucs van de alcoholist om aan de drank te komen of om zijn drinkgedrag te rechtvaardigen. Ik was daar ook heel bedreven in. Ik moest mensen om me heen hebben, want dan kwam de fles op tafel. Daarom organiseerde ik te pas en te onpas visites. Ik wist ook altijd wel een reden te bedenken om een borrel te drinken. Ik had overgewerkt of ik had pech met de auto gehad of er was samen iets te vieren. Het was ook vaak leuk op de televisie en dan was het een stuk gezelliger als er een borrel bij was'.

drankzucht: het lichamelijk ervaren verlangen naar alcohol. Het lichaam van de alcoholist schreeuwt als het ware om (meer) drank.

Ine: 'Toen ik nog zo stevig dronk, heb ik de drankzucht wel gekend. Ik moest dan drinken'.

Dries: 'Ik heb daar behoorlijk last van gehad. Als ik eenmaal aan het drinken was, dan moest ik meer en meer. Ik had dan

zo'n verlangen naar drank, dat ik de meest gekke dingen deed'.

experimenteren: proberen om het drinken in de hand te houden, proberen om sociaal te drinken.

Joop: 'Er zullen maar weinig drankjes geweest zijn die ik niet geprobeerd heb, maar steeds met eenzelfde resultaat: ik kreeg overal de roes van of werd dronken'.

Ine: 'Toen ik nog niet bij AA was, heb ik geëxperimenteerd. En ook toen ik AA verlaten had, heb ik geprobeerd om het drinken in de hand te houden. Dat was mijn sherry-periode. Nu zeg ik: Dat was zelfbedrog. Want ik dronk dan zoveel van een minder sterke drank, dat ik toch weer aan mijn alcoholpeil was. Daarom zeg ik ook wel eens tegen een nieuweling in de groep: Je kunt het met de drank niet op een accoordje gooien'.

ontwennings-, afkickverschijnselen: lichamelijke reacties die optreden nadat men 'droogvalt', geheel en al stopt met drinken.

Bart: 'Tremoren (lees: bibberen, beven) angsten, dat soort dingen heb ik ontzettend veel gehad. Het was verschrikkelijk. Ik gun ze mijn ergste vijand niet. Het was een beestachtige, ellendige rottijsd. Maar je moet er doorheen om droog te worden'.

Ruud: 'Als ik weer eens gestopt was, dan kwamen die abstinentieverschijnselen onmiddellijk. Ik kon dan niet eten en ik trilde behoorlijk. Ook had ik last van transpireren, vooral als ik in bed lag. Deze verschijnselen waren vrij snel, na een paar dagen over. Van slapeloze nachten en nachtmerries heb ik ook behoorlijk veel last gehad. Die hielden maanden aan'.

refusal/antabus: hulpmiddel in tabletvorm om droog te blijven. Nare lichamelijke verschijnselen treden op, wanneer dit middel in combinatie met alcohol wordt gebruikt. De waarde van het middel - het gebruik ervan wordt vaak opgedrongen - wordt in AA-kring niet hoog ingeschat.

Erik: 'Na de zoveelste ruzie heb ik de familie beloofd naar de dokter te gaan. Ik heb toen refusal gekregen. Maar na een paar dagen spuwde ik dat spul uit en ik ging weer drinken...

Na een tijdje merkte ik dat mijn vrouw de fijngemaakte refusaltabletten in mijn soep deed. Ik heb toen de refusaltabletten verwisseld voor zeepoeder. Mijn vrouw en de dokter dachten dat ik dwars door de refusal heen dronk'.

Dries: 'Ik ben één van de eersten in Nederland geweest die een refusalkuur heeft gehad, maar die heeft absoluut niet geholpen. Zoiets heeft alleen maar zin als je werkelijk gemotiveerd bent (lees: om de drank te laten staan). Zo'n kuur moet dus deel uitmaken van een therapie'.

implantatie: medische ingreep in onderbuik, teneinde de patiënt een hulpmiddel te verschaffen om langdurig droog te blijven; een alternatief voor refusal/antabus. In AA-kring wordt aan dit middel maar een bescheiden betekenis toegekend.

Erik: 'In het ziekenhuis hoorde ik van een andere patiënt over een implanting; dan kon je heel lang niet meer drinken. Dat wilde ik wel en ik heb een implanting gekregen. Ik heb toen 10 maanden droog gestaan. Voor nog geen 100.000 gulden durfde ik te drinken. Nadat die implantatie was uitgewerkt, ben ik weer gaan drinken. Ik zat snel weer in het oude patroon'.

Wim: 'Ik heb een implant gehad. Ik heb toen 8 maanden niet gedronken. Toch geef ik de voorkeur aan refusal. Als je elke ochtend refusal inneemt, dan word je dagelijks met het probleem geconfronteerd. Zo van: ik wil vandaag niet drinken! Een implant geeft je een rustpunt van meer dan een half jaar. Maar ben je dan daadwerkelijk met het probleem bezig?'.

II Horigheid

Wanneer een alcoholist het stadium van de verslaving achter zich heeft gelaten, zijn zeker niet alle problemen van de baan. Hij komt dan in een stadium terecht, waarop het etiket 'horigheid' kan worden geplakt. Hij is dan weliswaar geen slaaf van Koning Alcohol meer, maar ook niet echt vrij. Hij drinkt weliswaar niet meer, maar blijft wel alcoholistengedrag vertonen. In het stadium van de horigheid vertoont de alcoholist gedrag dat zich laat begrijpen met behulp van de volgende woorden:

chemisch droog: de alcoholist heeft de drank afgezworen, maar daar blijft het bij. Hij knapt wel in lichamelijk, maar niet in geestelijk opzicht op. Hij is nog niet echt nuchter. Dit is waarneembaar in de redeneertrant. De persoon in kwestie houdt nog vast aan oude opvattingen.

Dries: 'Ik ben vaak chemisch droog geweest. Ik dronk dan niet, maar voor de rest gebeurde er niets. Dat waren nare tijden'.

Gerard: 'Voordat ik bij AA was, heb ik eens een jaar niet gedronken. Later heb ik geleerd (lees: in AA) dat ik toen droog stond. Ik dronk niet, maar ik bleef dezelfde Gerard die ik was toen ik dronk. Ik was weliswaar minder agressief en ik had geen geheugenstoornissen meer, maar ik handhaafde het oude patroon. Ik ging naar de stamkroeg voor het bitteruur en dan nam ik - ik snap het nu nog niet - 12 bellen jus d'orange. Mijn vrienden aan de stamtafel, die ze allemaal goed lustten, noemde mij de vergeler. Ik zei toen ook: Ik ben om 18.00 uur thuis, maar dat werd dan toch 18.45 uur. Ik stond chemisch droog, maar verder was er in mij weinig veranderd. Ik had ook in het geheel geen afstand genomen van de drank. Dat is later ook wel gebleken. Ik ben weer gaan drinken'.

droogdrinken: iemand die 'droog drinkt' consumeert geen alcohol, maar is nog altijd met zijn gedachten bij die alcohol. Met nostalgie denkt hij terug aan de tijd dat hij nog dronk. Het verlangen om te drinken is aanwezig, maar bepaalde krachten houden hem tegen. Doen alsof je alcohol gebruikt (appelsap in een sherry- of whiskyglas) wordt ook aangeduid met de term 'droogdrinken' (4).

Maike: 'Dat doe je wanneer je bewust geen alcohol gebruikt, maar er geestelijk ontzettend mee bezig bent. Ik heb dat ook gedaan. Ik zat doorlopend te vergelijken. Zo van: nu drink ik niet meer, maar hoe zou het zijn als ik nu wel zou drinken?'. Droogdrinken kan ook de vorm aannemen van het vertellen van gezellige drinkverhalen. Ervaren AA-leden zullen hier altijd tegen protesteren.

Rolf: 'Ik protesteer altijd als AA'ers hele verhalen vertellen over drinken, hoe gezellig het allemaal was. Dan zeg ik:

Je moet wel het hele plaatje op tafel leggen, want als je dat doet, dan kun je niets anders zeggen dan: af en toe was het leuk, maar alles bij elkaar was het een hel! Als je alleen maar aan die leuke kanten van het drinken vasthoudt, dan ga je jezelf in een niemandsland manoevreren. Je gaat dan denken: misschien viel het allemaal toch wel mee'.

drankjank: iemand die geen alcohol meer gebruikt, maar de drank niet uit zijn gedachten kan zetten, heeft last van de 'drankjank'.

Bart: 'Daar heb ik gelukkig weinig last van gehad. Je hebt last van die drankjank, als je doorlopend bezig bent met drank. Elke keer denk je eraan of droom je erover. Ik ben wel eens wakker geworden met het gevoel van: ik ben aan het drinken geweest. Daarna bleek dat het maar een droom was geweest'.

snoepen: stiekem kleine hoeveelheden alcohol gebruiken, terwijl men al bij AA is.

Een AA-lid: 'Voordat ik er erg in had had ik de 1-jaarspenning. Ik had die evenwel niet verdiend. Want in dat jaar had ik toch wel eens, zij het weinig, gedronken. Toen ze zeiden: Jij krijgt de penning, verschoot ik daarvan. Ik durfde het niet te zeggen'.

experimenteren: uitproberen of sociaal drinken er toch niet inzit. Langdurige twijfelaars binnen AA worden tot 'experimenteren' aangezet.

Aart: 'Zelf heb ik dat niet gedaan. Dat is een slok nemen om te kijken of je weer sociaal kunt drinken'.

Ruud: 'Als iemand er niet van overtuigd is dat hij of zij absoluut niet kan drinken, alcoholist(e) is en dus de drank moet afzweren, dan zeg ik: Probeer het dan maar uit, dan kom je er vanzelf achter!'.

doorzakken, doorknallen: iemand die, nadat hij een tijd heeft droog gestaan, weer gaat drinken. In AA spreekt men dan over 'doorzakken' of 'doorknallen'. Veelal is dit drinken slechts tijdelijk. Nadat men tot de ontdekking is gekomen dat sociaal drinken er niet inzit, klopt men weer aan bij AA. Vandaar dat men ook wel spreekt van: 'een slipper maken' of 'uitglijden'.

Ruud: 'Ik heb anderhalf jaar gesukkeld in AA. Het wou maar niet lukken. Ik was een aantal weken droog en dan ging ik weer drinken. Dan was ik een paar maanden droog en dan knalde ik weer door. Ik vond altijd wel weer een reden om te drinken'.

Dick: 'Niet in alle gevallen vind ik het jammer als iemand doorzakt. Soms is het nodig dat iemand nog verder moet zakken in zijn of haar put (zie onder: 'de bodem van de put raken'). Ik denk dan: dat is prima, het hoort bij het proces. Hij of zij heeft de deur naar de alcohol nog niet dicht gedaan, maar op een kier gezet. Zo'n persoon heeft voor zichzelf nog niet geaccepteerd dat hij of zij niet met alcohol om kan gaan. Hij of zij heeft klaarblijkelijk nog een lesje nodig'.

achterdeuren openhouden: mensen die zich aansluiten bij AA zijn zich er doorgaans wel van bewust dat zij een drankprobleem hebben. Maar daarmee is nog niet gezegd dat zij zich ook beschouwen als een alcoholist, laat staan als een AA-alcoholist; dat wil zeggen als iemand die niet sociaal kan drinken. Veel nieuwkomers in AA houden voor zichzelf de deur naar het sociale glas open. In AA krijgen zij dan te horen dat ze geen achterdeuren moeten openhouden.

Bart: 'Het gezegde: "Je moet geen achterdeurtjes openhouden" (lees: de mogelijkheid van sociaal drinken openhouden) is voor mij best belangrijk geweest. Toen ik afscheid nam van de Roder Heijde (een ontwenningsskliniek), vroeg mijn vrouw aan de behandelende therapeut of ik ooit nog zou kunnen drinken. Het antwoord was: Ja, hij is nu al weer zo'n poos droog, hij kan wel weer een glas drinken. Ik heb dat geprobeerd, maar ik ben er achter gekomen dat ik de drank niet kon hanteren. Toen ik bij AA was, kon ik al snel zeggen dat dat achterdeurtje dicht gedaan moest worden'.

penningjager: iemand die naar een AA-groep komt om een penning te halen, maar meer niet. Zo iemand is in de visie van AA 'verkeerd bezig'.

Aart: 'Dat is iemand die alleen maar droog is en niet aan zijn programma werkt. Zo iemand zie je vaak afknappen (lees: doorzakken), zodra die een penning heeft gekregen'.

Bart: 'Dat is iemand die het halen van een penning als einddoel ziet. Die denkt dat hem, als hij dat punt bereikt heeft, niets meer kan gebeuren. Zo iemand gaat dan drinken'.

krom praten, krom denken: krom praten wat recht is en omgekeerd. Dit gedrag vertonen veel mensen die pas gestopt zijn of 'verkeerd bezig zijn'.

Maaïke: 'Dat doe je als je het heel moeilijk hebt. Om ergens uit te komen of gelijk te krijgen ga je een heel kromme redenering opzetten. Ik denk dat ik ook wel krom heb zitten praten. Naar mijn gevoel is dat overgegaan toen dat alcoholiste zijn iets van mezelf was geworden, iets was waar ik me niet meer voor behoefde te schamen. Toen ik geaccepteerd had dat dat een stuk van mij was, behoefde ik daar niet krom over te doen'.

Sjef: 'Ik heb wel eens de gedachte gehad: als ik nou eens 20 jaar niet drink, dan zie ik wel weer. Maar nu na 9 jaar in AA zeg ik: Dat is krom denken geweest'.

steigeren: iemand die zich verzet tegen het ideeëngoed van AA (bijvoorbeeld het bestaan van een 'Hogere Macht') of een onjuiste interpretatie daarvan 'steigert'.

Gerard: 'Tegen het woord zelfmedelijden heb ik zwaar gesteigerd. Ik had ontzaglijk veel verdriet om verloren gegane zaken, zoals mijn werk en mijn huwelijk. Als ik dat naar voren bracht, werd dat door verscheidene groepsleden gekwalificeerd als zelfmedelijden. Daar heb ik dan tegen gesteigerd. Ik zei dan: Dit is geen zelfmedelijden, dat is verdriet'.

Jan: 'Als er iemand doorknalt, dan zal onze groep haar functioneren niet aan de orde stellen. Als dat wel zou gebeuren, dan zou ik flink steigeren. Dat zou ik een heel slechte zaak vinden. Waar blijft anders de persoonlijke verantwoordelijkheid!?'.

de bodem van de put raken: een dieptepunt in je leven ervaren en dan tot het besef komen dat het zo niet verder kan. De diepte van de put verschilt van persoon tot persoon. Pas als men 'de bodem van de put' (al dan niet diep) heeft geraakt of gezien, is men rijp voor de AA-therapie. Daarvóór geldt dat, zoals sommige groepen zeggen, 'de peer nog niet rijp is'.

Aart: 'Toen ik bij AA kwam, stond ik met mijn rug tegen de

muur. Ik kon niet verder. Ik wist voor mezelf heel goed dat, als ik door zou gaan, er geweldige ongelukken zouden gebeuren. Ik zou mijn baan en mijn gezin kwijt raken en mezelf vernietigen. Voor mij was de maat toen vol. Het was gebeurd met de koopman'.

Dries: 'Op een bepaald moment ligt mijn vrouw in het ziekenhuis. Terwijl zij is opgenomen, begin ik weer te drinken. Eind van het liedje: mijn oudste zoon vindt me in coma, vol vergiftigtingsvlekken. Ik ben toen opgenomen. Toen realiseerde ik me dat ik grenzen had overschreden. Ik dacht: nou ben je tever gegaan. Ik wist vlijmscherp wat ik had aangericht, toen en in het verleden. Ik schaamde me rot. Ik was het ook beu: iedere keer weer opstaan, beloven je best te doen, die vernederingen, dat afkicken. Toen is het idee ontstaan van: wat er ook gebeurt, dit nooit meer!'.

III Vrijheid

Wil een alcoholist een vrij mens worden, dan zal hij definitief afscheid moeten nemen van de alcohol en zich open moeten stellen voor het AA-programma. Het herstelprogramma van AA bevat belangrijke suggesties voor de ontwikkeling van een nuchtere levensstijl, dat wil zeggen een manier van leven zonder alcohol waarbij men zich plezierig voelt. Belangrijke termen op het pad naar de nuchterheid zijn dan:

machteloos staan: in de eerste stap van het AA-programma wordt de nieuwkomer uitgenodigd te erkennen dat hij machteloos staat tegenover de alcohol en daarom niet sociaal kan drinken.

Wim: 'Aan de hand van wat je in AA hoort en leest werd mij snel duidelijk dat ik machteloos stond ten opzichte van de drank. Je denkt terug aan de talloze gebroken beloften. Dat is toch pure machteloosheid!? Met het AA-programma in de hand is mij toen ook duidelijk geworden: ik kan niet drinken'.

Ine: 'Tijdens een verjaardagsfeest liep het weer uit de hand. De dag daarna heb ik toen de knoop doorgehakt. Ik kon dat spul niet hanteren, dat was voor mij een uitgemaakte zaak'.

capitulatie: het moment waarop een AA-lid accepteert dat hij de drank niet de baas is.

Ruud: 'Toen ik zover was, mezelf kon overgeven, viel het als een blok van me af. Dat werkte enorm bevrijdend... Zolang je dat niet kunt, blijf je worstelen met de drank. Ik heb ooit de dagen geturfd dat ik niet gedronken had. Toen ik een respectabel aantal turven had, knalde ik door. Ik had me er toen nog niet bij neergelegd'.

een stuurloos leven: in de eerste stap van het AA-programma wordt aan de nieuwkomer gevraagd te erkennen dat hij door zijn alcoholprobleem geen greep op zijn leven had.

Dick: 'Een stuurloos leven? Dat is pas na een jaar tot me doorgedrongen. Toen begon ik te beseffen wat voor beslissingen ik in mijn laatste alcoholjaren had genomen. Ik werd geconfronteerd met de puinhopen die ik nog niet had opgeruimd: ik had een huwelijk gesloten, schulden gemaakt enz. Ik begon te beseffen dat ik toch wel met de voeten van de grond was gegaan. Ik kwam tot het inzicht dat ik, anders dan ik had gedacht, het toch allemaal niet zo best had gedaan'.

Maaïke: 'Ik voelde me toen als een bal in een flipperkast; ik werd van hot naar her geschoten. Ik wist met mezelf absoluut geen raad en alle plannen die ik maakte vielen in het water.

Dus was mijn leven stuurloos. Ik was aan het zweven'.

twaaalfde stapwerk: het uitdragen van de AA-gedachte (lees: een alcoholist kan in AA zijn herstel vinden) aan hulpzoekende alcoholisten. Men komt dit werk vooral tegen in de vorm van het bezoeken van nog actieve alcoholisten (thuis, in het ziekenhuis, in de kliniek, of het huis van bewaring) en het zogeheten sponsoren (zie onder). Vrij algemeen ziet men de twaaalfde stap als een goede mogelijkheid voor het AA-lid om nuchter te blijven. Er zit dus ook eigen belang in dit werk.

Dick: 'Ik was begaan met mensen die nog spartelen in de alcoholplas en er uit willen komen. Ik wilde ze helpen, ze hebben mij toch ook op het droge getrokken! Ik heb niet het gevoel gehad dat ik er op uit was om er zelf beter van te worden. Wel zit aan het werk vast dat je de spiegel krijgt voorgehouden. Dan ben je blij dat je die ellende achter je hebt gela-

ten'.

Aart: 'Dat twaalfde stapwerk geeft een geweldige motivatie. Als je iemand in zo'n desolate toestand aantreft, krijg je wel de spiegel voor je neus. Want zo was je vroeger ook. Dan denk je: in die toestand wil ik niet meer terug. Je ziet dus een afschrikwekkend voorbeeld voor je. Dat weerhoudt je om weer te gaan drinken en motiveert je om door te gaan op de ingeslagen weg'.

sponsor: nadat een alcoholist 'naar de AA-tafel is gepraat' - dit in het kader van het twaalfde stapwerk -, kan de nieuwkomer aankloppen bij een ervaren groepslid met het verzoek zijn sponsor te worden. Een sponsor fungeert voor de noviet als een vertrouwensman, een vraagbaak op de weg naar nuchterheid. Omdat ook een sponsor 'door de vangrail kan gaan' - wat voor zijn sponsees geweldig ontmoedigend is -, wordt in meerdere groepen een al te nauwe band met een sponsor ontraden.

Rolf: 'Mijn sponsor is voor mij heel belangrijk geweest en nu nog. Als ik het nou helemaal niet meer weet, dan kan ik altijd nog naar mijn sponsor. Dat is mijn plechtanker, mijn rots in de branding'.

Maaïke: 'Mijn sponsor heeft me over de drempel heen gebracht en me in het begin verschrikkelijk goed in de gaten gehouden. Maar ik heb me nooit zo verschrikkelijk aan hem gebonden. Ik ben heel gauw in de groep opgenomen'.

tweestapper/two-stepper: veel AA-leden zijn aanvankelijk tweestappers, d.w.z. mensen die uit het programma van de Twaalf Stappen alleen de eerste en de twaalfde stap hebben gezet. Zij herkennen zich niet in de visie van AA op dit programma, zoals geformuleerd in de inleiding van het stappenboekje: 'En die twaalf stappen zijn als spaken in een wiel. Gezamenlijk maken zij het wiel sterk en geven zij stabiliteit. Elk afzonderlijk hebben zij praktisch geen nut'. Volgens ervaren AA-leden zijn tweestappers herkenbaar aan hun zwart-wit redeneringen.

Joop: 'Je mag mij best een tweestapper noemen, want de eerste en de twaalfde stap zijn voor mij de belangrijkste stappen. Wat er tussen die stappen in zit is niet te verwaarlozen, maar deze beide stappen zijn voor mijn herstel het belang-

rijkste geweest'.

Rolf: 'Het eerste jaar in AA ben ik een two-stepper geweest. Ik deed eigenlijk niet zoveel meer als mijn sponsee helpen en mezelf voorhouden dat ik alcoholist was. Misschien dat ik iets van de tweede stap meenam. Ja, het besef dat ik met mijn leven niet alleen klaar kon komen, kwam er misschien bij. Maar de AA-methodiek, het idee van twaalf spaken in een wiel en elke spaak een stap, dat sprak me eigenlijk niet aan'.

de Hogere Macht: het AA-lid wordt uitgenodigd een Macht groter dan zichzelf te erkennen. Sommige AA-leden beschouwen God als hun Hogere Macht, andere zien in AA een Hogere Macht.

Ruud: 'Ik ben een gelovig mens, ik geloof in God en die Hogere Macht was (en is) voor mij God. God heeft mij het instrument AA in handen gegeven om daarmee mijn herstel te bereiken'.

Dries: 'Aan de groepstafel waren er die het hadden over "Hij van hierboven". Zo kon ik dat niet invullen. Voor mij betekende de Hogere Macht: vertrouwen hebben in het AA-programma'.

de morele balans opmaken: in de vierde stap krijgt het AA-lid het advies diepgaand en onbevreesd de boekhouding van zijn leven op te maken.

Frans: 'De morele balans heb ik opgemaakt toen ik in het ziekenhuis lag. Dat was heel confronterend, heel beangstigend, maar ik kon er niet omheen, omdat ik heel dicht tegen het eindpunt van mijn leven aanzat. De morele schuldvraag kwam toen heel sterk bij me boven. Daar lag een compleet wrak en ik had links en rechts het een en ander aangericht. Ik ben er toen intensief ingedoken. Later, terug in de groep, komt die morele balans weer terug, of liever gezegd, het zijn stukken die steeds terugkomen ... Zeker in het begin werd die morele balans sterk gedomineerd door het besef wat ik mijn omgeving, met name mijn vrouw en kinderen, had aangedaan en vooral wat ik had nagelaten. Later is die morele balans verschoven naar wat ik mezelf aangedaan had. Toen werd duidelijk hoezeer ik mezelf verminkt had, hoe verkreukeld ik uit de strijd was gekomen. Ik heb me jarenlang niet als een normaal mens ont-

wikkeld. Ik heb allerlei inhaalmoeuvres moeten uithalen om op een meer menswaardig niveau mee te kunnen draaien'.

schuldbelijdenis/confessie: het opmaken van de morele balans drukt het AA-lid in de hoek. Hij staat als het ware stijf van schuldgevoelens. Openlijk schuld belijden aan een vertrouwensman is dan een prima formule ter kanalisering van de losgemaakte schuldgevoelens (catharsis). In de vijfde stap krijgt het AA-lid dan ook het advies om in een gesprek met een vertrouwenspersoon zijn schuld op te biechten.

Gerard: 'Het verdwijnen van schuldgevoelens? Dat is bij mij grammetje voor grammetje gedaan. Een doorbraak is er gekomen toen ik een keer de vijfde stap heb kunnen doen. Terwijl ik worstelde met al mijn schuldgevoelens, dorst ik me niet in de maatschappij te begeven. De enige plaats waar ik me begeven kon was AA. Ik woonde alleen op een flat en had sporadisch sociale contacten. Mijn burens, die mij kennelijk maar een vreemde man vonden, hebben toen een dominee op me afgestuurd. Toen die man me bezocht, stroomde het uit me. Ik heb alles gespuid wat me benauwde. Ik heb het gevoel dat dat toen mijn biecht is geweest die ik eigenlijk altijd heb gemist. Ik kon toen die nare ervaringen kwijt. Vanaf dat moment heb ik gevoeld dat die schuldgevoelens met grote porties van me afgleeden. Ik had regelmatig gesprekken met die man en op den duur was het zo dat ik inderdaad voelde: het ligt achter me'.

karakterfouten: in de zesde en zevende stap wordt het AA-lid uitgenodigd bij zichzelf na te gaan of hij behept is met karakterfouten. Hij wordt geconfronteerd met de vraag: Bezondig ik me aan: hoogmoed, wrok, jalouzie, zelfmedelijden, onverdraagzaamheid, oneerlijkheid? Brengt dit speurwerk een of meer karakterfouten aan het daglicht, dan wordt het AA-lid aangeraden hier wat aan te doen.

Jan: 'Ik begon toen te ontdekken dat ik me bezondigde aan egotripperij, dat ik overal bewonderd wilde worden, aandacht wilde hebben. Ik zag hoe het zat. Wat had ik me altijd aange-steld!'

Maaïke: 'Ik moest mijn oneerlijkheid afzweren, want daar had ik het meeste last van. Ik vond ook dat ik moest letten op

jalousie en hebzucht, daar maakte ik het de ander niet gemakkelijk mee'.

het lijstje met namen: in de achtste stap krijgt het AA-lid het advies een lijstje te maken met namen van mensen die schade en leed hebben ondervonden van zijn gedrag. In de daarop aansluitende stap wordt het AA-lid uitgenodigd het, zo mogelijk, met de slachtoffers weer goed te maken.

Rolf: 'Ik heb heel consciëntieus een lijst gemaakt en die, soms met zweet in mijn handen, afgewerkt. Pas toen ik die lijst had afgewerkt, kwam ik erachter dat ik er zelf niet op stond. Dat vond ik een ernstige tekortkoming, want ik vond dat ik de meest benadeelde was. Ik had mezelf veel meer kwaad berokkend dan andere mensen; daar was ik van overtuigd'.

Dick: 'Ik ben een van die mensen, die een lijstje heeft gemaakt. Ik ben naar die mensen toegegaan, maar ik heb niet het boetekleed aangetrokken. Ik heb ze gevraagd of ze, evenals ik, bereid waren om te onderzoeken wat er tussen hen en mij mogelijk of onmogelijk was. Ik voegde daar dan aan toe dat ik zelf het beste wist wat er met mij aan de hand was geweest'.

eerlijkheid: een belangrijke waarde in AA is eerlijkheid. Deze waarde is te zien als een soort tegengif tegen de oneerlijkheid en leugenachtigheid van de actieve alcoholist.

Gerard: 'Ik kan me herinneren dat ik in die periode (lees: de periode van actief alcoholisme) eens bij de psychiater ben geweest en dat ik tegen die man zei: Dokter, ik weet niet meer wat waar is en wat niet waar is. Ik weet het verschil tussen waarheid en leugen niet meer'.

Sjef: 'Vroeger (lees: tijdens de periode van actief alcoholisme) belazerde ik de boel. Niet dat ik mijn baas opgelicht heb, want dat soort oneerlijkheid bedoel ik niet. Ik bedoel het voorliegen van mijn vrouw, sjoemelen met mijn werk, het jatten van huishoudgeld e.d.'.

nederigheid: in AA geldt nederigheid als een voorname waarde. Deze waarde bestrijdt de neiging van de alcoholist tot narcisme, egotripperij. Nederigheid is ook een middel ter bestrijding van slaafs gedrag.

Rolf: 'In de periode waarin ik excessief dronk, was ik be-

paald geen nederig mens. Ik was betweterig, altijd uit op mijn gelijk en sprak ex cathedra met mensen. De gedachte dat je een zaak van vele kanten kunt bekijken en dat dus gelijkhebben iets relatiefs is was mij vreemd'.

Dries: 'In mijn alcoholperiode was ik een walgelijk slaafs iemand. Als ik gedronken had, wilde ik het een beetje goed maken. Dan praatte ik iedereen naar de mond, iedereen kreeg van mij gelijk'.

persoonlijke verantwoordelijkheid: AA voert de waarde van de persoonlijke verantwoordelijkheid hoog in het vaandel. AA verwacht van haar leden dat zij voor het volle pond verantwoordelijkheid dragen voor hun doen en laten. Deze waarde ondergraaft het gedrag van de actieve alcoholist op één punt, nl. het ontlopen van verantwoordelijkheid voor zijn leven.

Wim: 'In de tijd dat ik ontzettend veel dronk, keek ik nooit naar mijzelf als er iets mis ging. Zoals iedere drinkende alcoholist schoof ik iedere verantwoordelijkheid van mij af. In AA heb ik geleerd om, als het mij niet goed gaat, eerst altijd bij mijzelf te raden te gaan'.

Rolf: 'Een van de groepsleden zat vele weken lang te zeggen dat hij het toch wel extra moeilijk had om abstinente te blijven, omdat hij op kamers boven een kroeg woonde. Op een bepaald moment zei toen iemand: Nou wil ik dat gezeik van jou niet meer horen totdat je hier komt en zegt: kan iemand mij aan andere woonruimte helpen, want ik wil boven die verrekte rotkroeg weg. Zo word je in de groep op je eigen verantwoordelijkheid gewezen'.

dienen: in de Twaalf Tradities wordt gesproken over dienen. Dienen verwijst naar een bepaalde, nederige stijl van leiding geven.

Joop: 'Mensen die aan groepen, regio's en het landelijk gebeuren leiding geven, behoren dienaars te zijn. Ze moeten dienstbaar zijn aan het geheel. Overheersen is er echt niet bij'.

Maike: 'Dienen houdt nauw verband met nederigheid. Je moet leren dat je het organisatorisch werk umsonst moet doen en dat dat goed voor je is. Je moet het niet doen om beloond te

worden of pluimen te ontvangen'.

anonimiteit: in de Twaalf Tradities wordt anonimiteit een funde-
rend principe voor het handelen in AA genoemd.

Ine: 'Wat in de groep in diep vertrouwen besproken wordt komt
niet naar buiten toe. Daarop moet je kunnen rekenen. Als ik
een lid van de groep in de stad tegenkom, waarvan ik weet dat
hij of zij prijs stelt op zijn of haar anonimiteit, dan ken
ik hem of haar niet'.

Aart: 'Anonimiteit is voor mij een dierbaar goed. Als je het
groepsgebeuren goed wil beleven, dan moet je op basis van ge-
lijkwaardigheid aan de groepstafel zitten. Je moet daar als
alcoholisten tegenover elkaar zitten. Daarom is het voldoende
dat we elkaar bij de voornaam kennen. Het is niet goed om van
elkaar te weten wat je voor werk doet en hoe het er thuis
voor staat. Als je dat wel weet, sta je niet meer objectief
ten opzichte van elkaar en ga je aan de tafel anders met el-
kaar om'.

alcohol: alcohol is eerst en vooral het symbool van verloede-
ring. Met het woord zijn evenwel nog meer betekenissen verbon-
den. Deze zingevingen kunnen zowel diachronisch, als synchro-
nisch voorkomen.

Joop: 'Vroeger was alcohol voor mij iets dat gezelligheid
bracht. Op den duur werd het dwang en mondde het uit in
ellende en verdriet. Nu zeg ik: Alcohol is voor veel mensen
een stuk gezelligheid; het creëert een plezierige ambiance.
Maar voor mij is het iets dat ik niet zal gebruiken, want ik
kan er niet mee omgaan'.

Ine: 'Alcohol is voor mij vergif. Als ik dat spul ga gebrui-
ken, is dat zelfmoord. Dan kunnen ze me beter opsluiten, want
dan ben ik toch gek!? ... Alcohol heeft me ziek gemaakt, me
beroofd van mijn zelfrespect. Door alcohol heb ik de ellende
in huis gehaald... Door alcohol heb ik niet alleen ellende
gehad. In de periode vóór mijn dranktijd bracht het een stuk
gezelligheid. Nu weet ik dat ik geen alcohol nodig heb om het
gezellig te hebben'.

Koning Alcohol: de verslavende werking van alcohol wordt zicht-
baar in de personificatie 'Koning Alcohol'.

Dick: 'Dat is de heerser die mij vroeger volledig in zijn macht had. Het is, als ik om me heen kijk, een heerser over een verschrikkelijk groot rijk'.

alcoholduivel: personificatie van de duivelse werking van alcohol. Een alcoholist moet altijd op zijn hoede zijn voor alcohol.

Bart: 'Ik hou mezelf altijd voor dat dat duiveltje altijd op mijn schouder zit. En ook in de groep gebruik ik die uitdrukking vaak. Als iemand zegt: Met mij gaat het fantastisch, er kan nu niks meer kapot, ik ben er nu wel uit, dan zeg ik altijd: Kijk uit beste jongen, want het alcoholduiveltje zit op je schouder of op de rand van de tafel. En zo gauw je hoogmoedig begint te worden - je denkt dan dat het niet meer kapot kan -, dan slaat het drankduiveltje toe!'.

striemende alcoholzweep: personificatie van de vernietigende kracht van alcohol.

Jan: 'Ik heb de goot niet meegemaakt, ik ben niet alles kwijtgeraakt. Maar de angst voor black-outs, de angst voor missers (hoe hou ik het vanavond een beetje in de hand?) en schaamtegevoelens hebben zeker hun sporen achtergelaten'.

Wim: 'Ik ben me er ontzettend goed van bewust dat mijn drinken littekens heeft veroorzaakt. In mijn gezin merk ik dat mijn drinkverleden er nog niet voor de volle 100% uit is'.

AA: voor de alcoholist die zich aansluit bij Anonieme Alcoholisten symbool van een gelukkig leven zonder alcohol.

Joop: 'AA is voor mij de boei, de redding in mijn leven. Zolang ik me aan de groep mensen die AA vormen vastklamp, slaag ik erin om van de drank af te blijven. Dankzij AA heb ik mezelf teruggevonden. Ik ben weer de vent die ik vroeger was. Ik tel weer mee en ben mijn minderwaardigheidsgevoel kwijt'.

Ine: 'Dankzij AA sta ik weer met beide benen op de grond. Dankzij AA heb ik mezelf teruggevonden... In AA is het me gelukt om de drank te laten staan en een andere manier van leven te vinden'.

9.3.2 Slogans

Antze (1979:273) heeft erop gewezen dat in zelfhulpgroepen slogans en favoriete uitdrukkingen - hij ziet die als onderdelen van de groepsideologie - een bijdrage leveren aan het herstel van de leden. Dit geldt zeker ook voor AA.

De slogans van AA zijn min of meer vergelijkbaar met de span-doeken van de actiegroep. Hierop wordt kort en bondig een probleem gedefinieerd en een oplossing terzake geformuleerd: 'De kernwapens de wereld uit, te beginnen uit Nederland!' (I.K.V.). De AA-slogans zijn puntige verwoordingen van elementen uit de AA-ideologie en/of het binnen AA vigerende waardensysteem. Het zijn, populair gezegd, 'hapklare brokken', die heel effectief bijdragen aan de internalisatie van belangrijke onderdelen van de AA-cultuur.

Ik laat hier de mijns inziens belangrijkste slogans de revue passeren.

Het is geen schande ziek te zijn, het is wel een schande er niets aan te doen!

Deze, meest bekende AA-slogan sluit direct aan bij de verontschuldigende werking van het ziekteconcept en de waarde van de eigen verantwoordelijkheid.

Wim: 'Aan die uitdrukking heb ik best wat gehad. Die heeft me geholpen om mijn morele balans in evenwicht te brengen'.

Gerard: 'Als je het geluk hebt om te constateren dat je ziek bent, dan ga je toch niet meer drinken!? Dat zou net zo roekeloos zijn als wanneer iemand met suikerziekte zou zeggen: Ik weiger om mezelf in te spuiten met insuline. Die vergelijking gaat volgens mij op'.

Eens een alcoholist, altijd een alcoholist!

Het ongeneeslijke karakter van de ziekte alcoholisme wordt kernachtig verwoord in deze slogan.

Rolf: 'Deze slogan heb ik ter vuur en ter zwaard bestreden. Ik meende dat, als je ziek bent, je toch ook beter zou kunnen worden. De vergelijking van de alcoholist met de diabeet maakte het voor mij wat gemakkelijker. Een diabeet kan uit-

stekend leven als hij maar geen suiker gebruikt; anders gooit hij zijn hele stofwisselingsproces door elkaar. Later heb ik er wat bij Cummings, een Amerikaanse psychiater, over gelezen. Deze onderzoeker bevestigt deze visie. Ik onderschrijf deze slogan. Mensen van mijn signatuur kunnen het wel schaf-ten. Voor ons zit sociaal drinken er niet in. Wellicht geldt dit niet voor gecureerde probleemdrinkers'.

Maaïke: 'Het is natuurlijk niet niks als je zo'n uitdrukking tot je door laat dringen. Maar ik heb er niet tegen gesteigerd, want het is zo verschrikkelijk waar. Ik zag in mijn omgeving, bij andere groepsleden, dat sociaal drinken niet kan. Ik kan dat voor mezelf best wel verklaren, want ik weet dat ik allergisch ben voor alcohol'.

Alleen een alcoholist kan een alcoholist begrijpen!

Deze slogan sluit direct aan bij het, voor het AA-lid zo belangrijke, twaalfde stapwerk. Dit werk - het uitdragen van de AA-boodschap - krijgt in deze slogan een handzame geformuleerde legitimering. Het invoelend vermogen is een uitstekend stuk gereedschap in de handen van een AA-lid en deze 'wetenschap' spoort hem aan om twaalfde stapwerk te gaan doen.

Joop: 'Ik vind dat echt zo. Ik heb dan ook al eens in "De Boei" geschreven dat wij, de leden van AA, de echte professionals zijn op het gebied van alcoholisme'.

Aart: 'Ik vind deze uitspraak juist, maar wij van AA moeten ons er niet op voor laten staan. Ook niet-alcoholisten kunnen een alcoholist begrijpen, maar, aangezien wij het zelf zijn, zijn wij in het voordeel. Een alcoholist zal ons niets op de mouw spelden, want dat hebben wij onmiddellijk door'.

Het eerste glas!

Deze frequent gedebiteerde uitdrukking is de korte versie van de slogan: 'Het is altijd de eerste en nooit de laatste'. Omdat alcoholisme een ongeneeslijke ziekte is, zit sociaal drinken er voor de leden van AA niet in. Het eerste glas is het begin van een nieuwe fase van kommer en kwel. Het eerste, fatale glas moet dus vermeden worden.

Dries: 'Dat moet ik laten staan, want ik heb proefondervindelijk vastgesteld dat, als ik eenmaal het eerste glas had ge-

nomen, het fout ging. Vroeger dacht ik altijd het tegenovergestelde. Ik zei dan tegen mijzelf: Jongen, je had dat laatste glas niet moeten nemen'.

Joop: 'Dat is ongetwijfeld de aanvang van een nieuwe drankperiode, daar ben ik absoluut van overtuigd. Ik ben eerder bij AA geweest. Ik heb toen 3 à 4 maanden niet gedronken. Maar toen ik AA losliet, was het binnen de kortste keren weer raak. Ik weet dus waarover ik praat'.

Rolf: 'Dat is het begin van het einde. Het eerste glas is altijd weer de start van een nieuwe cyclus van glazen. Daar ben ik van overtuigd. Uit de literatuur weet ik dat er genezen alcoholisten zijn die in staat zijn om een sociaal glas te drinken. Maar binnen AA ben ik die mensen in de afgelopen 8 jaar niet tegengekomen'.

Leef per 24 uur!

In een brochure waarin de betekenis van de Twaalf Stappen wordt uiteengezet is te lezen: 'Beloof niet dat je nooit meer zult drinken, want dat is toch zelfoverschatting. Als je je voorneemt de komende vierentwintig uur niet te drinken is dat voldoende. Grote beloften wekken maar spanningen en spanningen drijven een alcoholist(e) naar de drank. Vierentwintig uur dus. Dat is vol te houden'. Deze slogan is voor veel nieuwkomers in AA een belangrijk hulpmiddel om droog te blijven. Vandaag niet drinken! Wanneer het AA-lid niet meer dagelijks de strijd met Koning Alcohol moet voeren, krijgt de slogan een andere betekenis, namelijk: Carpe diem!

Wim: 'Ik had een busje refusal, thuis op de wastafel. Dat zette ik elke morgen van de ene naar de andere kant. Dat was mijn 24 uursgedachte: vandaag drink ik niet!'

Maaïke: 'In het begin was die 24 uursgedachte beperkt tot de drank. Later niet meer. En ook nu gebruik ik die gedachte in de zin van: niet teveel hooi op de vork. Als ik wat warrig ben of problemen niet kan overzien, dan denk ik: nou ja, laat ik me beperken tot vandaag. De rem erop'.

Dries: 'Leven per 24 uur is een van mijn beste leefregels. Maar ik heb die niet zozeer op mijn drankprobleem toegepast. Bij mij is het veel meer een ordeningsprincipe geworden: tus-

sen gisteren en morgen ligt vandaag en daar moet ik iets goeds van maken'.

9.3.3 Favoriete uitdrukkingen

In de door mij bezochte AA-groepen waren ook de nodige favoriete uitdrukkingen hoorbaar. Het zijn over het algemeen korte spreuken die het AA-lid attenderen op belangrijke aspecten van het herstelproces. Aldus hebben ze een ondersteunende functie in het socialisatieproces.

Zonder volledigheid te pretenderen noem ik de volgende uitdrukkingen:

Kom, blijf komen en gij zult er komen!

Met deze uit Vlaanderen afkomstige spreuk wordt geduid op het belang van continuïteit in het bezoek van groepsavonden. Deze gedachte wordt vooral de nieuwelingen voorgehouden. Als de nieuweling regelmatig komt, wordt hij steeds herinnerd aan zijn rampzalige drankpatroon en dat helpt hem om niet terug te vallen. Continuïteit is ook belangrijk in verband met het wij-gevoel. De nieuweling gaat voelen dat hij bij de groep hoort.

Erik: 'Toen ik bij AA kwam en ook tijdens mijn eerste jaren in AA deed ik het (lees: stoppen met drinken) enkel en alleen voor mijn vrouw en kinderen. Dat ik het voor mijzelf moest doen, had ik pas veel later door. Daarom zeg ik altijd: Kom, blijf komen en gij zult er komen. Waarom ze komen is niet belangrijk, als ze maar komen. Op den duur gaan ze dan inzien dat ze het voor zichzelf moeten doen'.

Hier aan tafel moet je het halen!

Het belang van de groepsbijeenkomsten voor het herstel van de alcoholist wordt in deze spreuk kort en krachtig verwoord.

Bart: 'Ik heb de kracht aan de AA-tafel gehaald'.

Aart: 'Ik haalde steun en kracht aan de tafel'.

Sjef: 'Ik heb mijn nuchterheid gevonden in AA. Alles wat daarvoor is gebeurd is mislukt. Dat ik niet meer drink, heb ik te danken aan het wekelijkse contact met AA. Dat weet ik heel zeker. Ik heb in al mijn (AA-)jaren veel mensen in de fout zien gaan. Die kwamen niet wekelijks naar de groep. Ik

weet heel zeker dat je je nuchterheid alleen kunt halen bij die mensen aan de tafel. Je moet in contact blijven met die mensen en met hen steeds een stap doen. Dan word je nuchter'.
Er zijn duizenden excuses om niet te komen, maar er is altijd wel een reden om wel te komen!

Ook in deze spreuk wordt het belang van de groepsbijeenkomst tot uitdrukking gebracht. Dat dit ook geldt voor leden met een hoge anciënniteit, blijkt uit de volgende uitspraken:

Maaïke: 'Als ik niet regelmatig naar de groep ga, word ik altijd gespannener. Pas nog was ik verschrikkelijk opgejaagd, nerveus. Ik had het erg druk gehad en weinig geslapen. Ik voelde me helemaal "opgefokt" en ik had een jankerig gevoel. Ik ben toen naar de groep gegaan. Ik weet niet wat er gebeurd is, maar ik kwam ontspannen thuis'.

Aart: 'Op het ogenblik ga ik te weinig naar groepsavonden en dat merk ik echt wel. Als ik mijn programma niet onderhoud, dan word ik een onrustig mens en een aantal karaktertrekken van de alcoholist steken de kop op. Ik moet bij AA mijn accu opladen. Dan kan ik de kwaliteit van mijn leven handhaven en verbeteren. Dan kan ik in mijn gezin en mijn werk goed functioneren'.

De peer is nog niet rijp!

Deze uitdrukking heb ik horen bezigen op het moment dat de groepsleden moesten vaststellen dat een groepslid het liet afweten. Met de uitdrukking wordt bedoeld dat de persoon in kwestie de bodem van zijn of haar put nog niet heeft bereikt. Hij of zij komt pas als hij of zij echt niet meer kan. Het legitimeert de groep om voorlopig een afwachtende houding aan te nemen.

Maaïke: 'Ik ken die uitdrukking wel, maar zelf zeg ik liever dat iemand zo ver nog niet is, dat het voor die persoon nog niet voldoende is geweest. Soms is dat dan heel triest, want je weet dat er heel nare dingen zullen gaan gebeuren'.

Wat je zelf niet hebt, kun je een ander niet geven!

Deze uitdrukking wordt vaak voorgehouden aan de groepsleden die nog maar betrekkelijk kort droog zijn en al staan te trappelen van ongeduld om twaalfde stapwerk te gaan doen. Ze zijn dankbaar ten opzichte van AA en willen iets terug doen. De ervaring in AA

leert evenwel dat je niet te vlug met dit werk moet beginnen. Wil je dit werk succesvol doen, dan is een zekere groei naar nuchterheid een vereiste. Om drama's te voorkomen - zowel voor de tekort schietende sponsor, als voor de sponsee - moet het enthousiasme van het jonge AA-lid worden afgeremd. 'Wat je zelf niet hebt (lees: nuchterheid), kun je een ander niet geven', zo luidt het devies.

Wanneer het jonge AA-lid zich desondanks toch in het twaalfde stapwerk stort en - zo leert de ervaring - daar een kater aan overhoudt, wordt ook hem deze uitdrukking voorgehouden.

Erik: 'In het begin wil je iedereen helpen, maar dan ontdek je dat wat je zelf niet hebt, je niet aan een ander kunt geven'.

Bellen, bellen, bellen!

Nieuwkomers in AA wordt op het hart gedrukt om, zodra zij het moeilijk hebben, last hebben van de drankjank, telefonisch contact te zoeken met medegroepsleden. Aldus kan wellicht een terugval voorkomen worden. Van deze mogelijkheid wordt veel gebruik gemaakt.

Joop: 'Tegen een nieuweling wordt altijd gezegd dat telefoneren belangrijk is, vooral in situaties waarin hij of zij het moeilijk heeft. Daarom krijgt hij of zij de telefoonnummers van de groepsleden, althans van die leden die dat goed vinden. Wij zeggen dan ook: Laat het glas verder van je verwijderd zijn dan de telefoon!'.
'

Aart: 'Vooral in het begin, als je het moeilijk hebt, is bellen heel goed. Het kan je helpen van de drank af te blijven. Daarom wordt er wel eens gezegd: De fles staat achter de telefoon. Dus eerst de telefoon pakken voordat je de fles pakt!'.
'

10.1

Inleiding

In deze studie wil ik aannemelijk maken dat AA haar leden een betekeniskader aanbiedt waarmee zij hun negatief zelfbeeld om kunnen zetten in een positief zelfbeeld. Dit betekeniskader is uitvoerig besproken in de hoofdstukken die handelen over de AA-ideologie, rituelen in AA, rituele rollen, AA-symbolen en het subcultureel taalgebruik binnen AA.

In dit hoofdstuk schets ik de morele carrière van de alcoholist die zich bij AA heeft aangesloten. Dit 'plaatje' laat zien dat een AA-lid succesvol kan sleutelen aan zijn identiteit (10.3).

Om het begrip morele carrière te kunnen plaatsen besteed ik aandacht aan het sociale reactie-perspectief of de labelling-benadering (10.2).

10.2

Deviantie, carrière, morele carrière

10.2.1 Het sociale reactie-perspectief; een beknopte schets

De opkomst van het sociale reactie-perspectief in de jaren '50 en '60 is naar veler mening (Zijdeveld, 1973:146 e.v.; Lafaille, 1978:206 e.v.; Snel, 1979:60 e.v.) te zien als een vorm van verzet tegen het door het functionalisme overheerste denken over afwijkend gedrag.

In deze benadering wordt afwijkend gedrag beschouwd als een afwijking van dominante waarden, respectievelijk schending van

normen en regels. Bij gevolg ligt in het onderzoek het accent op het gedrag van de afwijker, de normovertreder en de determinerende factoren (zie Merton's anomie-theorie; de differentiële associatietheorie van Sutherland; de subculturele benadering van auteurs als Cohen en Cloward & Ohlin). Vandaar ook dat men wel spreekt van de etiologische benadering (1).

In het sociale reactie-perspectief wordt afwijkend gedrag niet gedefinieerd in termen van afwijking van waarden, respectievelijk schending van normen en regels, maar in termen van de reactie op het gedrag van anderen.

De essentie van dit perspectief is af te lezen van de definitie van Becker: 'Deviant behavior is behavior that people so label' (Becker, 1963:9). Afwijkend gedrag is dan primair een kwestie van opplakken van labels door de leden van een bepaalde groep. Vandaar dat men ook wel spreekt van de labelling-benadering.

Beperkt de etiologische benadering zich tot de gedragscomponent (lees: het gedrag van de afwijker/normovertreder en de determinerende factoren), in het sociale reactie-perspectief is er slechts oog voor de definitiorische component, dat wil zeggen het proces waarin de leden van een groep bepaalde vormen van gedrag als afwijkend definiëren. In dit opzicht is het sociale reactie-perspectief dan ook te zien als een ommekeer in het sociologisch denken over afwijkend gedrag.

De ontwikkeling van dit perspectief komt niet uit de lucht vallen, doch is te zien als de uitwerking van het symbolisch interactionisme op het gebied van deviantie (2). Allerlei karaktertrekken die kenmerkend zijn voor het symbolisch interactionisme zijn herkenbaar in het denken van aanhangers van de labelling-benadering (Becker, Lemert, Goffman, Scheff, Erickson, Kitsuse). Dit geldt bijvoorbeeld voor de accenten die het symbolisch interactionisme legt op interacties tussen individuen, alsook op definities en interpretaties van situaties die neerslaan in de identiteit van betrokkenen.

Terecht merkt Zijderveld (1973:146-147) dan ook op dat in het symbolisch interactionisme deviantie wordt gezien als een interactieproces, waarin situaties gedefinieerd worden die veelal eerst in hun consequenties werkelijk worden. Afwijkend gedrag is het resultaat van menselijke definities die bepaalde situaties voortdurend als 'werkelijk' definiëren met als gevolg dat mensen ernaar gaan handelen en aldus de situaties werkelijk maken.

Men herkent hier het bekende theorema van Thomas: 'If men define situations as real, they are real in their consequences'.

Het is overigens niet zo dat op het sociale reactie-perspectief het alleenrecht berust van symbolisch interactionisch georiënteerde sociologen. Binnen dit perspectief beweegt zich ook een aantal fenomenologisch geïnspireerde denkers. Matza en Garfinkel zijn dan bekende namen (zie Snel, 1979:98-134).

10.2.2 Becker: carrière

In het sociale reactie-perspectief neemt het begrip 'career' een belangrijke plaats in. Het was Becker (1963:24 e.v.) die dit begrip, afkomstig uit de beroepenstudies, heeft geïntroduceerd in de deviantiesociologie.

Volgens Becker is het begrip carrière bruikbaar om diachronische modellen ('sequential models') van allerlei vormen van afwijkend gedrag te ontwikkelen. De ontwikkeling van dergelijke dynamische modellen is zinvol om de procesgang van deviantie gefaseerd in kaart te brengen. Immers, deviantie is te zien als de neerslag van een langdurig interactieproces waarbij een individu een deviante identiteit aanneemt.

Met betrekking tot deze deviante identiteit is door Lemert een onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire deviantie.

In een situatie van primaire deviantie is het individu zich bewust van zijn afwijking van een waarde, respectievelijk schending van een norm, maar deze 'wetenschap' is geen belemmering om in het maatschappelijk verkeer normaal mee te blijven doen. De

erkenning van het afwijkende gedrag door de buitenwacht dwingt de afwijker niet tot een herziening van zijn zelfbeeld.

Er is sprake van secundaire deviantie, wanneer het individu in kwestie zich genoodzaakt ziet het negatieve oordeel van de buitenwacht over te nemen. Er is dan wel sprake van een herzien zelfbeeld.

De carrière is nu het proces tussen de 'polen' van primaire en secundaire deviantie in.

Overigens merken Trice en Roman (1970:539) terecht op dat in de deviantie-literatuur de deviante carrière meestal als een onomkeerbaar proces wordt gezien. Trice en Roman: 'No systematic effort has been made to specify the social mechanisms which might operate to "return" the stigmatized secondary deviant to a "normal" and acceptable role in the community. In other words, delabeling and relabeling have received little attention as a consequence of the assumption that deviant careers are typically permanent'.

De succesvolle terugkeer van devianten in de samenleving duidt op de noodzaak om ook diachronische modellen van de rehabilitatie te maken. In deze studie zal ik hiertoe een poging ondernemen voor wat betreft de alcoholist die herstel zoekt met behulp van AA.

10.2.3 Goffman: morele carrière

Bij de constructie van diachronische modellen moet er ruimte zijn voor het begrip morele carrière. Goffman, aan wie ik dit begrip ontleen, definieert dit begrip als volgt: 'The regular sequence of changes (...) in the person's self and in his framework of imagery for judging himself and others' (1961:119). Wat deze anderen betreft gaat het dan om 'others which she (or he) shares with others by virtue of common membership in a social category' (128).

Bij de toelichting op het begrip 'moral career' wijst Goffman op de twee kanten die zitten aan het concept 'career'. Goffman:

'One side is linked to internal matters held dearly and closely, such as image of self and felt identity; the other side concerns official position, jural relations, and style of life, and is part of a publicly accessible institutional complex'. Omdat naar zijn mening de morele aspecten van de carrière van belang zijn, introduceert hij het begrip 'moral career'. Dit werkt hij dan uit voor wat betreft de morele carrière van de 'mental patient' (3).

De morele carrière, d.w.z. de veranderingen in het zelfbeeld, de identiteitsbeleving, vormt een concreet aangrijpingspunt voor het interactieproces tussen de deviant en de samenleving. Daarom ook acht ik het begrip morele carrière bruikbaar voor het onderhavige onderzoek. Aan de hand van de morele carrière van de AA-alcoholist is het mogelijk om greep te krijgen op de relatie tussen de AA-cultuur - opgetekend in de hoofdstukken 5, 6, 7, 8 en 9 - en de alcoholist die zich heeft aangesloten bij de zelfhulpbeweging van Anonieme Alcoholisten.

10.3

De morele carrière van de AA-alcoholist

Alcoholisten die zich hebben aangesloten bij AA ondergaan over het algemeen eenzelfde soort veranderingen in hun zelfbeeld; ze maken met andere woorden eenzelfde soort morele carrière door. Op grond van de gesprekken met mijn informanten meen ik dat dit veranderingsproces gefaseerd in kaart gebracht kan worden.

Naar mijn mening valt de morele carrière van de AA-alcoholist in vier fasen uiteen:

- a. de fase van de onbewuste alcoholist. In deze fase gedraagt het individu in kwestie zich in de ogen van zijn omgeving als iemand met een abnormaal drinkpatroon, terwijl hij zelf van mening is dat er niets bijzonders aan de hand is;
- b. de bewustwordingsfase. In deze fase wordt het betrokken individu er zich van bewust dat er toch iets mis is. Deze bewustwording mondt uit in een identificatie met het eti-

ket alcoholist. Het bereiken van deze mijlpaal in de morele carrière van de AA-alcoholist kan zowel binnen als buiten AA plaatsvinden;

- c. de fase van de lerende alcoholist. In AA maakt de alcoholist kennis met de AA-cultuur en maakt zich deze eigen. In deze fase, uitvoerig beschreven in hoofdstuk 5, 6, 7, 8 en 9, leert de alcoholist een AA-alcoholist te zijn.
- d. de fase van de zelfbewuste alcoholist. Internalisatie en overdracht van de AA-cultuur stelt de AA-alcoholist in staat zijn negatieve zelfbeeld om te zetten in een positief zelfbeeld. Hij weet dat hij alcoholist is en dit ook zal blijven, maar deze 'wetenschap' ervaart hij niet als een last. Integendeel, hij ontleent hier eerder positieve gevoelens aan.

Alvorens elk der onderscheiden fasen te beschrijven, moet ik een aantal toelichtende opmerkingen bij dit fasenmodel maken.

Allereerst benadruk ik het ideaaltypische karakter van het fasenmodel. Het model omvat de volledige morele carrière van de alcoholist die zich bij AA heeft aangesloten. De praktijk van AA leert evenwel dat niet ieder lid alle fasen doorloopt. Sommige leden blijven steken in de fase die ik heb aangeduid als die van de lerende alcoholist, of vallen zelfs terug in een eerdere fase van de morele carrière. Tegenover deze categorie staat een aanzienlijk aantal AA-leden dat er in slaagt om een zelfbewuste alcoholist te worden.

Vervolgens wijs ik erop dat er tussen de tweede en derde fase een vloeiende overgang bestaat. Het is niet zo dat de fase van de zelfbewuste alcoholist pas bereikt wordt, nadat men is uitgeleerd. Volgens AA is een AA-lid nooit uitgeleerd. Zelfbewustzijn is iets dat men op peil kan houden door in AA-verband te blijven leren.

Tenslotte nog een opmerking over de duur van de onderscheiden fasen. Die verschilt van individu tot individu. Zo zijn er AA-

leden die langdurig aanhikken tegen het etiket alcoholist, terwijl anderen zich vrij snel hiermee kunnen identificeren. Er zijn ook verschillen in de snelheid waarmee AA-leden zich de cultuur van AA eigen maken. Niet elk lid staat in dezelfde mate open voor deze cultuur. Ook slaagt niet elke AA-groep er even goed in om de onderscheiden cultuurelementen onder de aandacht van haar leden te brengen.

10.3.1 De fase van de onbewuste alcoholist

Over deze fase kan ik betrekkelijk kort zijn. In deze fase gedraagt het individu in kwestie zich in de ogen van zijn omgeving als iemand met een abnormaal drinkpatroon, terwijl hijzelf van mening is dat er niets bijzonders aan de hand is. Pas wanneer hij zich door zijn excessieve drinken ernstig in de nesten heeft gewerkt (financieel, relationeel, lichamelijk, geestelijk, sociaal), gaat hij beseffen dat er iets niet in de haak is.

Het is opmerkelijk hoe lang mensen, die met drank in de knoei raken, vasthouden aan het zelfbeeld van de stevige drinker. Ook het onderhavige onderzoek laat zien dat er heel wat moet gebeuren voordat mensen consequenties verbinden (in termen van identiteitsbeleving) aan hun abnormale drinkpatroon. Men blijft zichzelf zien als een stevige drinker, iemand die een stevig (en soms te stevig) glas drinkt, maar daartoe gerechtigd is.

Sjef: 'Ik werkte keihard en dan had ik toch wel een borrel verdiend!?'.

Jan: 'Ik noemde mezelf iemand die het nodig had. Ik dronk wel veel, maar ik had het echt nodig om het creatieve element in mijn werk te versterken en voor de nodige ontspanning'.

Frans: 'Toen ik tegen een faillissement aanliep, ben ik zwaarder gaan drinken. Ik wist toen dat ik drank als vluchtmiddel gebruikte, maar ik vond het volkomen terecht, ik had een reden: ik voelde dat ik belazerd werd - objectief gezien was dat ook zo -, dus had ik een reden om te drinken. Ik had het zo ellendig en de wereld deed zo slecht tegen mij. Dus ...'.

Een samenleving, waarin een glas 'er bij hoort', is betrekkelijk tolerant ten opzichte van mensen die meer dan normaal drinken. Iemand moet flink over de schreef gaan voordat er serieuze aanmerkingen op het drinkgedrag worden gemaakt.

Wanneer de naaste omgeving uiteindelijk er toch iets van gaat zeggen, wordt deze kritiek terzijde geschoven.

Ine: 'Ik vond van mezelf wel dat ik veel dronk, maar ik duldde geen kritiek. Als iemand er iets van zei, dan was mijn antwoord: Dat betaal ik toch zelf, dat gaat jou toch niks aan! Mijn man dronk zeker zoveel als ik of nog meer. Hij was wel de laatste die er over zou beginnen'.

Dick: 'Als er wel eens opmerkingen werden gemaakt over mijn drankpatroon, vond ik dat die mensen niet zo moesten zeuren. Mijn drinken stond niet ter discussie'.

Ruud: 'Ik kreeg toen ook opmerkingen van buiten mijn gezin (familie, bureu). Ik had daar geen boodschap aan. Ik maakte zelf wel uit of ik dronk. En ik vond zelf dat het niet teveel was'.

Voor zover het appèl vanuit de naaste omgeving om minder te gaan drinken - vaak geformuleerd als gezondheidsclaims - niet tegen dovemansoren is gericht, doet men wel pogingen om het drinken in de hand te houden. Minderen en controleren zijn dan de sleutelbegrippen. Niet stoppen, daaraan wordt niet gedacht.

Wim: 'Stoppen met drinken is nooit bij mij opgekomen. Ik was een man en een militair, dus een glas hoorde erbij'.

Maike: 'Stoppen met drinken, dat heb ik nooit geprobeerd. Ik heb wel geprobeerd over te stappen van sterk op minder sterk. Ik heb ook geprobeerd om door de week alleen op woensdagavond te drinken. En ook vóór een bepaald tijdstip niet te drinken. Ik en mijn man hebben het ook samen geprobeerd. Het lukte steeds maar een paar dagen'.

Ook in de omgeving van de (onbewuste) alcoholist dringt men er voortdurend op aan dat hij gaat 'minderen'. Voor iemand die evenwel niet met drank om kan gaan, is dit geen zinvol advies. 'Je kunt net zo goed van je dochter vragen dat ze maar een beet-

je zwanger wordt', zo schampert Wholey (4) terecht.

Herhaalde mislukkingen om het drinken te controleren leiden niet tot de conclusie dat er iets aan de hand is. Dat geldt evenmin voor aanvaringen met Vrouwe Justitia (in verband met overtreding van artikel 26).

Gerard: 'Ik ben twee keer met de politie in aanraking geweest wegens rijden onder invloed. Na de eerste keer ben ik onder invloed van mijn milieu gewoon doorgegaan. Men zei: Ach, joh, dat overkomt iedereen wel eens!. Na de tweede keer heb ik één jaar niet gedronken. Maar toen ik na dat jaar weer ging drinken, was het binnen de kortste keren terug naar af en nog erger'.

De onbewuste alcoholist is hardleers. Hij ziet er geen aanleiding in om zijn identiteit te herzien.

10.3.2 De bewustwordingsfase

Wie verslaafd is aan alcohol komt vroeg of laat ernstig in de problemen. De werkgever voelt zich tekort gedaan, de partner zet een punt achter de relatie (of dreigt ermee), vrienden en kennissen keren zich af en de gezondheidstoestand is miserabel. Dit is veelal het moment waarop men beseft dat er toch iets aan de hand is. En daarmee komt het bewustwordingsproces van de AA-alcoholist op gang.

De bewustwordingsfase van de morele carrière is niet eenvoudig in kaart te brengen. Duidelijk is 'slechts' dat deze fase begint met het besef dat er wat aan de hand is en dat de fase eindigt met de identificatie met het etiket 'alcoholist'. Tussen begin en einde van deze fase is er veel individuele variatie. Mensen die afhankelijk zijn geworden van alcohol komen op zeer verschillende wijzen tot het besef dat zij alcoholist zijn. Er zijn dus meerdere wegen die naar Rome leiden.

In een aantal gevallen liggen de kaarten duidelijk. De situatie waarin men is komen te verkeren laat slechts één interpretatie

toe: men heeft een alcoholprobleem. Geleidelijk of schoksgewijs - naar aanleiding van een pijnlijk incident - ontstaat het besef dat men met drank in de knoop zit.

Jan: 'Het moest op school flink uit de hand lopen, alvorens ik besepte dat het mis was met mijn drinken. Een incident op school leidde tot het inzicht dat ik een alcoholprobleem had en ik ben daarvoor hulp gaan zoeken. Mij werd door een groep meiden verweten dat ik een sexist was, omdat ik loshandig was. Ik heb me daartegen verweerd. Ik zei: Nee, het komt door de drank! Dat is de bliksem geweest. Daarvóór was er wel eens licht geweest, maar een blikseminslag had nooit plaatsgevonden... Ik heb toen tegen mijn leerlingen gezegd: Ik zit vol schaamte en schuldgevoelens. Ik ben er sterk van overtuigd dat drank een groot probleem voor mij is. Ik ga er wat aan doen. Tegen mijn vrouw heb ik toen gezegd: Het is de drank die me ellende brengt. Dit is mijn laatste pilsje!'

Gerard: 'Op een bepaald moment is er iets gebeurd waar ik mezelf ernstig om veroordeelde. Op een avond ging ik voor mijn werk op pad en de volgende ochtend werd ik wakker op een bank bij voor mij wildvreemde mensen. Dat vond ik zo ontluisterend van mezelf dat ik een soort opstanding van mijn geweten beleefde. Mijn normbesef zei: God, Gerard, waar ben je mee bezig!? Toen is er, zo denk ik, een onbewust besluit gevallen: oorzaak drank, dat neem ik niet meer! Sindsdien heb ik ook niet meer gedronken... Achteraf zeg ik: Dat was een magic moment. Na jarenlang drankmisbruik kreeg ik de plotse-linge ingeving: verdomme, het is de drank, geen twijfel aan'.

Het besef dat men een alcoholprobleem heeft kan ertoe leiden dat men hulp gaat zoeken. Men kan ook proberen om geheel op eigen kracht aan het probleem wat te doen. Men neemt zich dan voor om te minderen, voorlopig niet te drinken of te stoppen. Een enkeling (zie boven) slaagt daarin, de meesten boeken slechts een kortstondig succesje en gaan vervolgens voor de bijl.

Sjef: 'Ik heb wel duizend keer tegen mijn vrouw gezegd dat ik ermee wilde stoppen. Het ging dan één week goed, maar daarna was het weer mis'.

Rolf: 'Zelf stoppen? Ik zeg altijd: Er is niets simpeler dan stoppen met drinken, want ik heb het zeker 400 keer gedaan. Met vaste overtuiging zei ik dan: Morgen zal ik stoppen, morgen moet het afgelopen zijn. Als ik dan op een ochtend opstond, dan dacht ik: vandaag is de dag waarop ik niet zal drinken. Dat werd ook heel feestelijk voorbereid, wel haast ritueel: heel uitvoerig douchen, dubbel scheren, frisse kleren - dat deed ik, omdat ik uit ervaring wist dat je je beter voelt wanneer je jezelf verzorgt - en dan vol enthousiasme naar het werk. Je denkt dan: vandaag is de eerste dag van mijn nieuwe leven. Maar dan gebeurt er iets of je laat iets gebeuren. Je zit tegen de craving (lees: de zucht naar drank) aan te hikken. Je begint te twijfelen of dat besluit om vandaag te stoppen nou wel zo verstandig was. Maar je hebt een alibi nodig. Dus je maakt ruzie of je stelt je zo op dat je weet dat je een onheuse reactie zult krijgen. Je gaat dus je eigen alibi fabriceren. Je denkt: ja, maar als ze nou zo tegen mij beginnen, laat ze dan maar dood vallen. En dan zeg je tegen jezelf: ik ga er nou maar een vatten, morgen zie ik wel weer. Ik stop morgen'.

Wanneer iemand zich realiseert dat hij zijn drinken niet meer in de hand heeft en dat daar wat aan gedaan moet worden, kan hij ook, vaak onder druk van zijn omgeving, aankloppen bij de professionele hulpverlening. Dat betekent evenwel niet dat de persoon in kwestie dus beter af is. Verschillende onderzoekspersonen stellen vast dat zij geen baat hebben gehad bij professionele hulpverlening. Achteraf gezien blijkt dat niet de juiste therapie is voorgeschreven. Men krijgt het advies om een tijdje niet te drinken - zonodig met behulp van een refusalkuur of anderszins - en vervolgens voorzichtig met drank om te gaan. De deur naar sociaal drinken wordt niet definitief dicht gegooid.

Joop: 'Ik ben kort opgenomen geweest in een kliniek voor een ontwenningsskuur. Die opname is me eigenlijk opgedrongen, aangepaat, hoewel ik ook wel wist dat ik een alcoholprobleem had. Ik realiseerde me evenwel niet dat het (lees: niet-drinken) iets voor het leven was. Ik dacht dat het iets van

voorbijgaande aard was. Ik moest een tijd niet drinken en daarna zou ik van lieverlee weer sociaal kunnen drinken ... Ze zeiden: Je moet alleen erg voorzichtig zijn met drank'.
Aart: 'Op een bepaald moment was ik op alle fronten aan het vastlopen. Ik had steeds meer drank nodig om mijn problemen weg te drinken. Toen ben ik me er van bewust geworden dat ik mijn drinken niet meer in de hand had. Ik moest er wat aan doen. Ik ben toen naar de consultatiebureau voor alcohol en drugs (CAD) gegaan. Bij het CAD kreeg ik te horen dat ik de drank anders moest hanteren. En het was een complex van factoren waardoor ik de drank verkeerd hanteerde. Volgens die lui was het beter dat ik even niet dronk... Ik heb er ook verschillende gesprekken gevoerd. Ik viel gelijk droog. Als ik maar aan de praat bleef, kon ik van dat spul afblijven. Na een aantal gesprekken zeiden ze: Jij mankeert niets, je kunt best gewoon drinken, als je maar uitkijkt. Na 3 maanden nam ik weer mijn eerste glas en 3 maanden later zat ik weer geheel in de vernieling. Nog wat later, ik dronk al weer stiekum, ben ik in elkaar geklapt. Toen ik voor de tweede keer bij het CAD was, zijn ze gaan wroeten in de gezinsrelaties. Het hele gezin moest in therapie. Gesuggereerd werd dat ons huwelijk niet deugde. We vonden dat onzin en omdat ik weer droog stond, zijn we vertrokken bij het CAD. Maar 4 maanden later had ik weer overal flessen verstopt'.

Hoe wonderlijk dit voor een buitenstaander ook moge klinken, voor iemand die met de drank in de knoop zit staat niet altijd vast dat hij een alcoholprobleem heeft. Hij realiseert zich zeer wel dat hij tot over zijn oren in de problemen zit en dat er met zijn drinken iets mis is. De persoon in kwestie komt evenwel niet tot de conclusie dat de problemen waarmee hij kampt het gevolg zijn van zijn excessieve drinken. Integendeel, hij draait de relatie om. Dat hij teveel drinkt is het gevolg van het feit dat hij in de hoek zit waar de klappen vallen.

Maike: 'Op een bepaald moment wist ik echt niet meer wat ik moest doen. Ik ben toen hulp gaan zoeken voor mijn problemen, zonder dat ik wist dat ik een alcoholprobleem had. Ik wist

echt niet dat ik verslaafd was aan alcohol. Ik wist wel dat ik veel dronk, maar dat dat drinken de oorzaak was van mijn problemen wist ik niet... Toen de huisarts zei dat ik een drankprobleem had, zei ik: Ik een drankprobleem? Dat zul je wel krijgen met zo'n man thuis! Het waren voor mij nog steeds huwelijksproblemen. Ik dacht nog steeds: als die spanningen over zijn, dan hoef ik niet meer te drinken. En als dít maar achter de rug is, mórgen, volgende week of, als ik op vakantie ben geweest en ik heb me kunnen ontspannen, dan gaat het wel over. Maar het ging niet over. Ik wist niet dat ik verslaafd was'.

Dries: 'In de periode dat ik bij het CAD in therapie was, ging ik inzien dat ik een alcoholprobleem had. Maar ik bleef er heilig van overtuigd dat, als mijn problemen opgelost waren, mijn drankprobleem zou verdwijnen'.

Dat mensen zich als probleemdrinker gaan beschouwen, is voor een deel terug te voeren tot de opvattingen van hulpverleners.

Gerard: 'Noch de huisarts, noch de psychiater van het CAD hebben ooit gezegd dat ik alcoholist was. Ik heb wel eens tegen mijn huisarts gezegd: Zou ik alcoholist zijn? Hij zei: Welnee, jij bent een gezelligheidsdrinker. Als het met jou en jouw vrouw nou eens in orde was, dan zou het best gaan. Ook op het CAD praatten we zo over die relatie: als die relatie maar beter zou zijn, dan zou mijn drinken geen problemen geven'.

Rolf: 'Op een bepaald moment is in gesprekken met hulpverleners de term 'probleemdrinker' gevallen. Men hield mij voor dat, als ik maar aan mijn problemen zou gaan werken, het met mijn drinken vanzelf beter zou gaan. Ik zou dan ook gewoon sociaal kunnen drinken. Ik vond het heel geruststellend dat ik minstens mocht blijven drinken. Mijn hulpverleners zijn met symptoombestrijding (lees: lichamelijke problemen en relatieproblemen) bezig geweest. Mijn drankprobleem is eigenlijk nooit op tafel geweest. Er is ook wel eens een hulpverlener geweest die in verband met mijn drinken zei: Ach, anders moet je psychofarmaca gaan slikken, en dat is ook geen

barst waard, dus drink maar een borrel! En met die boodschap ging ik graag naar huis'.

Voor mensen die zich op den duur als probleemdrinker gaan beschouwen geldt dat zij niet voor hun overmatig drinken, maar voor hun problemen hulp zoeken.

Frans: 'Ik zat wel met die drank in de knoop, maar mijn andere problemen vond ik veel prominenter. Ik heb dus eigenlijk veel meer als een gebaar naar mijn omgeving hulp gezocht dan als een innerlijke behoefte. Ik had ernstige financiële problemen, gezondheidsproblemen, relatieproblemen. Daar moest wat aan gebeuren'.

Ruud: 'Dat ik toch gehoor heb gegeven aan de aandrang van mijn vrouw om met de dokter te gaan praten, kwam omdat de problemen waarmee ik kampte meer en meer zichtbaar werden. Er waren problemen in mijn gezin, ik kreeg ook lichamelijk problemen. Van die problemen wilde ik af. Dat die problemen het gevolg waren van mijn excessieve drinken, dat was ik me niet bewust. Ik paarde mijn problemen niet aan mijn drinken'.

In de bewustwordingsfase wordt de man of vrouw die met de drank in de knoop zit geconfronteerd met een veelvoud aan etiketten. Gedurende het bewustwordingsproces zal de persoon in kwestie die etiketten op zichzelf van toepassing verklaren waarmee hij of zij zijn of haar gevoelens kan verbinden. 'Probleemdrinker' is er daar één van. Andere namen voor het 'beestje' worden verwoord door Maaïke, Frans en Rolf:

Maaïke: 'Ik heb toen echt gedacht dat ik gek was. Ik had zoiets van: er is iets grondig mis met me. Ik denk dat ik gek word, want, zoals het nu gaat, is het niet normaal. Dit gebeurt allemaal en ik wil dat eigenlijk niet. Ik zou het best allemaal anders willen, maar dat lukt niet. Dus is er met mij iets mis. Dat gevoel van misschien gek te zijn is eigenlijk pas verdwenen op het moment dat mijn probleem benoembaar was. Toen ik binnen AA leerde dat de drank de oorzaak van mijn problemen was, kon ik een aantal dingen plaatsen. En toen ik hoorde dat er aan de oorzaak van mijn problemen wat te doen

was, was dat een hele oplossing'.

Frans: 'Ik dacht dat ik een psychopaat was. Ik handelde toen ook psychopatisch. Ik had het idee dat er met mij heel ernstige dingen aan de hand waren. Ik had twee vrienden die kort daarvoor de psychiatrie ingezeild waren. Zoiets zag ik ook boven mijn hoofd hangen. Toen ik wist dat ik maar een gewone alcoholist was, een simpele zuiplap, was dat een hele opluchting voor me'.

Rolf: 'In het laatste jaar van mijn excessieve drinken - dat was 6 à 7 maanden voordat ik stopte met drinken - kwam ik op een gegeven moment tot het inzicht: dit is niet normaal, hier klopt geen sodemieter van, jij bent hartstikke gek! Ik ben toen gestopt met het zoeken naar hulp. Ik ging ook steeds woester te keer. Ik wilde uitstappen. Daartoe heb ik ook een poging (lees: suïcidepoging) gedaan. Toen ik bijkwam in het ziekenhuis werden er door de behandelende psychiater weer allerlei verhalen opgehangen. Ik zou neurotisch depressief zijn. Maar ik dacht: dat kan wel zijn, maar ik moet eerst stoppen met zuipen. Als ik dat blijf doen, dan kom ik aan de rest (lees: van de problemen) niet meer toe. Ik ben toen gestopt met drinken (...) Toen wist ik ook wel dat ik alcoholist was, maar wat die kreet echt inhield, dat wist ik nauwelijks. Dat is me pas in AA duidelijk geworden'.

Mensen die problemen hebben met de drank komen er niet gemakkelijk toe om zichzelf van het etiket 'alcoholist' te voorzien. Dit hangt samen met het feit dat veel mensen alcoholisme niet in een medisch of psychisch, maar in een sociaal kader plaatsen. Alcoholisme is een verschijnsel dat men in de onderste maatschappelijke laag en zeker niet in eigen kring lokaliseert.

Ruud: 'Ik had een duidelijk beeld van alcoholisten. Dat waren gootfiguren, randfiguren. Ik associeerde die met een bepaald milieu. Die vond je alleen bij de a-socialen. Andere mensen die dronken, dat waren geen alcoholisten. Ik kon dus geen alcoholist zijn'.

Ine: 'Ik vond wel dat ik erg veel dronk, maar een alcoholiste, nee, dat was ik niet. Dat was iemand die in de goot lag,

met een rode zakdoek om de nek en een pukkel. Ik verzorgde me goed en mijn huis was schoon'.

Wim: 'Voor mij was een alcoholist een clochard. Dus een alcoholist was ik niet'.

Maaïke: 'Alcoholistische vrouwen zaten in bars en kroegen. Dat waren van die losgeslagen figuren zonder verantwoordelijkheidsgevoel. Die deden maar. Nou, dat was in mijn geval niet zo... Alcoholisme had voor mij iets van verloedering. Ik dacht ook dat dat zichtbaar was. Op de eerste groepsavond heb ik dan ook zitten observeren en ik dacht: als jullie zeggen dat jullie alcoholisten zijn, is dat niet zichtbaar, want jullie zien er normaal uit. Als ik jullie in de stad zou zien lopen, zou ik niet kunnen zien dat jullie hier vanavond aan tafel hebben gezeten! Na die eerste groepsavond durfde ik ook weer in de spiegel te gaan kijken'.

Mensen gaan zich pas identificeren met de term alcoholist, wanneer zij inzien dat een alcoholist geen zwerver, spiritusdrinker of een onmaatschappelijk figuur hoeft te zijn.

Jan: 'Toen ik naar AA ging stond voor mij vast dat ik een alcoholprobleem had. In AA werd mij snel duidelijk dat ik niet sociaal kon drinken. Als ik aan de fles begon, dan moest die leeg. Dat niet kunnen stoppen als je begon, dat klopte bij mij. Ik kon wel dagen stoppen, maar als ik begon dan kon ik niet stoppen. En dat werd in AA uitgelegd als: dan ben je een alcoholist. Dus was ik dat, ook al had ik niet in de goot gelegen'.

Aart: 'Voordat ik bij AA kwam wist ik heel goed dat ik een drankprobleem had, want ik kon die drank niet laten staan. Ik noemde mezelf geen alcoholist, want van een alcoholist had ik een heel ander beeld. Pas in AA ben ik mezelf gaan zien als een alcoholist. Na een paar bijeenkomsten had ik door dat het geen schande was om alcoholist te zijn. Ik hoorde en las ook bepaalde dingen en zo ging ik me identificeren met de term alcoholist. Ik moet wel zeggen dat ik die term maar heel moeilijk door mijn strot kreeg. Ik zag daar heel gewone mensen die heel blij bezig waren met het AA-programma en die

zeiden dat ze alcoholist waren. Die haalden ook allerlei voorbeelden aan waarin ik mij herkende. Ik dacht: verrek, als zij alcoholist zijn, ben ik het ook'.

Bart: 'Pas in AA ben ik achter de betekenis van het woord alcoholist gekomen. Ik hoorde dat het een ziekte was en dat machteloosheid ten opzichte van drank de essentie van die ziekte was. Toen ik beseftte dat dat (lees: die definitie) op mij van toepassing was, drong het tot me door dat ik alcoholist was'.

De lading die AA aan de term alcoholisme geeft maakt het mensen mogelijk om zich ermee te identificeren (5).

10.3.3 De fase van de lerende alcoholist

Identificatie met de term alcoholisme maakt voor de alcoholist de weg vrij tot deelname aan een zelfhulpgroep van AA. In AA maakt hij kennis met de cultuur van AA en wordt hij in de gelegenheid gesteld om die zich eigen te maken. En, indien hij reeds participeerde aan zo'n groep, is identificatie een stap in de richting van verdere internalisatie van de AA-cultuur.

In de hoofdstukken 5 tot en met 9 is uitvoerig aandacht besteed aan dit socialisatieproces. Ik acht het dan ook niet zinvol om hier een en ander te herhalen. Ik volsta met een aantal samenvattende opmerkingen.

AA houdt de nieuwkomer voor dat hij niet kan drinken, dat hij machteloos staat tegenover de drank en daardoor een stuurleloos leven leidt. Dat hij van zijn leven een puinhoop heeft gemaakt, barst van de problemen, is een gevolg van het feit dat hij niet met drank om kan gaan. Hij kan niet sociaal drinken en daarom is stoppen met drinken geboden.

In AA leert de nieuwkomer ook dat hij niet tijdelijk, maar definitief moet stoppen. Voor veel jonge (in anciënniteit) AA-leden is dit lastige leerstof. Ze zijn wel bereid om een tijdlang niet te drinken - dit als uitweg voor hun nijpende problemen -, maar

definitief stoppen is wel even wat anders. Dat er in hun leven voor drank geen plaats meer is, is voor nieuwkomers een frustrerend gegeven. In het begin is er dan ook vaak de wens om weer sociaal te gaan drinken.

De lerende alcoholist ervaart het feit dat hij alcoholist is als een tekort. Hij is zeker niet in staat om aan een leven zonder alcohol een positieve betekenis toe te kennen. Hij voelt zich ongelukkig met het feit dat hij niet kan drinken. Hij voelt zich gehandicapt.

Sjef: 'Dat ik alcoholist was, vond ik, toen ik pas bij AA was, puur vervelend. Ik had toen zoiets van: ik kan niet drinken en ik mag niet drinken, want als ik dat wel doe, ga ik naar de sodemieter. Ik schaamde me er ook voor'.

Rolf: 'Toen ik pas bij AA was vond ik het erg om alcoholist te zijn. Alcoholist zijn had iets pathologisch. Het had ook duidelijk te maken met het idee van outcast zijn. Ik had het idee dat ik hoorde bij een kleine groep personen die totaal verknipt in elkaar staken. Daar behoorde ik toe en daarin moest ik berusten'.

De 'wetenschap' alcoholist te zijn blijft een beklemmend gevoel geven, zolang het AA-lid niet in staat is om een leven zonder alcohol als zinvol te aanvaarden. Internalisatie van de cultuur van AA is daartoe een conditio sine qua non.

In AA leert de alcoholist ook dat stoppen met drinken wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is om het stadium van nuchterheid te bereiken. Hij moet ook gaan werken aan zijn karakterfouten. Hij dient zich in moreel opzicht te herbewapenen, zich een nieuw waardenpatroon eigen te maken. Eerlijkheid, nederigheid en eigen verantwoordelijkheid geven richting aan het gedrag van de alcoholist die wil sleutelen aan zijn alcoholistische persoonlijkheid.

Kortom, in AA leert de alcoholist om een AA-alcoholist te zijn, dat wil zeggen een alcoholist die niet meer kan drinken en daar

vrede mee heeft. Een AA-alcoholist weet ook dat hij moet schaven aan zijn karakterstructuur.

In de hoofdstukken waarin het socialisatieproces in AA is besproken is duidelijk geworden dat het gaat om langdurige leertrajecten.

10.3.4 De fase van de zelfbewuste alcoholist

In de mate waarin het AA-lid erin slaagt om de onderscheiden aspecten van de AA-cultuur te internaliseren, beschikt hij over geëigende instrumenten om succesvol te sleutelen aan zijn identiteit. Hij is dan in staat zijn negatieve zelfbeeld om te zetten in een positief zelfbeeld.

De zelfbewuste alcoholist is zich er terdege van bewust dat hij alcoholist is en dit ook zal blijven - Eens alcoholist, altijd alcoholist! - maar deze 'wetenschap' ervaart hij niet als belastend. Dat hij niet sociaal kan drinken is voor hem geen tekortervaring. Sociaal drinken is voor hem niet van toepassing. Hij hoeft niet meer te drinken.

Frans: 'Ik ben een alcoholist, want, als ik dat spul weer gebruik, ga ik onherroepelijk voor de bijl. Ik beschouw mezelf wel als een nuchtere alcoholist, dat wil zeggen als iemand die vrede heeft met het niet-drinken, voor wie dat niet-drinken de gewoonste zaak van de wereld is geworden. Het is geen factor meer waarmee ik dag in, dag uit bezig ben. Als er nu een topdeskundige zou komen die zei: Frans, ik leer jou binnen één jaar sociaal drinken!, dan zou ik er niet eens aan beginnen. Ik ben er niet in geïnteresseerd. Het verlangen om daarin (lees: sociaal drinken) mee te willen doen ben ik kwijt'.

Bart: 'Ik beschouw mezelf als een latente alcoholist. Op dit moment ben ik vrij van alcohol, dus ik kan mezelf niet als een alcoholist zien. Maar ik weet donders goed dat, als ik nu weer een borrel ga pakken, ik onherroepelijk voor de bijl ga (6)... Dat ik een latente alcoholist ben, ervaar ik niet als een handicap. Ik vind mezelf een normaal lid van de maat-

schappij. Ik moet alleen het eerste glas laten staan'.

Ruud: 'Ik zeg vaak: Ik ben blij dat ik niet meer hoeft te drinken, voor niks. Niet om te vluchten, niet om problemen uit de weg te gaan, niet om mezelf prettig te voelen. Ik heb het niet meer nodig. Ik ben er gelukkig mee dat ik kan leven zonder drank. Ik hoeft niet meer'.

Voor de zelfbewuste alcoholist is het alcoholist zijn geen handicap. Hij heeft vrede met zijn identiteit en ontleent daar positieve gevoelens aan.

Gerard: 'Dat ik alcoholist ben drukt mij niet neer. Ik voel me nu een bevrijd mens. Als ik me realiseer dat ik alcoholist ben, denk ik eerst en vooral aan de positieve aspecten van het alcoholist zijn. Ik weet dat ik niet kan drinken. Ik ben blij dat ik dat weet en zelfs durf te zeggen dat ik blij ben dat ik alcoholist ben. Ik heb nu AA ontmoet en zo heb ik een geestelijke rijkdom kunnen verwerven die ik anders zeker niet verworven zou hebben'.

Jan: 'Ik ben blij dat ik die handicap heb. Want zonder die handicap zou ik nooit zo verdiepend in het leven zijn gekomen. Ik heb steeds meer greep gekregen op mijn leven en dat is een prettige ervaring. En steeds meer ben ik mijn beperkingen gaan kennen. Daarom loop ik niet meer op mijn tenen, leef ik niet meer op de beeldvorming van de ander'.

Wim: 'Dankzij het AA-programma heb ik een fijn huisgezin teruggekregen, daar ben ik ontzettend blij mee. Op mijn werk kreeg ik nieuwe kansen; dat heeft me veel genoegdoening gegeven... Ik heb geleerd om in een periode van tegenspoed mezelf te hanteren. Dat heb ik voor op bijvoorbeeld mijn buurman. Ik ben ook wekelijks op de groep met mijzelf bezig. Wie kan dat mij nazeggen? Ik voel me een bevoorrecht mens. Ik schreeuw niet van de daken dat ik alcoholist ben en dus een bevoorrecht mens ben, maar ik voel het wel zo'.

De zelfbewuste alcoholist weet dat hij in bepaalde opzichten wat anders in elkaar zit dan andere mensen, maar hij ligt daar niet wakker van. Hij heeft zichzelf geaccepteerd zoals hij is en

treedt de ander zelfbewust tegemoet.

Zelfacceptatie impliceert ook dat het AA-lid er geen moeite mee heeft om voor zijn identiteit uit te komen. Indien hij dat nodig acht, is hij bereid om zijn identiteit prijs te geven.

Dries: 'Ik zal het niet van de daken schreeuwen, maar als ik er een ander mee kan helpen, dan zal ik nooit nalaten om het te zeggen'.

Dick: 'Ik heb er geen enkele moeite mee om het te zeggen. Ik kom er rond en eerlijk voor uit, maar het moet wel zin hebben, bijvoorbeeld in het kader van hulpverlening. Ik zeg het ook met groot gemak, als ik denk dat ik kan bijdragen aan taboedoorbreking'.

Frans: 'Ik vertel het alleen als het relevant is. Ik loop niet met een bord op mijn buik van: kijk mij eens. Ik vind wel dat mensen met wie ik een meer dan oppervlakkig contact heb het moeten weten. Want het is voor mij een belangrijk punt in mijn leven. Ik ben er ook trots op dat ik het zover heb geschopt. Ik vind het altijd nog een respectafdwingende prestatie om die dwangmatigheid te doorbreken. Ik heb er dus geen schaamtegevoel bij. Ik heb ook het gevoel dat de taboedoorbreking ook individueel moet gebeuren. Mensen moeten zien dat alcoholisten niet de drop-outs uit de jaren '30 zijn, niet rare karikaturen, maar ogenschijnlijk gewoon functionerende mensen'.

De zelfbewuste alcoholist vindt zijn identiteit niet iets waarvoor hij zich moet schamen, maar hij acht het ook niet nodig om die aan een uithangbordje te spijkeren. Hij heeft zijn identiteit vastgesteld en voelt noch de behoefte om hiermee verstopertje te spelen, noch die rond te bazuinen. Hij is bereid om zijn identiteit openbaar te maken, maar dan moet er wel een goede reden voor zijn (zie boven). Het AA-lid heeft intussen ook geleerd dat het niet altijd zinvol is om zijn identiteit publiek te maken (7).

Rolf: 'Ik breng het alleen op tafel als de situatie dat ver-

eist. Indien het nodig is om wat te verduidelijken of anderszins, dan heb ik er geen schroom over. Ik wil anderen ook de verlegenheid besparen die toch vaak optreedt als je zegt: Ik ben alcoholist. De meeste mensen weten dan echt niet welke kant ze uit moeten kijken'.

Gerard: 'Waarom ik het voor me houd? Ik denk dat het de mensen helemaal niet interesseert om dat te weten. Ik vind het ook niet interessant om het te vertellen. Stel je voor dat ik suikerziekte had, dan ging ik het toch ook niet tegen iedereen vertellen. Als ze je dan een gebakje zouden aanbieden, dan ga je toch ook niet zeggen dat je suikerziekte hebt. Dan zeg je: Nee, dank je, ik hoef geen gebakje. Pas wanneer ze dan aandringen, dan kun je zeggen: Ik wil het niet want ik ben diabeet. Zo zit het ook met mijn ziekte, alcoholisme'.

De zelfbewuste alcoholist gaat op een geheel andere wijze om met zijn identiteit dan de alcoholist die nog maar betrekkelijk kort participeert in AA.

Laatstgenoemde heeft sterk de neiging om zijn lidmaatschap van AA af te schermen. Hij stelt in hoge mate prijs op zijn anonimiteit. En als hij al voor zijn identiteit uitkomt, is dit vooral ingegeven door eigen belang (8).

Frans: 'Ik heb er een paar weken omheen gedraaid en er moeilijk over gedaan, maar na een week of 3 à 4 heb ik het tegen iedereen gezegd die voor mijn voeten kwam. Dat had te maken met zelfbescherming. Mijn omgeving moest het weten, zodat ze me konden helpen bij het niet-drinken'.

Rolf: 'In het begin demonstreerde ik mijn niet-drinken. Ik ging naar de kroeg waar ik altijd als een varken had gezopen. Daar ging ik dan naar binnen en bestelde dan spa rood of een tonic. Ik zei dan: Ik ben een alcoholist, ik ben gestopt met drinken. Dat was puur provocatief. Dat had geen andere functie dan mezelf in de kroeg te blokkeren. Ik zei ook: Als je ooit mee had gemaakt wat ik mee heb moeten maken, dan zou je je schamen om me een borrel op te dringen! Ik was dus bezig om alle deuren dicht te slaan. En de mensen pikten dat. Er werd nooit meer gezegd: Hé zeikerd, neem ook een borrel!'

De demonstratieve wijze waarop het jonge (in anciënniteit) AA-lid met zijn identiteit omgaat houdt ook verband met de behoefte om de positieve werking van de AA-methodiek uit te dragen.

Ine: 'In het begin moest ik het kwijt. Wat dacht je!? Ik dronk niet meer en dat had ik te danken aan AA. AA was het Ei van Columbus en dat moest iedereen weten. Ik wou heel Nederland wel droogleggen en naar AA sleuren'.

Jan: 'Ik was zo enthousiast over wat ik in AA meemaakte dat ik dat wilde uitdragen. Ik wilde een goede zaak dienen door daarvan kond te doen'.

Op het terrein van de geestelijke gezondheidszorg komt men wel mensen tegen die op een provocerende wijze omgaan met hun nieuwe identiteit. Zo verklaren bijvoorbeeld ex-psychiatrische patiënten met veel nadrukken dat zij opgenomen waren in een gekkenhuis. Ook noemden zij hun verenigingsblad de 'Gekkenkrant'. Ik zou dit gedrag willen aanduiden met de term 'geuzengedrag': mensen maken van een scheldnaam, een negatief beladen term een ere-titel (9).

In mijn onderzoek ben ik dit soort geuzengedrag niet tegengekomen. Dit geldt zeker voor wat betreft de zelfbewuste alcoholisten. Zij hebben in het geheel geen behoefte om de samenleving hun tanden te laten zien.

De zelfbewuste alcoholist beschouwt zich in hoge mate deskundig op het gebied van het alcoholisme. Hij heeft het aan den lijve meegemaakt, is een ervaringsdeskundige (Borkman, 1978:100 e.v.). Hij heeft evenwel ook geleerd om de grenzen van zijn AA-kennis en -kunde onder ogen te zien.

Bart: 'Ik beschouw mezelf tot op zekere hoogte als deskundig op het gebied van het alcoholisme. Als ik met iemand praat die verslaafd is aan alcohol, dan begrijp ik wat hij bedoelt. Als hij krom zit te denken en als hij zegt dat hij vlinders in zijn buik voelt, kan ik hem aanvoelen. Omdat ik het zelf heb meegemaakt, kan ik als het ware in de huid van zo iemand kruipen. Een psychiater of psycholoog kan dat niet. Zo'n pro-

fessionele deskundige kan niet denken en voelen als een alcoholist. Daarin zit de deskundigheid van een AA'er'.

Dick: 'Ik beschouw mezelf als een deskundige op het gebied van het alcoholisme, want er is bij mij een dosis ervaringsdeskundigheid. Maar ik weet heel goed dat mijn deskundigheid beperkt is. Trouwens de praktijk van AA wijst uit dat niet iedereen die met een alcoholprobleem binnenkomt, door AA geholpen kan worden. AA is een uitstekende therapie om de alcoholist te leren leven zonder alcohol. Maar er zijn problemen waarvoor professionele hulpverlening geboden is'.

De zelfbewuste alcoholist weet van wanten, maar overschat zijn helpend vermogen niet. Hij heeft geleerd om niet alle problemen onder de noemer alcoholisme te stoppen en niet-drinken als het panacee voor alle kwalen te beschouwen. Van een anti-professionele opstelling is dan ook geen sprake (10).

Rolf: 'In toenemende mate ben ik de grenzen van mijn deskundigheid gaan zien. Ik vind dat ik mij uitsluitend moet bezighouden met het begeleiden van mensen op weg naar abstinentie en nuchterheid. Wanneer ik daarbij tegen een dwangneurotisch persoon, een fobie, of iets dergelijks aanloop, dan zeg ik: Dit is niet mijn deskundigheid. Ik ben niet iemand die meent dat de AA-methodiek past op alles wat zich voordoet'.

De zelfbewuste alcoholist kan tot de conclusie komen dat hij het bijwonen van de wekelijkse groepsbijeenkomsten niet meer zinvol acht. Hij is erin geslaagd om zich, op grond van de AA-beginse-
len, een nieuw levensontwerp eigen te maken en heeft het gevoel dat hij het voortaan ook zonder zijn AA-groep kan stellen. Dit kan het begin zijn van een uitgroeien uit AA, althans de formele activiteiten van AA (zie ook Robinson, 1979:119).

Ook in het onderhavige onderzoek ben ik AA-leden tegengekomen die bij wijze van spreken nog maar met één been in AA staan. Zij staan volledig achter de door AA gepropageerde levensstijl, maar zien een permanent AA-lidmaatschap voor zichzelf niet zitten.

Ruud: 'Er zijn mensen in AA die menen dat ze hun hele leven bij AA moeten blijven. Ik ben een heel andere mening toege-

daan. Ik vind dat je het (lees: het AA-lidmaatschap) moet kunnen afsluiten. Ik geloof ook dat ik aan het moment van therapie-moeheid toe ben. Het wekelijks aan de tafel zitten en het aan de hand van de stappen praten, dat begint me tegen te staan. Dat wil niet zeggen dat ik helemaal niets meer met AA te maken wil hebben. Zolang ik kan wil ik sponsorwerk (lees: twaalfde stapwerk) blijven doen en een brugfunctie tussen AA en de professionele hulpverlening blijven vervullen'.

Er zijn ook AA-leden met een hoge anciënniteit die er niet over peinzen om AA te verlaten. Zij achten het AA-programma eindeloos en zijn er nog lang niet op uitgekeken. Ze hebben het gevoel dat ze nog steeds groeien in de richting die AA voorstaat. Uitstappen uit AA is dan ook niet zinvol.

Aart: 'Als ik mijn AA-programma niet onderhoud, word ik een onrustig mens en een aantal karaktertrekken van de alcoholist steken dan de kop op. Ik moet bij AA mijn accu opladen. Dan kan ik de kwaliteit van mijn leven handhaven en verbeteren. Dan kan ik in mijn gezin en mijn werk goed functioneren. Voor mij is het zo dat ik levenslang heb gekregen, maar ik vind dat prima. Ik heb daar (lees: bij AA) nog nooit één minuut met verdriet gezeten. Ik ben er ook altijd rijker vandaan gekomen dan ik er naar toe ben gegaan. Als ik niet blijf gaan, dan benadeel ik mezelf'.

Uitstappen uit AA hoeft dus voor de AA-alcoholist niet het eindstation te zijn. Een levenslang lidmaatschap is ook mogelijk.

11.1 Conclusie en kanttekeningen

Centrale vraag in deze studie is die naar de hulpverleningsmethode van AA. Welk gedrag van de AA-groep en de daarmee verbonden processen zijn hulpverleningsbevorderend, sorteren therapeutische effecten?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is een conceptueel kader ontwikkeld waarin de begrippen socialisatie en morele carrière met elkaar verbonden zijn. En om deze begrippen te kunnen exploreren is gebruik gemaakt van de biografische methode.

Naar mijn mening mag deze aanpak van de vraagstelling vruchtbaar worden genoemd. Met behulp van het ontwikkelde conceptueel kader en de gekozen exploratieve techniek is aannemelijk te maken dat AA haar leden een betekenis kader aanbiedt waarmee zij hun negatief zelfbeeld om kunnen zetten in een positief zelfbeeld. Tot dit betekenis kader behoren dan de AA-ideologie, rituelen en rituele rollen in AA, AA-symbolen en het subcultureel taalgebruik binnen AA. Tezamen vormen deze onderdelen de cultuur van AA.

In de AA-zelfhulpgroep maakt de nieuwkomer kennis met deze (sub)cultuur. In de mate waarin het AA-lid erin slaagt om zich deze cultuur eigen te maken en uit te dragen - het socialisatieproces in AA - beschikt hij over een samenhangend geheel van zingevingen aan een leven respectievelijk met en zonder alcohol. Al lerend vult het AA-lid als het ware zijn instrumentenkist, instrumenten waarmee hij succesvol kan sleutelen aan zijn identiteit.

Bij deze conclusie plaats ik nog een enkele kanttekening:

a In de 'moderne' socialisatieliteratuur (Klaassen, 1981) is er oog voor de actieve rol van de socialisand. Hij is niet slechts object, maar ook subject van de socialisatie. De socialisand construeert voor zichzelf een wereld, waarbij hij op selectieve wijze gebruik maakt van het culturele erfgoed van zijn cultuurkring.

Ook in het onderzoek naar het socialisatieproces in AA komt naar voren dat er ruimte is voor selectie. Het is bepaald niet zo dat het AA-lid de totale AA-cultuur overneemt c.q. over moet nemen, wil hij slagen binnen AA.

b In de socialisatieliteratuur wordt gesteld dat in het socialisatieproces twee fasen zijn te onderkennen: de fase waarin de noviet kennis maakt met de cultuur en vervolgens de fase waarin hij die zich eigen maakt.

Kenmerkend voor het leerproces in AA is nu dat daarin drie fasen zijn te onderscheiden. Naast de fasen van kennismaking en internalisering is er die van cultuuroverdracht: AA-leden, die zich met de beweging verbonden voelen, gaan op pad om de AA-gedachte uit te dragen; dit vooral in het kader van het zogeheten twaalfde stapwerk.

Hierbij moet de fase van de cultuuroverdracht niet steeds als het sluitstuk van het socialisatieproces beschouwd worden. Voor veel leden van AA geldt immers dat het uitdragen van de AA-boodschap in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de internalisering.

c Binnen de cultuur van AA is een onderscheid gemaakt in: ideologie, waarden, rituelen, rituele rollen, symbolen en subcultureel taalgebruik. Duidelijk is dat deze elementen niet altijd even gemakkelijk te onderscheiden zijn.

Zo vormen de drie AA-waarden een wezenlijk onderdeel van de AA-ideologie (in de zin van 'teachings'). Ook is het moeilijk om binnen het drieluik rituelen, symbolen en taal een helder onderscheid aan te brengen. Alleen al het feit dat aan rituelen en taal een symbolisch aspect is te onderkennen duidt daar al op.

d AA is te zien als een vrijplaats waar alcoholisten in de

gelegenheid worden gesteld hun negatief zelfbeeld om te zetten in een positief zelfbeeld. De kans op een succesvol transformatieproces is afhankelijk van de mate waarin het AA-lid erin slaagt om zich de AA-cultuur eigen te maken.

Daarmee is tevens gezegd dat een nieuwkomer in AA slechts slaagkansen heeft, indien hij in voldoende mate gevoelig is voor de cultuur van AA. Wie niet met de AA-cultuur uit de voeten kan, vult zijn instrumentenkist niet en valt vroeg of laat buiten de AA-boot.

De slaagkansen van de noviet zijn ook afhankelijk van de mate waarin zijn zelfhulpgroep er in slaagt om de zinvolheid van de onderscheiden cultuurelementen over te dragen. AA is geen gegarandeerde succesformule voor elke alcoholist.

11.2

Relevantie

In de literatuur over de methodiek van zelfhulpgroepen neemt de analyse van Antze (1979:272 e.v.) een belangrijke plaats in. Vrij algemeen gaat men er van uit dat de overname van de groeps-ideologie de essentie vormt van het veranderings- of leerproces in zelfhulpgroepen.

In deze studie heb ik aangegeven dat deze interpretatie te smal is, althans voor wat betreft de zelfhulp bij Anonieme Alcoholisten (1). Ik meen dat de hulpverleningsmethode van AA in andere termen dan die van Antze gevangen moet worden. Het door mij ontwikkelde conceptueel kader laat zien dat naast de groepsideologie, door Antze omschreven als 'teachings', nog andere factoren van belang zijn.

In het onderzoek naar de methodiek van zelfhulpgroepen zijn het survey (o.a. Wollert e.a., 1982), participerende observatie (o.a. Halves c.s, 1984) en diepte-interviews (Burgers en Wilbrink, 1983) veel gehanteerde methoden van onderzoek. In het onderhavige onderzoek is gekozen voor de biografische methode.

Gesteld kan worden dat deze methode van onderzoek een bruikbare exploratieve techniek vormt. De methode is met name geschikt om licht te werpen op de vraag welke zin, betekenis mensen geven aan hun leven respectievelijk vóór en tijdens hun deelname aan een zelfhulpgroep.

Ik meen dan ook te mogen zeggen dat deze studie een bescheiden bijdrage levert aan de uitrusting van de onderzoeker die geïnteresseerd is in de hulpverleningsmethode(n) van zelfhulpgroepen.

Zoals gezegd wordt, in navolging van Antze, de overname van de groepsideologie als de essentie van het leerproces in zelfhulpgroepen gezien. Interessant is nu dat met deze conceptualisering in wetenschappelijke kring de groepsopvatting van AA-leden correspondeert: als men aan een ervaren AA-lid vraagt welke factoren hebben bijgedragen aan zijn herstel, dan noemt hij vooral zaken die ik aan de orde heb gesteld onder de noemer AA-ideologie.

Omdat deze studie licht werpt op de waarde van factoren als subcultureel taalgebruik, symbolen, rituelen en rituele rollen, is een bijstelling van de groepsopvatting mogelijk. De studie maakt de leden van de AA-gemeenschap attent op aspecten van het AA-gebeuren die er voor de herstelzoekende alcoholist toe doen en dus met het oog op het functioneren van de AA-zelfhulpgroepen aller aandacht verdienen.

Tenslotte kan deze studie ook van belang zijn voor andere zelfhulpgroepen. Met name jongere zelfhulpgroepen vinden hierin beproefde instrumenten voor de ontwikkeling van hun zelfhulpmethode.

Natuurlijk kan van een 'transplantatie' zonder meer geen sprake zijn. Wel kan naar mijn mening gesteld worden dat de jongere groepen niet meer het wiel behoeven uit te vinden.

11.3

Discussie

Afsluitend wil ik, mede naar aanleiding van deze studie, enige opiniërende opmerkingen maken met betrekking tot het verschijnsel zelfhulp. Ik wil me daarbij beperken tot een tweetal thema's die in de zelfhulp literatuur dominant zijn, namelijk de spanningsvolle relatie tussen zelfhulp groepen en professionele hulpverleners en de opstelling van de overheid jegens het fenomeen zelfhulp (2).

11.3.1 De relatie zelfhulp groepen en professionals

Uit onderzoek naar de effecten van zelfhulp groepen (o.a. Lieberman e.a., 1979:341-406; Van den Borne en Pruyn, 1985:22 e.v.) blijkt dat deze groepen een waardevolle hulpbron vormen bij de verwerking van probleemsituaties. De helpende relaties in zelfhulp groepen hebben dusdanige therapeutische mogelijkheden in zich dat van professionele hulpverleners een passende opstelling verwacht mag worden.

Deze verwachting komt evenwel niet steeds uit. Van Harberden en Lafaille (1979B:8-17) lokaliseren een viertal 'kampen' binnen het volk der professionals (3):

- a De 'sceptici', veelal aanhangers van het medisch model, hebben weinig goede woorden over voor de activiteiten die zelfhulp groepen ontplooiën. Zij lijken te redeneren dat patiënten niet zelf behoren te 'dokteren'. Ziek zijn en gezond worden zijn voorwerp van professionele zorg.
- b De 'gedogers' erkennen het bestaansrecht van de groepen, omdat ze nuttig en aanvullend werk doen. Ze dulden deze populistische hulpbron naast zich zolang het eigen domein onaangetast blijft.
- c De 'inbouwers' proberen de successen van de zelfhulp groepen in te bouwen in de eigen professionele praktijk. Ze staan op het standpunt dat er van de groepen iets te leren valt en men er zelf beter van kan worden.
- d De 'verrijkers' staan positief tegenover het zelfhulp gebeu-

ren, maar menen dat professionele assistentie en interventie de therapeutische werking en effectiviteit bevorderen.

Naar mijn mening draagt het speurwerk naar de hulpverleningsmethode van AA munitie aan om deze kampen fors onder schot te nemen (4). Mezelf beperkend tot de 'verrijkers' stel ik vast dat dit standpunt rijkelijk voorbarig én gevaarlijk is.

Ik beschouw dit standpunt als voorbarig, omdat dit onderzoek geen harde aanwijzingen bevat om een AA-zelfhulpgroep een onvolwaardige hulpbron te noemen en aldus professionele assistentie en interventie te rechtvaardigen. Integendeel, het therapeutische potentieel van de AA-zelfhulpgroep is hoog en wat valt er dan te verrijken?

Ik acht het standpunt van de 'verrijkers' ook riskant. Immers, betwijfeld mag worden of de professionele hulpverlener 'past' in de cultuur van AA. Sterker nog, men moet er vanuit gaan dat de professional in meer dan één opzicht een Fremdkörper zal vormen. Laat ik in dit verband één risicofactor aanstippen.

De aanwezigheid van een professionele hulpverlener in een AA-zelfhulpgroep betekent dat de AA-'teachings', de leerstellingen van AA inzake de oorzaken van alcoholisme, alsmede de mogelijke oplossingen van dit probleem, geconfronteerd worden met 'teachings' (Antze) die in professionele kring hoogtij vieren. Beide soorten 'teachings' hoeven elkaar niet persé uit te sluiten, maar de kans op een vorm van vreedzame coëxistentie lijkt mij zeer klein.

Deelname van een professional aan een AA-zelfhulpgroep houdt bijvoorbeeld het risico in dat het ziekteconcept van AA ondergraven wordt en wie is daarmee gediend?

Op grond van mijn onderzoeksbevindingen pleit ik opnieuw voor een gescheiden voortgang van zelfhulpgroepen en professionals. Dit betekent niet dat professionele hulpverleners in het geheel niet een rol kunnen spelen rondom het zelfhulpgebeuren. Het is zeer wel denkbaar dat een professional de rol van 'facilitator' (letterlijk: vergemakkelijker) op zich neemt, hetgeen inhoudt

dat hij een voorwaardenscheppende functie vervult.

Tot het profiel van de 'facilitator' zou onder andere het verrichten van hand- en spandiensten kunnen behoren (5). Naar aanleiding van het onderhavige onderzoek wil ik daar evenwel een kanttekening bij plaatsen.

In het hoofdstuk over ritueel rolgedrag in AA is de rituele rol van het klussende AA-lid besproken. Naar voren is gekomen hoe belangrijk het vervullen van, objectief gezien, eenvoudige taken voor groepsleden kan zijn. Ik verbind daar de conclusie aan dat zelfhulpgroepen er wijs aan doen om uiterst terughoudend te zijn met het uitbesteden van taken aan professionals.

11.3.2 Zelfhulpgroepen en het overheidsbeleid

Zelfhulpgroepen staan voor verschillende kwaliteiten. Allereerst vormen ze, zo blijkt uit onderzoek (zie reviewstudie Geelen, 1986), een waardevolle hulpbron voor de groepsleden. Deelname aan een zelfhulpgroep draagt er veelal toe bij dat een geknakt riet niet hoeft te breken. Aldus houden zelfhulpgroepen heel wat mensen buiten het reguliere stelsel van professionele zorg.

Vervolgens vormt de opmars en het succes van zelfhulpgroepen een uitdaging voor professionele hulpverleners om zich te bezinnen op hun uitgangspunten. Zelfhulp kan een tegenwicht bieden tegen de veelvuldig gesignaleerde nadelen van professionalisering: de deskundigenmacht, het afhankelijk worden van patiënten en cliënten en de dreigende onbetaalbaarheid van de professionele hulp.

Zelfhulpgroepen vertegenwoordigen nog een derde kwaliteit. Ze zijn te zien als een nieuwe solidariteitsvorm in een atomistische samenleving. Deze groepen vullen het gat dat is ontstaan nu door allerlei processen maatschappelijke verbanden als familie, buurt en andere primaire verbanden in onvoldoende mate nestwarmte bieden.

Gegeven de kwaliteiten van zelfhulpgroepen zou men van de zijde van de Nederlandse overheid een voortvarend beleid op dit terrein verwachten. Deze verwachting lijkt destemeeer gerechtvaardigd, gezien de constatering dat op internationaal vlak de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), alsook de Raad van Europa, de nationale overheden, waaronder de Nederlandse overheid, een krachtige ondersteuning van het fenomeen zelfhulp aanbevelen (zie o.a. Branckaerts, 1982:241 e.v.).

Kijkend naar het beleid van de Nederlandse centrale overheid, stel ik evenwel vast dat van een zelfhulpbeleid, zichtbaar in wat beleidswetenschappers een beleids- of programmastructuur noemen, nog allerminst sprake is.

Weliswaar stelde het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne reeds in 1966 (Volksgezondheidsnota) de eigen verantwoordelijkheid van de mens centraal in haar beleid, maar het zou nog tot 1980 duren voordat er werkelijk ernst werd gemaakt met beleidsvoorbereidende initiatieven (Van Loon, 1981). Dit gebeurde op initiatief van de door de Nederlandse regering opgerichte 'Interdepartementale Commissie Vrijwilligersbeleid'. De klemtoon werd gelegd op individuele en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor gezondheid, de actieve participatie van de bevolking, het bevorderen van zelfwerkzaamheid en het verminderen van de afhankelijkheid van de consument van het professionele apparaat. Geconstateerd werd onder meer dat de afstand tussen hulpvrager en hulpverlener te groot was geworden en dat deze afstand mede overbrugd zou kunnen worden door activiteiten van vrijwilligers en spontane mantelhulp.

Anno 1986 bevindt Nederland zich nog steeds in de beleidsvoorbereidende fase. Dat wil zeggen dat er onderzoeksopdrachten worden gegeven. Er worden adviesgroepen samengesteld, beleidssuggesties geformuleerd en - inmiddels al bijna 20 jaar - intentieverklaringen afgelegd.

Een recent voorbeeld hiervan is te vinden in de ontwerp-nota 'Alcohol en samenleving' van het Ministerie van W.V.C. (1985:38-39). Ik citeer: 'Initiatieven van de overheid op het terrein van

de zelfhulp lijken niet direct aangewezen. De kracht van deze werkwijze ligt juist in het zelfstandig particulier initiatief. Zonder hier in te treden kan het in bepaalde gevallen wel aangewezen zijn (...) overheidsinitiatieven te ontplooiën in de voorwaardenscheppende sfeer, zodat zelfhulpactiviteiten kunnen worden gestimuleerd' (6).

Een denkbare uitwerking van dit beleidsuitgangspunt zou de subsidiëring kunnen zijn van een steunpunt voor zelfhulp, naar het model van de Amerikaanse 'clearinghouses' (7).

Clearinghouses, ondersteuningspunten voor zelfhulpgroepen, houden zich onder meer bezig met informatieverstrekking en dienstverlening aan zelfhulpgroepen, professionele hulpverleners en anderen, voorzover die in contact komen met zelfhulpgroepen. Gelet op hun functies (zie Borck en Aronowitz, 1980:121-129; Swartelê, 1984:25-31; Vandermeulen en Branckaerts, 1985) kunnen deze steunpunten een belangrijke rol spelen in het institutionaliseringproces van de zelfhulp. Het is dan ook niet vreemd dat de WHO en de Raad van Europa de 'clearinghouse'-formule sterk aanbevelen.

Ook ik pleit voor een subsidiëring van een steunpunt voor zelfhulp door het Ministerie van W.V.C., maar ik wil daar wel, als een soort schot voor de boeg, een kritische kanttekening bijplaatsen.

Voorkomen moet worden dat een dergelijk steunpunt de motor wordt van een verkeerd institutionaliseringsproces van de zelfhulp. De kans daarop is volop aanwezig en ik sta zeker niet alleen, wanneer ik me enigszins gereserveerd opstel. Ik citeer dan ook met instemming Langeveld (1985:103): 'De kans dat zelfhulp geïnstitutionaliseerd wordt als instrument van de professionele dienstverlening moet niet gering geacht worden. Daarmee wordt de kans op ruime verbreiding groot, maar ook de kans dat het een andersoortig middel wordt: een "wetenschappelijk verantwoord" instrument in plaats van "georganiseerde vriendschap"'.

Wil vermeden worden dat zelfhulp in het verkeerde vaarwater terecht komt, dan moet er aan een aantal voorwaarden voldaan worden. Ik stip er hier één aan. Deze houdt verband met het fenomeen van de zaakwaarnemer (8).

Met het sociologische begrip 'zaakwaarnemer', geïntroduceerd door de cultureel-antropoloog Köbben (1983), worden personen en organisaties aangeduid die opkomen voor de belangen van een bepaalde groep in de samenleving, zonder zelf tot die groep te behoren en zonder zelf door die groep te zijn gekozen of aangesteld.

Het verschijnsel van de zaakwaarnemer is van alle tijden, maar na de Tweede Wereldoorlog is het aantal 'social advocates' sterk in aantal toegenomen. Ook in zelfhulp land komt men zaakwaarnemers tegen, vooral rondom de zogeheten clearinghouses.

Niet altijd werpen mensen zich uit altruïsme op als zaakwaarnemer. Het is zeer goed mogelijk dat er andere, bijvoorbeeld politieke motieven of professionele belangen in het spel zijn. En omdat er geen grond is voor 'positieve discriminatie' ten opzichte van de zaakwaarnemers van de zelfhulpbeweging, is het verstandig om 'self-appointed advocates' kritisch te benaderen en in geval van twijfel uit te sluiten van het beheer van bovengenoemd steunpunt voor zelfhulp.

Met de financiering van een steunpunt voor zelfhulp kan de Nederlandse overheid een belangrijke bijdrage leveren aan de institutionalisering van de zelfhulp. Het is evenwel zaak om zich hierop niet blind te staren. Steun van de overheid is slechts één van de vele voorwaarden voor de ontwikkeling van het institutionaliseringsproces. En de ontwikkelingsgang van AA (zie hoofdstuk 2) laat zien hoe belangrijk die andere zijn. Ook voor de zelfhulpbeweging geldt dat niet alle zegen van boven komt.

NOTEN

Noten bij hoofdstuk 1

1. Tegenover dit kritiekpunt staat het feit dat deze onderzoeken een eind hebben gemaakt aan het speculatieve karakter van veel studies op dit terrein.
2. Ik ken slechts een uitzondering op deze 'regel', namelijk de zogeheten 'Buitenveldert'-groep. Dit is een zelfhulpgroep voor mensen die verslaafd zijn aan alcohol, drugs, gokken, medicijnen en overeten. In deze groep gaat men er van uit dat de essentie van dwangmatig gedrag gelijk is, namelijk de gerichtheid op het ontstijgen aan de realiteit.
3. Ik merk op dat ook buiten de Verenigde Staten AA model heeft bestaan voor startende zelfhulpgroepen. In Nederland geldt dit bijvoorbeeld voor Phoenix, een zelfhulporganisatie voor aan tranquillizers verslaafden en de Werkgroep Buitenveldert die als paraplu fungeert voor zelfhulpgroepen van verslaafden.
4. Zowel de studie van Goffman naar de morele carrière van de 'mental patient' (zie hoofdstuk 6), als die van Collins naar de morele carrière van kindermishandelaars (1978) hebben mij op dit spoor gezet.

Noten bij hoofdstuk 2

1. Volgens Van Voorden zijn in dit denken tenminste vier stromingen te onderkennen: de fundamenteel/cultureel-antropologische stroming (Zijderveld), de individualistische stroming (Zollschan en Perruci), de stroming die het ruilaspect centraal stelt (Eisenstadt) en de empirische/actie stroming (Peper en Van Voorden).
2. Men kan dit speurwerk typeren als een bescheiden uitgevoerd voorwaardenonderzoek. Anders gezegd, het gaat hier niet om een "uitgebouwd" onderzoek naar het institutionaliseringsproces. Veel aspecten van dit proces blijven dan ook onbe-

sproken. Zo wordt er geen poging gedaan om de institutionaliseringsgraad, de snelheid waarmee het proces zich ontwikkelt, te meten.

3. Jellinek heeft dit ziekteconcept uitgewerkt. Zie: E. Jellinek, Phases of Alcohol Application, in: Quarterly Journal Studies on Alcohol, vol. 13, 1952, 673-684.
4. Gegevens ontleend aan: Academic American Encyclopedia, vol. 19 Princeton, New Jersey, USA, 1980, Collier's Encyclopedia, vol. 2, 1967 en The New Columbia Encyclopedia (W.H. Harris en J.S. Levey, eds.), New York en London, 1975.
5. De 'Oxford Group Movement' moet niet worden verward met de Oxford Movement van John Henry Newman, welke omstreeks het midden van de vorige eeuw actief was. Zie in dit verband: S. Neill, Het anglicanisme, Utrecht/Antwerpen, 1970 (Aula-boeken, nr. 442), 243 e.v..
6. Een interessante verklaring voor de maatschappelijke acceptatie van de psycho-analyse is te vinden bij Peter Berger, Towards a sociological understanding of psychoanalysis, in: Social Research, 1965.
7. Zie voor kritische kanttekeningen bij deze groeicijfers o.a. Bean (1975).
8. In de thema-speech, gehouden op de Internationale Conventie-C83 (28 oktober 1983), lezen we: 'Onze gemeenschap heeft, internationaal gezien, in de loop van de bijna vijftig jaren van haar bestaan aan ruim 3 miljoen mensen met drankproblemen de weg naar herstel, persoonlijk zowel als maatschappelijk, mogen wijzen; dat houdt in dat - gezinsleden inbegrepen - ruim 12 à 15 miljoen mensen bij de AA-groepen baat mochten vinden'.
9. Er zijn nu best onderdelen van de Twaalf Stappen die aanleiding geven tot discussie. Met name het veelvuldig gebruik van het woord God is iets waar de 'gemiddelde' AA'er moeite mee heeft. Desondanks kunnen a-religieuze en anti-religieuze AA'ers gemakkelijk over dit probleem heen stappen, hetgeen wellicht is terug te voeren tot het feit dat in hun beleving het totale AA-programma werkt.
10. Al-Anon is geen club die slechts open staat voor vrouwen van

alcoholisten. Ook mannen, wier partner alcoholist is, kunnen lid worden van Al-Anon.

11. Ik laat Alateen buiten beschouwing. Weliswaar ben ik op de hoogte van de versnelde groei die deze tak van de 'AA-familie' doormaakt, maar ik heb te weinig zicht op de relatie tussen een AA-lid en zijn of haar kind dat deelneemt aan Alateen.
12. Het was ook Bill die de 'Twelve Concepts' formuleerde. Hij stelde deze richtlijnen voor het AA-dienstenapparaat (zie hoofdstuk 3) op, teneinde het risico van een overheersende rol van dit apparaat ten opzichte van de totale beweging zo klein mogelijk te maken. In AA spreekt men ook wel van de 'Twaalf gedachten betreffende landelijke en wereldwijde samenwerking'.

Noten bij hoofdstuk 3

1. De Twaalf Tradities van AA zijn reeds in 1946 geformuleerd en gepubliceerd. Ze kregen grote bekendheid door de publicatie van 'Twelve Steps and Twelve Traditions' in 1953.
2. Gegevens ontleend aan: Werkboek AA-Nederland (1981), Smolders (1977:25-28) en de statuten van de Stichting Werkgroepen AA in Nederland.
3. De zogeheten open bijeenkomsten staan open voor niet-alcoholisten. De gesloten bijeenkomsten zijn slechts toegankelijk voor AA-leden.
4. AA-pennningen worden uitgereikt aan leden die erin zijn geslaagd om gedurende één jaar niet te drinken. Ook wanneer een lid 5 en 10 jaar droog staat krijgt hij of zij een penning.
5. Een interessante uitzondering op deze regel trof ik aan in Eindhoven. Begin 1986 nam AA-Eindhoven e.o. het initiatief tot het formeren van een ontmoetingspunt voor zelfhulpinitiatieven die in Eindhoven en Kempenland activiteiten ontplooiën.
6. Degene die geïnteresseerd is in de plaatsbepaling van AA te

midden van andere zelfhulporganisaties verwijs ik naar het artikel over de empirische typologie van zelfhulpgroepen (Van Harberden, Lafaille en Neve, 1984).

Noten bij hoofdstuk 4

1. In de meeste overzichtspublicaties worden Thomas en Znaniecki ('The polish peasant in Europe and America') opgevoerd als de grondleggers van de biografische methode. Bij deze op zichzelf correcte weergave der feiten past wel de kanttekening dat de aandacht voor persoonlijke documenten in de sociale wetenschappen stamt vanaf het midden van de 19e eeuw. Plummer - maar hij niet alleen - wijst in dit verband naar Henry Mayhew in Engeland en le Play in Frankrijk.
2. Zie ook: M. Osterland, Lebensbilanzen und Lebensperspektiven von Industriearbeitern, in: M. Kohli (ed.), 1978, 272-291.
3. Desgevraagd merkt Zijderveld, auteur van 'De theorie van het symbolisch interactionisme', op dat hem, ten tijde van het schrijven van dit overzichtswerk (begin jaren '70), het bestaan van de 'life history' als een specifieke methode van onderzoek niet bekend was. Dat hij deze methode niet is tegengekomen, zou kunnen samenhangen met het feit dat deze methode gedurende lange tijd (van 1940 tot medio jaren '70) uit de gratie van het onderzoekersgilde is geweest. En ook voor de bloeitijd (van 1916 tot begin jaren '40) geldt dat slechts een betrekkelijk klein aantal onderzoekers, met name discipelen van de Chicago-school, van deze methode heeft gebruik gemaakt. Ik verwijs in dit verband naar de overzichtsstudie van Kurtz (1984:85 e.v.).
Het zou volgens Zijderveld overigens onjuist zijn te stellen dat de biografische factor in kringen van symbolische interactionisten genegeerd zou zijn. Het is in studies over 'career patterns' (Becker e.a.) een niet onbelangrijk aspect. 'Anquish', een studie van Strauss en Glaser (1970), beschouwt hij als een goed voorbeeld terzake.
4. De titel van deze paragraaf heb ik ontleend aan: L. Beuke-

- laar e.a., Die verdraaide werkelijkheid, 1980.
5. Naar de mening van Swanborn en Van Zijl zou in veel symbolisch interactionistisch onderzoek de verantwoording van de gevolgde werkwijze ontoereikend zijn. Zie: P. Swanborn en P. van Zijl, Interactionists do it only symbolically; een inhoudsanalyse van symbolisch interactionistisch onderzoek, in: Mens en Maatschappij, no. 2, jaargang 59, 1984, 142-164.
 6. Zie voor een uitvoerig overzicht van mogelijke bronnen voor biografisch onderzoek: Versteijnen, 1985:25-40.
 7. In het voetspoor van Allport geeft Versteijnen (1985:32-33) een systematisch overzicht van relevante motieven tot het schrijven van een autobiografie.
 8. Term ontleend aan Gouldner. Duidt op een relatie tussen onderzoeker en onderzochten, die gekenmerkt wordt door gelijkwaardigheid.
 9. Betwijfeld moet worden of standaard-procedures leiden tot een zodanige vertrouwensrelatie dat een onderzoek als dit mogelijk is. De noodzakelijke vertrouwensrelatie tussen de onderzoeker en de AA-gemeenschap is het resultaat van gedurende een groot aantal jaren gesprekken voeren met sleutelfiguren in AA het bezoeken van, voor de AA-gemeenschap, belangrijke bijeenkomsten (AA-conventies), het schrijven van artikelen in AA-periodieken, en het verzorgen van sprekebeurten tijdens, voor AA-groepen, belangrijke bijeenkomsten (m.n. bij gelegenheid van een penninguitreiking).
 10. Met één potentiële onderzoekspersoon ben ik niet in zee gegaan. Het betrof hier iemand die weliswaar voldeed aan het eerdergenoemde profiel, maar voornamelijk deel had uitgemaakt van zogeheten 'internationale' groepen, dat wil zeggen groepen met voornamelijk buitenlandse leden. Omdat ik mijn onderzoek beperkt wilde houden tot AA-Nederland, heb ik mij als onderzoeker moeten terugtrekken.
 11. Volgens Fuchs (1984:238) zit er aan een gesprek in de thuis-situatie een belangrijk voordeel. Zo zijn foto's, brieven, kranteartikelen e.d. voorhanden. Aldus kunnen onderwerpen, die voor het persoonlijk document van belang kunnen zijn, spontaan naar boven komen. Tegenover dit voordeel staat

mijns inziens een duidelijk nadeel: het gesprek kan op een hinderlijke wijze verstoord worden door onverwacht bezoek, een emotioneel telefoongesprek, enz.

12. Hierbij heeft ook ander biografisch materiaal een rol gespeeld. Ik noem hier bij wijze van voorbeeld het boek van Lillian Roth, Morgen zal ik huilen, 1981 (met name hoofdstuk 23), het boekje van Dietert, Mijn naam is Dietert en ik ben alcoholist, 1974, de levensverhalen die opgenomen zijn in 'Het grote boek van Anonieme Alcoholisten in Nederland' (1983:268-325) en vele beknopte levensverhalen, gepubliceerd in 'De Boei'.
13. Per item had ik een aantal vraagpunten geformuleerd. Hierop zou ik, zo redeneerde ik, terug kunnen vallen, wanneer onverhoopt een gesprek moeizaam zou verlopen. Van dit 'vang-net' heb ik slechts sporadisch gebruik hoeven te maken. Het lijstje met vraagpunten vervulde vooral dan een functie, wanneer de interviewer/onderzoeker door vermoeidheid niet goed op dreef was.
Met betrekking tot één item, namelijk AA-humor (zie 8.2.7) had ik geen vraagpunten geformuleerd. Uitgangspunt voor gesprek was hier een audioband waarop de tekst van een AA-lid (Freddy-Lokeren, uitgesproken tijdens de Conventie '84) staat die hoorbaar bij veel AA'ers een gulle lach opwekt. Deze band is beluisterd ter inleiding van het thema 'AA-humor'.
14. De eerlijkheid gebiedt mij te zeggen dat de feitelijke gang van zaken nogal afweek van de planning. Daar zijn allerlei factoren debet aan. Belangrijk is hier de constatering dat je als onderzoeker bepaald niet alles in de hand hebt. Als ik naar mijn onderzoek kijk, stel ik vast dat: mensen kunnen emigreren, ziek kunnen worden, afspraken kunnen vergeten, enz. Ook kan de opname-apparatuur het laten afweten. En waar blijft je planning, wanneer je verneemt dat een van je onderzoekspersonen van zijn behandelende geneesheer te horen heeft gekregen dat hij kanker heeft?
15. Eén onderzoekspersoon stond erop dat we afzonderlijk zouden praten over de veranderingen die zijn opgetreden in zijn re-

latie met de werkgever.

16. Gebruik is gemaakt van een Revox A 700 taperecorder, Lexicon varispeech model 27. Dit apparaat maakt het mogelijk om audiobanden vertraagd af te spelen, zonder dat het geluid kapot wordt gemaakt. In taalonderzoek vervult het apparaat een nuttige functie.
17. De kwestie van de interne geldigheid heeft betrekking op de vraag of er adequaat is ingespeeld op de drie bronnen van 'bias': de onderzoeker, de onderzookspersoon en de relatie tussen beide partners. Externe geldigheid heeft te maken met de keuze van de onderzookspersonen. In hoeverre representeren zij het veld van onderzoek?
18. Checklist, ontleend aan Plummer (1983:103):

Source one: The life history informant

- Is misinformation (unintended) given?
- Has there been evasion?
- Is there evidence of direct lying and deception?
- Is a 'front' being presented?
- What may the informant 'take for granted' and hence not reveal?
- How far is the informant 'pleasing you'?
- How much has been forgotten?
- How much may be self-deception?

Source two: The social scientist-researcher

Could any of the following be shaping the outcome?

- a. Attitudes of researcher: age, gender, class, race, etc.
- b. Demeanour of researcher: dress, speech, body language, etc.
- c. Personality of researcher: anxiety, need for approval, hostility, warmth, etc.
- d. Attitudes of researcher: religion, politics, tolerance, general assumptions.
- e. Scientific role of researcher: theory held etc. (researcher expectancy).

Source three: The interaction

The joint act needs to be examined. Is bias coming from

- a. The physical setting - 'social space'?
- b. The prior interaction?
- c. Non-verbal communication?
- d. Vocal behaviour?

- 19. In geval het persoonlijk document buiten de onderzoeker om tot stand is gekomen, spelen andere factoren een rol. Zie in dit verband Versteijnen, 1985:95-100.
- 20. Zie in verband met validiteitschecks ook: Plummer, 1983: 104-106 en Fuchs, 1984:299-301.
- 21. Deze strategie is onder andere door Collins in haar onderzoek naar Parents Anonymous (1978:28 e.v.) toegepast.
- 22. Volgens de aanpak van Bertaux (besproken door Du Bois-Reymond, 1982:25) moet de onderzoeker uit zijn op 'saturation of knowledge'. Daartoe moet hij blijven doorgaan met kritische cases te bevragen totdat er geen nieuwe gezichtspunten meer naar voren komen. De onderzoeker vindt slechts 'meer van hetzelfde' en mag dan constateren dat zijn analyse 'empirisch verzadigd' is.
- 23. Zie voor andere presentatievormen van biografisch materiaal: Plummer (1983:106 e.v.).
- 24. Burgers en Wilbrink, 1983.

Noten bij hoofdstuk 5

- 1. Zie: Van de ziekte die alcoholisme heet; inleiding tot de Twaalf Stappen en Twaalf Tradities (publicatie van AA-België) en Een nadere beschouwing over het alcoholisme, in: Het grote boek van de Anonieme Alcoholisten in Nederland, 1983, 55-71.
- 2. Tegenover deze kritiek staat ook veel steun. Zelden ontbreekt in overzichtspublicaties de interpretatie van AA inzake alcoholisme. Zie bijvoorbeeld: E. Pattison en E. Kaufman (eds.), Encyclopedic handbook of alcoholism, 1982.
- 3. Zie ook: Jan Beek, De AA (Anonieme Alcoholisten), in: R.

Kamp, Zelfhulp: groepen en methoden (verslag themadag F.Z.A.), 1985, 17-24.

4. Deze interpretatie is in lijn met die van Antze (1979:281-282). Deze auteur spreekt niet over een alcoholistische persoonlijkheid, maar komt tot een gelijklopende invulling van de structurele factor ('common root') achter het alcoholistengedrag.

Ter voorkoming van misverstanden merk ik op dat de term alcoholistische persoonlijkheid niet verwijst naar een unieke basispersoonlijkheid, maar naar een in het proces van verslaving overwoekerde persoonlijkheid.

5. Het isolement van een alcoholist is het gevolg van twee complementaire processen. Overmatige drankgebruik stoot mensen tegen de borst; zij haken af. De excessieve drinker op zijn beurt heeft een duidelijke voorkeur voor contacten met mensen die echt wel een slok lusten. Niet gelijkgerichte lieden laat hij los.
6. Meestal gaat men deze mensen in eigen omgeving opzoeken. AA beschikt evenwel ook over bezoekteams, bestaande uit AA'ers die op bezoek gaan bij mensen die (mede) wegens alcoholmisbruik op zijn genomen in huizen van bewaring. Ook gaan leden van AA op bezoek bij mensen die in verband met een manifest alcoholprobleem verpleegd worden op P.A.A.Z.-afdelingen van ziekenhuizen e.d.
7. De neiging om twaalfde stapwerk ruim te interpreteren heeft mijns inziens te maken met een tweetal feiten (in combinatie): a. de hoge waarde die in AA-kring aan dit werk wordt toegekend (zie de tekst); b. het beperkt aantal mogelijkheden om twaalfde stapwerk in de enge zin van het woord te doen. Nogal wat AA-leden vallen voor dit werk af omdat zij: hun anonimiteit niet willen prijsgeven, niet over voldoende vrije tijd beschikken, zich laten afschrikken door de energie die dit werk vraagt en de kosten (reiskosten, telefoonkosten, e.d.) die ermee gemoeid zijn, zich niet in staat achten om dit werk goed te doen en/of daartoe nog niet in staat worden geacht. Een ruime interpretatie van twaalfde stapwerk biedt voor deze afvallers dan een oplossing. Ze

doen toch (indirect) twaalfde stapwerk en maken zich aldus verdienstelijk voor AA.

8. Dat het ritueel ruimte biedt voor improvisatie blijkt uit de constatering van Frans, wanneer hij zegt: 'Je hoeft op zo'n moment niet geëxalteerd te roepen van: nu heb je het ook eindelijk gezien hè! Een sarcastische opmerking als: "welkom bij de zuiplappen" kan net zo goed werken'.
9. In het voetspoor van Van der Hart (1978:33) reserveer ik de term ceremonie voor het uiterlijk vertoon van de plechtige momenten.
10. Een enkele groep hanteert een alternatieve formule. Jan: 'In onze openingsformule wordt gewezen op de essentie van AA met behulp van de volgende zinsnede: "AA is een gemeenschap van mannen en vrouwen, die gezamenlijk hun kracht en ervaring aanwenden om het probleem, dat ieder van hen persoonlijk moet overwinnen, tot oplossing te brengen en anderen te helpen om herstel van alcoholisme te vinden. De enige eis voor AA-lidmaatschap is het eerlijke verlangen op te willen houden met drinken"... Je weet dus waarom je samenkomt'.
11. Er zijn ook groepen die de bijeenkomst afsluiten met een moment van stilte en het voorlezen van een traditie.
12. De keuze voor de term 'stroming' is niet toevallig. Er is zeker niet sprake van twee elkaar bestrijdende kampen. Het begrippenpaar 'Preciezen' en 'Rekkelijken' is ontleend aan de namen van twee geestesrichtingen binnen het protestantse bevolkingsdeel ten tijde van de Nederlandse Republiek (16e en 17e eeuw). De aanhangers van de richting der Preciezen stonden, in tegenstelling tot de Rekkelijken, een strenge handhaving van de confessie en een min of meer wet-tische zedelijkheid voor.
13. Met 'rommelen' wordt bedoeld experimenteren met de Twaalf Stappen. Daarbij kan gedacht worden aan het invoeren van vrije onderwerpen. Een ander voorbeeld ontleen ik aan Sjef: 'We hebben wel eens geëxperimenteerd. Zes mensen, die behoefte hadden om wat dieper in te gaan op de stappen, zijn toen gaan praten aan de hand van de uitgebreide Twaalf Stappen (lees: de Vlaamse versie van de Twaalf Stappen, waarin

de onderscheiden stappen meer uitvoerig besproken worden). Dat experiment heeft 2 maanden geduurd en toen was het over. Dat werkte niet'.

14. In groepen, die ik tot de stroming van de 'Preciezen' kan rekenen, wordt wel eens van de, in het programma gesuggererde, volgorde afgeweken. Gerard: 'Als bijvoorbeeld iemand de twaalfde stap heeft gedaan, maar daarover zwaar teleurgesteld is - zijn protégé komt niet opdagen -, dan is het zin- nig om de twaalfde stap te doen. Dat kan die persoon helpen om zijn teleurstelling te verwerken'.
15. Zie voor een uitvoerige bespreking Van der Avort (1980). Een beknopte schets is te vinden in: Van der Avort en Van Har- berden (1984 en 1985).
16. Er zijn groepen die de nieuweling nog meer informatie aan- reiken. Gerard: 'Als er een nieuweling is, beginnen we uit te leggen wat AA is en wat de omvang ervan is. Ik vind het belangrijk om te kunnen zeggen hoe groot AA wereldwijd wel is. Dat is voor die nieuweling vertrouwenswekkend, want die hoort dan dat hij of zij in de hele wereld bij AA terecht kan. Dan wordt hoofdstuk 5 ("Hoe het werkt") uit "Big Book" gelezen ... Tenslotte wordt uit het therapieboekje de tekst "Over de ziekte die alcoholisme heet" gelezen, als ook de eerste stap'.
17. Anders liggen de kaarten voor iemand die reeds vóór zijn of haar toetreden tot AA tot het besef is gekomen dat hij of zij alcoholist(e) is. Dries: 'Toen ik bij AA binnenkwam, zo- wel in E., als in T., wist ik dat ik alcoholist was; ik be- schouwde me alleen als een alcoholist van het betere soort. In E. heerste ik nogal met mijn kwartaaldrinken; dus ik on- derscheidde me van de anderen. En in T. onderscheidde ik me met het gegeven dat ik al 3 maanden droog was. Dus ik kwam dan wel niet als Onze Lieve Heer, maar toch zeker wel als onderofficier binnen. Daarom sloegen de verhalen van de an- deren bij mij niet zo aan. Ik ben pas later tot het besef gekomen dat ik dezelfde alcoholist was als de anderen'.
18. Veelal heeft de nieuweling al vóór de eerste groepsavond kennis gemaakt met de eerste stap; dit in het kader van het

twaaalfde stapwerk. Het behoort tot de taak van de sponsor om een nieuweling goed voor te bereiden. Aldus wordt tevens voorkomen dat de groep een duiventil wordt.

19. Ik heb ook AA-leden ontmoet die zich nauwelijks of niet aangetrokken voelen tot AA-conventies. Mijn indruk is dat de conventies vooral worden bijgewoond door die leden die zich betrokken voelen bij AA-Nederland en in de AA-organisatie functies vervullen.
20. Dat het massale karakter van de conventie veel AA-leden erg aanspreekt, blijkt ook uit het feit dat sommige leden met graagte deelnemen aan de conventies of landdagen van de Vlaamse en Duitse AA. Erik: 'Ik ga wel 10 keer zo graag naar de Belgische Landdag als naar de Nederlandse. Die sla ik nooit over. Daar zijn dan wel 3000 à 4000 mensen aanwezig. Als ik zoveel mensen zie, geeft mij dat toch wel veel steun'.

Noten bij hoofdstuk 6

1. In de visie van Van der Hart zou een therapeut een gezin dat als los zand aan elkaar hangt geritualiseerde gezinstaken (bijvoorbeeld een gezamenlijke avondmaaltijd) kunnen voor-schrijven.
2. Ik ben in het kader van mijn onderzoek slechts één AA-lid tegengekomen dat niet in het bezit was van de 1-jaarspen-ning. Frans: 'Die 1-jaarspenning heb ik niet. Ik stelde er toen geen prijs op. Ik vond dat aan die penning iets belo-ningsachtigs zat en dat vond ik naar. Ik vond wel dat mijn leven opgeknapt was door het feit dat ik gestopt was, maar ik had niet het gevoel dat er iets gevierd moest worden. Ik heb er ook een hekel aan om in het zonnetje te staan'.
3. De wijze waarop een AA-verjaardag wordt gevierd is afhanke-lijk van de wensen van de jubilaris en de groepstraditie op dit punt. Ik heb een penninguitreiking bijgewoond, waarbij meer dan 100 mensen, waaronder diverse buitenstaanders, aan-wezig waren. Tijdens deze bijeenkomst werden meerdere pen-

ningen uitgereikt. De grootschaligheid van het gebeuren werd door de organisatoren verantwoord met een verwijzing naar de gewenste public relations-functie van zo'n bijeenkomst. Wim: 'AA is voor een hele hoop mensen een gezonde instelling. Ik geloof dat het goed is om dit via een open meeting uit te dragen'. En Sjef: 'Zo'n open avond is ook goed voor AA. Het kan professionele hulpverleners, die zo'n viering hebben bijgewoond, stimuleren om mensen naar AA te sturen'. Er zijn evenwel ook groepen die het naar buiten treden strikt als een individueel gebeuren - geheel conform de elfde traditie - beschouwen, en er de voorkeur aan geven om de penning uit te reiken in de eigen besloten kring.

4. AA kent op dit punt een groot aantal termen: een slipper maken, doorknallen, doorzakken, doorklappen, uitglijen, uit de bocht vliegen, door de vangrail gaan, door het lint gaan.
5. Ik ga hier voorbij aan een lid dat vrij regelmatig doorknalt. In dat geval wordt het als een soort natuurverschijnsel geaccepteerd en gaat men over tot de orde van de groepsavond.
6. Veel gehanteerde spelregels zijn: praten om de beurt, elkaar niet in de rede vallen, niet discussiëren over de interpretatie van de stappen en vertrouwelijkheid met betrekking tot het besprokene.
7. Met opzet kies ik voor de formulering 'aanwezig mogen zijn'. Ik verwijs op dit punt naar de rituele rol van de stille nieuweling (zie 7.3.1).
8. Verschillende onderzoekspersonen benadrukken dat zij de spiegelfunctie van de helpende ontmoeting wel hebben ervaren, maar niet hebben gezocht. Zij wilden een lotgenoot helpen, de AA-groep doen groeien enz. En dat zij er, achteraf gezien, beter van zijn geworden, was een niet beoogd effect van het lotgenotencontact. Er zijn ook AA-leden die de spiegelfunctie wel degelijk zoeken. Erik: 'Ik heb het werk altijd om twee redenen gedaan: ik wil iets terug doen voor AA, want ze hebben mij toch ook geholpen. Maar ik doe het ook voor mezelf. Dat zeg ik ook eerlijk (lees: tegen een "actieve" alcoholist). Ik zeg dan: je moet niet denken dat ik al-

leen voor jou hier kom. Ik doe het ook voor mezelf. Zoals ik jou hier zie zitten, ben ik vroeger ook geweest. En zo wil ik niet meer worden!'.
9.

- In hoofdstuk 2 is gewezen op de invloed van de Oxford Group Movement op AA. Van deze beweging, thans varende onder de vlag van de Morele Herbewapening (Moral Re-Armement), heeft AA verschillende elementen overgenomen. Belangrijk zijn hier de morele uitgangspunten, geformuleerd in de Four Absolutes (Cantril, 1941:147-148). Van de vier absolute eisen - eerlijkheid, reinheid, onzelfzuchtigheid en liefde - herken ik in AA twee waarden, nl. eerlijkheid en nederigheid (onzelfzuchtigheid). Om de herkomst van 2 van de 3 AA-waarden te accentueren, kies ik met opzet voor deze formulering. Er mag evenwel geen misverstand over bestaan dat AA geen banden onderhoudt met de beweging van de Morele Herbewapening.
10. De interpretatie van het begrip 'Hogere Macht' verschilt niet slechts van individu tot individu. In een aantal gevallen ziet men ook per individu, in de tijd gezien, meerdere interpretaties.
11. Dit wordt ook zichtbaar in de populariteit van Wayne Dyer in AA-kring. Met name 'Het heft in eigen handen' (1978) is een veel gelezen boek.

Noten bij hoofdstuk 7

1. Het begrippenpaar 'groep' en 'grid' is geïntroduceerd door Basil Bernstein en in theoretische zin ontwikkeld door de cultureel-antropologe Mary Douglas.
2. Met deze uitdrukking wordt het belang van deelname aan de groepsbijeenkomsten - en dit vooral voor de nieuweling - verwoord.
3. Nieuwkomers wordt geadviseerd om in de beginperiode telefonisch contact te zoeken met andere groepsleden, wanneer ze het even niet zien zitten, last hebben van drankzucht. Veel groepen stellen dan ook een lijst met telefoonnummers beschikbaar.

4. In de stroming van de 'Rekkelijken' probeert men de nieuwkomer vlugger te betrekken bij het groepsgesprek over de stappen e.d. Het initiatief tot deelname aan het groepsgesprek wordt meer bij de nieuweling gelegd.
5. Een andere reden om een nieuweling die hoog van de toren blaast de mond te snoeren is gelegen in het groepsbelang. De 'tetteraar' fungeert als stoorzender en verpest aldus de groepsavond voor de andere groepsleden, hetgeen niet wordt getolereerd.
6. Met name in groepen die ik tot de stroming van de 'Preciezen' reken wordt weinig of geen ruimte gelaten voor verhalen over achtergrondproblemen. Dit geldt niet voor groepen binnen de stroming van de 'Rekkelijken' (cfr. 6.3).
7. In jonge groepen en/of groepen met een gering ledental moet men wel afwijken van deze vuistregel. Nood breekt wet, of, zoals één van mijn onderzoekspersonen het uitdrukte: in tijd van oorlog melkt men een koe met een nijptang.
8. Het is overigens niet zo dat groepsleden die de 'zwaardere' taken kunnen vervullen geen 'nederige' karweitjes verrichten. Niet voor niets voert AA de waarde van de nederigheid hoog in het vaandel (cfr. 5.3).

Noten bij hoofdstuk 8

1. Een boeiende studie over de werking en het gebruik van tekens is geschreven door Aart van Zoest, Semiotiek; over tekens, hoe ze werken en wat we ermee doen, 1978.
2. Susanne Langer, Filosofische vernieuwing, een studie over de symboliek, 1965.
3. Op basis van langdurige contacten met de Nederlandse AA-gemeenschap kon ik het speurwerk van Raymakers zowel aanvullen, als corrigeren. Ik heb geen symbolen in mijn onderzoek betrokken, waarvan ik zeker wist dat die in de Nederlandse situatie niet voorkwamen. Een leeg bierglas op de groepstafel is hiervan een voorbeeld. 'Big Book' (de Nederlandse versie) en de serenity prayer zijn toegevoegd.

4. Volgens Ponsioen (1952:118) mag men spreken van levende symbolen, indien er een streven naar directe, waarderende ervaring aan het kenbare aanwijsbaar is. Is dit zelfs niet meer latent aanwezig, dan spreekt men over afgestorven symbolen. Reageert men niet gauw meer met spanning op het symbool door te veelvuldig gebruik, dan is er sprake van afgesleten, vermoeide symboliek. Worden de symbolen wel gebruikt met een zekere associatie aan iets onbekends, zonder echter het streven naar waarderende ervaring op te wekken, dan spreekt men van een oppervlakkige of lege symboliek (het louter tekendenken). Ook kan er sprake zijn van een overwonnen symboliek.
5. Dit symbool wordt niet wereldwijd gebruikt. In de Vlaamse AA-gemeenschap wordt geen penning, maar een ster uitgereikt. Deze ster wordt dan bevestigd op een wandbord, het zogeheten 'hemelhuis'. Een aantal van mijn onderzoekspersonen, woonachtig in het grensgebied met Vlaanderen, is in het bezit van dit hemelhuis. Zij hebben dit symbool verworven, omdat zij deelnemen (deelgenomen hebben) aan een Vlaamse AA-groep.
6. Er zijn AA-leden die dit voorwerp louter zien als een ornament, iets dat past in het rijtje van voorwerpen (AA-stropdas, AA-speldje) dat de AA'er kan gebruiken om zijn lidmaatschap of clubtrouw zichtbaar te maken. Veel AA-leden zijn hier wars van. Bart: 'Ik zeg altijd: ik heb AA niet aan de muur hangen of op mijn jas zitten. Ik heb AA in mijn hart zitten!'. Deze betekenisgeving laat onverlet dat alle AA-leden, inclusief de agnostici, veel waarde hechten aan de tekst van de serenity prayer.
7. AA-Nederland beschikt over een omvangrijke literatuurlijst. Sommige folders zijn uittreksels van verschillende onderdelen van 'Big Book'.
8. Een aantal AA-leden heeft moeite met het feit dat het gaat om een geautoriseerde, een vanuit het hoofdkwartier in New York gesuperviseerde, uitgave.
9. Slechts in een enkele groep wordt met 'Big Book' iets gedaan. Van één groep is mij bekend dat men bij de binnenkomst van een nieuweling hoofdstuk 5 uit dit boek voorleest. Er is

een enkele groep waar 'Big Book' een soort arbitragefunctie vervult: bij verschil van mening over inhoudelijke en/of organisatorische kwesties komt dit boek op tafel.

10. In dit licht is het niet vreemd dat veel AA-leden de boeken van beroemde alcoholisten (Jackson, Thomas) verslinden. Ook het veel gelezen boek van Philips (zie literatuurlijst) moet hier vermeld worden.

Buiten het leespatroon dat wordt gevoed door de behoefte om de identiteit van de alcoholist bloot te leggen, valt het lezen van publicaties als die van Claude Steiner ('Nog ééntje dan ...'), Thomas Harris ('Ik ben oké, jij bent oké'), Wayne Dyer ('Het heft in eigen handen' en 'Niet morgen maar nu'). In mijn onderzoek heb ik aanwijzingen gevonden voor de veronderstelling dat dit soort psychotherapeutische literatuur pas in een latere fase van het leerproces gelezen wordt. De inzichten van deze en andere psychotherapeuten worden dan aangewend ter ondersteuning van bepaalde aspecten van de AA-therapie.

11. Zie ook hoofdstuk 9 waarin het subcultureel taalgebruik in AA uitvoerig besproken wordt.
12. Niet alle onderzoekspersonen bleken evenwel gevoelig te zijn voor deze vorm van manipulatie met het symbool alcohol. Dit feit hoeft evenwel geen bevreemding te wekken. Aangenomen mag worden dat ook niet elke voetballiefhebber of consument emotioneel geraakt wordt bij het horen van het woord Koning Voetbal respectievelijk Koning Klant.
13. Hoezeer AA de steun van gezagspersonen (artsen, psychiaters, geestelijken) waardeert, wordt zichtbaar in bijlage III en IV van de Nederlandse versie van 'Big Book'.
Het is niet uitgesloten dat de psychiater Krauweel, de man die in 1948 de gedachte van AA in Nederland introduceerde, voor de oudere (in anciënniteit) leden, een functie vervult die vergelijkbaar is met die van Silkworth.
14. Hier ligt ook het risico van de symbolische slijtage. Als de formule te veelvuldig wordt gebruikt, dan is er geen sprake meer van een levend, maar van een afgesleten symbool.
15. Een bespreking van het fenomeen humor valt buiten het bestek

van dit onderzoek. Ik volsta hier met een verwijzing naar: A. Zijderveld, Sociologie van de zothed; de humor als sociaal verschijnsel, 1971. Voor een bespreking van humor in een therapeutische setting verwijs ik de geïnteresseerde lezer naar: H. Greenwald, Humor in psychotherapy, in: Journal of contemporary psychotherapy, 7, 1975, 113-116 en naar R. Moody, Lach je beter; de genezende kracht van humor, 1981.

16. Zie in dit verband ook: Claude Steiner, Nog ééntje dan... (oorspronkelijke titel: Games alcoholics play), 1979, 105.
17. In AA-kring spreekt men in dit verband ook wel over 'droog drinken' (zie 9.3.1).
18. Onbesproken blijft de humor met de 'grote H', de humor die men aantreft in allerlei woordspelingen. Een voorbeeld dat ik ontleen aan Gerard: 'Er is bij ons een man uit Canada op de groep geweest en die zei: Ik heb geprobeerd om Canada "Dry" te drinken. Maar dat is me niet gelukt'.

Noten bij hoofdstuk 9

1. De neuro-linguistische methode in de psychotherapie is een praktische uitwerking van deze visie op taal. Volgens de aanhangers van deze methode structureert taal het neurologisch systeem. Via manipulatie van de taal proberen zij de ervaring van de werkelijkheid van hun patiënten te veranderen. Zie in dit verband: R. Bandler en J. Grindler, De betovering van taal; de neurolinguistische methode voor gedragsverandering, 1981.
2. Vanzelfsprekend geldt dit ook voor buitenstaanders. Ook zelf heb ik geconstateerd dat je als onderzoeker een AA-taalgids nodig hebt om het groepsgebeuren te kunnen volgen. Dit geldt overigens voor elke subcultuur. De op schrift gestelde ervaringen van bewoners van Hoog-Hullen - een drugvrije therapeutische gemeenschap voor alcoholisten - zijn moeilijk te begrijpen zonder een verklarende begrippenlijst. Zie: G. Schaap c.s., Help, ik (ver)zuip, 1980.
3. Niet in alle AA-groepen wordt dit rijtje gehanteerd. Wel

wordt alom het begrippenpaar 'droog' en 'nuchter' gebruikt om het gewenste groeiproces van een AA-lid te traceren.

4. In de afrondingsfase van het onderzoek werd ik erop geattendeerd dat de term 'droog drinken' nog in een andere betekenis wordt gebruikt. Een 'droogdrinker' is iemand die op weg naar blijvende nuchterheid vastloopt. Hij vervalt in typisch alcoholistengedrag, zoals zelfbeklag, jaloersheid, hebzucht, oneerlijkheid, hoogmoed. Hij staat stijf van de onlustgevoelens, is ongelukkig en vindt geen lol meer aan het leven. Als zo iemand niet inziet dat hij verkeerd bezig is, is de kans op doorzakken zeer groot.

Noten bij hoofdstuk 10

1. Het begrip etiologie is afkomstig uit de medische wetenschap en betekent leer van de ziekte-oorzaken.
2. Op de ontwikkeling van het sociale reactie-perspectief of de labelling-benadering zijn ook verschillende maatschappelijke processen van invloed geweest. Deze blijven hier evenwel onbesproken. Zie in dit verband: G. Pearson, Het ongekamde denken, 1976.
3. Zie zijn artikel dat in 1959 is gepubliceerd in 'Psychiatry' en in Asylums (1961:117-157) is herdrukt. Het artikel is ook herdrukt in: J. Manis en B. Meltzer, Symbolic interaction; a reader in social psychology, 2e edition, 1972:527-550.
4. Zie D. Wholey, De moed om te veranderen, 1985.
5. Niet in alle gevallen maakt toetreding tot AA de weg vrij tot identificatie met het etiket alcoholist. Ik ben in mijn onderzoek verscheidene mensen tegengekomen die zich in het geheel niet thuis voelden in AA. Zij beschouwden zichzelf niet als een alcoholist en hebben AA verlaten.
6. Sommige AA-leden noemen zichzelf ex-drinker of ex-alcoholist; dit omdat zij niet meer verslaafd zijn. Dit neemt niet weg dat zij zich er zeer wel van bewust zijn dat sociaal drinken er voor hen niet in zit. Dries: 'In strijd met de opvattingen van AA zeg ik: Ik ben een ex-alcoholist. Maar ik

- weet dat ik alcohol moet laten staan. Ik kan niet drinken'.
7. De selectieve wijze waarop AA-leden omgaan met het publiek maken van hun identiteit heeft ook te maken met de wens om de partner en/of andere gezinsleden te vrijwaren van roddelpraatjes. Alcoholisme is een beladen term.
 8. Veel AA-groepen hanteren een soort dubbele 'strategie'. Enerzijds wijst men de leden op de beschermende werking die uitgaat van anonimiteit. Anderzijds wordt benadrukt dat aan het prijsgeven van de anonimiteit ook voordelen verbonden zijn. Erik: 'Toen ik bij AA was heb ik het tegen praktisch iedereen gezegd. In het begin zat daar ook wel wat bluf bij, maar ik zei het ook op advies van bepaalde AA'ers. Die zeiden: Zeg het nu maar, want dat bevrijdt. Als je je anonimiteit prijsgeeft, leef je veel gemakkelijker, want je hoeft geen smoesjes te verzinnen. In mijn geval klopte dat ook'.
 9. De benaming 'Geuzen' heeft haar oorsprong in een schimscheut ('Ce ne sont que des gueux', frans voor: 'Het zijn maar bedelaars') waarmee Karel van Berlaymont in 1566 de landvoogdes Margaretha van Parma wilde geruststellen bij het opdringen van de aanbieders van het Smeekschrift. Bron: Kleine Historische Encyclopedie, 1979, 155.
 10. De opstelling van AA ten opzichte van de professionele hulpverlening noem ik pragmatisch. Zie: Geelen en Van Harberden, 1984, 265.

Noten bij hoofdstuk 11

1. Ook binnen het door Antze gekozen interpretatiekader verschil ik met hem van mening. Ik stip hier twee punten aan:
 - a. in zijn beschrijving van wat ik de alcoholistische persoonlijkheid noem spreekt Antze over 'the accountable self; (1979:283). Op grond van mijn onderzoeksgegevens kan ik Antze op dit punt niet steunen;
 - b. Antze heeft geen oog voor de vitale rol van een drietal waarden (eerlijkheid, nederigheid, persoonlijke verantwoordelijkheid) in het sleutelen aan de alcoholistische persoonlijkheid.

2. Voor de beperking van deze thema's maak ik gebruik van artikelen die ik eerder samen met Lafaille, Geelen, Van der Avort en Raymakers (zie literatuurlijst) schreef.
3. Ook in het zelfhulpwereldje is op het punt van de relatie met professionals een viertal stromingen of kampen aanwijsbaar. Zie in dit verband: Geelen en Van Harberden, 1984: 265-266.
4. Dit is ook al eerder, zij het op theoretische gronden, gebeurd. Ik verwijs hier naar: Van der Avort en Van Harberden, 1985:272.
5. Zie voor wat andere elementen van het profiel van de 'facilitator': Van Harberden en Lafaille, 1979:8-17.
6. Zie voor kritische kanttekeningen bij het beleid van de Nederlandse overheid met betrekking tot zelfhulp en zelfzorg: Van Harberden en Raymakers, 1985:4. Informatie over beleidsmaatregelen buiten de Nederlandse grenzen is te vinden in het artikel van J. Branckaerts en M. Bremer Schulte, Overheidsbeleid ter ondersteuning van zelfhulp en zelfzorg, in: L. ter Brummeler en W. Faché, Welzijnsbeleid van overheid in Nederland en Vlaanderen, 1984: 210-225.
7. In Nederland en Vlaanderen kennen we ook al enige steunpunten voor zelfhulp. In Eindhoven en omgeving opereert het Zelfhulp Netwerk Eindhoven en Kempenland, terwijl in Limburg het Steunpunt Zelfzorginitiatieven actief is. In Belgisch Limburg worden veel initiatieven ontplooid door het Limburgs Platform voor Zelfhulp- en Ontmoetingsgroepen (L.P.Z.O.). Een ander steunpunt voor zelfhulpgroepen in het Vlaamse land is het Treftpunt Zelfhulp in Leuven.
8. De discussie over dit fenomeen in zelfhulpland is al eerder aangezwengeld. Zie: Van Harberden en Raymakers, 1985:7.

LITERATUURLIJST*

- AA, Alcoholics Anonymous, 2e editie 1955.
- AA, Alcoholics Anonymous comes of age: a brief history of AA, 1957.
- AA, As Bill sees it; selected writings of AA's co-founder, 1978.
- AA, Anonieme Alcoholisten, 1982 (Vlaamse editie).
- AA, Het grote boek van de Anonieme Alcoholisten in Nederland, 1983.
- AA, Pass it on: the story of Bill Wilson and how the AA-message reached the world, 1984.
- AA, AA en de medici (titel brochure thans: Anonieme Alcoholisten en de Geneeskunde).
- AA, Twaalf Stappen en Twaalf Tradities (Vlaamse versie).
- AA, Werkboek AA-Nederland, 1981.
- Adriaansens H., Algemene sociologie, 1983.
- Antze P., Role of ideologies in peer psychotherapy groups, in: M. Lieberman, L. Borman e.a., Self-help groups for coping with crisis, 1979, 272-304.
- Avort A. van der, De methode van de psychotherapeutische zelfhulpgroep, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1980.
- Avort A. van der, Enkele hulpverleningsmethoden van zelfhulpgroepen in: Sociale Wetenschappen, 23e jrg., 1980, nr. 3, 224-240.
- Avort A. van der, en P. van Harberden, On identification resonance; a clarification through "reality", in: S. Hatch en I. Kickbusch (eds.), Self-help and health in Europe, W.H.O., 1984, 148-152.
- Avort A. van der, en P. van Harberden, Helping self-help groups: a developing theory, in: Psychotherapy, theory,prac-

* Zie voor een uitvoerig overzicht van de AA-literatuur: P. van Harberden en A. Wildhagen, AA geboekstaafd; een bibliografie over de Anonieme Alcoholisten, Katholieke Hogeschool Tilburg, 1986.

- tice and research, vol. 22, summer 1985, nr. 2, 269-272.
- Back K., en R. Taylor, Self-help groups: tool or symbol, in: Journal of Applied Behavioral Sciences, vol. 12, nr. 3, 1976, 295-309.
 - Bean M., Alcoholics Anonymous, in: Psychiatric Annals, febr. 1975, vol. 5, nr. 2 en 3.
 - Bebbington P., The efficacy of Alcoholics Anonymous; the elusiveness of hard data, in: British Journal of Psychiatry, vol. 128, 1976, 572-580.
 - Becker H., Outsiders; studies in the sociology of deviance, 1963.
 - Beckman L., An attributional analysis of Alcoholics Anonymous, in: Journal of Studies on Alcohol, vol. 41, nr. 7, 1980, 714-726.
 - Beekman T., en K. Mulderij, Beleving en ervaring; werkboek fenomenologie voor de sociale wetenschappen, 1977.
 - Beljon J., K. Geelen en J. Maas, Vidogroepen; leden en niet-leden vergeleken, IVA Tilburg, 1983.
 - Bocock R., Ritual in industrial society, a sociological analysis of ritualism in modern England, 1974.
 - Bocock, R., Definitions of sign and symbol, in: Society and culture; an introduction to sociology, Open University, 1981, 11 e.v.
 - Bogdan R., en S. Taylor, Introduction to qualitative research methods; a phenomenological approach to the social sciences, 1975.
 - Bois-Reymond M. du, Over de methode van mondelinge geschiedenis, in: M. du Bois-Reymond en T. Wagemakers (red.), Mondelinge geschiedenis; over theorie en praktijk van het gebruik van mondelinge bronnen, 1983, 9-27.
 - Boissevain J., Identiteit en feestelijkheid, in: A. Koster e.a., Feest en ritueel in Europa; antropologische essays, 1983, 9-14.
 - Borck L., en E. Aronowitz, The role of the self-help clearinghouse, in: L. Borman e.a. (eds.), Helping people to help themselves; self-help and prevention, 1980, 121-129.
 - Borkman Th., Ervaringskennis: een nieuw begrip voor het analy-

- seren van zelfhulpgroepen, in: P. van Harberden en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening? 1978, 100-112.
- Borman L., en M. Lieberman, Conclusion: contributions, dilemmas and implications for mental health policy, in: M. Lieberman, L. Borman and associates, Self-help groups for coping with crisis, 1979, 406-431.
 - Borne H. van den, en J. Pruyn, Lotgenotencontact bij kankerpatiënten, 1985.
 - Bouman M., Zelfhulp is een bedreiging voor de professionals, in: TMW-Welzijnsmaandblad, jrg. 23, nr. 4, 1979, 134-140.
 - Branckaerts J., Voorlopige inventaris van zelfhulpgroepen in Vlaanderen, 1980.
 - Branckaerts J. e.a., Het zachte verzet, 1982.
 - Branckaerts J., en M. Bremer Schulte, Overheidsbeleid ter ondersteuning van zelfhulp en zelfzorg, in: L. ten Brummeler en W. Faché, Welzijnsbeleid van de overheid in Nederland en Vlaanderen, 1984, 210-225.
 - Branckaerts J., Zelfhulporganisaties; literatuuranalyse en explorerend onderzoek in Vlaanderen, K.U. Leuven, 1985.
 - Brugman-Visser E., W. van den Heuvel en A. Kroese, Een methodologische voorstudie ten behoeve van gezondheidsonderzoek bij ouderen; biografische methode en logboek, Vakgroep Medische Sociologie, R.U. Groningen, 1982.
 - Burgers A., en K. Wilbrink, De drempel over; een onderzoek naar ervaringen van Vido-vrouwen, 1983.
 - Cain A., The cured alcoholic, 1964.
 - Cantril H., The Oxford Group, in: The psychology of social movements, 1941, 144-168.
 - Casselman J. e.a., Alcoholisme: als de kringloop draaikolk wordt, 1978.
 - Casselman J., De Anonieme Alcoholisten (AA): prototype van zelfhulporganisatie, in: Welzijnsheids, 1979.
 - Casselman J., Verslaving, extreme vorm van afhankelijkheid, in: Welzijnsheids, 1981.
 - Casselman J., Zelfhulp bij alcoholproblemen, in: R. Lafaille (red.), Zelfhulptechnieken, 1981.

- Collins M., Child abuser, 1978.
- Cox W. Miles (ed.), Identifying and measuring alcoholic personality characteristics, 1983.
- Denzin N., The research act, 1978.
- Dijck J. van, Organisatie in verandering, 1972.
- Doorn J. van, en C. Lammers, Moderne sociologie; systematiek en analyse, 1962.
- Dumont M., Self-help treatment programs, in: A.M. Journal of psychiatry, 131, 6, 1974, 631-635.
- Dumont M., Zelfhulp in opmars, in: P. van Harberden en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening? 1978, 50-63.
- Fend H., Sozialisierung und Erziehung, 1969.
- Firth R., Verbal and bodily rituals of greetings and parting, in: J. La Fontaine (ed.), Interpretation of ritual, 1972.
- Fuchs W., Biografische Forschung; eine Einführung in Praxis und Methoden, 1984.
- Gartner A., en F. Riessman, Self-help in the human services, 1977.
- Geelen K., en P. van Harberden, Speurtocht naar educatieve aspecten van zelfhulpgroepen, in: Volksoopvoeding, 1983, nr. 3, 212-229.
- Geelen K., en P. van Harberden, Helpen en helpen is twee; naar een plaatsbepaling van het fenomeen zelfhulpgroep, in: C. Aakster en G. Kuiper (red.), Leerboek Medische Sociologie, 1984, 257-268.
- Geelen K., en P. van Harberden, Terugschieten of niet? een speurtocht naar uitingen van (vermeend) anti-professionalisme, in: Tijdschrift voor Ziekenverpleging, 1984, nr. 1, 2-5.
- Geelen K., en P. van Harberden, De goedkope verzorgingsstaat, in: Welzijnsmaandblad, 1984, nr. 1, jrg. 38, 13-17.
- Geelen K., en P. van Harberden, Patiëntenbeweging, quo vadis?, in: Welzijnsmaandblad, 1984, nr. 2, jrg. 38, 33-37.
- Geelen K., en P. van Harberden, Leren in zelfhulpgroepen, in: Vorming, jrg. 35, nr. 5, mei 1986, 41-49.
- Geelen K., Zelfhulp onder de loep, IVA Tilburg, 1986.
- Gellman I., The sober alcoholic: an organizational analysis of

- Alcoholics Anonymous, 1964.
- Goffman E., Asylums: Essays on the social situations of mental patients and other inmates, 1961.
 - Goffman E., Stigma: notes on the management of spoiled identity, 1963.
 - Gusfield J., Moral passage: the symbolic process in public designation of deviance, in: Social Problems, 1967, 175-188.
 - Halves E., R. Itzwerth en H.W. Weterdorf, Erfahrungen mit der Methode "teilnehmende Beobachtung" in Gesundheitsselbsthilfegruppen, in: Gruppendynamik, Heft 2, Juni 1984, 197-212.
 - Harberden P. van, en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening?, 1978.
 - Harberden P. van, Een cyclus AA; sfeertekening van een reeks bezoeken aan AA, Katholieke Hogeschool Tilburg, 1978.
 - Harberden P. van, en R. Lafaille, Kwetsbaarheid van zelfhulpgroepen, in: Tijdschrift voor Maatschappijvraagstukken en welzijnswerk, nr. 1, 1979A, 36-42.
 - Harberden P. van, en R. Lafaille, Over zelfhulp en professionals, in: Anders, nr. 2, 1979B, 8-17.
 - Harberden P. van, en A. van der Avort, Zoeklicht op de hulpverleningsmethode van de zelfhulpgroep; aanzet tot theoriebouw, in: R. Lafaille (red.), Zelfhulptechnieken, 1981.
 - Harberden P. van, R. Lafaille en J. Neve, Zelfhulpgroepen in Nederland; eindverslag van een inventariserend onderzoek, Katholieke Hogeschool Tilburg, 1982.
 - Harberden P. van, Kopzorg over nazorg, in: Medisch Contact, 1982, nr. 16, 493-494.
 - Harberden P. van, en R. Lafaille, Zelfhulp in de eerste lijn?; een verkenning van de relatie tussen zelfhulp en de eerste-lijnsgezondheidszorg, in: Kompas voor de huisarts, 1982.
 - Harberden P. van, Als het kind "anders" is, in: Medisch Contact, 1983, nr. 8, 231-232.
 - Harberden P. van, en R. Lafaille, Over het nat houden van beledende percelen; een verkenning van zelfhulpinitiatieven in het orthopedagogisch veld, in: J. van Weelden e.a., Onvoltooid of onbegonnen?, 1983, 206-224.
 - Harberden P. van, R. Lafaille en J. Neve, Neem nou de zelf-

- hulpgroepen, in: Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, 1983, nr. 8, 271-274.
- Harberden P. van, en R. Lafaille, Zelfhulp in opmars?, in: Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, 1983, nr. 2, 59-64 (ook opgenomen in: Consult voor de huisarts, 1984, nr. 2, 199-210).
 - Harberden P. en A. Wildhagen, AA-groepen in Nederland; feiten en commentaren, in: Tijdschrift voor alcohol, drugs en andere psychotrope stoffen, 1983, 9, nr. 4, 152-158.
 - Harberden P. van, R. Lafaille en J. Neve, Naar een empirische typologie van zelfhulpgroepen, in: Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 1984, 29e jrg., nr. 1, 69-75.
 - Harberden P. van, en T. Raymakers, Zelfhulp, de overheid en de zaakwaarnemer, in: Welzijnsmaandblad, nr. 11, jrg. 39, 1985, 2-7.
 - Harberden P. van, en A. Wildhagen, AA geboekstaafd; een bibliografie over de Anonieme Alcoholisten, Katholieke Hogeschool Tilburg, 1986.
 - Harberden P. van, en T. Raymakers, About self-help groups and governmental policy in the nation of the Hollanditis; a sociological analysis, in: Journal of Voluntary Action Research (special edition on 'Self-help, citizen participation and voluntary action'; wordt gepubliceerd).
 - Harberden P. van, Self-help behind the dikes; trends and potentials, in: A. Katz en E. Bender, The strength in us II (wordt gepubliceerd).
 - Hart O. van der, Overgang en bestendiging; over het ontwerpen en voorschrijven van rituelen in psychotherapie, 1978.
 - Hatcher E., Alcoholics Anonymous: The sobriety subculture, in: Alcoholism, 1975, 11, 2, 102-109.
 - Have P. ten, Sociologisch veldonderzoek, 1977.
 - Have P. ten, en M. Komter, De angst voor de tape; over bezwaren tegen het gebruik van de bandrecorder voor onderzoek, in: C. Bouw e.a. (red.), Hoe weet je dat?; wegen voor sociaal onderzoek, 1982, 228-242.
 - Hidalgo H., Sociologie en sociale problemen, Katholieke Hogeschool Tilburg (collegetekst), 1973.

- Hidalgo H., Het begrip methodiek als analyse-instrument, in: P. van Harberden (red.), Sociologie en welzijn, 1980, 86-107.
- Hurvitz N., The origins of peer psycho-therapy movement, in: Journal of Applied Behavioral Sciences, 1976, nr. 3, 283-294.
- Jansen H., R. Lafaille, P. van Harberden en L. Postma, Zelfhulpgroepen in Nederland, 5 delen, Katholieke Hogeschool Tilburg, 1980.
- Janssens J., '-Ogen' doen onderzoek, 1982.
- Joosten J., Affiliatie en de Anonieme Alcoholisten; een demi-onderzoek, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1978.
- Katz A., en E. Bender, The strength in us; self-help groups in the modern world, 1976.
- Katz A., Zelfhulporganisaties en de deelname van vrijwilligers aan het welzijnswerk, in: P. van Harberden en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening? 1978, 74-89.
- Killilea M., Mutual help organizations: interpretations in the literature, in: G. Caplan en M. Killilea (eds.), Support systems and mutual help. Multidisciplinary explorations, 1976, 37-93.
- Klaassen C., Sociologie van de persoonlijkheidsontwikkeling; verkenningen in de socialisatietheorie, 1981.
- Köbben A., De zaakwaarnemer, in: Intermediair, 1983, jrg. 19, 16, 1-7.
- Kohli M. (ed.), Soziologie des Lebenslaufs, 1978.
- Kohli M., Wie es zu "biografische Methode" kam und was daraus geworden ist, in: Zeitschrift für Soziologie, Jahrgang 10, Heft 3, Juli 1981, 273-293.
- Kurtz L., Evaluating Chicago sociology; a guide to the literature, with an annotated bibliography, 1984.
- Lafaille R., Sociale problemen en afwijkend gedrag, 1978.
- Lange M. de, Zelfhulp, bouwstenen voor verder onderzoek, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1979.
- Langeveld H., Binding in vrijheid, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1985.
- Levy L., Self-help groups as mutual health resources, 1976.

- Levy L., Processes and activities in groups, in: M. Lieberman, L. Borman e.a. (eds.), Self-help groups for coping with crisis, 1979, 234-271.
- Lieberman M., Analyzing change mechanisms in groups, in: M. Lieberman, L. Borman e.a. (eds.), Self-help groups for coping with crisis, 1979, 194-233.
- Lieberman M., L. Borman e.a., Self-help groups for coping with crisis, 1979.
- Lofland J., en R. Stark, Becoming a world-saver: a theory of conversion to a deviant perspective, in: American Sociological Review, 1965, 30, 862-875.
- Lofland J., Analyzing social settings; a guide to qualitative observation and analysis, 1971.
- Loon P. van, Eigen verantwoordelijkheid voor gezondheid: object van overheidsbeleid, in: R. Lafaille (red.), Zelfhulptechnieken, 1981.
- Lucien, L'enfant qui jouait avec la lune, 1984.
- Mills C. Wright, Power, politics and people, 1963.
- Moeller M., Selbsthilfegruppen, 1978.
- Moeller M., Anders helpen; Selbsthilfegruppen und Fachleute arbeiten zusammen, 1981.
- Norris J., Alcoholics Anonymous and other self-help groups, in: R. Tarter en A. Sugarman (eds.), Alcoholism; interdisciplinary approaches to an enduring problem, 1976, 735-776.
- Ogborne A., e.a., Characteristics of affiliates of Alcoholics Anonymous; a review of the literature, in: Journal of Studies on Alcohol, vol. 42, nr. 7, 1981, 661-675.
- Pensioen J., Symboliek in de samenleving; een sociologie van de symbolen en het symboliek denken, 1952.
- Peper B., Vorming van welzijnsbeleid; evolutie en evaluatie van het opbouwwerk, 1972.
- Philips P., Alcoholisme, een vergeten ziekte, 1979.
- Plummer K., Documents of life; an introduction to the problems and literature of a humanistic method, 1983.
- Raymakers T., De truuk van Jen, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1983.
- Riessman F., Anderen helpen als therapeutisch principe: het

- "helper-principe", in: P. van Harberden en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening?, 1978, 90-99.
- Rijkeboer J., Kwalitatief onderzoek: een inventarisatie, in: J. Rink en J. Rijkeboer, Bruikbaar onderzoek in de hulpverlening: de ontwikkeling van praktijktheorie, 1983, 32-49.
 - Robinson D., en St. Henry, Self-help and health, 1977.
 - Robinson D., Talking out of alcoholism; the self-help process of Alcoholics Anonymous, 1979.
 - Rudy D., Slipping and sobriety; the functions of drinking in Alcoholics Anonymous, in: Journal of Studies on Alcohol, vol. 41, nr. 7, 1981, 727-732.
 - Sagarin E., Odd man in; societies of deviants in America, 1969.
 - Sagarin E., Structure and ideology in an association of deviants, 1975.
 - Schatzman L. and A. Strauss, Field research; strategies for a natural sociology, 1973.
 - Scheff T., Catharsis in healing, ritual and drama, 1979.
 - Schwartz N. en J. Jacobs, Qualitative sociology, 1979.
 - Segers J., Sociologische onderzoeksmethoden, 1975.
 - Smolders S., Anonieme Alcoholisten; groei en verspreiding van een zelfhulpgroep, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1977.
 - Snel G., Afwijkend gedrag; perspectieven en ontwikkeling, 1979.
 - Spiegel D., The recent literature: self-help and mutual support groups, in: Community Mental Health Review, vol. 5, 1980, 14-25.
 - Stalpers J., Zelfbehoud, aanpassing en cultuur, 1967.
 - Stokkermans A., Rituelen ... voltooid verleden tijd?, Katholieke Hogeschool Tilburg (doctoraalscriptie), 1983.
 - Strauss A. en B. Glaser, Case histories and case studies, in: Anguish; a case history of a dying trajectory, 1970, 182-193.
 - Suler J., The role of ideology in self-help groups, in: Social Policy, 1984, vol. 14, nr. 3, 29-36.
 - Swartel  F., Zelfhulp heeft de steun van een platform nodig, in: Welzijnsmaandblad, 1984, 25-31.

- Tennekens J., Symbolen en hun boodschappen; een inleiding in de symbolische anthropologie, 1982.
- Tiebout H., Alcoholics Anonymous: an experiment of nature, 1959, 52-68.
- Trice H. en P. Roman, Delabeling, relabeling and Alcoholics Anonymous, in: Social Problems, 17, 1970, 4, 538-547.
- Trice H. en P. Roman, De-etikettering, re-etikettering en Anonieme Alcoholisten, in: P. van Harberden en R. Lafaille (red.), Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening?, 1978, 112-123.
- Vandermeulen A., en J. Branckaerts, Sociale kaart van zelfhulporganisaties en -groepen in Vlaanderen, Trefpunt Zelfhulp Leuven, 1985.
- Verkaar E., Het functioneren van Phoenix-zelfhulpgroepen, in: Tijdschrift voor alcohol, drugs en andere psychotrope stoffen, jrg. 12, nr. 3, juni 1986, 108-114.
- Versteijnen J., Onderzoek kan ook anders; over het gebruik van persoonlijke documenten en levensverhalen in sociologisch onderzoek. Een inleiding in de biografische methode, 1985.
- Voorden W. van, Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid, 1975.
- W.V.C., Alcohol en samenleving, 1985.
- Waterplas L. en J. Branckaerts, Voorlopige inventaris van zelfhulpgroepen in Vlaanderen, K.U. Leuven, 1981.
- Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, Herwaardering van welzijnsbeleid, 1982.
- Wollert R., L. Levy en B. Knight, Help-giving in behavioral control and stress-coping groups, in: Small group behavior, vol. 13, nr. 2, may 1982, 204-218.
- Zijderveld A., De theorie van het symbolisch interactionisme, 1973.

NAMENREGISTER

- Antze P. 22, 95, 99, 100, 108, 116, 214, 247, 248, 263, 274
Aronowitz E. 253
Avort A. van der. 16, 21, 146, 159, 265 275
- Back K. 158
Bandler R. 272
Bean M. 36, 256
Bebbington P. 39
Becker H. 221, 222
Beek J. 262
Bender E. 20
Berger P. 256
Beukelaar L. 258, 259
Bill. 25, 28, 29, 37, 42, 43, 104, 115, 175, 181-183, 257
Bob (dr.). 25, 28, 29, 175, 181-183
Bocock R. 169
Bogdan R. 76, 79, 84, 87
Bois-Reymond M. du. 70, 78, 83, 92, 93, 262
Boissevain J. 125
Borck L. 253
Borkman Th. 17, 42, 242
Borman L. 63
Borne B. van den. 249
Bouman M. 58
Branckaerts J. 15, 20, 41, 46, 52, 56, 63, 64, 252, 253, 275
Bremer Schulte M. 275
Brugman-Visser E. 69, 70, 83
Brummeler L. ter. 275
Burgers A. 93, 247, 262
- Cain A. 35, 62
Cantrill H. 33, 268
Casselman J. 45, 46
Collins M. 255, 262
Cox W.M. 96
- Denzin N. 75, 83
Dietert. 260
Dijck J. van. 63
Doorn J. van. 26, 30, 42, 127
Dumont M. 30, 31, 136
Dyer W. 268, 271
- Faché W. 275
Fend H. 22
Fuchs W. 69, 77, 79, 83, 85, 86, 259, 262
- Gartner A. 16, 20
Geelen K. 19, 64, 251, 274, 275
Gellman I. 41, 53, 116, 125, 139, 175
Glaser B. 75, 258
Goffman E. 23, 188, 221, 223, 255
Greenwald H. 272
Grindler J. 272
Gusfield J. 102, 103
- Halves E. 247
Harberden P. van. 16, 19-21, 25, 40-43, 48, 52 56-66, 133, 159, 249, 258, 265, 274, 275
Harris Th. 271
Hart O. van der. 125-127, 157, 158, 264, 266
Hatcher E. 22
Have P. ten. 79
Henry St. 20, 45
Heuvel W. van den. 69, 70, 83
Hidalgo H. 20, 27
Hurvitz N. 29
- Jansen H. 46, 56, 58
Janssens J. 68
Jellinek E. 256
Joosten J. 61
- Kamp R. 263
Katz A. 20, 57, 58
Kaufman E. 262
Killilea M. 116
Klaassen C. 246
Köbben A. 254
Kohli M. 69, 70
Krauweel H. 271
Kroese A. 69, 70, 83
Komter M. 79
Kurtz L. 258
- Lafaille R. 16, 20, 27, 42, 43, 48, 60, 61, 64, 66, 220, 249, 258, 275
Lammers C. 26, 30, 42, 127
Lange M. de. 20
Langer S. 269
Langeveld H. 15, 253
Lemert E. 222
Levy L. 16, 20
Lieberman M. 16, 63, 166, 249
Lofland J. 81, 93, 104
Loon P. van. 252
Lucien. 75
- Manis J. 273

Meltzer B. 273
 Mills C.W. 195
 Moeller M. 15, 19, 145
 Moody R. 272

 Neill S. 256
 Neve J. 20, 258
 Norris J. 20

 Osterland M. 258

 Pattison E. 262
 Pearson G. 273
 Peper B. 27, 30, 34, 38, 39, 42, 43
 Philips P. 100, 271
 Plummer K. 69, 71, 74, 76, 84, 90-92, 258, 261, 262
 Pruyn J. 248
 Ponsioen J. 170, 177, 181, 270

 Raymakers T. 28, 35, 171, 185, 188, 269, 275
 Riessman F. 16, 18, 20, 108
 Rijkeboer J. 71
 Robinson D. 20, 38, 39, 45, 61-63, 242
 Roman P. 28, 30-32, 96, 223
 Roth L. 260

 Sagarin E. 29, 33, 45
 Schaap G. 272
 Schatzman L. 87
 Scheff T. 125, 126
 Segers J. 68
 Silkworth (dr.), 28, 35, 183, 271
 Smolders S. 46, 60, 257
 Snel G. 220, 222
 Stalpers J. 194, 195
 Stark R. 104
 Steiner C. 271, 272
 Strauss A. 75, 87, 258
 Swanborn P. 259
 Swartelé F. 253

 Taylor R. 158
 Taylor S. 76, 79, 84, 87
 Tiebout H. 104
 Trice H. 28, 30-32, 96, 223

 Vandermeulen A. 253
 Versteijnen J. 69-71, 91, 259, 262
 Voorden W. van. 26, 34, 37, 42, 255

 Waterplas L. 41, 46, 52, 56, 63, 64
 Wholey D. 228, 273

 Wilbrink K. 93, 247, 262
 Wildhagen A. 25, 40, 41, 60-63, 65
 Wollert R. 16, 166, 247

 Zijderveld A. 36, 70, 194, 220, 222, 258, 272
 Zijl P. van. 259
 Zoest A. van. 269

ZAKENREGISTER

- AA,
als zelfhulporganisatie, 45-67
- boeken, 55
- lectuur, 44, 55
succescijfers van, 39, 256
- taalgids, 197-219, 272
- verjaardag, zie: Penninguitreiking
zelfdefinitie van, 45
en bezoekteams, 263
en 'De Boei', 51, 54-55, 260
en kerken, 36
en mankracht, 59

en massamedia, 37
en medici, 34-35
en Phoenix, 255
en professionals, 64-65, 274
en psychotherapeuten, 35-36
en Werkgroep Buitenveldert, 255
- AA-gebed,
ritueel van, 139-140
- AA-symbolen,
AA-humor, 188-193, 260
AA-penning, 171-173, 266
AA-presentatieformule, 185-188
Alcohol en AA, 177-181, 212-213, 271
Big Book, 174-177, 270-271
Bill en Bob, 181-183
serenity prayer, 181-183, 270
Silkworth (dr.), 183
- Afwijkend gedrag,
symbolische betekenis van, 102-103
en etiologische benadering, 221
en sociale reactie-perspectief,
220-222, 273
en symbolisch interactionisme,
221-222
- Al-Anon,
41-42, 60, 65, 256-257
- Alateen,
41, 60, 65, 154, 257
- Alcoholisme,
en Catch-My-Pal-groepering, 32-33
en drankbestrijdingsbeweging, 32-33
en drooglegging, 28
en Father Mathew-beweging, 32
en Temperance Movement, 32
en wilskracht, 28, 35
en ziekteconcept, 29, 35, 95 e.v.
- Alcoholist,
actieve, 56, 106, 108
lerende, 236-238
onbewuste, 226-228
zelfbewuste, 238-244
en probleemdrinker, 232 e.v.
- Alcoholistengedrag,
98, 100, 263, 273
- Alcoholistische persoonlijkheid,
98-100, 164, 168, 237, 263, 274
en morele herbewapening, 111-124
- Analytic description, 81, 93
en biografische montages, 93
- Analytische inductie, 92
- Anonimiteit,
in AA, 47, 61, 67, 212, 263, 274
- Autobiografie,
en motieven, 259
- (Auto)biografisch materiaal,
bestaand, 75-76, 82
nieuw te genereren, 75-76, 82, 83
en presentatievormen, 262
- Autonomie,
van AA-groepen, 47, 49, 52
van zelfhulpgroepen, 48
- Bestendigingsrituelen, 127
in AA, 139-156
- Betekenskader,
en zelfbeeld, 23, 220, 245
- Bias,
bronnen van, 90, 261
subject-, 91
en checklist, 261-262
en history, 91
en maturation, 91
en reactive effects, 91
en subject mortality, 91

- Biografische methode,
 functies van, 71-72, 248
 grondleggers van, 258
 kenschets van, 68-72
 en holisme, 70, 73
 en kwalitatief onderzoek, 71-72
 en reconstructie, 72
 en self-revealing-materiaal, 69
 en symbolisch interactionisme,
 70-71, 258
 en Verstehen, 72
- Biografisch onderzoek,
 bronnen voor, 259
 en anonimiteit, 79, 92
 en betrouwbaarheid, 76, 90-92
 en geldigheid, 76, 87, 90-92, 261
 en informatiebronnen, 82
 en levensverhalen, 74, 75
 en representativiteit, 90-92
- Bodem van de put, zie:
 Bottom(s)
- Bottom(s),
 high, 104
 hitting, 103 e.v.
 low, 103
- Capituleren,
 103 e.v., 206
 en conversion, 104
 en spiritual experience, 104
 en turning point(s), 104-105
- Carrière,
 en deviantie, 222-223
 morele, m.n., 223-224
 morele carrière van AA alco-
 holist, 73, 220, 223-244
- Case,
 -history, 75, 80
 -study, 75, 81, 93
- Categorieënsysteem,
 88-89, 302
- Clearinghouse,
 zie: Steunpunt voor zelfhulp
- Coding categories,
 zie: Categorieënsysteem
- Communicatie (media),
 en institutionalisering van AA, 43-44
- Conceptueel kader,
 68, 73, 83, 85-86, 87, 88, 245, 247
- Constructieve methode,
 83
- Conventie,
 AA-, 55
 ritueel van AA-, 154-156, 266
- Deviantie,
 zie: Afwijkend gedrag
- Disease concept,
 zie: Ziekteconcept
- Document(en),
 persoonlijk(e), 69, 76, 77, 79, 80,
 81, 83, 259
- Document(s),
 comprehensive, 75
 human, 72, 93
 limited, 75
 of life, 69, 73
 personal, 74, 75
 topical, 75, 93
- Doelgroepen,
 van AA, 56
 van zelfhulpgroepen, 55-56
- Doelstellingen en activiteiten,
 van AA, 38-39, 53-56
 van zelfhulpgroepen, 52-53
- Doorzakverhaal,
 ritueel van, 132-135
- Eerlijkheid,
 112-114, 120
- Eerste stap,
 ritueel van, 151-154
- Ervaringskennis,
 en AA, 28-29, 146-147
 in zelfhulpgroep, 17, 19
- Experimenteren
 105-106, 198, 202

Externe contacten, en AA, 64-67 en zelfhulpgroepen, 63-64	Inside, -half, 69, 74 -picture, 69
Fase(n) van biografisch onderzoek, 74 voorbereiding, 74-81 data-verzameling, 82-84 opslag, 85-86 analyse, 87-88 presentatie, 92	Institutionalisering(s)(proces), 26-27, 254-255 van AA, 27-44 voorwaarden voor, 26
Financiën, en AA, 58-59	Interview(s), 85 prolonged, 83 leidraad-, 83, 84 narratieve, 83
Functies in AA-groep, procesgerichte, 164 taakgerichte, 164, 165	Item(s), -lijst, 83-84, 297 e.v. -negatieve, 89-90 -positieve, 89-90
Gesprek, -scontext, 86-87 -sstrategieën, 83 -staktiek(en), 84 -sverslag(en), 85	Juridische vormgeving, van AA, 57 van zelfhulpgroepen, 56-57
Geuzengedrag, 242	Karakterfouten, 100, 111, 149, 209
Hogere Macht, 116 e.v., 268 en nederigheid, 116-119	Kwaliteit(en) van data, 90 van onderzoekspersonen, 77
Hulpverleningsmethode(n), 20 van AA, 22, 68, 245, 247, 250 van zelfhulpgroepen, 15-16, 20-21	Labelling-benadering, zie: Sociale reactie-perspectief
Humor, 271-272 AA-, 188-193, 260	Landdag, zie: Conventie
Identificatie-resonans, 145-147	Ledenwerving, en AA, 62-63 en zelfhulpgroepen, 62
Ideologie, AA-, 22, 95-124, 245, 246 groeps-, 22, 213, 247, 248	Leider(schap), charismatisch, 42 en AA, 42-43 en zelfhulpgroepen, 42
Infrastructuur, van AA, 59 van zelfhulpgroepen, 59	Lidmaatschap, van AA, 60-63 van zelfhulpgroepen, 60
	Life history-methode, zie: Biografische methode

- Logboek,
en theoretische en methodologische
notities, 86-87, 90-91
- Lotgenotencontact,
18
- Maatschappelijke steun,
en institutionalisering van AA,
34-37
- Manier van helpen,
zie: Hulpverleningsmethode
- Middelen,
van AA, 58 e.v.
van zelfhulpgroepen, 57 e.v.
- Mobilisatieproces,
van AA, 38-42
voorwaarden voor, 38
- Nederigheid,
114-119, 210-211, 268
en dienen, 115, 211-212
en Hogere Macht, 116-119, 208
- Organisatiemodel(len) van,
zelfhulpgroepen, 48
piramide-model, 48
parallelmodel, 48
- Organisatiestructuur van AA,
Algemeen Diensten Bureau, 49,
51, 59
Algemene Diensten Conferentie,
49, 51
Algemene Raad, 49, 50, 51
commissies, 50, 51
Dagelijks Bestuur, 49, 50, 51
General Service Office, 49, 51,
52, 59
loners, 49, 50
Raad van Advies, 49, 51
Regio-Bestuur, 50
Regio-Vergadering, 49, 50
World Service Meeting, 49, 52
- Other(s),
acting, 72
meaningfull, 77
significant, 73
- Overgangsrituelen,
126-127
in AA, 128-139
- Oxford Group Movement,
28, 29, 33-34, 256, 268
- Penninguitreiking,
ritueel van, 128-132
- Persoonlijke verantwoordelijkheid,
98, 119-123, 211
- Publiciteit,
en AA, 37, 66-67
en zelfhulpgroepen, 66
- Relaties met onderzoeksperso(o)n(en),
259
en partnership, 78, 79, 80, 84
- Ritualisering,
157
en grid, 158, 268
en groep, 158, 268
- Rituelen,
functies van, 126-127
kenmerken van, 125-126
en ceremonie, 264
in AA, 128-156
- Rituele rol(len),
157
in AA, 158-159
van klussende groepslid, 164-168, 251
van stille nieuweling, 159-164, 267
- Saturation of knowledge,
262
- Selectie van onderzoekspersonen,
76-78
en sneeuwbalmethode, 78
- Serenity prayer,
zie: AA-gebed
- Sociaal probleem,
en institutionalisering van AA,
27-29

- Socialisatie(proces),
 22-23
 in AA, 72, 82, 236, 238, 245-247
 en twaalfde stapwerk, 110-111, 246
- Steunpunt voor zelfhulp,
 253-254, 275
 subsidiëring van, 253-254
 en zaakwaarnemer, 254
- Stigma,
 en AA-presentatieformule, 188
- Stroming(en) in AA,
 Preciezen, 141-143, 264, 265, 269
 Rekkelijken, 143-145, 264, 269
- Subcultureel taalgebruik in AA,
 favoriete uitdrukkingen, 217-219
 functies van, 195-197
 jargon, 197-213
 slogans, 214-217
- (Sub)cultuur,
 van AA, 22-23, 238, 245-246
 en twaalfde stapwerk, 23
- Symbolen,
 definitie van, 170
 functies van, 170
 van AA, 171-193, 269, 270
 en symboliek denken, 170
 en tekens, 169-170, 269
- Taal,
 en determinisme, 194
 en instrumentalisme, 194
 en neurologisch systeem, 272
 en Sapir-Whorf-hypothese, 194-195
- Teachings,
 zie: Groepsideologie
- Therapeutische mechanismen en
 principes,
 in zelfhulpgroepen, 16
 helper-therapie-principe, 18-19
 108-109
 zelfhulp-principe, 19
- Toetredingsritueel,
 135-139
- Transcriptie,
 85, 93
 en speech compressor, 85
- Twaalf Stappen,
 m.n. 53-54, 147-150
 ritueel van, 141-150
- Twaalfde stapwerk,
 m.n. 106-111, 150, 206-207
 en helper-therapie-principe, 108-109
 en motieven, 107-108, 267-268
 en socialisatieproces, 110-111
- Twaalf Tradities,
 m.n. 46-47
 en AA-organisatie, 46, 51
- Twelve Concepts,
 257
- Validiteitschecks,
 262
- Verslag(en),
 interim-, 80
 eind-, 80, 92-93
 en bewerking, 92-93
 en selectie, 92-93
- Verslaglegging,
 en taperecorder, 79-80
- Voorlichting,
 en AA, 54-55, 64
- Washingtonian Movement,
 33
- Zelfhulpbeweging,
 verschotting van, 65
 wortels van, 30 e.v.
- Zelfhulpgroep(en)
 classificaties en typologieën van,
 20, 258
 effecten van, 249
 groepsgrootte van, 61
 kwaliteiten van, 251-252
 methodiek van, 246
 ontwikkeling van, 57-58
 profiel van, 16, 19

en overheidsbeleid, 251-254, 275
en professionals, 249-251, 275
en Raad van Europa, 252
en W.H.O., 15, 252

Ziekteconcept,
m.n. 95-98
brugfunctie van, 102-103
verontschuldigende werking van,
96 e.v., 120
en persoonlijke verantwoordelijkheid,
98

SUMMARY

Spotlight on the helping-method of self-help groups

Self-help is a phenomenon which cannot be ignored, if only because it is so widespread and diverse. As a matter of fact, people from various fields are beginning to take a greater interest in this phenomenon. At a time when the limitations of professional help are becoming increasingly evident, political parties and governmental policy makers are - for various reasons - looking for new, effective and inexpensive ways of helping. From that point of view, self-help is very interesting. On the other hand, professional helpers are especially interested in the question whether they can play a significant role in the self-help scene, and if so, what this role should be.

Social scientists too have discovered self-help as an object of research. In a number of academic centres, research programs have been developed and carried out. Self-help, seen from an international point of view, has been proven to be an interesting field of study.

Among scientists there is a growing interest in the helping-method of self-help groups. What aspects of this phenomenon are responsible for the benefit people derive from participation in a self-help group? In other words: how does self-help work?

In the research literature on self-help, a great number of therapeutic mechanisms and principles have been discussed. However, these findings only seem to be an enumeration of facts, which is due to the lack of an explicitly formulated perspective.

In this study an attempt was made to answer the question how self-help groups work, from a sociological point of view. I confined myself to the self-help groups of Alcoholics Anonymous (AA). AA is not only the oldest form of self-help, but also the most widespread and imitated one.

Socialization, moral career and life history

Antze's analysis has an important place in the literature on the method of self-help groups. According to Antze the adoption of an ideology is the essence of the changing or learning process in self-help groups. The ideology of a self-help group is seen as teachings, a body of lessons, containing: 1. lessons concerning the explanations of the cause(s) of the problems members of the group have, and 2. lessons dealing with the way members can solve their problems.

In my opinion, this interpretation has too narrow a base, at least as far as it is related to self-help in AA. In AA, the learning process is to an important degree fed by the AA teachings. But besides these teachings, there are some other factors influencing this process. These factors emerge when one defines AA self-help as a socialization process. In AA groups, AA culture is introduced to the newcomer. This AA culture is a subculture which - to use Hatcher's term - can be called 'The sobriety subculture'.

The more a member of AA manages to internalise and (in accordance with the so-called 'Twelve-Stepping') to propagate this subculture, the greater the system of meaning he has at his disposal, a system which gives meaning to his life, both his contemporary life without alcohol, and his former life with alcohol. One can say that, while learning, a member of AA fills his 'toolbox' with 'tools' with which he can transform his self-image.

There are now two important concepts in the conceptual framework which has been developed: socialization and moral career. The concept socialization is useful to indicate which aspects of the AA culture form the system of meaning. With the help of the concept moral career, defined by Goffman 'as the regular sequence of changes in the person's self and in the framework of imagery for judging himself and others', it is possible to trace the

changes in the self-image of the members of AA.

To explore these concepts, I used the life-history-method. This means that I composed a personal document of 15 AA members.

Contents

In Chapters 2 and 3, the field of research is explained. AA is portrayed as a self-help organization. To do that, I used six analytic dimensions: organizational structure; goals and activities; juridical form; available means (financial and otherwise); membership; relations with the environment. Attention is also paid to the development of AA within the framework of the theory of institutionalization. This theory tells us why AA has been able to develop into an established helping institution for alcoholics.

In Chapter 4, I paid attention to the design of the study. I justified the choice of the life history-method and explained in detail how the biographical material had been collected, stored, analysed and presented.

In Chapters 5, 6, 7, 8 and 9, I discussed those aspects of AA culture which form the system of meaning: the AA ideology, rituals and ritual roles in AA, AA symbols and the subcultural language of AA.

In Chapter 10, I elaborated the concept of moral career. I also described the moral career of the alcoholic who has associated himself with AA.

In Chapter 11, I concluded that AA offers its members a system of meaning with which they can transform their negative self-image into a positive one. In addition, I added some recommendations concerning the relationship between self-help groups and professionals and governmental policy regarding the phenomenon self-help.

Bijlage I: Itemlijst ten behoeve van leidraad-interviews*

A. Ten tijde van excessief drinken

1. van sociaal drinken tot excessief drinken: wanneer; aanleiding/oorza(a)k(en); consequenties voor maatschappelijk functioneren (thuisituatie, vrienden en kennissen, job); andersoortige problemen (lichamelijk, geestelijk, financieel)?
2. opstelling van naaste omgeving: benoeming van gedrag; reacties (tolerant, ontkennend, echt gesprek of pistool op de borst, isolerend, toedekkend, hulpbiedend)?
3. contacten met hulpverleners: aanleiding/entreekaartje; wiens initiatief; inhoud gesprek(ken); effecten?
4. zelfhulp: inschatting drinkgedrag; pogingen tot minder drinken en/of stoppen; effecten?
5. zelfbeeld: wat voor man/vrouw was je toen?

B. Kennismaking met en toetreding tot AA

6. kennismaking met AA: wanneer en naar aanleiding van wat viel de naam van AA; voorkennis, beeldvorming en mening inzake AA?
7. contactlegging met AA: initiator; inhoud eerste contact; hoe ervaren?
8. motivatie toetreding: waarom naar AA; eigen initiatief of afgedwongen; (concrete) verwachtingen?
9. zelfdiagnose bij toetreding: naam voor de 'aard van het beestje' (alcoholist, probleemdrinker, iemand met abnormaal drankpatroon, anderszins); maatstaven bij zelfdiagnose (met name opvattingen met betrekking alcoholisme); gevoelens passend bij zelfdiagnose?
10. eerste AA-bijeenkomst: gevoelens vóór de bijeenkomst; vrees voor ontmoeting bekenden; voorbereiding vanuit AA; verloop bijeenkomst; hoe beleefd?

* Het gaat hier om de "verrijkte" versie. Zie in dit verband 4.3.4.1.

11. eerste periode (2 à 3 maanden) in AA: bezoekpatroon (was je een 'blijvertje', trouwe of wisselvallige bezoeker); sponsor (frequentie contact; inhoud van gesprekken, waardering); voorbeeld(en) in groep (wie, waarom, zin); contacten met AA'ers buiten groepsbijeenkomsten?
12. AA en naaste omgeving: bekendheid met deelname aan AA (wie, hoe, waarom); pogingen tot afdekken (jegens wie, waarom, hoe); opstelling (negatief, positief, neutraal); fricties?
13. AA en professionals: idem als 12.
14. beleving eerste periode in AA: gang van zaken tijdens groepsbijeenkomsten; inhoud van AA-programma; taalgebruik?
15. veranderingen in eerste periode: drinkpatroon (drooggeval-
len, lastige opgave, 'per 24 uur', 'geëxperimenteerd', wel eens doorgezakt); veranderingen in lichamelijk opzicht; veranderingen in maatschappelijk opzicht (werksituatie; thuissituatie; vrienden- en kennissenkring); andere opvattingen inzake alcoholisme?

C. AA-ideologie

16. stap 1: wanneer 'echt' gezet (al lang bij AA, reeds droog); moeilijke stap (waarom); geleidelijke groei naar bekentenis of n.a.v. bijzondere gebeurtenis ('bodem van de put raken'); betekenis van de stap; zetten van de stap een ware 'mijlpaal'?
17. stap 1 en zelfdiagnose: had het zetten van de 1e stap gevolgen voor de benoeming van de 'aard van het beestje' (alcoholist zijn); alcoholisme als een ziekte (moeilijke leerstof, brug naar de stap)?
18. stap 1 en andere stappen: was de 1e stap de stap die als eerste werd gezet of gingen andere stappen hieraan vooraf; lang 'geteerd' op de 1e stap of snel ook andere stappen gezet?
19. bespreking van stap 2 t/m 11 (a.h.v. het volgende stramien:
 - a. welke interpretatie geef je nu aan stap x?
 - b. hield je er eerder een andere interpretatie op na?

- c. moeilijke of gemakkelijke stap; waarom?
 - d. hoe heb je de stap concreet uitgevoerd?
 - e. is te zeggen wat het zetten van stap x voor jou heeft betekend en thans nog betekent?
20. stap 12: inhoud 12e stap; twaalfde stapwerk gedaan (veel, weinig, met succes); wanneer hiermee begonnen (al lang bij AA); motivatie werk; interpretatie(s) van 12e stap; betekenis voor twaalfde stapwerk; werk van blijvende betekenis voor de 'uitvoerder'?
 21. stappen en Hogere Macht (HM): huidige interpretatie HM; eerdere interpretatie(s) HM; moeilijke of gemakkelijke leerstof; betekenis van aanvaarding HM?
 22. stappen in het algemeen: in welke volgorde gezet (eigen of aanbevolen 'marsroute'); moeilijke of gemakkelijke stappen; geheel eigen interpretatie(s) of aangedragen vanuit de groep; AA-lectuur geraadpleegd; beleving periode van zetten der stappen; steun vanuit AA en daarbuiten; tegenwerking/tegengas vanuit thuissituatie?
 23. stappen en veranderingen: hebben zich gedurende AA-lidmaatschap belangrijke wijzigingen voltrokken (zie onder 15); heeft het zetten van bepaalde stappen (of het AA-programma als geheel) hiermee te maken?

D. Rituelen in AA

24. penninguitreiking/AA-verjaardag: gang van zaken in de groep (1-, 5-, 10-jaarspenning); gesloten of open bijeenkomst; eigen 1-jaarspenninguitreiking (gang van zaken, betekenis); idem voor andere penningen; betekenis van penninguitreikingen voor de groep?
25. slipper: gang van zaken in de groep na slippertje; jouw glijpartij (gang van zaken, beleving); betekenis van slippers voor de groep?
26. bekentenis nieuwkomer: gang van zaken in de groep bij een bekentenis; eigen bekentenis; betekenis van bekentenis voor de groep; van blijvende betekenis?
27. opening en sluiting groepsbijeenkomst: opening; sluiting; AA-gebed of anderszins; betekenis?

28. bespreking van de Twaalf Stappen: gang van zaken in de groep; beleving van stapbespreking; van blijvende betekenis; vuistregels in elke stap?
29. bespreking van le stap: gang van zaken bij binnenkomst van nieuweling; eigen le stap (gang van zaken, beleving); betekenis van le stap voor nieuwkomer en de andere groepsleden; van blijvende betekenis?
30. conventie: trouwe bezoeker; betekenis; beleving van getuigenissen tijdens conventie?

E. Rituele rollen

31. gedrag van nieuweling: gedrag van nieuweling (gewenst, feitelijk); opstelling van groep t.o.v. nieuwkomer (verwachting, motieven); eigen ervaringen als nieuweling (gang van zaken, beleving)?
32. taakverdeling in de groep: inventarisatie van taken; taakverdeling (regels, motieven); rangschikking naar relevantie; welke taken zelf vervuld (volgorde, duur van lidmaatschap); klussen (gang van zaken, waardering, persoonlijke ervaring)?

F. AA-symbolen

33. AA-penning: welke in bezit; bewaarplaats (motieven); betekenis van 1-, 5- en 10-jaarspenning?
34. serenety-prayer: in bezit (cadeau, gekocht); bewaarplaats: betekenis?
35. Big Book: in bezit (cadeau, gekocht); motieven bij aanschaf; grondig gelezen; gebruik in groep; betekenis?
36. Bill en Bob: levensverhalen (kennis, ervaring); gebruik in groep; betekenis (Bill en Bob zijn voor mij ...); vergelijking met andere bekende mensen?
37. gezagspersonen: onderhoudt jouw groep speciale, vriendschappelijke banden met professionele hulpverleners of andere personen (wie, waarom); betekenis?
38. presentatieformule: gebruik (in groep, tijdens open bijeenkomst, op een conventie); betekenis als toehoorder; betekenis als gebruiker (nu, vroeger)?

39. alcohol en AA: gevoelens bij het woord alcohol; betekenis (nu, vroeger); betekenis van uitdrukkingen als 'Koning Alcohol', 'alcohol-duivel', 'striemende alcoholzweep'; gevoelens bij het woord AA; betekenis (nu, vroeger); AA de Hogere Macht?
40. humor (bespreking aan de hand van audioband 'Freddy-Lokeren'): waarom gulle lach (zaal, zelf); vergelijkbare verhalen van groepsleden; eigen humoristische verhalen (inhoud, wanneer op tafel); relatie met duur van lidmaatschap; betekenis?

G. Waarden in AA

41. inventarisatie van waarden: eerlijkheid; nederigheid; persoonlijke verantwoordelijkheid?
42. nederigheid: inhoud van nederigheid; het tegendeel; de betekenis van nederig worden (in AA, erbuiten); lastige opdracht; nederigheid vóór lidmaatschap van AA; persoonlijke trainingsprogramma (rol groepsleden, stappen); overdracht aan nieuweling; resultaat trainingsprogramma?
43. eerlijkheid: idem als nederigheid
44. persoonlijke verantwoordelijkheid: idem als nederigheid

H. Taalgebruik in AA

45. bespreking van AA-jargon (a.h.v. het volgende stramien):
 - a. kennis van woord?
 - b. inhoud van woord?
 - c. gebruik van woord (persoonlijk, in de groep)?
 - d. relevantie i.v.m. persoonlijk herstel?
46. AA-slogans: idem als AA-jargon
47. favoriete uitdrukkingen: idem als AA-jargon
48. leerproces AA-taal: beleving AA-taal (jargon, slogans, favoriete uitdrukkingen) bij binnenkomst in groep; tempo; moeilijke leerstof; opzettelijk of spontaan gebruik; relevantie?

I. Persoonlijke veranderingen

49. inventarisatie veranderingen: zie 23

50. oud en nieuw zelfbeeld: koppelen aan 5
51. beïnvloedingsfactoren: AA; professionele hulpverlening?
52. identiteitsbeleving: actuele zelftypering (alcoholist, ex-alcoholist, nuchtere alcoholist); beleving van alcoholist zijn (negatief, neutraal, positief); er voor uit komen; deskundigheid?
53. terugblik: actuele zelftypering en beleving (zie 52) als uitgangspunt; terugkoppeling naar 9; reconstructie van periode vóór toetreding tot AA; bijdrage van AA aan zelfaanvaarding?

Bijlage II: Categorieënsysteem t.b.v. het coderen

1. AA-ideologie: zie blok C en G van itemlijst
2. rituelen in AA: zie blok D van itemlijst
3. rituele rollen: zie blok E van itemlijst
4. AA-symbolen: zie blok F van itemlijst
5. subcultureel taalgebruik: zie blok H van itemlijst
6. morele carrière: zie blok I van itemlijst